

GENDER IN CRISES

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

**ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ.
ΦΡΟΝΤΙΔΑ - ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΣΕ
ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ**

**ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ:
ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ
ΚΡΙΣΕΩΝ**

31 Αυγούστου 2025

**Χριστίνα Βαρουξή / Ειδική Λειτουργική Επιστήμονας, Ινστιτούτο
Πολιτικών Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών**

Θωμαΐς Κάββουρα / Κοινωνική Επιστήμων

GENDER IN CRISES

ΕΚΘΕΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ. ΦΡΟΝΤΙΔΑ - ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

31 Αυγούστου 2025

Χριστίνα Βαρουξή / Ειδική λειτουργική επιστήμονας, Ινστιτούτο
Πολιτικών Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Το έργο «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» - “Gender discrimination in multiple crises” υλοποιείται από τον φορέα υποδοχής το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και συνεργαζόμενο φορέα το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
(Κωδικός έργου: 16260)

**ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ.
ΦΡΟΝΤΙΔΑ - ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
EXECUTIVE SUMMARY	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
1. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ	44
1.1 Αποτελέσματα της τηλεφωνικής έρευνας	44
1.1.1 Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών	44
1.1.2 Γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων	52
1.1.3 Φροντίδα - Οικιακή εργασία	55
1.2 Αποτελέσματα της έρευνας πρόσωπο με πρόσωπο	62
1.2.1 Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών	62
1.2.2 Γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων	70
1.2.3 Φροντίδα - Οικιακή εργασία	74
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ	81
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	83

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο του έργου είναι η εις βάθος εμπειρική διερεύνηση των διακρίσεων λόγω φύλου στις πολλαπλές κρίσεις (οικονομικές, υγείας, ενέργειας) που σημειώθηκαν στη χώρα την περίοδο 2008-2022.

Στον τομέα της μη αμειβόμενης εργασίας (φροντίδα και οικιακή εργασία), το ερευνητικό πρόγραμμα στοχεύει στον εντοπισμό των αλλαγών και των επιπτώσεων στην καθημερινή ζωή των γυναικών, στη διάρκεια των διαδοχικών κρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, το έργο επιχειρεί να διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους οι αυτοαπασχολούμενες μητέρες σε οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας βίωσαν αλλαγές στη ζωή τους κατά τη διάρκεια των κρίσεων, και τις πρακτικές που έχουν υιοθετήσει για να ανταποκρίνονται σε κρίσεις, νέα καθήκοντα, και να τα συνδυάζουν με συνηθισμένες δουλειές του σπιτιού στο πλαίσιο του καταμερισμού εργασίας στα νοικοκυριά.

Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, όσον αφορά τον γενικό αντίκτυπο των πολλαπλών κρίσεων, η πλειονότητα των γυναικών που ερωτήθηκαν πιστεύουν ότι η θέση της γυναίκας στην κοινωνία έχει παραμείνει η ίδια. Ταυτόχρονα, όμως, σχεδόν ίσο ποσοστό των ερωτηθεισών πιστεύει ότι η θέση της γυναίκας στην κοινωνία έχει υποβαθμιστεί. Η πλειοψηφία θεωρεί ότι οι κρίσεις έχουν επιβαρύνει περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες όσον αφορά την ψυχολογική τους κατάσταση, την ενδοοικογενειακή βία και τον προσωπικό/ελεύθερο χρόνο τους. Παράλληλα, οι ίδιες οι συμμετέχουσες επιβαρύνθηκαν κυρίως στην ψυχολογική τους κατάσταση και το εισόδημά τους. Η φροντίδα και οι ευθύνες του νοικοκυριού ήταν οι δύο λιγότερο επιβαρυνόμενοι τομείς, τουλάχιστον άμεσα, από τις κρίσεις.

Το ίδιο ισχύει και για τον αντίκτυπο της ενεργειακής κρίσης, καθώς ο χρόνος που αφιερώνεται στη φροντίδα και στο νοικοκυριό χαρακτηρίζεται ως ο λιγότερο άμεσα επιβαρυνόμενος τομέας από την κρίση. Σύμφωνα με την ανοιχτή ερώτηση για το τι είναι η ενεργειακή κρίση, η πλειονότητα των συμμετεχουσών τη συνδυάζει με την ακρίβεια της αύξησης των δαπανών των νοικοκυριών. Όσον αφορά τις επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης, η πλειονότητα ανέφερε οικονομική ανασφάλεια, απώλεια εισοδήματος και επιδείνωση των συνθηκών στέγασης και διαβίωσης.

Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, σε ό,τι αφορά τη φροντίδα-οικιακή εργασία, τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας σχετικά με το πόσο ικανοποιημένες είναι οι συμμετέχουσες, στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα), με την κατανομή των οικιακών δουλειών μεταξύ των ιδίων και του

συζύγου/συντρόφου τους, και πόσο ικανοποιημένες είναι από τον χρόνο που αφιερώνουν στη φροντίδα των παιδιών ή άλλων εξαρτώμενων ατόμων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι, όταν ρωτήθηκαν για την ικανοποίηση από την κατανομή των οικιακών εργασιών μεταξύ των ιδίων και του συζύγου/συντρόφου τους, αρκετές από τις συμμετέχουσες επέλεξαν τη βάση της κλίμακας (καθόλου ικανοποιημένες).

Η συντριπτική πλειονότητα των ιδίων των ερωτηθεισών αφιερώνει σε καθημερινή βάση σήμερα, αλλά αφιέρωσε και τον περισσότερο χρόνο στο νοικοκυριό, στις δουλειές του σπιτιού και στη φροντίδα κατά τη διάρκεια της πανδημίας και της περιόδου των μνημονίων. Όπως καταγράφεται, οι γυναίκες φέρουν το μεγαλύτερο βάρος των οικιακών δουλειών και των ευθυνών φροντίδας σε καθημερινή βάση, χωρίς σημαντικές διαφορές στον χρόνο που αφιερώνουν ανάλογα με την κρίση. Ο τομέας της φροντίδας και του χρόνου οικιακών εργασιών εντός της οικογένειας καταγράφεται ως ένας τομέας όπου παρατηρήθηκε διαχρονικά σε μεγάλο βαθμό διαχωρισμός των φύλων, οδηγώντας σε ένα μόνιμο «χάσμα φροντίδας» μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις οικιακές εργασίες, η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχουσών διαχειρίζεται και σχεδιάζει τις οικιακές εργασίες, το μαγείρεμα και το καθάρισμα, ενώ η πλειοψηφία αγοράζει φαγητό, διαχειρίζεται τα οικονομικά και πληρώνει λογαριασμούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι το υψηλότερο ποσοστό αναθέσεων σε συζύγους/συντρόφους παρατηρείται στην πληρωμή λογαριασμών, ενώ το χαμηλότερο ποσοστό παρατηρείται στην καθαριότητα και στο μαγείρεμα. Επιπλέον, λόγω των υψηλών τιμών, η πλειοψηφία κάνει περιορισμένες αγορές, μόνο για είδη πρώτης ανάγκης.

Όσον αφορά τον ελεύθερο χρόνο, όσο αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και ο ελεύθερος προσωπικός χρόνος, ενώ, ως προς το εργασιακό καθεστώς, οι εργαζόμενες που δηλώνουν λιγότερο ελεύθερο χρόνο από άλλες κατηγορίες κατανέμονται ισομερώς σε αυτές που έχουν ελεύθερο χρόνο και σε όσες δηλώνουν ότι δεν έχουν τον χρόνο αυτόν.

EXECUTIVE SUMMARY

The scope of the project is the in-depth empirical investigation of gender discrimination under the multiple crises (economic, health, energy) that occurred in the country during the period 2008-2022.

In the field of unpaid work (care and domestic work), the research project aims to identify changes in women's daily life in the private sphere during the effects of successive crises. More specifically, the project attempts to explore the ways in which female self-employed mothers in dual career families experienced changes in their lives during the crises and the practices they have adopted to respond to crises, new tasks and combine them with ordinary household chores in the context of gender division of labor in households.

Based on the research findings, as regards the general impact of multiple crises, the majority of women respondents believe that the position of women in society has remained the same. At the same time, however, an almost equal percentage of respondents believe that the position of women in society has deteriorated. The majority believe that crises have placed a greater burden on women than men in their psychological state, domestic violence and personal/leisure time. At the same time, the participants themselves were mainly burdened in their psychological state and income. Caregiving and household responsibilities were the two less burdened sectors, at least directly, by the crises.

The same applies to the impact of the energy crisis, with caregiving and household time spent, marked as the less directly burdened sector by the crisis. According to the open-ended question about what the energy crisis is for the participants, the majority combine it with the accuracy of increasing household spending. Regarding the impact of the energy crisis, the majority reported economic insecurity, loss of income and deteriorating housing and living conditions.

Based on the findings of the survey, in the section of care-domestic work, the highest percentages were concentrated in the higher values of the scales regarding how satisfied participants are in modern economic and social conditions (today) with the distribution of household chores between themselves and their spouse/partner, how satisfied they are in modern economic and social conditions (today) with the distribution of care for children or other dependents between themselves and their spouse/partner and how satisfied they are in modern economic and social conditions (today) with the time they devote to caring for children or other dependents. However, it is worth noting that, when asked about satisfaction

with the distribution of household chores between themselves and their spouse/partner, several of the participants chose the basis of the scale (not satisfied at all).

The vast majority of respondents themselves devote on a daily basis today but also devoted most of their time in the household to housework and care during the pandemic and the memorandum period. As recorded, women bear the greater burden of household chores and care responsibilities on a daily basis, without significant differences in their devoted time depending on the crisis. The field of care and housekeeping time within the family is recorded as an area where gender segregation has been observed over time to a strong degree, leading to a permanent "care gap" between men and women.

In terms of household duties, the vast majority of them manage and plan tasks themselves, cooking and cleaning, and the majority of them buy food, manage finances and pay bills. It should be noted that the highest percentage of assignments mainly by spouses/partners is observed in paying bills while the lowest percentage is observed in cleaning and cooking. In addition, due to high prices, the majority have limited purchases only for basic necessities.

In terms of leisure time, as age increases, so does free personal time, while in terms of employment status, workers, who declare less free time than other categories, are divided between those who have and those who do not.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αντικείμενο του έργου «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις (Gender discrimination in multiple crises)» είναι η σε βάθος εμπειρική διερεύνηση των έμφυλων διακρίσεων υπό το καθεστώς των πολλαπλών κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής, ενεργειακής) που σημειώθηκαν στη χώρα κατά την περίοδο 2008-2022. Στον τομέα της μη αμειβόμενης εργασίας (φροντίδα και οικιακή εργασία), το ερευνητικό έργο στοχεύει να εντοπίσει αλλαγές στη γυναικεία καθημερινή ζωή στην ιδιωτική σφαίρα κατά τις επιπτώσεις των αλληπάλληλων κρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, το έργο επιχειρεί να διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες αυτοαπασχολούμενες μητέρες σε οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας βίωσαν αλλαγές στη ζωή τους κατά τη διάρκεια των κρίσεων, τις πρακτικές που έχουν υιοθετήσει για να ανταποκριθούν στις κρίσεις, τα νέα καθήκοντα και τον συνδυασμό τους με τις συνηθισμένες δουλειές του σπιτιού στο πλαίσιο του καταμερισμού της εργασίας κατά φύλο στα νοικοκυριά.

Τα τελευταία χρόνια, ο κόσμος έχει πληγεί από επανειλημμένα σοκ και πολλαπλές κρίσεις. Η πανδημία COVID-19 προκάλεσε μια παγκόσμια κρίση στην υγεία και στην περίθαλψη, ο ρωσικός επιθετικός πόλεμος στην Ουκρανία έχει επισπεύσει μια εισροή προσφύγων, κυρίως γυναικών και παιδιά, και μια κρίση κόστους ζωής, ενώ οι κλιματικές καταστροφές αυξάνονται σε συχνότητα και σοβαρότητα. Αυτό ωστόσο που παραμένει σταθερό είναι το γεγονός ότι, όταν η κρίση χτυπά, γυναίκες και κορίτσια υποφέρουν δυσανάλογα. Υπομένουν μια άνιση θέση στην κοινωνία και έτσι έχουν λιγότερους πόρους να αντέξουν τον αντίκτυπο των ανατροπών. Οι κρίσεις και τα σοκ απειλούν συνεχώς να δημιουργήσουν νέες προκλήσεις και να αντιστρέψουν χρόνια προόδου για τα δικαιώματα των γυναικών και την ισότητα των φύλων (EIGE, 2023a).

Όπως τονίζει ο ΟΗΕ, κατά τη διάρκεια κοινωνικών, οικονομικών και ανθρωπιστικών κρίσεων, η απλήρωτη και κακοπληρωμένη εργασία γυναικών και κοριτσιών λειτουργεί ως «αμορτισέρ» για να απορροφά τα κενά σε βασικές δημόσιες υπηρεσίες και στην κοινωνική προστασία, ειδικά για τις κοινότητες με περιορισμένες υποδομές υγείας και φροντίδας. Οι περικοπές σε κυβερνητικούς προϋπολογισμούς, οι ζημιές σε βασικές δημόσιες υπηρεσίες και υποδομές λόγω συγκρούσεων ή καταστροφών που σχετίζονται με το κλίμα, οι ιδιωτικοποιήσεις, το κλείσιμο και οι απολύσεις εργαζομένων συνεισφέρουν στη μετατόπιση της φροντίδας στο σπίτι, με παράγοντες όπως η φτώχεια, η αναπηρία, η ηλικία, η φυλή, η τάξη, η εθνικότητα, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις, ή το μειονοτικό καθεστώς και η

μετανάστευση να επηρεάζουν σημαντικά περισσότερο τις γυναίκες και τα κορίτσια. Για παράδειγμα, οι γυναίκες που ζουν σε εύθραυστα περιβάλλοντα που επηρεάζονται από συγκρούσεις εκτιμάται ότι ξοδεύουν σε καθημερινή βάση σχεδόν τέσσερις φορές περισσότερο τον χρόνο τους σε απλήρωτες εργασίες φροντίδας σε σύγκριση με τους άνδρες. Επίσης, κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19, από τα 647 εκατομμύρια ανθρώπους που σταμάτησαν την αμειβόμενη εργασία τους για να ασχοληθούν με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, εννέα στους δέκα ήταν γυναίκες (UN, 2024).

Κατ' αρχάς, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 υπήρξε η αφορμή για το ξέσπασμα μιας μεγάλης και παρατεταμένης ύφεσης στην Ελλάδα, που τροφοδοτήθηκε, από το 2010 και ύστερα, από τον συνδυασμό πολιτικών σκληρής λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης. Η οικονομική κρίση που βίωσε η Ελλάδα ανέδειξε ένα οξύ έλλειμμα φροντίδας που δημιουργήθηκε από τη δραματική μείωση των εισοδημάτων των νοικοκυριών και την εκπτώχευση εκτεταμένων στρωμάτων του πληθυσμού. Η σημαντικότερη εξέλιξη στο σύστημα φροντίδας κατά τη διάρκεια της κρίσης προέρχεται από τη δραστική συρρίκνωση των εισοδημάτων των μεσαίων τάξεων, που μείωσε τη δυνατότητά τους να αγοράζουν ιδιωτικές υπηρεσίες φροντίδας, αυξάνοντας κατακόρυφα τη ζήτηση δωρεάν κρατικών υπηρεσιών παιδικής φροντίδας. Οι ανησυχίες πάντως για «επιστροφή των γυναικών στο σπίτι» προκειμένου να φροντίσουν μέλη της οικογένειάς τους λόγω περικοπών στις δημόσιες δαπάνες κοινωνικής φροντίδας και αδυναμίας αγοράς ιδιωτικών υπηρεσιών φροντίδας δεν επιβεβαιώθηκαν. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, οι ανισότητες φύλου εις βάρος των γυναικών στην Ελλάδα, ως προς τη δαπάνη χρόνου στη μη αμειβόμενη εργασία, ήταν από τις μεγαλύτερες μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών (Καραμεσίνη, 2019· Καραμεσίνη & Συμεωνάκη, 2019α· Καραμεσίνη, 2021).

Η κρίση επηρέασε σημαντικά την ικανότητα της οικογένειας στην Ελλάδα να λειτουργεί ως φορέας προστασίας των μελών της. Με την τεράστια αύξηση της ανεργίας, τη μείωση των εισοδημάτων και των συντάξεων και τον περιορισμό άλλων πηγών εισοδήματος (π.χ. ενοίκια), η οικογένεια όλο και δυσκολότερα κατάφερνε να παρέχει το δίκτυο ασφάλειας που παραδοσιακά προσέφερε στα μέλη της και να απορροφά τα προβλήματα που η κρίση δημιούργησε. [...] Το σύστημα φροντίδας υπέστη πλήγμα, αν και οι αντισταθμιστικές κινήσεις που έγιναν από τις κυβερνήσεις επέτρεψαν τη διάσωσή του και την κάλυψη του μεγαλύτερου μέρους των αναγκών φροντίδας παιδιών από κρατικούς πόρους (Καραμεσίνη, Σκόμπα & Χατζηβαρνάβα, 2019: 32-33). Η ενεργητική κρατική παρέμβαση στον τομέα της παιδικής φροντίδας συνδυάστηκε, δυστυχώς, με τη στασιμότητα ή μάλλον την οπισθοδρόμηση στο πεδίο της φροντίδας ηλικιωμένων και αναπήρων (Καραμεσίνη, 2019:

169-170). Αναμφισβήτητα, η οικονομική δυνατότητα των ελληνικών νοικοκυριών να συνεχίσουν να χρησιμοποιούν κατ' οίκον φροντίστριες των ηλικιωμένων μελών τους περιορίστηκε πάρα πολύ κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Με δεδομένο τον κατά φύλο καταμερισμό της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι οι (εργαζόμενες) γυναίκες επωμίστηκαν το μεγαλύτερο μέρος της φροντίδας που τα νοικοκυριά μεταβίβαζαν προ της κρίσης εκτός οικογένειας, αγοράζοντας ιδιωτικές υπηρεσίες παρεχόμενες κατ' οίκον ή σε ιδρύματα/φορείς (Καραμεσίνη, 2019: 196-197).

Πέρα από την οικονομική κρίση που βίωσε η Ελλάδα, η κρίση της πανδημίας COVID-19 είχε τεράστιο αντίκτυπο στην επιβάρυνση των γυναικών στον τομέα της φροντίδας της οικογένειας και του νοικοκυριού, αυξάνοντας τις ευθύνες που επωμίζονταν καθημερινά στο σπίτι, κυρίως στη διάρκεια των μέτρων περιορισμού που επιβλήθηκαν για τον έλεγχο της πανδημίας (καραντίνα), και μάλιστα όταν αυτές συνδυάζονταν με μισθωτή εργασία. Με το ξέσπασμα της πανδημίας, οι επιχειρηματικές δραστηριότητες διακόπηκαν απότομα και οι δημόσιες υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων των σχολείων και των εγκαταστάσεων ημερήσιας φροντίδας, μείωσαν δραστικά τη λειτουργία τους ενώ οι απαιτήσεις για μη αμειβόμενη οικογενειακή φροντίδα εκτοξεύτηκε στα ύψη. Μολονότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες αύξησαν την οικογενειακή φροντίδα και τις οικιακές εργασίες, οι γυναίκες συνέχισαν να επωμίζονται τη μερίδα του λέοντος, με αρνητικές επιπτώσεις στην απασχόλησή τους, στο εισόδημά τους, στην υγεία και στην ευημερία τους (UN Women and UNDP, 2022). Μάλιστα σε σχετική απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ αναγνωρίζεται ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια εξακολουθούν να επηρεάζονται δυσανάλογα από τις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις από την πανδημία της νόσου του κορωνοϊού (COVID-19) και ότι το δυσανάλογο μερίδιο της μη αμειβόμενης φροντίδας και οικιακής εργασίας επιδεινώνει περαιτέρω την ανισότητα των φύλων, περιορίζοντας τις επιλογές των γυναικών να αποφασίζουν για την κατανομή του χρόνου τους και την ικανότητά τους να συμμετέχουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων, και να καταλαμβάνουν ηγετικές θέσεις, ενώ θέτει σημαντικούς περιορισμούς στην εκπαίδευση και κατάρτιση γυναικών και κοριτσιών και στις οικονομικές ευκαιρίες και επιχειρηματικές δραστηριότητες των γυναικών.¹

Η προπανδημική τάση των γυναικών που πραγματοποιούν περίπου το διπλάσιο του αριθμού των απλήρωτων ωρών εργασίας των ανδρών συνεχίστηκε, ενώ η κρίση αύξησε την ανάγκη για τα ίδια τα νοικοκυριά να παρέχουν υπηρεσίες όπως η φροντίδα των παιδιών και η καθαριότητα. Ο διαχωρισμός φύλου σε μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας εμβάθυνε, με το

¹ Resolution adopted by the UN General Assembly on 24 July 2023, A/RES/77/317, n2322729.pdf.

μερίδιο των γυναικών για εργασίες έντασης χρόνου (όπως φροντίδα, μαγείρεμα και καθάρισμα) να αυξάνεται (Eurofound, 2022a). Επιπλέον, λόγω της αύξησης των υποχρεώσεων στο σπίτι, εξαιτίας της πανδημίας, 25% στην ΕΕ και 38% στην Ελλάδα εργαζόμενων γυναικών δήλωσαν ότι μπόρεσαν να κάνουν λιγότερη αμειβόμενη εργασία από όσο ήθελαν (European Parliament, Flash Eurobarometer, 2022a).

Σύμφωνα με έρευνα του EIGE, το πρώτο κύμα της πανδημίας βρήκε τις γυναίκες να αφιερώνουν περισσότερες ώρες από τους άνδρες σε μη αμειβόμενη φροντίδα: φροντίδα και εκπαίδευση παιδιών/εγγονιών (12,6 ώρες την εβδομάδα, σε σύγκριση με 7,8 ώρες για τους άνδρες), φροντίδα για ηλικιωμένους ή μέλη της οικογένειας με αναπηρίες (4,5 ώρες την εβδομάδα, σε σύγκριση με 2,8 ώρες για τους άνδρες), για το μαγείρεμα και τις δουλειές του σπιτιού (18,6 ώρες την εβδομάδα, σε σύγκριση με 12,1 ώρες την εβδομάδα για τους άνδρες). Ειδικότερα, το κλείσιμο σχολείων και υπηρεσιών παιδικής μέριμνας κατά τη διάρκεια της κρίσης του COVID-19 αύξησε το βάρος της παιδικής φροντίδας και δημιούργησε νέες μη αμειβόμενες ευθύνες φροντίδας (π.χ. εκπαίδευση στο σπίτι), ειδικά για τους εργαζόμενους γονείς. Πριν από την πανδημία οι εργαζόμενες γυναίκες με ευθύνες παιδικής φροντίδας αφιέρωναν περίπου 23 ώρες την εβδομάδα στη φροντίδα των παιδιών, σε σύγκριση με 19 ώρες την εβδομάδα για τους άνδρες. Επιπλέον, η κρίση του COVID-19 αύξησε το βάρος των γυναικών που φρόντιζαν μεγαλύτερα μέλη της οικογένειας και άτομα με αναπηρίες. Το κλείσιμο των υπηρεσιών καθημερινής φροντίδας για άτομα με αναπηρίες και οι περιορισμοί κινητικότητας σε προσωπικούς φροντιστές με παράτυπες θέσεις εργασίας (κυρίως μετανάστριες) αύξησαν την επιβάρυνση των φροντιστών στο σπίτι. Οι εργαζόμενοι, ιδιαίτερα οι γυναίκες με ευθύνες φροντίδας για τα μεγαλύτερα μέλη της οικογένειας και τα άτομα με αναπηρίες, αντιμετώπισαν πρόσθετες δυσκολίες (EIGE, 2021a).

Όπως τονίζεται σε σχετική μελέτη, τα ιδρύματα παιδικής μέριμνας και τα σχολεία ήταν κλειστά για πολλές εβδομάδες, ακόμη και μήνες, το 2020 και το 2021. Αυτό σήμαινε ότι οι γονείς έπρεπε να βρουν τρόπους παροχής φροντίδας και μαθησιακής υποστήριξης στα παιδιά τους παράλληλα με τη δική τους καθημερινή εργασία και άλλες δραστηριότητες. Οι περισσότερες μη αμειβόμενες εργασίες –τόσο οι δουλειές του σπιτιού όσο και οι εργασίες φροντίδας– παραδοσιακά βαρύνουν τις γυναίκες. Αυτό δεν ήταν διαφορετικό στην προ-πανδημική περίοδο στην Ευρώπη. Από την αρχή αυτής της πανδημίας, δεν υπήρχε επομένως καμία αμφιβολία ότι αυτός ο παραδοσιακός καταμερισμός της εργασίας θα συνεχιζόταν. Και πράγματι, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι γυναίκες συνέχισαν να αναλαμβάνουν την κύρια ευθύνη για τον αυξημένο φόρτο εργασίας της απλήρωτης εργασίας. Κατά τη διάρκεια του lockdown οι μητέρες περνούσαν κατά μέσο όρο τουλάχιστον 1,5, αλλά πιθανώς ακόμη

και 4 ώρες περισσότερες με τα παιδιά τους κάθε μέρα από ό,τι οι πατέρες. Οι γυναίκες, αλλά ιδιαίτερα οι εργαζόμενες μητέρες, ήταν υπερφορτωμένες. Αν και οι μη εργαζόμενες μητέρες αφιέρωσαν τον περισσότερο χρόνο στη φροντίδα των παιδιών και στις δουλειές του σπιτιού, οι εργαζόμενες μητέρες εξακολουθούσαν να συμμετέχουν σημαντικά σε μη αμειβόμενα καθήκοντα. Συνολικά, ο βαθμός στον οποίο οι μητέρες αναλάμβαναν ευθύνες στο σπίτι εξαρτιόταν λιγότερο από τις δικές τους εργασιακές καταστάσεις απ' ό,τι στην περίπτωση του πατέρα. Αυτό δείχνει ότι οι μητέρες κατέβαλλαν τεράστια αυξημένη προσπάθεια, ανεξάρτητα από το αν εργάζονταν εξ αποστάσεως ή από τον χώρο εργασίας, ή ακόμα και αν είχαν καθόλου αμειβόμενη εργασία (Blasko and Sanjuan, 2022).

Στην Ελλάδα, το lockdown είχε σημαντικότερες έμφυλες ανισότητες στην απλήρωτη οικιακή εργασία φροντίδας. Πρώτον, αυξήθηκε εκθετικά η απλήρωτη εργασία φροντίδας των γυναικών λόγω του κλεισίματος των σχολείων και των παιδικών σταθμών και του κατ' οίκον περιορισμού. Ως αποτέλεσμα, οι μη εργαζόμενες γυναίκες είδαν τις ευθύνες και τον χρόνο οικιακής εργασίας και φροντίδας να αυξάνονται. Αναγκάστηκαν να απασχολούν συνέχεια και να διαβάζουν τα παιδιά που δεν πήγαιναν σχολείο, και να φροντίζουν τους άνδρες που βρέθηκαν περισσότερες ώρες στο σπίτι. Οι εργαζόμενες γυναίκες επίσης, που περιορίστηκαν στο σπίτι τους, είτε με απόφαση του εργοδότη τους για αναστολή της σύμβασης εργασίας τους, είτε παίρνοντας άδεια ειδικού σκοπού για να φροντίσουν τα παιδιά τους, είτε δουλεύοντας εξ αποστάσεως, συχνά καθ' υπέρβαση των κανονικών ωραρίων εργασίας, ανέλαβαν τα αυξημένα καθήκοντα φροντίδας, χωρίς τη δυνατότητα αμειβόμενης βοήθειας από τρίτα πρόσωπα, εξαιτίας των περιοριστικών μέτρων της καραντίνας. Τέλος, οι εργαζόμενες γυναίκες που συνέχισαν να δουλεύουν σε ανοιχτές επιχειρήσεις/φορείς βρέθηκαν στη δυσμενέστερη θέση. Πολλές γυναίκες κατά τη διάρκεια του lockdown έφτασαν στα όρια της εξουθένωσης, λόγω υπερβολικού φόρτου αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας και αυξημένου στρες (Καραμεσίνη, 2021: 408-409).

Πράγματι, τα μέτρα της καραντίνας επηρέασαν τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας εντός των νοικοκυριών, γεγονός που έκανε πιο ορατές τις διασταυρούμενες ανισότητες. Οι παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή την πρόκληση ήταν πολλαπλοί και ήταν αποτέλεσμα κυρίως των μέτρων της καραντίνας που υιοθετήθηκαν εσπευσμένα από τις κυβερνήσεις για την αποφυγή της διάδοσης του ιού: α) το κλείσιμο των παιδικών σταθμών, των νηπιαγωγείων, των σχολείων, των δομών φροντίδας ηλικιωμένων και ατόμων με αναπηρίες, β) η μείωση της άτυπης στήριξης από την ευρύτερη οικογένεια (γιαγιάδων, θείων, παππούδων κ.τ.λ.), γ) η απαγόρευση της παροχής επί πληρωμής φροντίδας από μη εσωτερικές/-ούς εργαζόμενες/-ους εξαιτίας των μέτρων απαγόρευσης της κυκλοφορίας. Ο

συνδυασμός αυτών των παραγόντων οδήγησε σε μια ιδιότυπη συνθήκη, κατά την οποία στις δυσκολίες του εγκλεισμού και της χωρίς προετοιμασία μετάβασης στην τηλεργασία για την αποφυγή συγχρωτισμού στους εργασιακούς χώρους ήρθαν να προστεθούν και οι αυξημένες ευθύνες φροντίδας αλλά και νέα προβλήματα, όπως η ανάγκη στήριξης των παιδιών στα μαθήματα εξαιτίας της τηλεεκπαίδευσης, καθώς και η αυξημένη ανάγκη για φροντίδα των αρρώστων, που στις περισσότερες περιπτώσεις μετατέθηκαν χωρίς αμοιβή στον ιδιωτικό χώρο εγκλεισμού (Καμπούρη, 2022: 78).

Οι γυναίκες αναγκάζονταν να εκτελούν παραδοσιακούς ρόλους φύλου, αφιερώνοντας περισσότερο χρόνο από τους άνδρες σε εργασίες που σχετίζονται με τη φροντίδα και αυτό είχε βαθύ αντίκτυπο στην επαγγελματική τους ζωή, τη σωματική και ψυχική τους υγεία και τις κοινωνικές τους σχέσεις. Οι επιπτώσεις των περιορισμών ήταν σοβαρές στις σχέσεις των φύλων και της αναπαραγωγικής εργασίας, καθώς αύξησαν και περιέπλεξαν το εύρος των δραστηριοτήτων που αφορούν τη φροντίδα των εξαρτώμενων μελών των νοικοκυριών, καθώς οι υλικές και συναισθηματικές πτυχές της φροντίδας έγιναν πολύ πιο ακανθώδεις, απαιτητικές και χρονοβόρες από πριν (Kambouri, 2022: 10).

Από την άλλη μεριά, η κρίση της πανδημίας COVID-19, με τις συνθήκες εγκλεισμού του πληθυσμού και την «πολιτικοποίηση» του χώρου του σπιτιού, έφερε στο προσκήνιο πολλά ζητήματα κοινωνικής φροντίδας και φροντίδας στο σπίτι. Με το κλείσιμο των σχολείων και των παιδικών σταθμών, την απαγόρευση των μετακινήσεων του πληθυσμού και την εκτεταμένη υιοθέτηση της τηλεργασίας, το σπίτι, ένας αγνοημένος χώρος στις περισσότερες κρίσεις, ήρθε ξαφνικά στο προσκήνιο. Η απλήρωτη οικιακή εργασία φροντίδας, που επιτελείται σε συνδυασμό με τη μισθωτή εργασία και άλλες υποχρεώσεις, δεν μπορούσε πλέον να περνάει απαρατήρητη, όταν οι ώρες συνύπαρξης των μελών του νοικοκυριού στο σπίτι αυξήθηκαν, ενώ η κοινωνική προσφορά των εργαζομένων στους τομείς της παιδικής φροντίδας και της εκπαίδευσης έγινε περισσότερο ορατή μέσω της απουσίας τους (Καραμεσίνη, 2021: 400).

Ειδικότερα, η κρίση της πανδημίας COVID-19 λειτούργησε ως οδηγός και επιταχυντής της κοινωνικής ευαισθητοποίησης σε μια σειρά θεμάτων, μεταξύ των οποίων:

- η κεντρική σημασία της παροχής φροντίδας στη βιωσιμότητα και τη διατήρηση της ζωής, και η ανεκτίμητη συνεισφορά των γυναικών ως μη αμειβόμενων αλλά και αμειβόμενων φροντιστριών στην κοινωνική αναπαραγωγή,
- το εύρος και η συνέχεια της φροντίδας και της έμφυλης φύσης της, η οποία περιλαμβάνει όχι μόνο την κοινωνική και προσωπική φροντίδα για τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και τα άτομα με ειδικές ανάγκες, αλλά και την προσχολική εκπαίδευση, την υγειονομική

περίθαλψη και τη μακροχρόνια περίθαλψη –τομείς που κυριαρχούν οι γυναίκες–, καθώς και την παροχή βοήθειας σε όλα τα άτομα και τις ομάδες σε κατάσταση εξάρτησης,

- οι μεγάλες ανισότητες μεταξύ των φύλων στη μη αμειβόμενη φροντίδα και την οικιακή εργασία, η ανάγκη για πιο ισότιμη κατανομή μεταξύ γυναικών και ανδρών και ο σημαντικός ρόλος του κράτους πρόνοιας στην απο-οικογενειοποίηση της αμειβόμενης φροντίδας ως προϋπόθεση για την ισότητα των φύλων στην αμειβόμενη εργασία,
- η υποτίμηση της αμειβόμενης φροντίδας, τομέας που κυριαρχείται από τις γυναίκες, όπως αντικατοπτρίζεται στις χαμηλές αμοιβές, στις κακές συνθήκες εργασίας και στο χαμηλό κύρος των εργαζομένων στον τομέα της φροντίδας,
- η συνεισφορά πολλών γυναικών με επισφαλές μεταναστευτικό καθεστώς και διασταυρούμενα μειονεκτήματα στην κάλυψη στοιχειωδών υπηρεσιών και των υπηρεσιών πρώτης γραμμής,
- οι έντονες κοινωνικές ανισότητες στην πρόσβαση σε επαρκή φροντίδα, οι οποίες απορρέουν από τα μεγάλα ελλείμματα στην παροχή φροντίδας σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού όπως φτωχοί, ηλικιωμένοι, άτομα με αναπηρίες, άτομα που ζουν σε απομακρυσμένες περιοχές όπου δεν υπάρχουν επαρκείς εγκαταστάσεις υγείας, φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων ή που υποφέρουν από ελλείψεις προσωπικού και εξοπλισμού, άστεγοι, πρόσφυγες και άλλες ομάδες του πληθυσμού (Karamessini, 2023: 21).

Τα τελευταία χρόνια, μετά την κρίση της πανδημίας COVID-19, πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, βιώνουν μια εξελισσόμενη κρίση κόστους διαβίωσης που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και τις αυξανόμενες τιμές της ενέργειας λόγω του ρωσικού πολέμου κατά της Ουκρανίας. Ο πόλεμος έχει επηρεάσει τις αγορές πετρελαίου και φυσικού αερίου, καθώς και άλλα ζωτικής σημασίας εμπορεύματα. Οι τιμές της ενέργειας και των τροφίμων έχουν εκτοξευθεί και οι αλυσίδες εφοδιασμού έχουν διαταραχθεί, ενώ ο πληθωρισμός αυξάνεται. Αυτές οι συνθήκες έχουν επηρεάσει βαθιά τις συνθήκες διαβίωσης πολλών Ευρωπαίων πολιτών, με την αύξηση των τιμών της ενέργειας και του κόστους ζωής να έχει οδηγήσει περισσότερους ανθρώπους σε αυξημένη οικονομική πίεση και μεγαλύτερο κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας. Η κρίση κόστους διαβίωσης συνεχίζει να πλήττει ολόκληρη την Ευρώπη, καθώς οι τιμές αυξήθηκαν σημαντικά, λόγω του υψηλού κόστους ενέργειας και τροφίμων. Εκατομμύρια νοικοκυριά χρειάζονται βοήθεια λόγω αυτής της αύξησης του κόστους ζωής και της αύξησης των τιμών της ενέργειας και αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας (Eurofound, 2022b).

Η αύξηση του κόστους ενέργειας και διαβίωσης έχει ωθήσει 1 στους 5 ανθρώπους σε ολόκληρη την ΕΕ στη φτώχεια. Παρά τη λήψη εθνικών μέτρων για τη μείωση της φτώχειας,

τα παιδιά και τα ευάλωτα νοικοκυριά, όπως αυτά των μονογονεϊκών οικογενειών, των Ρομά και των οικογενειών των μεταναστών, κινδυνεύουν περισσότερο. Αρκετές μελέτες έχουν υπογραμμίσει τις αρνητικές επιπτώσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα που προκύπτουν από την κρίση κόστους ζωής – που προκαλείται από την πανδημία COVID-19 και τον πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας. Ο πληθωρισμός, και ειδικότερα η άνοδος των τιμών, απειλούν τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αρχές που εγγυώνται την προστασία τους. Αυτά περιλαμβάνουν τα δικαιώματα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και στην ισότητα των φύλων, στη μη διάκριση, στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, στη στεγαστική βοήθεια και στην κοινωνική ασφάλιση και βοήθεια για πρόσβαση σε υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος, και τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε ομάδες με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας. Επίσης, η κρίση του κόστους ζωής επηρεάζει διαφορετικές ομάδες με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικό βαθμό. Οι κίνδυνοι και οι επιπτώσεις δεν επιβαρύνουν εξίσου τις κοινωνίες. Οι μειονεκτούσες ομάδες, όσοι είναι ήδη ευάλωτοι ή υφίστανται διακρίσεις, διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας. Παιδιά, γυναίκες, νέοι, φυλετικές και εθνοτικές μειονότητες, ηλικιωμένοι, LGBTIQ άτομα, Ρομά και άτομα με αναπηρίες –και ιδιαίτερα οι γυναίκες σε αυτές τις ομάδες– διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο να βιώσουν φτώχεια, κοινωνικό αποκλεισμό και απειλές για τα θεμελιώδη δικαιώματά τους (FRA, 2024).

Μελέτες επιβεβαιώνουν ότι η αύξηση του κόστους ζωής πλήττει περισσότερο τις γυναίκες οι οποίες, λόγω του χαμηλότερου μέσου εισοδήματός τους, διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας από τους άνδρες. Σε ό,τι αφορά τις έμφυλες πτυχές του αυξανόμενου κόστους ζωής και του αντικτύπου της ενεργειακής κρίσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, σε πρόσφατο ψήφισμά του, αναγνωρίζει, μεταξύ άλλων, ότι αυτή η κρίση κόστους ζωής απειλεί σοβαρά τα μέσα διαβίωσης των γυναικών, την υγεία, την ευημερία, την οικονομική ανεξαρτησία και την πρόσβαση σε στέγαση, περιορίζοντας παράλληλα τη δυνατότητα αγοράς ειδών πρώτης ανάγκης, όπως τα τρόφιμα, παρεμποδίζοντάς τες από το να απολαύουν ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης. Αναγνωρίζει, επίσης, ότι η αυξανόμενη κρίση του κόστους ζωής και ο πόλεμος κατά της Ουκρανίας έχουν εντείνει την προϋπάρχουσα κρίση και τις επισφαλείς συνθήκες εργασίας και διαβίωσης που αντιμετωπίζουν πολλές γυναίκες, και ότι οι έμφυλες επιπτώσεις των εν λόγω κρίσεων διαιωνίζουν περαιτέρω τις συστημικές ανισότητες μεταξύ των φύλων σε πολλούς τομείς. Το ΕΚ τονίζει ότι οι γυναίκες τείνουν να «απορροφούν περισσότερο τους κραδασμούς της φτώχειας» φέροντας την κύρια ευθύνη και το ψυχικό άγχος για τον προγραμματισμό, την αγορά και την προετοιμασία του φαγητού για τις οικογένειές τους και τον συντονισμό

διαφόρων άλλων καθηκόντων φροντίδας και νοικοκυριού, όπως η οικονομική διαχείριση του προϋπολογισμού των φτωχών νοικοκυριών, και επομένως επηρεάζονται πολύ περισσότερο από το αυξανόμενο κόστος ζωής και την ενεργειακή κρίση, και ότι ο ρόλος αυτός ως κύριου φροντιστή στην οικογένεια επιβαρύνει δυσανάλογα τις γυναίκες με τη μη αμειβόμενη φροντίδα και την οικιακή εργασία (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2024).

Μέσα σε αυτό το απειλητικό, ασταθές και ανασφαλές περιβάλλον, ζητήματα όπως το θέμα της φροντίδας μάς αφορούν όλους. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE), η φροντίδα περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες και τα επαγγέλματα που εμπλέκουν άμεσα ή έμμεσα διαδικασίες φροντίδας, και συνεπάγεται «την παροχή προσωπικών υπηρεσιών για την κάλυψη αυτών των βασικών σωματικών και ψυχικών αναγκών που επιτρέπουν σε ένα άτομο να λειτουργήσει σε ένα κοινωνικά καθορισμένο αποδεκτό επίπεδο ικανότητας, άνεσης και ασφάλειας». Οι δραστηριότητες που πραγματοποιούνται χωρίς αμοιβή (απλήρωτη εργασία) περιλαμβάνονται στον ορισμό της φροντίδας μαζί με αυτές που αναλαμβάνονται έναντι αμοιβής. Η μη αμειβόμενη φροντίδα είναι η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών φροντίδας που παρέχονται χωρίς χρηματική ανταμοιβή, από μέλη της οικογένειας (γονείς και συγγενείς), φίλους και εθελοντές. Αναγνωρίζεται ως σημαντική πτυχή της οικονομικής δραστηριότητας και ένας απαραίτητος παράγοντας που συμβάλλει στην ευημερία των ατόμων, των οικογενειών και των κοινωνιών τους. Η αμειβόμενη εργασία φροντίδας εκτελείται από ένα ευρύ φάσμα επαγγελματιών φροντίδας, όπως νοσηλευτές, δασκάλους, γιατρούς και οικιακούς βοηθούς, για μια χρηματική ανταμοιβή. Τόσο η αμειβόμενη όσο και η μη αμειβόμενη φροντίδα αποτελούνται από δύο δραστηριότητες που συχνά επικαλύπτονται στην πράξη: άμεση και έμμεση φροντίδα. Οι άμεσες δραστηριότητες φροντίδας περιλαμβάνουν πρόσωπο με πρόσωπο, προσωπική φροντίδα (μερικές φορές αναφέρεται ως «ανατροφή» ή «σχεσιακή» φροντίδα), όπως το τάισμα ενός μωρού, η περίθαλψη ενός άρρωστου συντρόφου, η βοήθεια σε έναν ηλικιωμένο να κάνει μπάνιο ή τους απαραίτητους υγειονομικούς ελέγχους, ή η διδασκαλία μικρών παιδιών. Οι δραστηριότητες έμμεσης φροντίδας είναι το καθάρισμα, το μαγείρεμα, το πλύσιμο και άλλες οικιακές εργασίες (μερικές φορές αναφέρεται ως «μη σχεσιακή φροντίδα» ή «εργασίες νοικοκυριού»), που παρέχουν τις προϋποθέσεις για την προσωπική φροντίδα (EIGE, 2021b: 72).

Η φροντίδα αγαπημένων προσώπων δημιουργεί τον ιστό που κρατά τις κοινωνίες μας ενωμένες και φέρνει κοντά τις γενιές μας. Ο τρόπος με τον οποίο εκτιμούμε τη φροντίδα θα πρέπει να αντικατοπτρίζει την αξία που θέλουμε να δώσουμε στα παιδιά, στους ηλικιωμένους, στα άτομα με αναπηρία και στους φροντιστές. Η παροχή φροντίδας, ακόμα

και αν αφορά τη φροντίδα των πιο αγαπημένων μας προσώπων, συχνά υποτιμάται. Η φροντίδα αγαπημένων προσώπων έχει υψηλή κοινωνική και οικονομική αξία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Όπως δε τονίζει ο ΟΗΕ, η παροχή φροντίδας και υποστήριξης περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την κάλυψη των σωματικών, ψυχολογικών και συναισθηματικών αναγκών όσων λαμβάνουν φροντίδα, η οποία συμβάλλει στην απόλαυση των δικαιωμάτων τους και στον σεβασμό για την αξιοπρέπεια, τη ζωή και την ευημερία τους.²

Οι οικογένειες είναι βασικοί χώροι για την παροχή και τη λήψη φροντίδας, και είναι επίσης πηγές αγάπης και στοργής μέσω των οποίων οι άνθρωποι γαλουχούνται και αναπτύσσουν την αίσθηση του ανήκειν. Μέσα στις οικογένειες είναι που οι νέοι και οι ηλικιωμένοι, οι υγιείς και οι αδύναμοι, αναπτύσσουν τις ανθρώπινες ικανότητες που στηρίζουν τις ζωντανές οικονομίες και τις κοινωνίες χωρίς αποκλεισμούς. Στο πλαίσιο της οικογένειας η πρωταρχική ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών και των ενηλίκων ανατίθεται συνήθως στις γυναίκες ως δραστηριότητα και ενασχόληση που θεωρείται κατ' ουσίαν γυναικεία. Αποτελεί συχνά αδιαπραγμάτευτο τμήμα του να είσαι μητέρα, σύζυγος ή κόρη. Ο χαρακτηρισμός των γυναικών ως φροντιστριών έχει ισχυρή κανονιστική σημασία, διαμορφώνοντας τις κοινωνικές προσδοκίες καθώς και συγκεκριμένες πρακτικές που συχνά είναι δύσκολο να επαναδιαπραγματευθούν και να αλλάξουν. Το γεγονός ότι η φροντίδα δημιουργεί ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς θέτει τους παρόχους φροντίδας σε αδύναμη θέση να «διαπραγματεύονται» με άλλα μέλη της οικογένειας για ίσο μερίδιο του χρόνου τους ή περισσότερους πόρους, επειδή μια τέτοια διαπραγμάτευση θέτει σε κίνδυνο αυτούς που φροντίζουν. Η φροντίδα μπορεί να παρασχεθεί με συναινετικό και ισότιμο τρόπο, καθιστώντας την εμπειρία που ανταμείβει. Αλλά μπορεί επίσης να είναι καταπιεστική και εκμεταλλευτική, παρεμποδίζοντας τις ευκαιρίες των φροντιστών και την απόλαυση των δικαιωμάτων τους. Το γεγονός ότι η περισσότερη μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας γίνεται για αγάπη δεν σημαίνει ότι πάντα αρέσει στις γυναίκες να το κάνουν. Το πλαίσιο και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι άνθρωποι φροντίζουν ο ένας για τον άλλον, καθώς και τα είδη υποστήριξης στα οποία μπορούν να βασιστούν όταν το κάνουν, είναι τεράστιας σημασίας (UN Women, 2019).

Παραδοσιακά, οι γυναίκες θεωρούνται οι κύριοι φροντιστές και πολλές κοινωνίες και αγορές εργασίας συνεχίζουν να λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό με αυτή την υπόθεση. Η φροντίδα συζύγων, συντρόφων, παιδιών ή άλλων μελών της οικογένειας μπορεί να είναι

² Resolution adopted by the UN Economic and Social Council on 5 June 2024, E/RES/2024/4, n2420730.pdf.

ανταποδοτική για τον πάροχο φροντίδας και ωφέλιμη για εκείνους που λαμβάνουν τη φροντίδα. Η φροντίδα είναι απαραίτητη για την ανθρώπινη ευημερία και την ανάπτυξη των ικανοτήτων των ανθρώπων να ζήσουν τη ζωή που θεωρούν πολύτιμη. Είναι εξίσου απαραίτητη για την ύπαρξη και την αναπαραγωγή των κοινωνιών και για ένα υγιές και παραγωγικό εργατικό δυναμικό. Ωστόσο, ανάλογα με το ποιος παρέχει τη φροντίδα και για πόσες ώρες την ημέρα, η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας μπορεί να αποτρέψει ή να μειώσει τις πιθανότητες των ατόμων με οικογενειακές ευθύνες να βρουν, να παραμείνουν και να εξελιχθούν στην αμειβόμενη εργασία (ILO & OECD, 2019). Όπως επίσης τονίζει ο ΟΗΕ, οι δυσκολίες, η ένταση και η έμφυλη κατανομή της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας δημιουργούν και διαιωνίζουν ανισότητες στην απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμβάλλουν στη διαιώνιση της θηλυκοποίησης της φτώχειας, παρακωλύουν την ισότητα των φύλων και την πλήρη απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και αποτελούν ανασχετικό παράγοντα στην πλήρη, ισότιμη και ουσιαστική συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και στις οικονομικές ευκαιρίες, την αυτονομία και τις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους, καθώς και στην ικανότητά τους να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και να αναλαμβάνουν ηγετικές θέσεις, ή στην εκπαίδευση και κατάρτισή τους καθώς και την πρόσβασή τους σε υπηρεσίες υγείας. Η ίση και δίκαιη κατανομή της φροντίδας είναι προϋπόθεση για να εξασφαλιστεί ότι οι γυναίκες απολαμβάνουν πλήρως, σε ίση βάση, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, ιδίως το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το δικαίωμα στην εργασία, την απόλαυση δίκαιων και αξιοπρεπών συνθηκών εργασίας, την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, το δικαίωμα οργάνωσης συλλογικής διαπραγμάτευσης, ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης, την απόλαυση του υψηλότερου εφικτού επιπέδου σωματικής και ψυχικής υγείας και το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, καθώς και ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά και στη δημόσια ζωή.³

Η άνιση κατανομή των ευθυνών φροντίδας μεταξύ γυναικών και ανδρών στο εσωτερικό της οικογένειας μεταφράζεται και σε άνισες ευκαιρίες όσον αφορά τον χρόνο για ισότιμη συμμετοχή σε αμειβόμενες δραστηριότητες. Η ανισότητα των φύλων στη μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας είναι ο κρίκος που λείπει στην ανάλυση των σχετικών με το φύλο εργασιακών αποτελεσμάτων σε τρεις τομείς: χάσματα μεταξύ των φύλων στα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, ποιότητα απασχόλησης και μισθοί (Ferrant et al., 2014). Μια εκτίμηση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) καταδεικνύει ότι η μη αμειβόμενη

³ Resolution adopted by the Human Rights Council on 11 October 2023, A/HRC/RES/54/6 g2321262.pdf

εργασία φροντίδας εντός των νοικοκυριών και της οικογένειας συνεπάγεται 16,4 δισεκατομμύρια ώρες εργασίας ετησίως, τα $\frac{3}{4}$ (76,2%) εκ των οποίων μη αμειβόμενων ωρών εργασίας εκτελούνται από γυναίκες. Σε καμία χώρα του κόσμου οι άνδρες και οι γυναίκες δεν παρέχουν ίσο μερίδιο της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας. Οι γυναίκες αφιερώνουν κατά μέσο όρο 3,2 φορές περισσότερο χρόνο από τους άνδρες για μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας: 4 ώρες και 25 λεπτά την ημέρα, έναντι 1 ώρας και 23 λεπτών για τους άνδρες. Κατά τη διάρκεια ενός έτους, αυτό αντιπροσωπεύει ένα σύνολο 201 εργάσιμων ημερών (σε οκτάωρη βάση) για τις γυναίκες σε σύγκριση με 63 εργάσιμες ημέρες για τους άνδρες. Παγκοσμίως, η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας είναι πιο εντατική για τα κορίτσια και τις γυναίκες που ζουν σε χώρες μεσαίου εισοδήματος, τις παντρεμένες και τις ενήλικες, με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, που κατοικούν σε αγροτικές περιοχές και με παιδιά προσχολικής ηλικίας. Οι ανισότητες των φύλων στο σπίτι και στην απασχόληση πηγάζουν από τις έμφυλες αναπαραστάσεις παραγωγικών και αναπαραγωγικών ρόλων που επιμένουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς και σε κοινωνικοοικονομικά πλαίσια. Με περιφερειακές παραλλαγές, το οικογενειακό μοντέλο του «άνδρα κουβαλητή» παραμένει βαθιά ριζωμένο στις κοινωνίες και ο ρόλος των γυναικών στη φροντίδα της οικογένειας εξακολουθεί να είναι κεντρικός (ILO, 2018· ILO, 2021).

Πράγματι, όπως τονίζει σε έκθεσή του ο ΟΟΣΑ, σε παγκόσμιο επίπεδο, οι γυναίκες ξοδεύουν 2,6 φορές περισσότερο χρόνο από τους άνδρες σε απλήρωτη φροντίδα και οικιακές εργασίες. Κατά μέσο όρο, οι γυναίκες αφιερώνουν 4,7 ώρες την ημέρα σε μη αμειβόμενες υπηρεσίες φροντίδας και οικιακές εργασίες, σε σύγκριση με 1,8 ώρες για τους άνδρες. Αυτές οι συστημικές διαφορές πηγάζουν από κοινωνικούς κανόνες και παραδοσιακές απόψεις που αποδίδουν αυστηρά καθορισμένους ρόλους και ευθύνες των φύλων εντός του νοικοκυριού και των κοινωνιών. Περιορίζοντας τις γυναίκες στους ρόλους φροντίδας και αναπαραγωγής τους, αυτοί οι κανόνες έχουν μόνιμες συνέπειες στην ένταξη των γυναικών στην εργασία. Όχι μόνο περιορίζουν τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, αλλά επηρεάζουν επίσης το εργασιακό καθεστώς των γυναικών, ωθώντας τις σε τομείς με χαμηλούς μισθούς, στην άτυπη οικονομία ή σε ρυθμίσεις μερικής απασχόλησης, ενώ τις κρατούν μακριά από ηγετικές και διοικητικές θέσεις. Επίσης, οι μεροληπτικοί κοινωνικοί κανόνες που περιορίζουν τις γυναίκες και τους άνδρες σε στερεότυπους ρόλους επηρεάζουν την ικανότητα των γυναικών να λαμβάνουν αποφάσεις σε επίπεδο νοικοκυριού. Μέσα στη λογική των κανόνων των περιοριστικών αρρενωποτήτων, οι άνδρες αναμένεται να είναι οικονομικά κυρίαρχοι, να ελέγχουν τα περιουσιακά στοιχεία του νοικοκυριού και να έχουν τον τελευταίο λόγο στις δαπάνες και τις αποφάσεις του νοικοκυριού. Αυτό περιλαμβάνει τον

έλεγχου των σχέσεων και άλλων δραστηριοτήτων των μελών του νοικοκυριού, καθώς και τις επενδύσεις στην υγεία και την εκπαίδευση για όλη την οικογένεια (OECD, 2023).⁴

Όπως τονίζεται και σε σχετική μελέτη του ΟΗΕ, οι μεροληπτικοί κοινωνικοί κανόνες φύλου –η υποτίμηση των δυνατοτήτων και των δικαιωμάτων των γυναικών στην κοινωνία– περιορίζουν τις επιλογές και τις ευκαιρίες των γυναικών ρυθμίζοντας τη συμπεριφορά και θέτοντας τα όρια του τι αναμένεται να κάνουν και να είναι οι γυναίκες, και εμποδίζουν τη γυναικεία δυναμική σε διάφορες διαστάσεις. Λόγω των στερεοτύπων φύλου και των αρνητικών κοινωνικών κανόνων, η εργασία φροντίδας, αμειβόμενη ή μη, εκτελείται είτε αποκλειστικά είτε σε μεγάλο βαθμό από γυναίκες και κορίτσια, επιδεινώνοντας κατά συνέπεια τις υπάρχουσες δομικές ανισότητες. Για παράδειγμα, το χάσμα μεταξύ των φύλων στον χρόνο που αφιερώνεται σε απλήρωτες οικιακές δουλειές και εργασία φροντίδας συσχετίζεται θετικά με την αξία του Δείκτη Κοινωνικών Κανόνων Φύλου (Gender Social Norms Index, GSNI). Ο χρόνος που αφιερώνουν οι γυναίκες σε μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας σε σχέση με τους άνδρες, ανεξαρτήτως εκπαίδευσης, ευθύνεται, σε μεγάλο βαθμό, για το χάσμα των φύλων στο εισόδημα. Σε χώρες με λιγότερες προκαταλήψεις, οι γυναίκες αφιερώνουν διπλάσιο χρόνο, κατά μέσο όρο, σε οικιακές δουλειές και φροντίδα από τους άνδρες, αλλά, καθώς αυξάνεται η μεροληψία, αυξάνεται και η αναλογία γυναικών σε σχέση με τους άνδρες, σε περισσότερο από εξαπλάσιο χρόνο για χώρες με υψηλότερη προκατάληψη (UNDP, 2023).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθούμε στις τυπολογίες των οικογενειακών μοντέλων και των καθεστώτων ευημερίας με βάση την οπτική του φύλου. Όπως τονίζουν οι Καραμεσίνη, Σκόμπα και Χατζηβαρνάβα, το οικογενειακό μοντέλο, η πολιτική συμφιλίωσης εργασίας και οικογένειας και οι έμφυλες σχέσεις που καθορίζουν την κατά φύλο διαίρεση της εργασίας αποτέλεσαν τη βάση για τις τυπολογίες των καθεστώτων ευημερίας. Μάλιστα αναφέρουν ότι η Lewis κατέταξε τα τελευταία σε εκείνα με ισχυρό, τροποποιημένο και ασθενές πρότυπο οικογένειας του άνδρα-κουβαλητή (male-breadwinner model) (Καραμεσίνη, Σκόμπα, Χατζηβαρνάβα, 2019). Τα κράτη με ισχυρό το οικογενειακό πρότυπο του άνδρα-κουβαλητή και της γυναίκας-νοικοκυράς χαρακτηρίζονται από έλλειψη κρατικών υπηρεσιών παροχής παιδικής φροντίδας, εφόσον τη φροντίδα των παιδιών και άλλων εξαρτώμενων ατόμων αναλαμβάνουν εξ ολοκλήρου οι έγγαμες γυναίκες στο σπίτι. Τα κράτη με τροποποιημένο το οικογενειακό πρότυπο του άνδρα-κουβαλητή αναγνωρίζουν τον διπλό ρόλο των γυναικών ως συζύγων-μητέρων και μισθωτών, και προωθούν τη γυναικεία

⁴ Για στοιχεία σχετικά με την Ελλάδα βλ. Discrimination in the family | OECD.

συμμετοχή στη μερική απασχόληση θεωρώντας τον άνδρα ως κύριο προμηθευτή χρημάτων στο σπίτι. Τέλος, τα κράτη με ασθενές το πρότυπο του άνδρα-κουβαλητή προωθούν την οικογένεια δύο εργαζόμενων-κουβαλητών όχι μόνο μέσω της προώθησης της γυναικείας απασχόλησης, αλλά και της δημόσιας παροχής υπηρεσιών παιδικής φροντίδας.

Επιπρόσθετα, η συγκριτική έρευνα για τα συστήματα φροντίδας κατέδειξε την κυριαρχία της ανεπίσημης φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων στις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και τη διαφοροποίησή τους από τις άλλες χώρες της ΕΕ ως προς την έμφαση που δίδουν στον κρίσιμο ρόλο της μητέρας στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, όπως και στη μεγάλη ανθεκτικότητα της διευρυμένης οικογένειας στην παροχή παιδικής φροντίδας. Πράγματι, στις αρχές της δεκαετίας του '90, στις χώρες της Νότιας Ευρώπης το μοντέλο φροντίδας ήταν σαφώς «οικογενειοκεντρικό». Η Ιταλία, η Ελλάδα και η Ισπανία υπήρξαν οι τυπικότερες περιπτώσεις χωρών που ανέθεταν όλη τη φροντίδα στην οικογένεια. Όμως, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1990 και 2000, στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου σημειώνεται αλλαγή στο μοντέλο φροντίδας ως αποτέλεσμα αφενός της ταχύτατης ανόδου της συμμετοχής των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία, που διαβρώνει το οικογενειακό μοντέλο του άνδρα-κουβαλητή και της γυναίκας-φροντίστριας, και αφετέρου της μεγάλης επέκτασης των γονικών αδειών και των κοινωνικών υπηρεσιών φροντίδας κυρίως για τα παιδιά (Καραμεσίνη, Σκόμπα & Χατζηβαρνάβα, 2019).

Στην Ελλάδα, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας στην οικογένεια συνοψίζεται στην επικράτηση του οικογενειακού μοντέλου του *άνδρα εργαζόμενου-κουβαλητή* και της *γυναίκας νοικοκυράς-φροντίστριας*, με τις διάφορες εκδοχές του. Ωστόσο, η σταδιακή διάβρωση των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων και η αύξηση της συμμετοχής των μητέρων στην αμειβόμενη εργασία, μεταξύ άλλων, έχει συνεισφέρει σε μια διαρκή υποχώρηση του μοντέλου αυτού και τη βαθμιαία, αργή αντικατάστασή του από εκείνο των δύο εργαζόμενων-κουβαλητών-φροντιστών, στο πλαίσιο του οποίου η οικογένεια συνεχίζει να εκπληρώνει τις βασικές της λειτουργίες και υποχρεώσεις προς τα εξαρτώμενα μέλη της. Παρά την εξέλιξη αυτή και τη σχετική βελτίωση ως προς την ίση κατανομή των ευθυνών της οικιακής εργασίας και της εργασίας φροντίδας μεταξύ των φύλων, τα άτυπα οικογενειακά δίκτυα παρέμειναν εκτεταμένα, το μοντέλο φροντίδας οικογενειοκεντρικό και η φροντίδα γυναικεία υπόθεση (Καραμεσίνη & Συμεωνάκη, 2019α).

Οι γυναίκες φέρουν το μεγαλύτερο βάρος των ευθυνών φροντίδας, σε καθημερινή βάση, γεγονός που επηρεάζει την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής τους, τη δυνατότητα απασχόλησής τους σε αμειβόμενες θέσεις εργασίας, τον ελεύθερο χρόνο και τις κοινωνικές τους δραστηριότητες. Ένα από τα βαθύτερα αίτια της διαφοράς του χρόνου

που αφιερώνεται στη μη αμειβόμενη εργασία παροχής φροντίδας από γυναίκες και άνδρες είναι τα στερεότυπα σχετικά με τους ρόλους και τις ευθύνες των γυναικών και των ανδρών στον ιδιωτικό και επαγγελματικό βίο. Λόγω αντιλήψεων και πολιτισμικών προτύπων, οι γυναίκες επωμίζονται την ευθύνη για την πλειονότητα των καθηκόντων φροντίδας, συχνά για ηλικιωμένους συγγενείς και ταυτόχρονα για τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται «χάσμα φροντίδας» που συμβάλλει σημαντικά στο χάσμα μεταξύ των φύλων. Όσον αφορά την απασχόληση, συχνά αναγκάζονται να προσαρμόσουν τη μορφή εργασίας τους στις ευθύνες φροντίδας, με τη διακοπή της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας, την εργασία με καθεστώς μερικής απασχόλησης ή την πλήρη και πρόωρη αποχώρηση από την αγορά εργασίας. Η φροντίδα παιδιών ή συγγενών προσδιορίζεται από τις γυναίκες στην ΕΕ ως η συνηθέστερη αιτία μείωσης του ωραρίου εργασίας ή απόσυρσης από την αγορά εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022).

Ο οριζόντιος και κάθετος διαχωρισμός της αγοράς εργασίας επιδεινώνεται, καθώς οι γυναίκες αναλαμβάνουν βραχυπρόθεσμη, μερική ή επισφαλή, ακόμη και άτυπη απασχόληση. Είναι πιθανό ότι οι γυναίκες που δεν μπορούν να επιλέξουν τη μερική απασχόληση –επειδή δεν είναι διαθέσιμη, δεν πληρώνεται επαρκώς ή δεν είναι αρκετά ευέλικτη– θα αποφασίσουν απλώς να μείνουν εντελώς έξω από την αγορά εργασίας. Σε επίπεδο ΕΕ, το ποσοστό των γυναικών εκτός εργατικού δυναμικού (ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού τους) που δεν αναζήτησαν δουλειά λόγω ευθυνών φροντίδας (5,7 %) και άλλων οικογενειακών λόγων (2,9 %) ήταν σημαντικά υψηλότερο από αυτό των ανδρών, οι οποίοι, ακόμη και συνδυάζοντας ευθύνες φροντίδας και οικογενειακούς λόγους, έφτασαν μόνο το 0,5%. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι, ακόμη και αν θεωρητικά μιλώντας, ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας, όπως η τηλεργασία, συμβάλλουν στην επίτευξη ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, οι άνδρες τείνουν να τις χρησιμοποιούν για «σκοπούς βελτίωσης της απόδοσης», ενώ οι γυναίκες τις χρησιμοποιούν συνήθως για την καλύτερη εξισορρόπηση της εργασιακής και οικογενειακής ζωής, όταν υπάρχουν οικογενειακές ευθύνες. Οι γυναίκες συχνά εργάζονται με ευελιξία για να ανταποκριθούν στις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, κάτι που δεν οδηγεί σε κάποια οικονομική ανταμοιβή. Κατά συνέπεια, η τηλεργασία μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση προβλημάτων παιδικής φροντίδας, αλλά δεν επιφέρει απαραίτητως ίση συνυπευθυνότητα μεταξύ των γονέων, η οποία φαίνεται να εξακολουθεί να βασίζεται στα στερεότυπα των φύλων (European Commission, 2023, 2024).

Όπως καταδεικνύεται σε πρόσφατη έκθεση του Eurofound, η διαπλοκή εργασίας και ζωής για τους/τις τηλεργαζόμενους/-ες είναι σημαντική, με την ανησυχία για την εργασία όταν δεν εργάζονται και τη δυσκολία να συγκεντρωθούν στην εργασία τους λόγω

οικογενειακών ευθυνών να είναι υψηλότερες έναντι όσων εργάζονται αποκλειστικά στις εγκαταστάσεις του εργοδότη τους. Η ανάλυση των δεδομένων αποκάλυψε περαιτέρω διαίρεση μεταξύ των φύλων: 47% των γυναικών έναντι 39% των ανδρών που εργάζονται από απόσταση αναφέρουν ότι αντιμετωπίζουν τακτικά παρεμβολές μεταξύ εργασίας και ζωής (Eurofound, 2024: 28). Όπως αναδεικνύεται, η ισορροπία μεταξύ εργασιακής και οικογενειακής/προσωπικής ζωής προκαλεί ανησυχίες σε ό,τι αφορά την οικογενειακή ζωή στο σπίτι η οποία έχει επιδεινωθεί: ενώ το 2020 το 20% των ανδρών και το 25% των γυναικών ανέφεραν ότι ήταν πολύ κουρασμένοι/-ες για να κάνουν οικιακές εργασίες μετά τη δουλειά, τα στοιχεία για το 2022 είναι 32% και 41% αντίστοιχα. Επιπλέον, διαπιστώνεται μια απότομη μείωση του οικογενειακού χρόνου μεταξύ των εργαζομένων: ενώ το 2020 το 19% τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών ανέφεραν ότι η δουλειά τους εμποδίζει να περάσουν χρόνο με την οικογένειά τους, το 2022 το ποσοστό αυτό αυξάνεται, με 30% των ανδρών και 29% των γυναικών να εκφράζουν αυτή τη γνώμη (Eurofound, 2022c: 5).

Η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας μπορεί να είναι πολύ ικανοποιητική και να εκπληρώνει μια σημαντική λειτουργία στην κοινωνία, ωστόσο η αορατότητα και η υποτίμησή της, καθώς και η έκταση, οι άχαρες συνθήκες της και η δυσανάλογα άνιση κατανομή της μεταξύ των φύλων εντός των νοικοκυριών και μεταξύ των νοικοκυριών και του κράτους έχει ως αποτέλεσμα τη διαιώνιση των ανισοτήτων των φύλων στην εργασία. Στην πραγματικότητα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας αποτελεί το κύριο εμπόδιο για τη συμμετοχή των γυναικών στις αγορές εργασίας και είναι βασικός παράγοντας της χαμηλότερης ποιότητας της εργασίας τους σε σχέση με τους άνδρες. Ο κύκλος «μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας - αμειβόμενη εργασία - αμειβόμενη εργασία φροντίδας» έχει σημαντικές επιπτώσεις για την ευημερία των αποδεκτών της φροντίδας, τους μη αμειβόμενους φροντιστές και τους εργαζόμενους στον τομέα της φροντίδας και, επομένως, είναι ζωτικής σημασίας για το μέλλον της αξιοπρεπούς εργασίας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οποιαδήποτε πολιτική φροντίδας πρέπει να επιδιώκει πέντε βασικούς στόχους: αναγνώριση, μείωση του δυσανάλογου μεριδίου της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας των γυναικών και ανακατανομή των ευθυνών της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας δίκαια μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς και ανταμοιβή και καλύτερη εκπροσώπηση των εργαζομένων στην αμειβόμενη φροντίδα.⁵ Ενόψει μάλιστα των αλληπάλληλων παγκόσμιων κρίσεων, συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής, της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, των συγκρούσεων και της πανδημίας COVID-19, και των

⁵ The 5R Framework of: Recognition, Reduction, Redistribution, Representation and Reward for care work + Resilience.

σύνθετων επιπτώσεών τους, όπως οι ελλείψεις τροφίμων και ενέργειας και η αναγκαστική μετανάστευση, καθώς και των αυξανόμενων αναγκών και απαιτήσεων φροντίδας από τις γυναίκες εξαιτίας αυτών των κρίσεων, ένας επιπλέον στόχος αφορά την ενσωμάτωση της ανθεκτικότητας των συστημάτων φροντίδας προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις αυτές (ILO, 2018· UN Women, 2018· UN Women, 2022· UN, 2024).

Προς την κατεύθυνση της γεφύρωσης του χάσματος της μη αμειβόμενης φροντίδας μεταξύ των φύλων κινείται και η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Ισότητα των Φύλων (European Commission, 2020), η οποία θέτει τον ισότιμο καταμερισμό των ευθυνών οικιακής φροντίδας και τη γεφύρωση του χάσματος ως βασική πολιτική προτεραιότητα για την επίτευξη οικονομίας ισότητας των φύλων. «Ως προς την οικογενειακή φροντίδα, οι γονείς πρέπει να αισθάνονται ότι έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις και τα ίδια δικαιώματα». Όπως τονίζεται, η επαγγελματική επιτυχία παράλληλα με τη διαχείριση των ευθυνών φροντίδας στο σπίτι αποτελεί πρόκληση, ιδίως για τις γυναίκες. Συχνά οι γυναίκες εξαρτούν την απόφασή τους να εργαστούν, καθώς και τη μορφή της εργασίας τους, από τις ευθύνες φροντίδας που έχουν και από το εάν και πώς μοιράζονται τις φροντίδες αυτές με τον σύντροφό τους. Το πρόβλημα αυτό είναι ακόμη μεγαλύτερο για τους μόνους γονείς, οι περισσότεροι από τους οποίους είναι γυναίκες, και για τα άτομα που ζουν σε απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές και, συχνά, δεν έχουν λύσεις υποστήριξης. Οι γυναίκες επιβαρύνονται επίσης δυσανάλογα από τη μη αμειβόμενη εργασία, η οποία αποτελεί σημαντικό μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητας (European Commission, 2020: 12).

Σημαντική επίσης συνεισφορά στον τομέα της ίσης κατανομής των ευθυνών φροντίδας μεταξύ ανδρών και γυναικών, αποτελεί και η υιοθέτηση της Οδηγίας 2019/1158 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για τους γονείς και τους φροντιστές, η οποία ρυθμίζει τις γονικές άδειες και τις άδειες φροντίδας.⁶ Η Οδηγία τονίζει ότι «οι πολιτικές για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής θα πρέπει να συμβάλλουν στην επίτευξη της ισότητας των φύλων, προωθώντας τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, την ίση κατανομή των ευθυνών φροντίδας μεταξύ ανδρών και γυναικών, και τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των φύλων ως προς τους μισθούς και τις αποδοχές. Οι πολιτικές αυτές θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις δημογραφικές αλλαγές, συμπεριλαμβανομένων των επιπτώσεων της γήρανσης του πληθυσμού. Ενόψει των

⁶ ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2019/ 1158 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ –της 20ής Ιουνίου 2019– σχετικά με την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για τους γονείς και τους φροντιστές και την κατάργηση της οδηγίας 2010/18/ΕΕ του Συμβουλίου.

προκλήσεων από τη δημογραφική αλλαγή, μαζί με τη συνεπαγόμενη πίεση στις δημόσιες δαπάνες ορισμένων κρατών μελών, η ανάγκη για άτυπη φροντίδα αναμένεται να αυξηθεί». Αναγνωρίζει, επίσης, ότι «η ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής παραμένει σοβαρή πρόκληση για πολλούς γονείς, καθώς και για εργαζόμενους που έχουν ευθύνες φροντίδας, ιδίως λόγω του επεκτεινόμενου φαινομένου των παρατεταμένων ωραρίων λειτουργίας και των μεταβλητών ωραρίων εργασίας, που επηρεάζει αρνητικά την απασχόληση των γυναικών. Ένας σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην υποεκπροσώπηση των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι η δυσκολία εξισορρόπησης μεταξύ επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων. Οι γυναίκες, όταν έχουν παιδιά, τείνουν να εργάζονται λιγότερες ώρες σε αμειβόμενη δραστηριότητα και να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο σε μη αμειβόμενες ευθύνες φροντίδας. Η παροχή φροντίδας σε άρρωστο ή εξαρτώμενο συγγενή έχει επίσης αποδειχθεί ότι επηρεάζει αρνητικά την απασχόληση των γυναικών, και έχει ως αποτέλεσμα ορισμένες γυναίκες να αποχωρούν εντελώς από την αγορά εργασίας».

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, το μεγαλύτερο μέρος της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας παρέχεται από γυναίκες. Αυτό εμποδίζει σημαντικά τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με μελέτη του EIGE (2021), στην ΕΕ, οι γυναίκες έχουν χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης από τους άνδρες, ενώ καταγράφεται μεγάλο μερίδιο γυναικών με μερική απασχόληση, κυρίως λόγω των υποχρεώσεών τους φροντίδας στο σπίτι. Οι γυναίκες είναι επίσης πιο πιθανό να αναλάβουν άτυπες και χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας (με ελάχιστη ή καθόλου ασφάλεια και κοινωνική προστασία), καθώς η ευελιξία αυτών των ρυθμίσεων τους επιτρέπει να συμβιβάζουν την αμειβόμενη εργασία και τις υποχρεώσεις φροντίδας. Τα ευρήματα της έρευνας αποδεικνύουν ότι οι γυναίκες σε προσωρινές θέσεις εργασίας ή χωρίς επίσημο συμβόλαιο αφιερώνουν διπλάσιο χρόνο σε μη αμειβόμενη φροντίδα καθημερινά, σε σχέση με τις γυναίκες που απασχολούνται σε μόνιμες θέσεις εργασίας. Αυτό το μοτίβο είναι πιθανό να σχετίζεται με τη διαθεσιμότητα και την οικονομική προσιτότητα των υπηρεσιών φροντίδας. Η σχέση των υψηλών χασμάτων φροντίδας μεταξύ των φύλων και των επισφαλών συνθηκών εργασίας είναι διπλή. Οι γυναίκες σε χαμηλά αμειβόμενες και επισφαλείς θέσεις εργασίας περνούν περισσότερο χρόνο σε μη αμειβόμενη φροντίδα επειδή δεν διαθέτουν τους οικονομικούς πόρους για να βασιστούν σε εξωτερικές υπηρεσίες. Ωστόσο, οι γυναίκες που απασχολούνται σε παράτυπες και προσωρινές θέσεις εργασίας συχνά εμποδίζονται να έχουν πρόσβαση σε πιο σταθερές θέσεις εργασίας λόγω των δυσανάλογων ευθυνών φροντίδας τους. Παρά την επισφάλειά τους, οι παράτυπες και προσωρινές θέσεις εργασίας είναι συχνά οι μόνες αρκετά ευέλικτες

ώστε να εξυπηρετούν τα καθήκοντα φροντίδας. Είναι προφανές ότι το διαρκές βάρος της μη αμειβόμενης φροντίδας θέτει συστηματικά σε μειονεκτική θέση τις γυναίκες στην αγορά εργασίας και διαιωνίζει τις ανισότητες μεταξύ των φύλων.

Επίσης, σύμφωνα με τη μελέτη του EIGE, τα περισσότερα ζευγάρια που συζούν στην ΕΕ ακολουθούν ένα μοτίβο κατά το οποίο η γυναίκα είναι ο κύριος φροντιστής στο νοικοκυριό και μόνο το ένα τρίτο περίπου των οικογενειών μοιράζονται εξίσου τις δραστηριότητες φροντίδας. Παρά την πρόοδο, η φροντίδα εξακολουθεί να θεωρείται ευθύνη της γυναίκας στην οικογένεια και αυτή η πεποίθηση παραμένει ακόμη και όταν οι γυναίκες εισέρχονται στην αγορά εργασίας. Αυτές οι ανισότητες ποικίλλουν ανάλογα με τις οικογενειακές συνθήκες, καθώς οι γυναίκες που είναι μέλη ζευγαριών με παιδιά ξοδεύουν περισσότερο από το διπλάσιο του ημερήσιου χρόνου σε εργασίες φροντίδας, έναντι αυτής που αφιερώνουν εκείνες που μέλη ζευγαριών χωρίς παιδιά.

Επιπλέον, ο κεντρικός ρόλος της ανατροφής των παιδιών αντανακλάται στην κατανομή της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων. Μεταξύ των εργαζομένων που ασχολούνται με τη φροντίδα καθημερινά, ο ημερήσιος χρόνος που αφιερώνεται σε μη αμειβόμενη φροντίδα είναι υψηλότερος στην ηλικιακή ομάδα αναπαραγωγικής ηλικίας (σε ηλικία 25-49 ετών), ειδικά για τις γυναίκες, με αποτέλεσμα μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των φύλων σε σχέση με άλλες ηλικιακές κατηγορίες. Οι διαφορές μεταξύ των φύλων στη φροντίδα μειώνονται με την ηλικία, με κατά μέσο όρο 3 ώρες την ημέρα να αφιερώνουν οι εργαζόμενες γυναίκες και 2,5 ώρες από τους εργαζόμενους άνδρες που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 50-64 ετών. Τα άτομα αυτής της ομάδας είναι ιδιαίτερα πιθανό να συμμετέχουν στη φροντίδα των εγγονιών τους, ενώ παράλληλα φροντίζουν και ενήλικες (σύντροφο ή γονέα). Από την άλλη μεριά, το μεγαλύτερο μέρος της φροντίδας για τους ηλικιωμένους συνεχίζει να παρέχεται ανεπίσημα εντός των οικογενειών και παραμένει ιδιαίτερα έμφυλο: οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να παρέχουν και να λαμβάνουν φροντίδα. Περισσότερες κόρες παρά γιοι γίνονται οι κύριοι φροντιστές των γονιών τους και οι κόρες είναι πιο πιθανό να αναλάβουν πιο εντατικές δραστηριότητες φροντίδας. Είναι γεγονός ότι σε χώρες όπου η δημόσια παροχή υπηρεσιών παιδικής μέριμνας και οι ευκαιρίες για εργασία με μερική απασχόληση είναι περιορισμένες, οι οικογένειες τείνουν να βασίζονται περισσότερο στην άτυπη φροντίδα από γιαγιάδες και παππούδες. Τα δεδομένα δείχνουν ότι οι παππούδες και οι γιαγιάδες είναι οι κύριοι πάροχοι παιδικής φροντίδας στα μισά έως δύο τρίτα των νοικοκυριών με παιδιά σε κάποια κράτη μέλη της ΕΕ στη Νότια Ευρώπη. Οι γιαγιάδες είναι πιο πιθανό από τους παππούδες να ασχολούνται με τη φροντίδα των παιδιών, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τη φροντίδα των

παιδιών που είναι πλήρους απασχόλησης. Μεταξύ των παππούδων και των γιαγιάδων, το 35% των γυναικών και το 29% των ανδρών αναφέρουν ότι παρέχουν φροντίδα και/ή εκπαίδευση στα εγγόνια τους τουλάχιστον μία ή δύο φορές την εβδομάδα (EIGE, 2021b: 18-19, 49).

Η πρόσφατη έρευνα του EIGE (2023) σχετικά με το χάσμα μεταξύ των φύλων όσον αφορά τη μη αμειβόμενη φροντίδα και τις ατομικές και κοινωνικές δραστηριότητες επικεντρώθηκε στις διαφορές μεταξύ των φύλων στη μη αμειβόμενη φροντίδα, τονίζοντας παράλληλα ότι η άτυπη φροντίδα διαδραματίζει καίριο ρόλο στην παροχή παιδικής φροντίδας (childcare)⁷ και στην παροχή μακροχρόνιας φροντίδας (long-term care).⁸ Λόγω των έμφυλων κοινωνικών ρόλων, των στερεοτύπων και των σχέσεων εξουσίας, οι γυναίκες ιστορικά επωμίζονται τις περισσότερες ευθύνες φροντίδας. Η δυσανάλογη επιβάρυνση των γυναικών από τη φροντίδα εξακολουθεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο στη ζωή τους και αποτελεί πρωταρχικό λόγο για τον οποίο οι γυναίκες δεν συμμετέχουν ισότιμα στην αγορά εργασίας και στη δημόσια ζωή, με εκτεταμένες συνέπειες.

Όπως καταδεικνύεται, οι γυναίκες φέρουν την πρωταρχική ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών. Η ανισότητα μεταξύ των φύλων στη φροντίδα των παιδιών είναι εμφανής στον τρόπο με τον οποίο τα ζευγάρια με μικρά παιδιά κατανέμουν τα καθήκοντα φροντίδας, με τις γυναίκες να επωμίζονται δυσανάλογα τις ευθύνες. Οι γυναίκες έχουν διπλάσιες πιθανότητες να αφιερώνουν τουλάχιστον πέντε ώρες στη φροντίδα των παιδιών καθημερινά, σε σύγκριση με τους άνδρες. Αυτή η διαφορά υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι γυναίκες που φέρουν πρωτίστως την ευθύνη της φροντίδας των παιδιών έχουν περιορισμένο προσωπικό ελεύθερο χρόνο. Η άνιση κατανομή των ευθυνών φροντίδας μεταξύ γυναικών και ανδρών διαιωνίζει τις πεποιθήσεις και τις προσδοκίες ότι η φροντίδα είναι πρωτίστως ευθύνη των γυναικών. Μπορεί επίσης να περιορίσει τις ευκαιρίες των γυναικών για επαγγελματική εξέλιξη, οικονομική ανεξαρτησία και ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής.

Επίσης, πολλά άτομα που παρέχουν άτυπη μακροχρόνια φροντίδα είναι κάτω από την ηλικία συνταξιοδότησης, γεγονός που υποδηλώνει πιθανές συγκρούσεις μεταξύ

⁷ Η άτυπη παιδική φροντίδα αναφέρεται στη μη αμειβόμενη παιδική φροντίδα, συμπεριλαμβανομένης της γονικής παιδικής φροντίδας, της φροντίδας των παιδιών από τους παππούδες και τις γιαγιάδες και κάθε άλλη μορφή παιδικής φροντίδας εκτός της οικογενειακής φροντίδας. Η φροντίδα των παιδιών περιλαμβάνει προσωπική φροντίδα, βοήθεια με σχολικές εργασίες, διαχείριση των δραστηριοτήτων των παιδιών, αναψυχή, επίβλεψη και συναισθηματική υποστήριξη.

⁸ Η άτυπη μακροχρόνια φροντίδα αναφέρεται σε μη αμειβόμενες δραστηριότητες φροντίδας για μέλη της οικογένειας, συγγενείς, γείτονες ή φίλους (συμπεριλαμβανομένων των παιδιών) που χρειάστηκαν την υποστήριξη άλλων, ως αποτέλεσμα ψυχικής, σωματικής αδυναμίας, αναπηρίας ή γήρατος, για τουλάχιστον 3 μήνες. Η άτυπη φροντίδα αφορά καθημερινές δραστηριότητες διαβίωσης (π.χ. ντύσιμο, ντους, φαγητό, μετακίνηση, χρήση τουαλέτας) και λειτουργικές δραστηριότητες καθημερινής ζωής (π.χ. ψώνια στο παντοπωλείο, προετοιμασία γευμάτων, διαχείριση χρημάτων και διαχείριση οικιακών εργασιών).

επαγγελματικής και προσωπικής ζωής και διπλές ευθύνες φροντίδας, περιλαμβανομένης της παροχής παιδικής φροντίδας. Όπως τονίζεται, οι ευθύνες φροντίδας επηρεάζουν σημαντικά την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, με αποτέλεσμα λιγότερες ώρες εργασίας, περιορισμένη εξέλιξη της σταδιοδρομίας και οικονομικές συνέπειες. Αυτό επηρεάζει ιδιαίτερα τις μητέρες μικρών παιδιών (EIGE, 2023c, 2023d).

Τα παραπάνω πορίσματα επιβεβαιώνονται και στην έκθεση του EIGE για τον δείκτη ισότητας φύλων στην ΕΕ (2023a), στην οποία τονίζεται ότι η άνιση κατανομή αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών θεωρείται μία από τις βασικές αιτίες της ανισότητας των φύλων στην κοινωνία στο σύνολό της και στην αγορά εργασίας ειδικότερα, καθώς εγείρει ερωτήματα σχετικά με την περιορισμένη πρόσβαση των γυναικών σε πόρους και εξουσία. Επίσης, καταδεικνύεται ότι ο τομέας του χρόνου, το 2022, είναι ο τρίτος τομέας με τη χαμηλότερη βαθμολογία του δείκτη ισότητας φύλων (68,5). Όπως αναφέρεται, αυτή η χαμηλή βαθμολογία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις ανισότητες των φύλων στις κοινωνικές δραστηριότητες, καθώς και από το διαρκές χάσμα των φύλων στον χρόνο που αφιερώνεται στις οικιακές εργασίες. Ωστόσο, ο υποτομέας των δραστηριοτήτων φροντίδας δείχνει βελτίωση κατά 9,6 μονάδες, κυρίως λόγω της χαμηλότερης ενασχόλησης των γυναικών σε μη αμειβόμενη φροντίδα και οικιακές εργασίες γενικά, παρά λόγω της υψηλότερης συμμετοχής των ανδρών σε τέτοιες δραστηριότητες. Αυτό μπορεί να αναδεικνύει μια μειωμένη πίεση για τις γυναίκες να ασχολούνται σε καθημερινή βάση εντατικά με την άμισθη φροντίδα, εξαιτίας, για παράδειγμα, της υψηλότερης διαθεσιμότητας υπηρεσιών ή της χρήσης τεχνολογικών επιτευγμάτων στις δουλειές του σπιτιού.

Τα στοιχεία της παραπάνω έρευνας σχετικά με τη συμμετοχή γυναικών και ανδρών σε μη αμειβόμενη φροντίδα δείχνουν ότι περισσότερες γυναίκες (34%) από ό,τι άνδρες (25%) ασχολούνται με τη φροντίδα άλλων σε καθημερινή βάση. Ακόμη μεγαλύτερες ανισότητες είναι ορατές στις δραστηριότητες μαγειρικής και οικιακής εργασίας: το 63% των γυναικών και το 36% των ανδρών αναφέρουν ότι απασχολούνται καθημερινά σε τέτοιες δραστηριότητες. Η γονεϊκότητα σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή στο πώς κατανέμονται οι ευθύνες φροντίδας και οικιακής εργασίας στις οικογένειες, καθώς οι έμφυλες διαφορές στα ζευγάρια χωρίς παιδιά ή στους άγαμους ενήλικες είναι μικρότερες από ό,τι σε ζευγάρια με παιδιά (ειδικά για το μαγείρεμα και τις δουλειές του σπιτιού). Η ανισότητα στη φροντίδα των παιδιών είναι επίσης εμφανής στον τρόπο με τον οποίο τα ζευγάρια με μικρά παιδιά μοιράζουν τα καθήκοντα φροντίδας, με τις γυναίκες να επωμίζονται δυσανάλογα την καθημερινή ρουτίνα και τις πιο απαιτητικές εργασίες φροντίδας (EIGE, 2023a).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας η Ελλάδα κατατάσσεται 24η στην ΕΕ στον Δείκτη Ισότητας των Φύλων με 58,0 βαθμούς. Η βαθμολογία της είναι 12,2 μονάδες χαμηλότερη από τη βαθμολογία για την ΕΕ στο σύνολό της. Από το 2010, η βαθμολογία της Ελλάδας έχει αυξηθεί κατά 9,4 μονάδες, κυρίως λόγω των βελτιώσεων στον τομέα του χρόνου (+31,5 μονάδες). Από το 2020, η συνολική βαθμολογία της Ελλάδας αυξήθηκε κατά 4,6 μονάδες, γεγονός που αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες αυξήσεις μεταξύ των κρατών μελών. Οι βελτιώσεις στον τομέα του χρόνου υπήρξαν οι κύριοι παράγοντες της αυξημένης συνολικής βαθμολογίας της Ελλάδας. Από το 2020, η μεγαλύτερη βελτίωση στη βαθμολογία της Ελλάδας σημειώθηκε στον τομέα του χρόνου (+22,4 μονάδες), στον οποίο η κατάταξη της χώρας ανεβαίνει από την 26η θέση στη 13η. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη βελτίωση μεταξύ όλων των κρατών μελών. Η πρόοδος στον υποτομέα των δραστηριοτήτων φροντίδας (+23,9 μονάδες από το 2020) αποτέλεσε τη βασική κινητήρια δύναμη αυτής της αλλαγής. Η βαθμολογία της χώρας στον υποτομέα των κοινωνικών δραστηριοτήτων έχει επίσης αυξηθεί σημαντικά (+20,9), βελτιώνοντας την κατάταξη της Ελλάδας κατά 16 θέσεις, για να βρίσκεται σήμερα στην 7η θέση. Συμπερασματικά, σύμφωνα με την έρευνα οι ανισότητες μεταξύ των φύλων στις δραστηριότητες φροντίδας και οικιακής εργασίας έχουν μειωθεί σημαντικά στην Ελλάδα (+23,9) (EIGE, 2023b).

Δείκτης Ισότητας των Φύλων: τομέας Χρόνος, αποτελέσματα για την Ελλάδα

Δείκτης										Μεταβολή από	
	2010	2012	2015	2017	2018	2019	2020	2021		2010	2020
Χρόνος	35,6	45,2	44,7	44,7	44,7	44,7	44,7	67,1		31.5	22.4
Δραστηριότητες Φροντίδας	34.2	55.1	50.9	50.9	50.9	50.9	50.9	74.8		40.6	23.9
Κοινωνικές Δραστηριότητες	37.1	37.1	39.3	39.3	39.3	39.3	39.3	60.2		23.1	20.9

Δραστηριότητες Φροντίδας		Γυναίκες	Άνδρες
	Άτομα που φροντίζουν και εκπαιδεύουν καθημερινά τα παιδιά ή τα εγγόνια τους, ηλικιωμένους ή άτομα με αναπηρία (% , πληθυσμός 18-74, 2022)	37	30
	Άτομα που μαγειρεύουν ή/και κάνουν οικιακές εργασίες, καθημερινά (% , πληθυσμός 18-74, 2022)	65	27
Κοινωνικές Δραστηριότητες	Εργαζόμενοι που συμμετέχουν σε εθελοντικές ή φιλανθρωπικές δραστηριότητες, τουλάχιστον μία φορά το μήνα (% , 16-74 εργαζόμενοι, 2022)	26	25
	Εργαζόμενοι που συμμετέχουν σε εθελοντικές ή φιλανθρωπικές δραστηριότητες, τουλάχιστον μία φορά το μήνα (% , 16-74 εργαζόμενοι, 2022)	10	10

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθεί και η ειδική έρευνα της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) για τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας στην Ελλάδα, η οποία διαπιστώνει ότι η μη αμειβόμενη φροντίδα παιδιών και εξαρτώμενων συγγενών (ασθενείς, υπερήλικες κ.ά.) εντός της οικογένειας αφορά κυρίως τις γυναίκες, ενώ σε πολλές περιπτώσεις η φροντίδα των παιδιών πραγματοποιείται από συγγενείς (κυρίως γιαγιάδες) ή φίλους. Επίσης, σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, το 21,7% των ερωτηθέντων δηλώνει ότι η φροντίδα μικρών παιδιών επηρεάζει την εργασία του, με το ποσοστό για τις γυναίκες να υπερβαίνει το διπλάσιο των ανδρών (32,0% έναντι 14,6%, αντίστοιχα). Για τους άνδρες, οι πιο συχνές συνέπειες αφορούν την αλλαγή του ωραρίου εργασίας ή αλλαγές για την αύξηση του εισοδήματος (π.χ. αυξάνουν τις ώρες εργασίας ή κάνουν κάποια άλλη αλλαγή για να κερδίσουν περισσότερα χρήματα). Οι γυναίκες κυρίως αναφέρουν ότι εργάζονται με μειωμένο ωράριο, ενώ τυχόν διακοπή της καριέρας για τη φροντίδα των παιδιών αφορά κυρίως τις γυναίκες (49,7% έναντι 4,0% των ανδρών). Επίσης, το 10,9% των γυναικών δεν εργάστηκε για να φροντίσει τα παιδιά του (ΕΛΣΤΑΤ, 2019).⁹

Σε έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ σχετικά με τη Χρήση Χρόνου, το διάστημα 2013-2014, διαπιστώνεται επίσης, μεταξύ άλλων, ότι στις δραστηριότητες που σχετίζονται με τη φροντίδα του νοικοκυριού καταγράφεται η μεγαλύτερη διαφοροποίηση στην κατανομή του χρόνου μεταξύ ανδρών και γυναικών. Από τις δραστηριότητες που σχετίζονται με τη φροντίδα του νοικοκυριού, οι άνδρες ηλικίας 20 έως 74 ετών συμμετέχουν κυρίως στην προετοιμασία φαγητού (σε ποσοστό 36,8%), ενώ μόνο το 2,3% αυτών συμμετέχει σε

⁹ Για στοιχεία προηγούμενων ετών βλ. τις αντίστοιχες έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ 2005 και 2010, διαθέσιμες στο Πληθυσμός και Κοινωνικές Συνθήκες - ELSTAT.

εργασίες που σχετίζονται με πλύσιμο, σιδέρωμα ή επιδιόρθωση ενδυμάτων (ΕΛΣΤΑΤ, 2016).¹⁰

Όπως επιβεβαιώνεται σε σχετική μελέτη των έμφυλων διαφορών στη Χρήση Χρόνου¹¹ με βάση την έρευνα αυτή, μια βασική διαφοροποίηση ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες εντοπίζεται στον χρόνο που διαθέτουν εβδομαδιαία για τη φροντίδα του νοικοκυριού και της οικογένειας, η οποία φαίνεται να επιβαρύνει, κατά κύριο λόγο, τον γυναικείο πληθυσμό, ανεξαρτήτως της ύπαρξης ή μη ανήλικων παιδιών στο νοικοκυριό, εργασιακής κατάστασης και εκπαιδευτικού επιπέδου. Ειδικότερα, οι γυναίκες αφιερώνουν κατά μέσο όρο ένα πολύ σημαντικό μέρος του χρόνου τους για τη φροντίδα του νοικοκυριού και της οικογένειας (εβδομαδιαίος χρόνος 25,06 ώρες), ενώ οι άνδρες αφιερώνουν για τις δραστηριότητες αυτές κατά μέσο όρο μόνο 11,12 ώρες εβδομαδιαία. Μεταξύ άλλων ευρημάτων, η μελέτη καταδεικνύει, επίσης, ότι ο χρόνος που δαπανούν οι γυναίκες σε μη αμειβόμενη εργασία αυξάνεται με την ύπαρξη ανήλικων παιδιών στο νοικοκυριό, λόγω των κοινωνικών ρόλων των φύλων, που αποδίδουν στις μητέρες μεγαλύτερη ευθύνη στη φροντίδα και ανατροφή των παιδιών, και ότι οι άνδρες δαπανούν, κατά μέσο όρο, περισσότερο χρόνο στην αμειβόμενη εργασία από τις γυναίκες συντρόφους/συζύγους, είτε οι τελευταίες συμμετέχουν σε αμειβόμενη εργασία είτε όχι. Επιπλέον, όπως τονίζει η μελέτη, αν κρίνουμε από τις μεγαλύτερες διαφορές φύλου ως προς τη συμμετοχή, το σιδέρωμα και το δίπλωμα των ρούχων, το πλύσιμο των πιάτων και η καθαριότητα του σπιτιού αποτελούν κατά σειρά τις περισσότερο «γυναικείες» δουλειές-δραστηριότητες που αποφεύγουν οι άνδρες (Καραμεσίνη & Συμεωνάκη, 2019β· Καραμεσίνη 2021).

Συνοψίζοντας τα ζητήματα που αναδεικνύονται στην έμφυλη φροντίδα και στις οικιακές εργασίες, παραθέτουμε τα σχετικά συμπεράσματα της Οργάνωσης του ΟΗΕ για την ισότητα των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών (UN Women). Σύμφωνα με την Οργάνωση, ενώ υπάρχουν σημαντικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι οικογένειες παρέχουν φροντίδα στα μέλη τους, το μεγαλύτερο μέρος της φροντίδας και το κόστος της βαρύνουν γυναίκες και κορίτσια. Παγκοσμίως, οι γυναίκες αναλαμβάνουν τριπλάσια

¹⁰ Για συγκριτικά στοιχεία με άλλες χώρες, σχετικά με τον χρόνο που δαπανάται από γυναίκες και άνδρες στη μη αμειβόμενη φροντίδα βλ. ILO (2019).

¹¹ Σύμφωνα με τον ορισμό και την περιγραφή των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται στην απλήρωτη εργασία φροντίδας για τα μέλη του νοικοκυριού και της οικογένειας, στο πλαίσιο της Διεθνούς Ταξινόμησης Δραστηριοτήτων για τις Στατιστικές Χρήσης Χρόνου, διακρίνονται δύο είδη δραστηριοτήτων, αφενός οι απλήρωτες υπηρεσίες παροχής φροντίδας και, αφετέρου, οι απλήρωτες οικιακές εργασίες. Οι πρώτες περιγράφονται ως άμεσες, προσωπικές σχεσιακές δραστηριότητες φροντίδας (π.χ. τάισμα μωρού, διάβασμα παιδιού, νοσηλεία ασθενούς συζύγου/συντρόφου, βοήθεια σε ηλικιωμένο συγγενή για να κάνει μπάνιο), ενώ οι δεύτερες περιγράφονται ως έμμεσες, μη σχεσιακές δραστηριότητες φροντίδας (π.χ. μαγείρεμα, καθαριότητα σπιτιού, πλύσιμο και σιδέρωμα ρούχων), που όμως δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τις άμεσες σχεσιακές δραστηριότητες φροντίδας (Καραμεσίνη, 2021: 390).

απλήρωτη φροντίδα και οικιακή εργασία από τους άνδρες. Καθώς ένας αυξανόμενος αριθμός γυναικών έχουν αναλάβει τον ρόλο του εργαζόμενου κουβαλητή, οι αλλαγές στην ανάληψη φροντίδας από τους άνδρες είναι εξαιρετικά λίγες. Επίσης, όπως διαπιστώνεται, εξακολουθούν να ισχύουν σημαντικές ανισότητες μεταξύ των γυναικών στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Το εισόδημα του νοικοκυριού, για παράδειγμα, έχει σημαντική επίδραση στη φροντίδα και στη χρήση του χρόνου των γυναικών. Οι οικογένειες υψηλότερου εισοδήματος μπορούν να καλύψουν τις ανάγκες φροντίδας τους προσλαμβάνοντας άλλους, ενώ τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος συχνά βασίζονται σε υποχρηματοδοτούμενες δημόσιες υπηρεσίες και σε εκτεταμένα δίκτυα συγγένειας. Η παρουσία μικρών παιδιών στο νοικοκυριό ενισχύει τις απλήρωτες ευθύνες φροντίδας των γυναικών σχεδόν παντού, ενώ έχει μικρό αντίκτυπο στη χρήση του χρόνου από τους άνδρες. Ωστόσο, ειδικά για τις γυναίκες σε φτωχά νοικοκυριά, η παρουσία μικρών παιδιών συχνά συνεπάγεται σκληρούς συμβιβασμούς μεταξύ του χρόνου που αφιερώνεται για την απόκτηση εισοδήματος και του χρόνου που απομένει στη φροντίδα των ίδιων και των παιδιών τους. Με την απουσία προσβάσιμων υπηρεσιών παιδικής μέριμνας, η φροντίδα των παιδιών ανατίθεται συχνά σε μια μεγαλύτερη αδελφή, θεία ή γιαγιά, η οποία μπορεί επίσης να εργάζεται ή να χρειάζεται φροντίδα η ίδια. Η αλλαγή των δημογραφικών και οικογενειακών δομών, καθώς και η μετανάστευση επηρεάζουν αυτές τις διαφορετικές ρυθμίσεις φροντίδας. Στις φτωχότερες χώρες, τα υψηλά ποσοστά γονιμότητας και οι συνακόλουθοι υψηλοί δείκτες εξάρτησης από τη φροντίδα των μικρών παιδιών συμπίπτουν με την έλλειψη θεσμοθετημένης υποδομής φροντίδας. Η παροχή καθολικής, ποιοτικής προσχολικής εκπαίδευσης και υπηρεσιών φροντίδας είναι μια επένδυση με σημαντικές μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες αποδόσεις για την ανάπτυξη του παιδιού, τους χρονικούς περιορισμούς των γυναικών και τη δημιουργία απασχόλησης. Επίσης, αν και η απόκλιση μεταξύ των αναγκών φροντίδας και των υπάρχουσών υποδομών φροντίδας μπορεί να μην είναι τόσο εμφανής σε χώρες μεσαίου και υψηλότερου εισοδήματος, όπου η γήρανση του πληθυσμού έχει ήδη προχωρήσει, ωστόσο τα μοντέλα μακροχρόνιας φροντίδας που στηρίζονται αποκλειστικά στις οικογένειες είναι ολοένα και πιο μη βιώσιμα. Στο πλαίσιο της εγχώριας και της διεθνούς μετανάστευσης, τα μέλη της οικογένειας μπορεί να ζουν χωριστά, ενώ η ανάγκη για τουλάχιστον δύο εισοδήματα για τη στήριξη μιας οικογένειας καθιστά δύσκολη την παροχή φροντίδας πλήρους απασχόλησης. Αυτό υποδηλώνει την ανάγκη για ολοκληρωμένα και ρυθμιζόμενα συστήματα μακροχρόνιας φροντίδας που να ανταποκρίνονται στις διαφορετικές ανάγκες των ηλικιωμένων. Εν κατακλείδι, οι οικογένειες είναι βασικοί χώροι για την παροχή και τη λήψη φροντίδας, αλλά τα είδη υποστήριξης στην οποία μπορούν να βασιστούν οι φροντιστές της

οικογένειας είναι τεράστιας σημασίας. Οι οικογένειες που φροντίζουν πρέπει να ενισχύονται από κοινωνίες φροντίδας που επενδύουν σε καθολικά, ανταποκρινόμενα στο φύλο και βιώσιμα συστήματα φροντίδας (UN Women, 2019).

Ολοκληρώνοντας το εισαγωγικό κεφάλαιο, αξίζει να τονίσουμε ιδιαίτερα τις έμφυλες επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης και τον κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας¹² που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στο πλαίσιο των ευθυνών τους για την οικογενειακή φροντίδα και τις οικιακές εργασίες.

Οι στόχοι που ορίζονται στον Ευρωπαϊκό Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων,¹³ στους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης,¹⁴ στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία,¹⁵ στη σύσταση του Συμβουλίου σχετικά με τη δίκαιη μετάβαση και στις συστάσεις της Επιτροπής σχετικά με την ενεργειακή φτώχεια¹⁶ δίνουν έμφαση στις αρχές της πρόσβασης στην ενέργεια, της συμπεριληπτικότητας και της δίκαιης μεταχείρισης, χωρίς να μένει κανείς στο περιθώριο. Όλες αυτές οι αρχές ισχύουν για τα νοικοκυριά που πλήττονται από ενεργειακή φτώχεια. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία τονίζει ότι η μετάβαση πρέπει να είναι δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς, δίνοντας προτεραιότητα στον άνθρωπο και μεριμνώντας ιδιαίτερα για τη στήριξη των περιφερειών, των κλάδων, των εργαζομένων, των νοικοκυριών και των καταναλωτών που θα έρθουν αντιμέτωποι με τις μεγαλύτερες προκλήσεις στην εν λόγω μετάβαση. Η αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας είναι καίριας σημασίας για να γίνει λειτουργική η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, κάτι που απαιτεί μια έμφυλη οπτική.

Επίσης, στο πρόσφατο ψήφισμα του ΕΚ (2024) επισημαίνεται ότι η κλιματική αλλαγή και οι καταστροφές που σχετίζονται με το κλίμα έχουν ιδιαίτερο αντίκτυπο στις γυναίκες, αφού στατιστικά οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας, ότι η ενεργειακή φτώχεια συνδέεται με σημαντικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη σωματική και ψυχολογική υγεία, καθώς, για παράδειγμα, οι χαμηλές θερμοκρασίες δωματίου συνδέονται με αυξημένους κινδύνους άγχους, διαταραχές του ύπνου, αναπνευστικές ασθένειες και παθήσεις

¹² Ως ενεργειακή φτώχεια ορίζεται η έλλειψη πρόσβασης ενός νοικοκυριού σε απαραίτητες ενεργειακές υπηρεσίες, όταν οι εν λόγω υπηρεσίες παρέχουν βασικά επίπεδα και αξιοπρεπή πρότυπα διαβίωσης και υγείας, συμπεριλαμβανομένων της επαρκούς θέρμανσης, του ζεστού νερού, της ψύξης, του φωτισμού και της ενέργειας τροφοδοσίας ηλεκτρικών συσκευών, στο σχετικό εθνικό πλαίσιο, την υφιστάμενη εθνική κοινωνική πολιτική και άλλες σχετικές εθνικές πολιτικές, η οποία προκαλείται από συνδυασμό παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων, τουλάχιστον, της οικονομικής αδυναμίας, του ανεπαρκούς διαθέσιμου εισοδήματος, των υψηλών ενεργειακών δαπανών και της χαμηλής ενεργειακής απόδοσης των κατοικιών. Οδηγία (ΕΕ) 2023/... του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Σεπτεμβρίου 2023, για την ενεργειακή απόδοση και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) 2023/955 (αναδιατύπωση). Για περαιτέρω πληροφορίες και σχετικά έγγραφα βλ. επίσης τον διαδικτυακό τόπο της ΕΕ Energy poverty. Για τις έμφυλες διαστάσεις της ενεργειακής φτώχειας βλ. σχετικά Clancy, 2017· Feenstra and Clancy, 2020.

¹³ Βλ. σχετικά e03c60e7-4139-430b-9216-3340f7c73c20_el.

¹⁴ Βλ. σχετικά Ατζέντα 2030 - Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece.

¹⁵ Βλ. σχετικά EUR-Lex - 52019DC0640 - EN - EUR-Lex, The European Green Deal - European Commission.

¹⁶ Βλ. σχετικά L_202302407EL.000101.fmx.xml.

του κυκλοφορικού συστήματος, ότι η στέγαση χωρίς θέρμανση και οι συναφείς κίνδυνοι για την υγεία έχουν αναγνωριστεί ως πιθανή αιτία υπερβολικής χειμερινής θνησιμότητας, ότι η ενεργειακή φτώχεια επηρεάζει δυσανάλογα τις γυναίκες και ότι η κρίση κόστους ενέργειας, καθώς και η κρίση κόστους ζωής έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην οικονομική και κοινωνική ένταξη, στην υγεία και στα θεμελιώδη δικαιώματα των γυναικών, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας (ό.π., Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2024).

Επιπλέον, και ο ευρωπαϊκός Κανονισμός για τη σύσταση Κοινωνικού Ταμείου για το Κλίμα αναγνωρίζει ότι οι γυναίκες πλήττονται δυσανάλογα από την ενεργειακή φτώχεια, ιδίως οι μόνες μητέρες, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 85% των μονογονεϊκών οικογενειών, καθώς και οι μόνες γυναίκες, οι γυναίκες με αναπηρία και οι ηλικιωμένες γυναίκες που ζουν μόνες. Δεδομένης της υψηλότερης συχνότητας εμφάνισης ενεργειακής φτώχειας μεταξύ των γυναικών και της ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης ορισμένων ομάδων γυναικών (π.χ. ανύπαντρες μητέρες, ηλικιωμένες γυναίκες και γυναίκες σε κοινωνικές κατοικίες), οι πόροι του Ταμείου θα πρέπει να ακολουθούν τις έμφυλες αρχές κατανομής του προϋπολογισμού.¹⁷ Σημειώνεται, επίσης, ότι και η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ισότητας των Φύλων 2020-2025 τονίζει ότι οι βασικές προκλήσεις που επηρεάζουν την ΕΕ –συμπεριλαμβανομένης της πράσινης και της ψηφιακής μετάβασης και της δημογραφικής αλλαγής– έχουν έμφυλη διάσταση, αναγνωρίζει ότι υπάρχουν λιγότερες δυνατότητες για τις γυναίκες και ότι περισσότερες γυναίκες αντιμετωπίζουν ενεργειακή φτώχεια (ό.π., European Commission, 2020).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μελέτες επιβεβαιώνουν ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να έχουν τη μεγαλύτερη ευθύνη συνολικά στην οικογενειακή φροντίδα, για τη φροντίδα των παιδιών, καθώς και την παροχή υποστήριξης σε ηλικιωμένους συγγενείς και σε συγγενείς με αναπηρίες. Η φύση αυτής της φροντίδας έχει ενεργειακό κόστος, τόσο εντός του σπιτιού όσο και εκτός για την απαραίτητη πρόσβαση σε υπηρεσίες (π.χ. μεταφορά των παιδιών από και προς το νηπιαγωγείο, τα σχολεία, τις εξωσχολικές δραστηριότητες ή και τα ιατρικά ραντεβού παιδιών, ατόμων με αναπηρία και ηλικιωμένων εξαρτώμενων μελών της οικογένειας). Επίσης, πολλές οικιακές εργασίες, όπως το πλύσιμο των ρούχων και η προετοιμασία οικογενειακών γευμάτων, συνδέονται με συγκεκριμένη ενεργειακή ζήτηση που μπορεί να απαιτεί αποφάσεις σχετικά με το πόσο συχνά και πότε θα εκτελούνται αυτές οι εργασίες (π.χ. πρόβλεψη για νυχτερινό ρεύμα). Εάν υπάρχουν παιδιά και ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας

¹⁷ Διαθέσιμος στο Regulation - 2023/955 - EN - EUR-Lex.

στο σπίτι, οι απαιτήσεις θερμοκρασίας θα είναι διαφορετικές από τους νεότερους ενήλικες, και μπορεί να χρειάζονται προσαρμογές στη θερμοκρασία. Αυτά τα καθήκοντα μπορεί να οδηγήσουν τις γυναίκες να ενεργούν ως διαχειριστές ενέργειας της οικογένειάς τους, και ίσως να οδηγήσει σε σύγκρουση με άλλα μέλη της οικογένειας. Αυτές οι εντάσεις μπορεί να αυξηθούν εάν οι αυξήσεις της τιμής της ενέργειας οδηγήσουν σε αλλαγές συμπεριφοράς όπως το σβήσιμο των φώτων ή άλλων συσκευών οικιακής ψυχαγωγίας (European Parliament, 2022 b).

Οι παραδοσιακοί κανόνες φύλου διαδραματίζουν βασικό ρόλο στη διαμόρφωση διακριτών ρόλων που σχετίζονται με τη φροντίδα καθώς και τις ευθύνες του σπιτιού. Ο αντίκτυπος των παραδοσιακών κανόνων φύλου στην εμπειρία της ενεργειακής φτώχειας διαπερνά πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν συχνά την κύρια ευθύνη για τη φροντίδα και τη διαχείριση του νοικοκυριού, περνούν περισσότερο χρόνο στο σπίτι, αντιμετωπίζουν συνθήκες ενεργειακής στέρησης που οδηγούν σε δυσάρεστες θερμοκρασίες, έλλειψη φωτισμού και καθημερινές εργασίες εξοικονόμησης ενέργειας, ενώ έχουν την ευθύνη για την ευημερία της οικογένειάς τους. Αυτό περιλαμβάνει περαιτέρω τη συχνότερη αντιμετώπιση της πολυπλοκότητας των λογαριασμών κοινής ωφέλειας, τη λήψη καθημερινών αποφάσεων σχετικά με τη θέρμανση του σπιτιού, το μαγείρεμα, τον καθαρισμό ή γενικά τη διασφάλιση της ευημερίας των μελών της οικογένειας. Στο πλαίσιο της ενεργειακής φτώχειας, το βάρος για τις γυναίκες γίνεται διπλό: εκτός από τη διαχείριση καθημερινών εργασιών, αντιμετωπίζουν την πρόκληση της διατήρησης ενός βιώσιμου περιβάλλοντος διαβίωσης με περιορισμένη πρόσβαση στην ενέργεια και το δίλημμα της κατανομής περιορισμένων πόρων μεταξύ βασικών αναγκών και ενεργειακών αναγκών. Επίσης, τα καθήκοντα που σχετίζονται με την κατανάλωση ενέργειας συνδέονται με πολλές άλλες πτυχές της καθημερινής ζωής, για παράδειγμα, την ικανότητα μαγειρέματος θρεπτικών γευμάτων και τη διατήρηση της υγιεινής. Ως αποτέλεσμα, οι γυναίκες συχνά προσαρμόζουν τους χρόνους θέρμανσης ή ψύξης στη διάρκεια που η οικογένειά τους συγκεντρώνεται στο σπίτι και δεν το κάνουν όσο τα παιδιά τους πηγαίνουν στο σχολείο ή άλλα μέλη της οικογένειας εργάζονται, παραμελώντας τη σημασία της ποιότητας ζωής τους (EESC, 2024).

Όπως τονίζεται σε μελέτη του ΟΟΣΑ, η ενεργειακή φτώχεια πλήττει τις γυναίκες τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η σοβαρότητα και οι επιπτώσεις της ποικίλλουν ανάλογα με το επίπεδο εισοδήματος, την υγεία και την ποιότητα ζωής. Σε πιο προηγμένες οικονομίες, όπως η Ελλάδα, η ενεργειακή φτώχεια αφορά κυρίως την οικονομική προσιτότητα και την αποδοτική χρήση ενέργειας. Οι γυναίκες στην Ελλάδα περνούν περισσότερο χρόνο στο σπίτι από ό,τι οι άνδρες, και η ενεργειακή τους κατανάλωση

αποδίδεται κυρίως στη χρήση οικιακών συσκευών. Επομένως, η χρήση ενέργειας από τις γυναίκες εξαρτάται από το εισόδημα του νοικοκυριού καθώς και από την πρόσβαση. Οι γυναίκες και τα νοικοκυριά με επικεφαλής γυναίκες στην Ελλάδα, που διαχειρίζονται παραδοσιακά τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς και την κατανάλωση ενέργειας των νοικοκυριών, αντιμετώπισαν αυξημένες προκλήσεις από τη μείωση της χρήσης ενέργειας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης της χώρας, συμπεριλαμβανομένων των συναισθηματικών επιπτώσεων. Οι πολιτικές για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας και τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τον ρόλο και τη θέση των γυναικών στα νοικοκυριά (OECD, 2022).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί επίσης σχετική έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, η οποία ανέδειξε τις δυσανάλογες ευθύνες που αναλαμβάνουν οι γυναίκες στη διαχείριση της ενεργειακής φτώχειας μέσω πολλαπλών οικιακών στρατηγικών και τακτικών. Αυτή η κατάσταση έχει αρνητικές συνέπειες στην ευημερία των γυναικών, απαιτεί πρόσθετη συναισθηματική και σωματική εργασία και έχει επιπτώσεις σε άλλες μορφές φροντίδας στο νοικοκυριό. Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, οι καθημερινές στρατηγικές που υιοθετούν τα νοικοκυριά που ζουν σε συνθήκες ενεργειακής φτώχειας συχνά προσλαμβάνουν έμφυλο χαρακτήρα. Προσπάθειες ελέγχου του ενεργειακού κόστους μέσω προσαρμογών στις οικιακές πρακτικές (όπως ο προσεκτικός έλεγχος της θέρμανσης, του φωτισμού ή των οικιακών συσκευών) αναλαμβάνονται συνήθως από γυναίκες. Σύμφωνα με την έρευνα, ο παραδοσιακός ρόλος των γυναικών ως «νοικοκυρών» περιελάμβανε μια περίπλοκη σειρά οικιακών πρακτικών και τακτικών εξοικονόμησης ενέργειας για τη διατήρηση της ευημερίας του νοικοκυριού τους. Οι γυναίκες είχαν την ευθύνη όχι μόνο να διαχειριστούν τον οικογενειακό προϋπολογισμό, αλλά να διαχειριστούν με ταχυδακτυλουργικό τρόπο και την ενεργειακή κατανάλωση του νοικοκυριού έτσι ώστε παράλληλα να κρατάνε τους λογαριασμούς της ενέργειας χαμηλούς. Ο φωτισμός ήταν μια από τις πιο απαιτητικές προκλήσεις σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργώντας συχνά συγκρούσεις μεταξύ των μελών του νοικοκυριού, οι οποίες έπρεπε να επιλυθούν από τις γυναίκες – με τη μορφή πρακτικών μικρολιτότητας, ενάντια στον παραδοσιακό τους ρόλο ως φροντιστριών (Petrova, 2018).

Επιπλέον, η έρευνα κατέδειξε ότι η συναισθηματική επιβάρυνση των γυναικών ως φροντιστριών της οικογενειακής εστίας, σε συνθήκες ενεργειακής στέρησης, μπορεί να είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τους άνδρες. Ειδικότερα, είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν συναισθήματα φόβου, ντροπής και ενοχής, όταν δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις ενεργειακές ανάγκες της οικογένειας και του νοικοκυριού τους ή/και πρέπει να

εξισορροπήσουν ή να διαπραγματευτούν τη χρήση της ενέργειας και άλλων οικιακών αναγκών. Από τη μία πλευρά, οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για τον περιορισμό της κατανάλωσης ενέργειας του σπιτιού μέσω αλλαγών στη ρουτίνα και τις οικιακές τους εργασίες και, από την άλλη πλευρά, ήταν υπεύθυνες για τη φροντίδα των παιδιών και άλλων εξαρτώμενων ατόμων της οικογένειάς τους. Συχνά, υπήρχε μια ένταση ανάμεσα στην «επιτυχή» εκπλήρωση αυτών των δύο υποχρεώσεων και ο περιορισμός της κατανάλωσης ενέργειας ή θέρμανσης δεν ήταν πάντα ευνοϊκός για τη διασφάλιση της ευημερίας των μελών της οικογένειας. Η συνεχής ανάγκη να σκέφτονται, να παρακολουθούν και να ελαχιστοποιούν την κατανάλωση ενέργειας ήταν μια ψυχικά επίπονη διεργασία, που επιδεινώθηκε από το γεγονός ότι κάτι τέτοιο ήταν συχνά σε σύγκρουση με άλλες οικιακές ευθύνες και ευρύτερες κοινωνικές προσδοκίες να είναι «καλές» μητέρες, σύζυγοι και κόρες. Η έρευνα καταλήγει στο ότι ο τρόπος με τον οποίο βιώνεται η ενεργειακή φτώχεια στην καθημερινότητα επηρεάζεται αλλά και διαμορφώνει τις οικιακές σχέσεις των φύλων. Η ενεργειακή φτώχεια, εν ολίγοις, είναι αλληλένδετη με ευρύτερα πρότυπα και διαδικασίες ανισότητας των φύλων, καθώς και με τη δυνατότητα να παράγει νέες μορφές τέτοιας ανισότητας (Petrova and Simcock, 2019).

Όπως είναι ήδη εμφανές από τις παραπάνω γραμμές, πλήθος ερευνών, επιστημονικών εργασιών και μελετών διεθνών οργανισμών έχουν καταδείξει ότι οι γυναίκες, εξαιτίας και του ρόλου τους ως του κύριου φροντιστή στην οικογένεια, πλήττονται δυσανάλογα από το αυξανόμενο κόστος ζωής και την ενεργειακή κρίση και ότι διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας από τους άνδρες. Οι γυναίκες κινδυνεύουν ιδιαίτερα από την ενεργειακή φτώχεια καθώς συνήθως έχουν χαμηλότερα εισοδήματα, κάνουν περισσότερες απλήρωτες εργασίες φροντίδας στο σπίτι και πολλές φορές χειρίζονται τους ενεργειακούς πόρους με διαφορετικό τρόπο από τους άνδρες. Οι υπάρχουσες ανισότητες μεταξύ των φύλων στους τομείς της οικονομίας, της κοινωνίας και της λήψης αποφάσεων μπορούν να επηρεάσουν την πιθανότητα των γυναικών να βιώσουν ενεργειακή φτώχεια. Για παράδειγμα, τα χαμηλότερα εισοδήματα των γυναικών καθώς και το δυσανάλογο μερίδιο της εργασίας φροντίδας και άλλων οικιακών καθηκόντων τις καθιστούν πιο πιθανό να είναι «ενεργειακά φτωχές». Επιπλέον, από κοινωνικοπολιτισμική άποψη, η ενεργειακή φτώχεια μπορεί να επηρεάσει δυσανάλογα τις γυναίκες λόγω των παραδοσιακών έμφυλων κανόνων που αναμένουν από τις γυναίκες να είναι οι κύριοι φροντιστές του νοικοκυριού. Η μαγειρική και οι δουλειές του σπιτιού παραμένουν ένα κατά κύριο λόγο γυναικείο καθήκον στην Ευρώπη (Papadimitriou et al., 2023).

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας του EIGE για τον δείκτη ισότητας φύλων στην ΕΕ (2023a), η οποία εστιάζει σε μια κοινωνικά δίκαιη πράσινη μετάβαση, στο πλαίσιο αυτής της μετάβασης εγείρονται ανησυχίες σχετικά με πιθανές αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις, ιδίως για τα ευάλωτα νοικοκυριά. Για παράδειγμα, η αύξηση του κόστους οικιακής θέρμανσης με φυσικό αέριο έως και 30% το 2030 είναι πιθανό να πλήξει περισσότερο τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, μεταξύ των οποίων υπερεκπροσωπούνται εκείνα με επικεφαλής γυναίκες, μόνους γονείς και ηλικιωμένες γυναίκες. Όπως τονίζεται στην έρευνα, οι δομικές έμφυλες ανισότητες, μαζί με τις έμφυλες νόρμες και τους ρόλους, διαμορφώνουν την πρόσβαση και τον έλεγχο στις πηγές, στις υπηρεσίες, στην πληροφόρηση και στη λήψη αποφάσεων. Κοινωνικοπολιτιστικοί παράγοντες, όπως τα παραδοσιακά πρότυπα φύλου που επηρεάζουν τον καταμερισμό της μη αμειβόμενης φροντίδας και της οικιακής εργασίας εντός των οικογενειών, επηρεάζουν τις εμπειρίες των γυναικών από την ενεργειακή φτώχεια. Οι γυναίκες επωμίζονται το κύριο βάρος της φροντίδας και των οικιακών εργασιών και, ως εκ τούτου, τείνουν να περνούν περισσότερο χρόνο στο σπίτι. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι γυναίκες και οι άνδρες επηρεάζονται διαφορετικά από την κλιματική αλλαγή και συχνά εμφανίζουν διαφορετικές συμπεριφορές και στάσεις σε σχέση με τις επιπτώσεις της. Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής επηρεάζονται από τις υφιστάμενες ανισότητες μεταξύ των φύλων και τις επιδεινώνουν.

Η έρευνα καταδεικνύει ότι, στον απόηχο των ακραίων κλιματικών και καιρικών φαινομένων, το βάρος της φροντίδας για τις γυναίκες και τα κορίτσια είναι πιθανό να ενταθεί, καθώς εκείνοι που είναι πιο ευάλωτοι σε ακραία καιρικά φαινόμενα (π.χ. παιδιά, ασθενείς και ηλικιωμένοι) θα χρειαστούν πιο εντατική και εκτεταμένη φροντίδα και οι φροντιστές εξακολουθούν να είναι κυρίως γυναίκες. Ομοίως, η κλιματική αλλαγή αυξάνει την πίεση στα ήδη υπερφορτωμένα επίσημα συστήματα φροντίδας, καθώς επεκτείνει το έργο που σχετίζεται με τη φροντίδα των ανθρώπων, τις επιπτώσεις στην υγεία, τις επιπτώσεις στην ψυχική υγεία. Δεδομένης της συνεχιζόμενης «κρίσης φροντίδας» –της έλλειψης εργαζόμενων φροντίδας και της υποτίμησης της εργασίας φροντίδας–, η υψηλότερη ζήτηση για υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και φροντίδας είναι πιθανό να επιβαρύνει τις υπάρχουσες υποδομές περαιτέρω.

Επιπλέον, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην έρευνα, συνολικά οι γυναίκες καταναλώνουν λιγότερη οικιακή ενέργεια από τους άντρες παρά τις έμφυλες ανισορροπίες στην οικιακή εργασία. Όπως φαίνεται, οι γυναίκες τείνουν να υιοθετούν συμπεριφορές περιορισμού της ενέργειας. Η κατάσταση αυτή οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η οικιακή κατανάλωση ενέργειας αντιπροσωπεύει το 28% της τελικής κατανάλωσης ενέργειας. Το

μεγαλύτερο μέρος της οικιακής κατανάλωσης ενέργειας μπορεί να αποδοθεί στη θέρμανση (63%), ακολουθούμενη από το ζεστό νερό (15%). Γενικά, η μείωση της οικιακής κατανάλωσης ενέργειας οφείλεται εν πολλοίς στις γυναίκες, αφού ένας μεγάλος αριθμός ενεργοβόρων οικιακών δραστηριοτήτων, όπως το μαγείρεμα ή το πλύσιμο ρούχων, εκτελείται από αυτές με λιγότερη ηλεκτρική ενέργεια σε σχέση με τους άνδρες.

Επίσης, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η άνιση κατανομή της άμισθης φροντίδας και των οικιακών δραστηριοτήτων εντός των νοικοκυριών οδηγεί όχι μόνο σε διαφορετικά μοτίβα κατανάλωσης ενέργειας (αποτύπωμα άνθρακα), αλλά και διαμορφώνει την προθυμία και την ικανότητα υιοθέτησης περισσότερο φιλικών προς το περιβάλλον συμπεριφορών. Σύμφωνα με την έρευνα, υψηλότερο ποσοστό γυναικών (59%) από ό,τι οι άνδρες (53%) επιλέγουν τακτικά φιλικές προς το περιβάλλον επιλογές στις δουλειές του σπιτιού, όπως η ανακύκλωση, η χρήση φιλικών προς το περιβάλλον προϊόντων καθαρισμού και η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για τη μείωση των εκπομπών άνθρακα.

Όπως αναφέρεται στην έρευνα, η πράσινη μετάβαση προωθεί όχι μόνο τη συνολική μείωση της χρήσης ενέργειας, αλλά και την ανάγκη για ευέλικτη χρήση ενέργειας μέσω της «μετατόπισης φορτίου», δηλαδή της τροποποίησης της χρήσης ενέργειας στον χρόνο, τον χώρο ή την ένταση. Αυτό είναι σημαντικό για τη μείωση της ζήτησης ηλεκτρικής ενέργειας κατά τις ώρες αιχμής και την πρόληψη διακοπών ή ζημιών στο δίκτυο, και είναι ιδιαίτερα σημαντικό στο πλαίσιο της αύξησης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, οι οποίες μπορούν να παρουσιάζουν διακυμάνσεις καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας και επομένως απαιτούν σημαντική μετατόπιση φορτίου. Ωστόσο, η μετατόπιση φορτίου μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένη ψυχική επιβάρυνση λόγω της ανάγκης πρόβλεψης, σχεδιασμού και συντονισμού διαφόρων οικιακών εργασιών και εργασιών φροντίδας (π.χ. μη χρήση συσκευών σε συγκεκριμένες ώρες). Αυτό έχει σημαντικές επιπτώσεις στο φύλο και περιπλέκει τη διαδικασία συνδυασμού της αμειβόμενης εργασίας και της μη αμειβόμενης φροντίδας.

Η έρευνα του EIGE για τον δείκτη ισότητας φύλων στην ΕΕ καταδεικνύει επίσης ότι η ενεργειακή ένδεια πλήττει γυναίκες και άνδρες με ποικίλους τρόπους. Με τον επιθετικό πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας και τις αυξανόμενες τιμές της ενέργειας στην Ευρώπη, πολλοί άνθρωποι στην ΕΕ αντιμετωπίζουν ανησυχίες για το πώς να κρατήσουν τα σπίτια τους ζεστά ιδιαίτερα ως αποτέλεσμα της πανδημίας COVID-19, η οποία αύξησε τη χρήση ενέργειας στο σπίτι λόγω των lockdown ή της τηλεργασίας. Ομάδες όπως οι μόνοι γονείς ή οι ηλικιωμένες γυναίκες πλήττονται περισσότερο από την ενεργειακή φτώχεια. Λόγω των υφιστάμενων ανισοτήτων μεταξύ των φύλων και των διασταυρούμενων ανισοτήτων, οι γυναίκες και οι μειονεκτούσες ομάδες είναι συχνά πιο πιθανό να βιώσουν τη

φτώχεια λόγω των χαμηλότερων εισοδημάτων. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί συχνά σε κακές συνθήκες διαβίωσης και αδυναμία να αντέξουν οικονομικά επαρκή ενέργεια. Ομοίως, η ενεργειακή φτώχεια μπορεί να ενισχύσει και να διαιωνίσει αυτές τις ανισότητες, συμβάλλοντας στην εισοδηματική φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, και επηρεάζοντας την υγεία και την ευημερία. Σύμφωνα με στοιχεία του 2021, το 7% του γενικού πληθυσμού στην ΕΕ δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να διατηρήσει το σπίτι του επαρκώς ζεστό. Οι μόνοι γονείς, τα άτομα με αναπηρία που έχουν γεννηθεί εκτός της ΕΕ ή οι γυναίκες και οι άνδρες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι πιθανότερο να μην είναι σε θέση να διατηρήσουν το σπίτι τους επαρκώς ζεστό, επίσης. Όπου υπάρχει χάσμα μεταξύ των φύλων, οι γυναίκες πλήττονται σταθερά περισσότερο από την ενεργειακή φτώχεια (12%). Για παράδειγμα, το 10% των ανύπαντρων γυναικών και το 9% των ανύπαντρων ανδρών δεν δύνανται να διατηρήσουν τα σπίτια τους επαρκώς ζεστά. Μεταξύ των ατόμων άνω των 65 ετών, το 8% των γυναικών και το 6% των ανδρών δεν είναι σε θέση, επίσης, να διατηρήσουν τα σπίτια τους επαρκώς ζεστά.

Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, ακόμη και πριν από τον πλήρη αντίκτυπο της συνεχιζόμενης ενεργειακής κρίσης, πολλοί άνθρωποι αγωνίζονταν να πληρώσουν για ενέργεια και θέρμανση. Στην Ελλάδα, πολλοί μετανάστες από τρίτες χώρες δεν μπόρεσαν να διατηρήσουν τα σπίτια τους επαρκώς ζεστά το 2021, με το 33% των μεταναστριών και μεταναστών να δυσκολεύεται να το πράξει. Επίσης, οι μόνοι γονείς αντιμετώπισαν επίσης συχνά αυτή την πρόκληση, με περισσότερες μόνες μητέρες (31%) παρά μόνους πατέρες (27%) να μην είναι σε θέση να διατηρήσουν τα σπίτια τους επαρκώς ζεστά. Οι αριθμοί αυτοί είναι πιθανό να αυξηθούν σημαντικά λόγω της συνεχιζόμενης ενεργειακής κρίσης.

Η έρευνα τονίζει, επιπρόσθετα, ότι το υψηλό μερίδιο της καταναλωτικής δαπάνης για ενέργεια δεν αποτυπώνει την «κρυφή ενεργειακή φτώχεια», κατά την οποία τα άτομα καταφεύγουν σε αυτοπεριοριστικές συμπεριφορές, όπως η αποδοχή ψυχρότερων θερμοκρασιών δωματίου, προκειμένου να αποφύγουν το ενεργειακό χρέος και να μειώσουν τις δαπάνες για ενέργεια. Μελέτες έχουν βρει πολυάριθμες συμπεριφορές περιορισμού της ενέργειας μεταξύ των μειονεκτούντων ατόμων. Για παράδειγμα, οι ηλικιωμένες γυναίκες με χαμηλά εισοδήματα είναι πιο πιθανό να προσαρμόσουν το χρονικό διάστημα και τα μέρη του σπιτιού για τα οποία διατηρείται η θέρμανση, να χρησιμοποιήσουν δευτερεύουσες πηγές θέρμανσης, να χρησιμοποιήσουν πρόσθετα στρώματα για να ζεσταθούν ή να προσαρμόσουν τις καθημερινές τους ρουτίνες.

Επιπλέον, κατά την εξέταση πρόσθετων διατομεακών ανισοτήτων, ορισμένες ομάδες ήταν πιο πιθανό να έχουν ληξιπρόθεσμες οφειλές στους λογαριασμούς ενέργειας. Για

παράδειγμα, έως και το 13% των μόνων μητέρων είχαν καθυστερούμενες οφειλές στους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας το 2021. Τα στοιχεία του Eurofound που συλλέχθηκαν την άνοιξη του 2022 δείχνουν μια ακόμη πιο δύσκολη κατάσταση. Σχεδόν τρεις φορές περισσότεροι από τους ερωτηθέντες (16%) ανέφεραν ότι καθυστερούν τις οφειλές τους στους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, ενώ το 28% αναμένει ότι θα αντιμετωπίσει δυσκολίες στην πληρωμή των λογαριασμών κοινής ωφέλειας (ηλεκτρικό ρεύμα, νερό και φυσικό αέριο) τους επόμενους μήνες. Οι ανύπαντρες γυναίκες (31%) ανέμεναν αυτές τις δυσκολίες λίγο περισσότερο από ό,τι οι άγαμοι άνδρες (26%). Μεταξύ αυτών που επλήγησαν περισσότερο ήταν οι μόνοι γονείς, με το 44% των μόνων μητέρων, καθώς και περίπου το ήμισυ των μόνων πατέρων (49%) να αναμένουν ότι θα δυσκολευτούν να πληρώσουν τους λογαριασμούς τους (Eurofound, 2022b). Επίσης, τα στοιχεία του Ευρωβαρόμετρου από το καλοκαίρι του 2022 δείχνουν ότι περισσότερες γυναίκες (82%) κρίνουν το τρέχον κόστος των ενεργειακών αναγκών του νοικοκυριού τους (φωτισμός, μαγείρεμα, θέρμανση, ψύξη, συσκευές λειτουργίας) ως σοβαρό πρόβλημα, σε σύγκριση με τους άνδρες (77%) (European Commission, 2022b).

Συνοψίζοντας, η έρευνα του EIGE καταλήγει στο ότι η ενεργειακή φτώχεια σε επίπεδο νοικοκυριού συγκαλύπτει τις ανισότητες των φύλων. Η δυναμική της εξουσίας των φύλων μπορεί να δημιουργήσει ανισότητες στο σπίτι και να επηρεάσει τη χρήση ενέργειας. Η ενεργειακή φτώχεια έχει επιπτώσεις ανάλογα με το φύλο και οι ανισότητες μεταξύ των φύλων σε οικονομικές, φυσιολογικές και κοινωνικο-πολιτισμικές διαστάσεις επηρεάζουν την έκθεση των γυναικών σε αυτήν. Οι γυναίκες πλήττονται ιδιαίτερα από την ενεργειακή φτώχεια, καθώς τείνουν να έχουν χαμηλότερα εισοδήματα, λόγω του μισθολογικού χάσματος μεταξύ των φύλων και του συνταξιοδοτικού χάσματος μεταξύ των φύλων. Αυτό θέτει περισσότερες γυναίκες σε κίνδυνο φτώχειας.

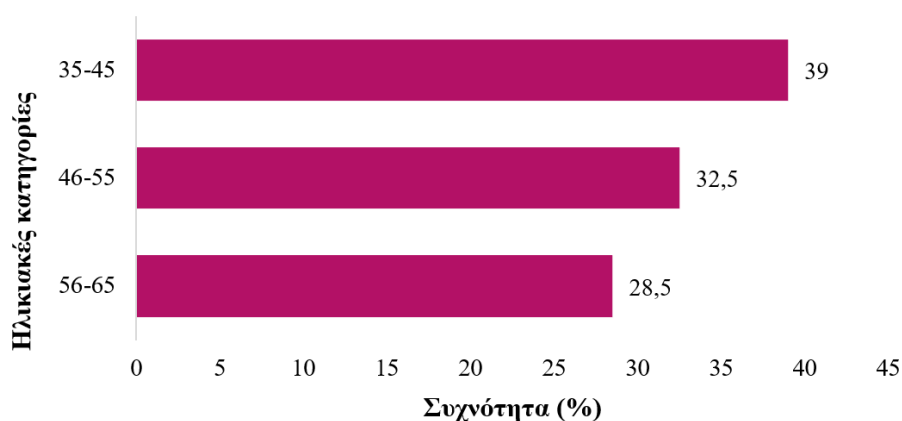
1. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

1.1 Αποτελέσματα της τηλεφωνικής έρευνας

1.1.1 Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών

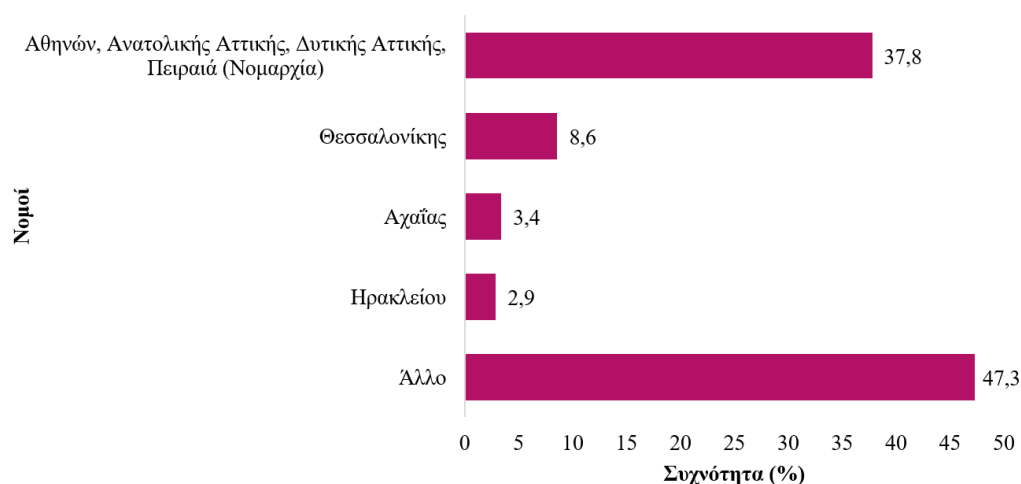
Στα Διαγράμματα 1-16 παρουσιάζονται τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις.

Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η κατανομή συχνοτήτων της ηλικίας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η πλειονότητα των συμμετεχουσών είναι ηλικίας από 35 έως 45 ετών (39%). Σχεδόν το 70% των συμμετεχουσών είναι ηλικίας από 35 έως 55 ετών.

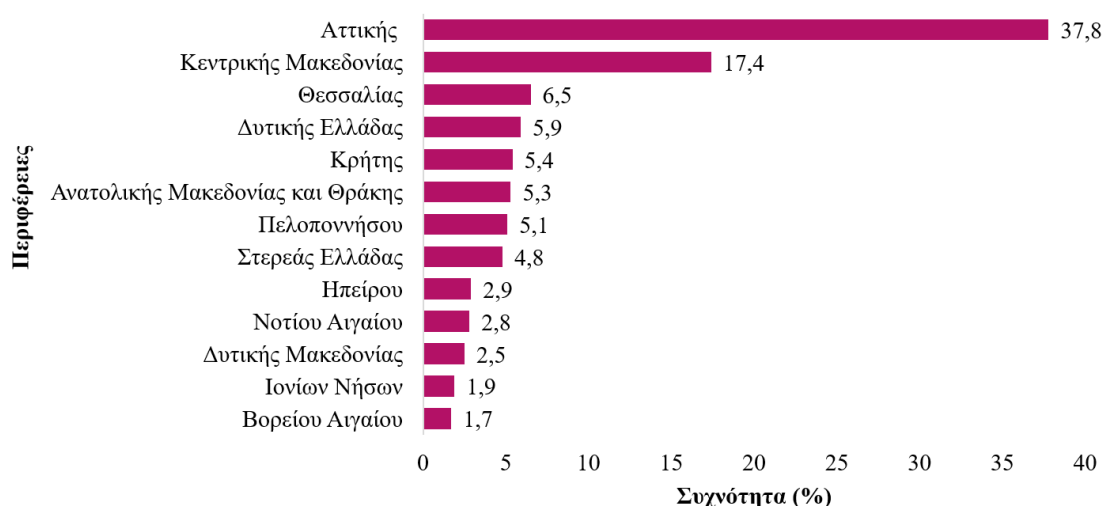

Διάγραμμα 1. Κατανομή συχνοτήτων ανά ηλικιακή κατηγορία

Ως προς τον νομό κατοικίας (Διάγραμμα 2), η πλειονότητα των συμμετεχουσών γυναικών διαμένει στη Νομαρχία Αθηνών, Ανατολικής Αττικής, Δυτικής Αττικής, Πειραιά (37,8%). Τα ποσοστά στους υπόλοιπους νομούς κυμαίνονται από 0,1% (Νομοί Γρεβενών και Θεσπρωτίας) έως 8,6% (Νομός Θεσσαλονίκης). Αντίστοιχα, σύμφωνα με την κατανομή συχνοτήτων ανά Περιφέρεια διαμονής (Διάγραμμα 3), η πλειονότητα διαμένει στην Περιφέρεια Αττικής (37,8%).

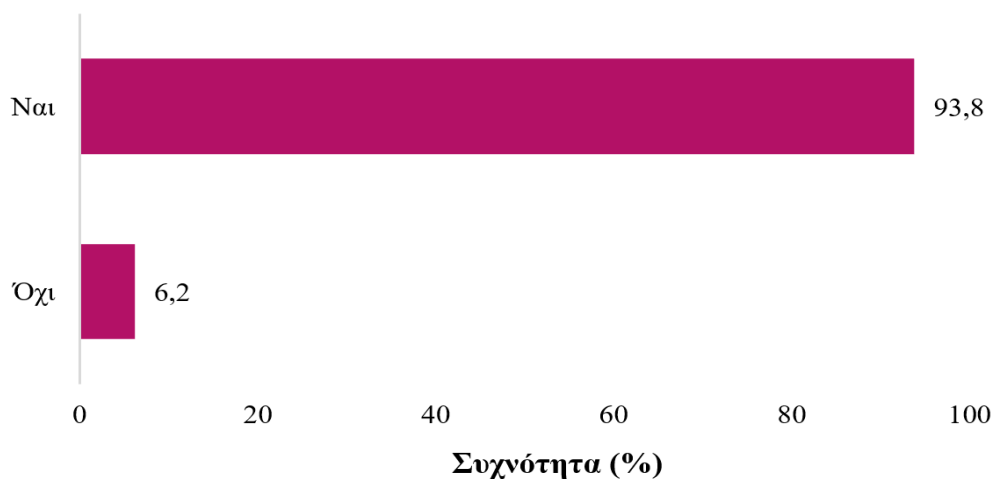
Διάγραμμα 2. Κατανομή συχνοτήτων ανά νομό κατοικίας

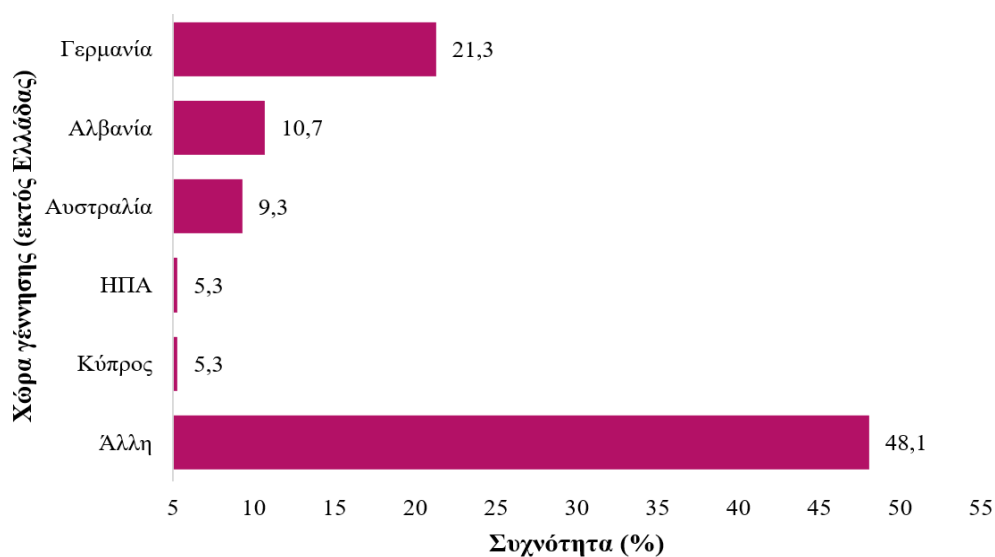
Διάγραμμα 3. Κατανομή συχνοτήτων ανά Περιφέρεια

Το 93,8% των συμμετεχουσών γεννήθηκε στην Ελλάδα (Διάγραμμα 4).¹⁸ Από τις συμμετέχουσες που γεννήθηκαν εκτός Ελλάδας, δηλαδή το υπόλοιπο 6,2% (Διάγραμμα 5), οι περισσότερες περιπτώσεις δήλωσαν ότι γεννήθηκαν στη Γερμανία (21,3%), την Αλβανία (10,7%), την Αυστραλία (9,3%), τις ΗΠΑ (5,3%) και την Κύπρο (5,3%). Τα ποσοστά σε άλλες χώρες γέννησης κυμαίνονται από 2,6% (Αγγλία, Αίγυπτος, Αρμενία, Βραζιλία, Ελβετία, Ιταλία, Μολδαβία, Μπουρούντι, Νότια Αφρική, Ουκρανία, Ρουμανία, Σουηδία, Συρία, Τουρκία και Χιλή) έως 4% (Καζακστάν, Καναδάς και Ρωσία).

¹⁸ Το μέγεθος των ελλειπουσών τιμών ήταν αμελητέο (0,4%).

Διάγραμμα 4. Κατανομή συχνοτήτων για το αν οι συμμετέχουσες γεννήθηκαν στην Ελλάδα

Διάγραμμα 5. Κατανομή συχνοτήτων ανά χώρα γέννησης εκτός Ελλάδας

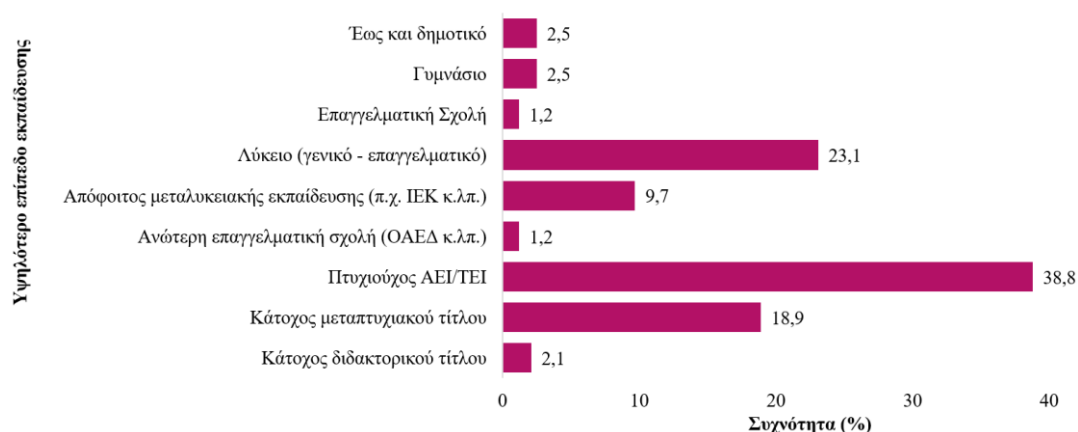
Ως προς τον τόπο διαμονής - κατοικίας τους (Διάγραμμα 6), η πλειονότητα διαμένει στην Αθήνα (35,8%) με αμέσως επόμενο σε συχνότητα τόπο διαμονής μεγάλο επαρχιακό αστικό κέντρο/πόλη (34,2%).¹⁹

¹⁹ Το μέγεθος των ελλειπουσών τιμών ήταν αμελητέο (0,6%).

Διάγραμμα 6. Κατανομή συχνοτήτων ανά τόπο διαμονής - κατοικίας

Σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης (Διάγραμμα 7), η πλειονότητα των συμμετεχουσών γυναικών είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ/ΤΕΙ (38,8%) και απόφοιτοι Λυκείου (23,1%).²⁰

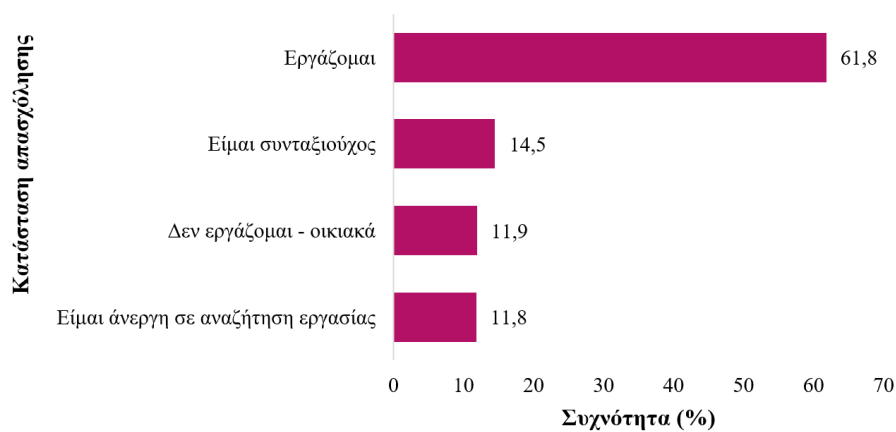

Διάγραμμα 7. Κατανομή συχνοτήτων ανά υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης

Σχετικά με την κατάσταση απασχόλησης (Διάγραμμα 8), η πλειονότητα των συμμετεχουσών δήλωσε ότι εργάζεται (61,8%).²¹ Από τις εργαζόμενες, 42% των γυναικών εργάζονται ως μισθωτές στον ιδιωτικό τομέα (Διάγραμμα 9). Επιπλέον, οι εργαζόμενες στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι πλήρους απασχόλησης (85,5%) (Διάγραμμα 10) και εργάζονται διά ζώσης - με φυσική παρουσία (80,8%) (Διάγραμμα 11).

²⁰ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν αμελητέο (0,2%).

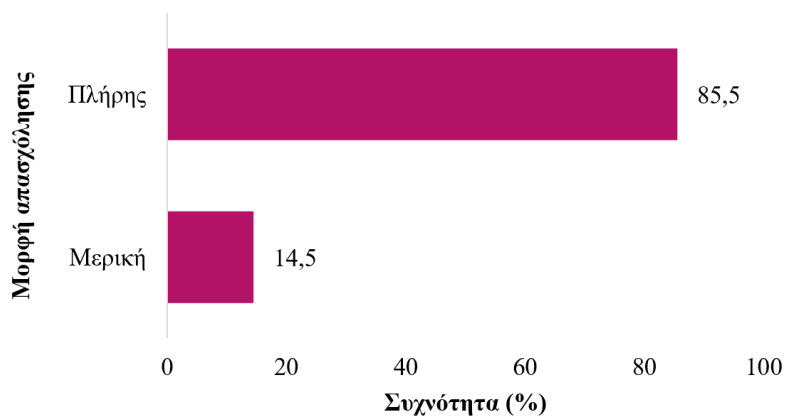
²¹ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν αμελητέο (0,6%).

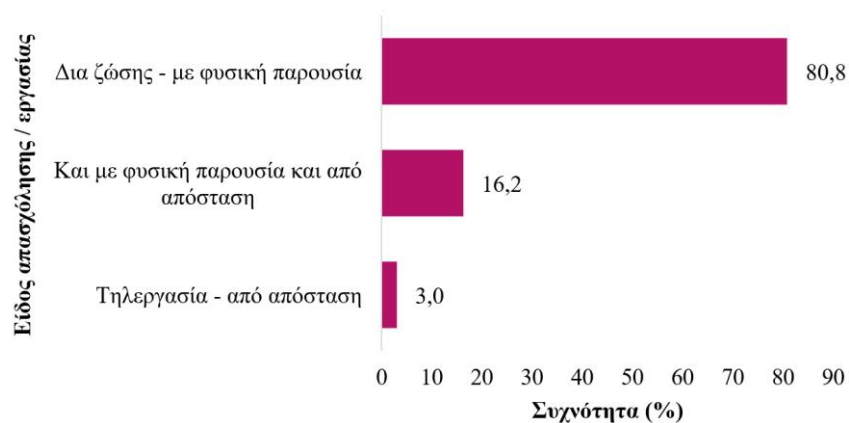
Διάγραμμα 8. Κατανομή συχνοτήτων ανά κατάσταση απασχόλησης

Διάγραμμα 9. Κατανομή συχνοτήτων ανά παρούσα εργασιακή κατάσταση

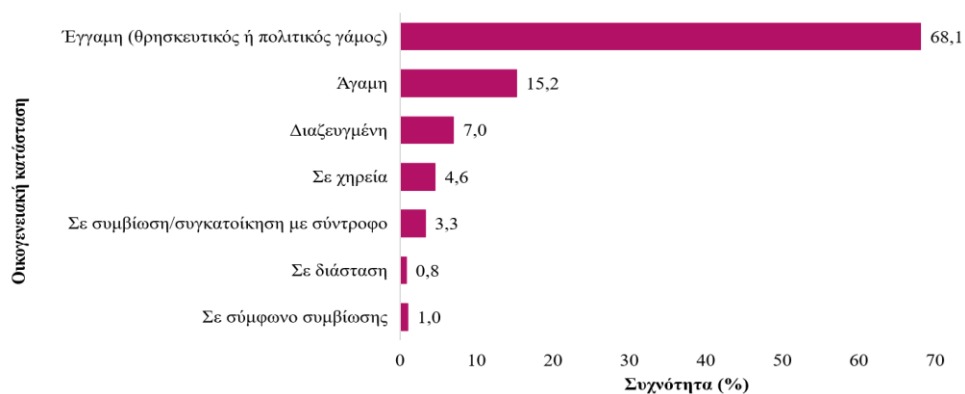

Διάγραμμα 10. Κατανομή συχνοτήτων ανά μορφή απασχόλησης

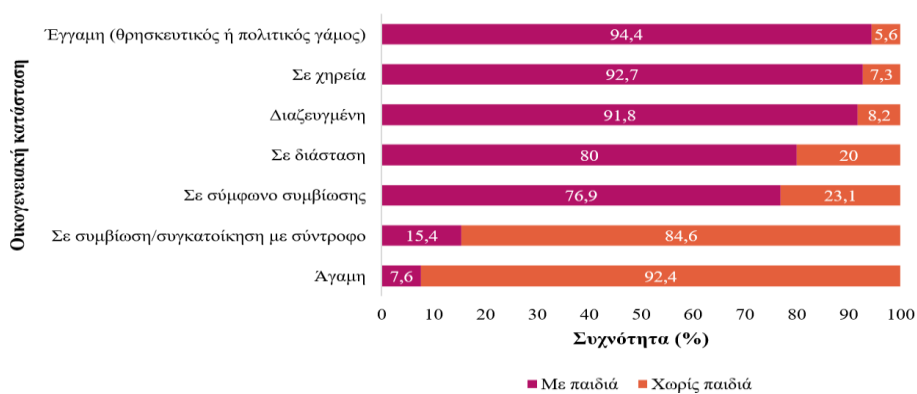

Διάγραμμα 11. Κατανομή συχνοτήτων ανά είδος απασχόλησης/εργασίας

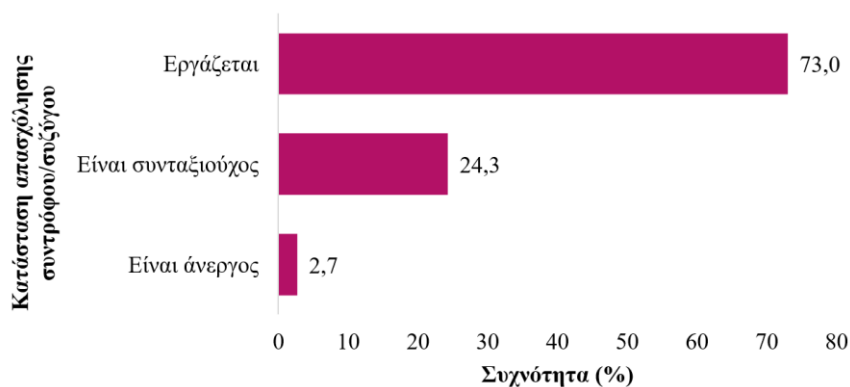
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 12, η πλειονότητα των συμμετεχουσών γυναικών είναι έγγαμη με θρησκευτικό ή πολιτικό γάμο (68,1%). Το 78% των συμμετεχουσών έχουν παιδιά ενώ το ποσοστό έγγαμων με παιδιά φτάνει το 94,4% (Διάγραμμα 13). Παράλληλα, εργάζεται το 73% των συντρόφων/συζύγων των έγγαμων, σε σύμφωνο συμβίωσης ή σε συμβίωση (Διάγραμμα 14).

Διάγραμμα 12. Κατανομή συχνοτήτων της οικογενειακής κατάστασης

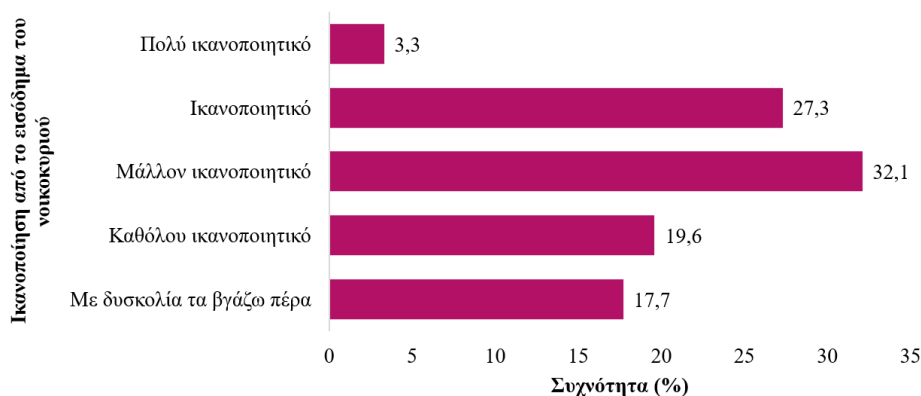
Διάγραμμα 13. Η οικογενειακή κατάσταση όσων έχουν ή δεν έχουν παιδιά

Διάγραμμα 14. Κατανομή συχνοτήτων ανά κατάσταση απασχόλησης συντρόφου/συζύγου

Η πλειονότητα των συμμετεχουσών θεωρεί ότι το εισόδημα του νοικοκυριού της (Διάγραμμα 15) είναι μάλλον ικανοποιητικό (32,1%). Ας σημειωθεί ότι το 17,7% των γυναικών του δείγματος δηλώνει ότι τα βγάζει πέρα με δυσκολία.²²

²² Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν μόλις 0,1%.

Διάγραμμα 15. Κατανομή συχνοτήτων της ικανοποίησης από το εισόδημα του νοικοκυριού

Στην ερώτηση σχετικά με το αν υπάρχουν άτομα που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις ίδιες, οι συμμετέχουσες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν πολλαπλές απαντήσεις (Διάγραμμα 16). Η πλειονότητα δεν έχει τη φροντίδα κάποιου εξαρτώμενου μέλους (38,5%). Από εκείνες που έχουν τη φροντίδα κάποιου εξαρτώμενου μέλους η απάντηση που συγκέντρωσε τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι η φροντίδα ανήλικων τέκνων (37,6%).²³

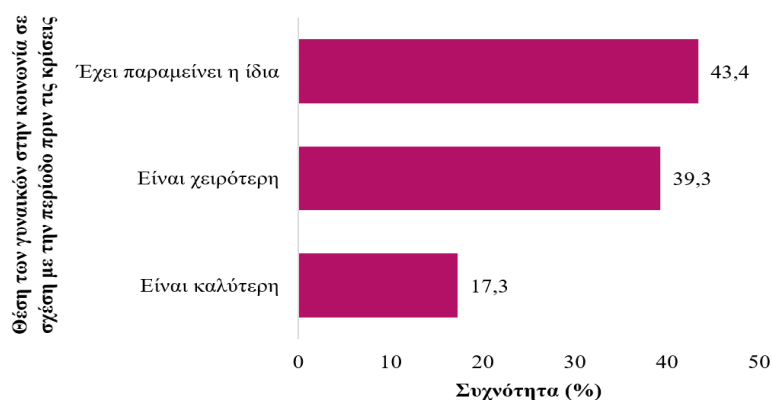
Διάγραμμα 16. Κατανομή συχνοτήτων των ατόμων που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις συμμετέχουσες

²³ Να σημειωθεί, όμως, ότι πέρα από την απάντηση ότι δεν έχουν τη φροντίδα κάποιου εξαρτώμενου μέλους, που το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 12,8%, στις υπόλοιπες απαντήσεις οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 43,7% (φροντίδα ανήλικων τέκνων) έως 51,4% (φροντίδα ανήλικων τέκνων με αναπηρία, χρόνια πασχόντων - ασθενών).

1.1.2 Γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων

Στα Διαγράμματα 17-21 παρουσιάζονται γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων κατά τα τελευταία 15 χρόνια σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχουσών στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις.

Στην ερώτηση σχετικά με το αν θεωρούν οι συμμετέχουσες ότι σήμερα σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις (πριν το 2008) η θέση των γυναικών στην κοινωνία μας είναι καλύτερη, χειρότερη ή έχει παραμείνει η ίδια, η πλειονότητα (43,4%) πιστεύει ότι έχει παραμείνει η ίδια (Διάγραμμα 17). Παράλληλα, όμως, η δεύτερη σε συχνότητα απάντηση με ποσοστό πολύ κοντά στην υψηλότερη συχνότητα είναι ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία είναι χειρότερη (39,3%).²⁴

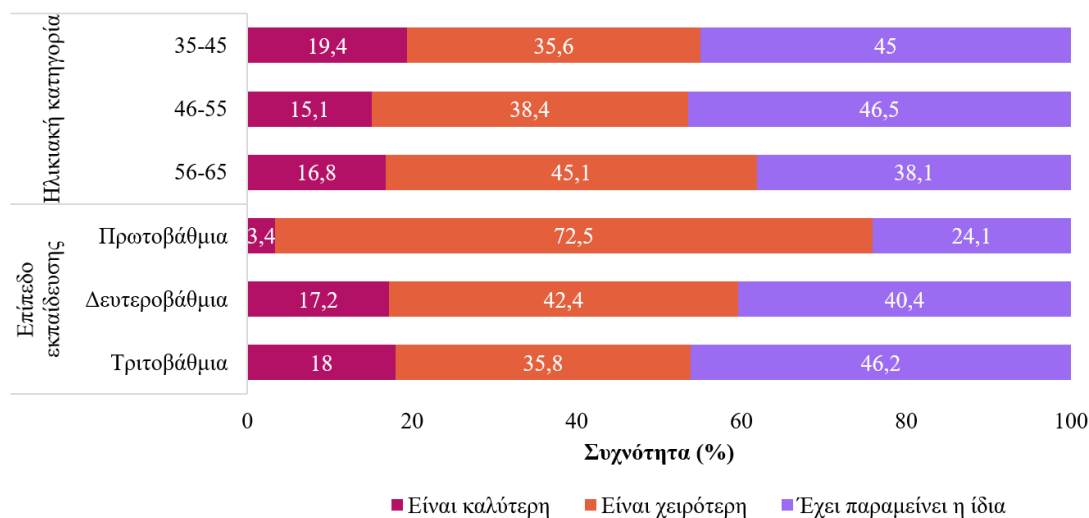
Διάγραμμα 17. Κατανομή συχνοτήτων της θέσης των γυναικών στην κοινωνία σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις

Η μεταβλητή αυτή διασταυρώθηκε με βασικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών, εκ των οποίων στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα ($p < 0,001$) προέκυψαν με τις μεταβλητές της ηλικίας και του επιπέδου εκπαίδευσης.

Η μεταβλητή του υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης επανακωδικοποιήθηκε σε πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση προκειμένου να ταξινομηθούν τα δεδομένα σε μεγαλύτερες κατηγορίες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 18, σχεδόν το μισό δείγμα 35-45 ετών (45%) και το μισό δείγμα 46-55 ετών (46,5%) δηλώνει ότι η θέση των γυναικών έχει παραμείνει η ίδια, ενώ σχεδόν το μισό δείγμα 56-65 ετών (45,1%) δηλώνει ότι η θέση των γυναικών είναι χειρότερη. Επιπλέον, σχεδόν τα $\frac{3}{4}$ όσων έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και το 42,4% όσων έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δηλώνουν ότι η θέση των γυναικών είναι

²⁴ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 2,6%.

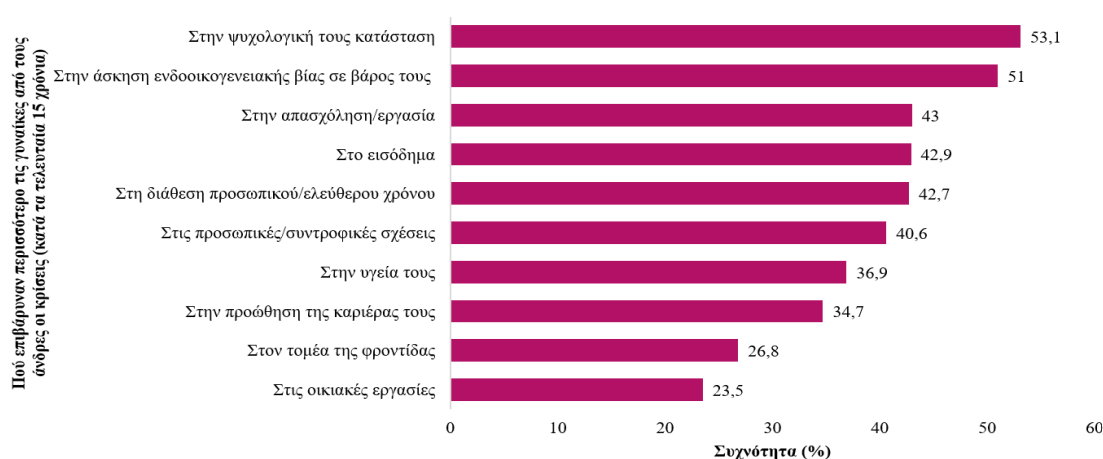
χειρότερη. Ωστόσο, η πλειονότητα εκείνων που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση (46,2%) δηλώνει ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία έχει παραμείνει η ίδια σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις.

Διάγραμμα 18. Η θέση των γυναικών στην κοινωνία σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις σύμφωνα με την ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης

Στην ερώτηση σε ποιο/-α θεωρούν ότι οι κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια) επιβάρυναν περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες, οι συμμετέχουσες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν περισσότερες από μία απαντήσεις. Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη συχνότητα (Διάγραμμα 19) ήταν η επιβάρυνση στην ψυχολογική τους κατάσταση (53,1%) και στην άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους (51%). Παράλληλα, 32,1% επέλεξαν ότι επιβάρυναν σε όλα τα παραπάνω, ενώ 1,9% σε κανένα από τα παραπάνω.²⁵ Όπως καταγράφεται, ο τομέας της φροντίδας και οι οικιακές εργασίες θεωρούνται ως οι λιγότερο επιβαρυνόμενοι τομείς.

²⁵ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 36,4% (επιβάρυνση στην ψυχολογική τους κατάσταση) έως 42% (επιβάρυνση στις οικιακές εργασίες).

Διάγραμμα 19. Κατανομή συχνοτήτων για το πού επιβάρυναν περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες οι κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια)

Στην ερώτηση σχετικά με πού επιβαρύνθηκαν οι ίδιες οι συμμετέχουσες από τις κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια), είχαν επίσης τη δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων (Διάγραμμα 20). Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι η επιβάρυνση στο εισόδημα (69%) και στην ψυχολογική τους κατάσταση (66%). Παράλληλα, 2,9% επέλεξαν ότι επιβαρύνθηκαν σε όλα τα παραπάνω ενώ 6% σε κανένα από τα παραπάνω. Και σε αυτή την περίπτωση, ο τομέας της φροντίδας και οι οικιακές εργασίες θεωρούνται ως λιγότερο επιβαρυνμένοι τομείς.

Διάγραμμα 20. Κατανομή συχνοτήτων για το πού επιβαρύνθηκαν οι ίδιες οι συμμετέχουσες από τις κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια)

Στο Διάγραμμα 21, παρουσιάζονται οι επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης, όπου και πάλι δόθηκε η δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων. Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι η οικονομική ανασφάλεια (63,9%), η απώλεια εισοδήματος (59,2%) και η επιδείνωση των συνθηκών στέγασης και διαβίωσης (58,5%). Παράλληλα, 21%

επέλεξαν όλες τις παραπάνω επιπτώσεις, ενώ 3,9% καμία από τις προτεινόμενες επιπτώσεις.²⁶ Όπως καταγράφεται, ο χρόνος που αφιερώνεται στις οικιακές εργασίες και στη φροντίδα της οικογένειας χαρακτηρίζεται ως ο λιγότερο επιβαρυνμένος τομέας από την ενεργειακή κρίση.

Διάγραμμα 21. Κατανομή συχνοτήτων των επιπτώσεων της «ενεργειακής κρίσης»

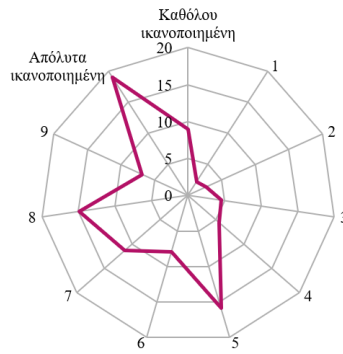
1.1.3 Φροντίδα - Οικιακή εργασία

Στα Διαγράμματα 22-31 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των τηλεφωνικών συνεντεύξεων στην ενότητα της φροντίδας - οικιακής εργασίας.

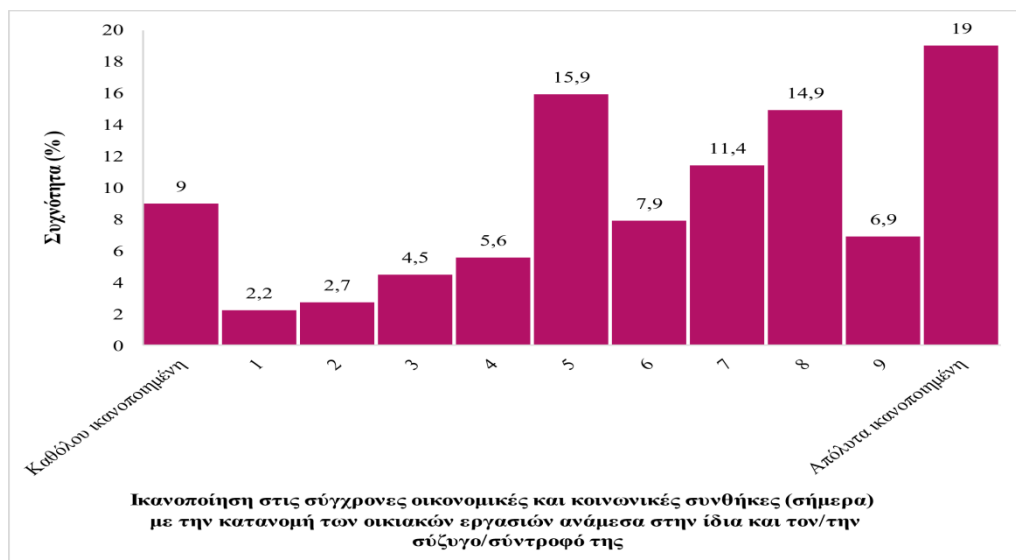
Η ενότητα αυτή ξεκινάει με μια σειρά από τρεις ερωτήσεις ικανοποίησης, οι οποίες εφαρμόζονται βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων στις αποκρινόμενες. Στην πρώτη ερώτηση (Διαγράμματα 22-23), οι έγγαμες, σε σύμφωνο συμβίωσης ή σε συμβίωση κλήθηκαν να δηλώσουν σε μια κλίμακα 0 (καθόλου ικανοποιημένη) έως 10 (απόλυτα ικανοποιημένη) πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις ίδιες και τον/τη σύζυγο/σύντροφό τους. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας, με μέση τιμή 6,10.²⁷

²⁶ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 26,5% (οικονομική ανασφάλεια) έως 35,2% (επιβάρυνση του χρόνου που αφιερώνεται στις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα της οικογένειας).

²⁷ Στην ερώτηση αυτή, βάσει φίλτρου, μπορούσε να απαντήσει το 72,4% του δείγματος. Από αυτό το δείγμα, το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν μόλις 1%.

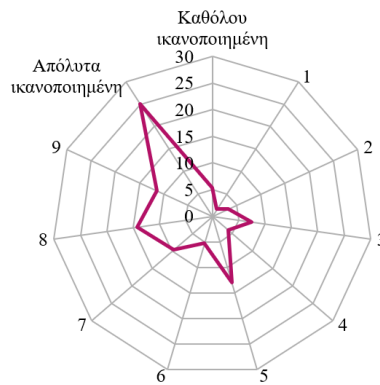
Διάγραμμα 22. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

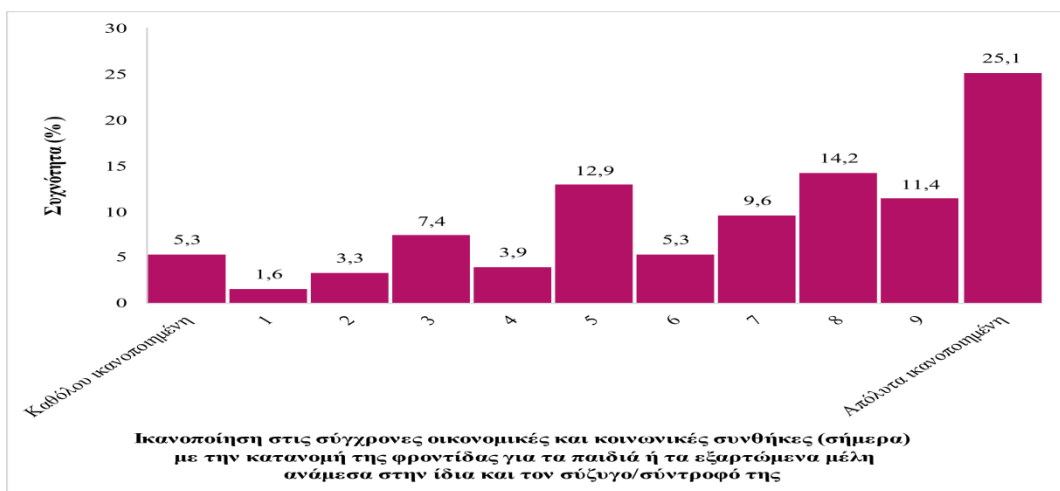
Διάγραμμα 23. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

Στη δεύτερη ερώτηση (Διαγράμματα 24-25), οι έγγαμες, σε σύμφωνο συμβίωσης ή σε συμβίωση κι όσες έχουν άτομα που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις ίδιες, κλήθηκαν να δηλώσουν σε μια κλίμακα 0 (καθόλου ικανοποιημένη) έως 10 (απόλυτα ικανοποιημένη), πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις ίδιες και τον/τη σύζυγο/σύντροφό τους. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν και πάλι στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας, με μέση τιμή 6,75.²⁸

²⁸ Στην ερώτηση αυτή, βάσει φίλτρου, μπορούσε να απαντήσει το 50,3% του δείγματος. Από αυτό το δείγμα, το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 1,4%.

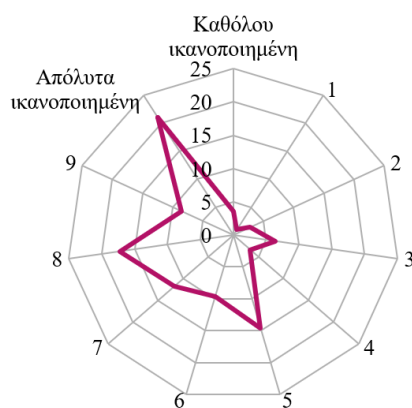
Διάγραμμα 24. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

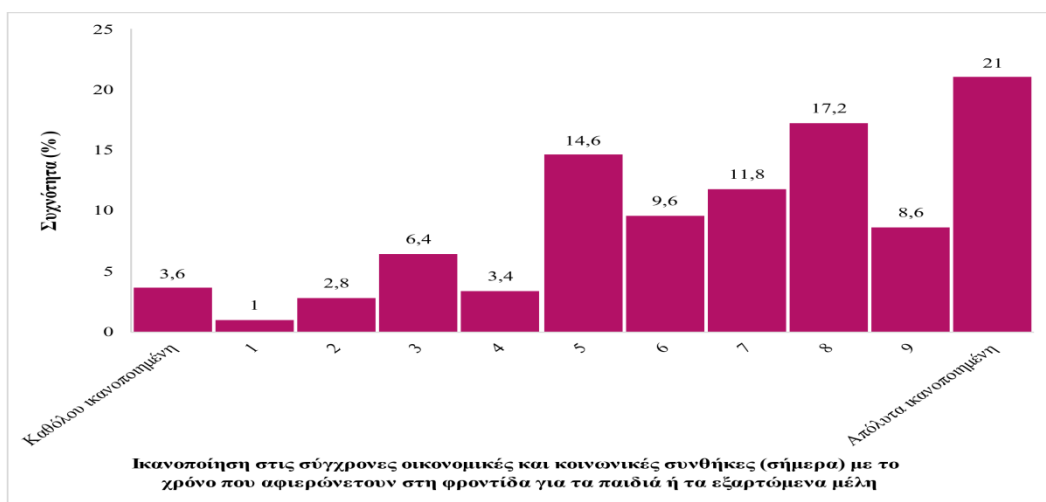
Διάγραμμα 25. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

Στην τρίτη ερώτηση (Διαγράμματα 26-27), εκείνες που έχουν άτομα που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις ίδιες, κλήθηκαν να δηλώσουν σε μια κλίμακα 0 (καθόλου ικανοποιημένη) έως 10 (απόλυτα ικανοποιημένη), πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με τον χρόνο που αφιερώνουν στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν και πάλι στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας, με μέση τιμή 7,13.²⁹

²⁹ Να σημειωθεί ότι 38,5% του δείγματος δεν έχει τη φροντίδα κάποιου εξαρτώμενου μέλους. Στο υπόλοιπο δείγμα, το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 1,3%.

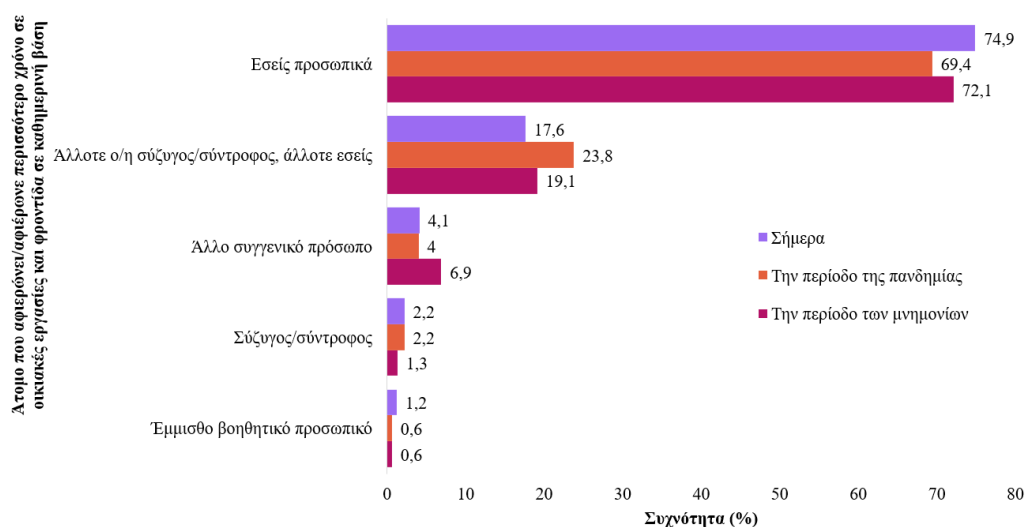
Διάγραμμα 26. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με το χρόνο που αφιερώνουν οι συμμετέχουσες στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη

Διάγραμμα 27. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με τον χρόνο που αφιερώνουν οι συμμετέχουσες στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη

Οι ερωτήσεις που ακολουθούν αναφέρονται σε διακριτές περιόδους η καθεμία με βάση τις πολλαπλές κρίσεις. Οι αποκρινόμενες κλήθηκαν να απαντήσουν ποιο άτομο αφιερώνει/αφιέρωνε περισσότερο χρόνο σε οικιακές εργασίες και φροντίδα σήμερα, την περίοδο της πανδημίας και την περίοδο των μνημονίων, αντίστοιχα. Στις τρεις αυτές ερωτήσεις διακρίνεται παρόμοιο μοτίβο (Διάγραμμα 28), καθώς στη συντριπτική τους πλειονότητα οι αποκρινόμενες αφιερώνουν σε καθημερινή βάση σήμερα (74,9%) κι αφιέρωναν την περίοδο της πανδημίας (69,4%) και την περίοδο των μνημονίων (72,1%) τον

περισσότερο χρόνο μέσα στο νοικοκυριό σε οικιακές εργασίες και φροντίδα.³⁰ Όπως καταγράφεται, οι γυναίκες φέρουν το μεγαλύτερο βάρος των οικιακών εργασιών και των ευθυνών φροντίδας σε καθημερινή βάση, χωρίς να παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στον χρόνο ενασχόλησής τους ανάλογα με την εκάστοτε κρίση. Ο τομέας της φροντίδας και του νοικοκυριού στο πλαίσιο της οικογένειας, καταγράφεται ως ένας τομέας όπου παρατηρείται διαχρονικά σε έντονο βαθμό ο διαχωρισμός με βάση το φύλο, οδηγώντας σε ένα διαρκές χάσμα μεταξύ των φύλων, όσον αφορά τον χρόνο που αφιερώνεται σε αυτές τις εργασίες.

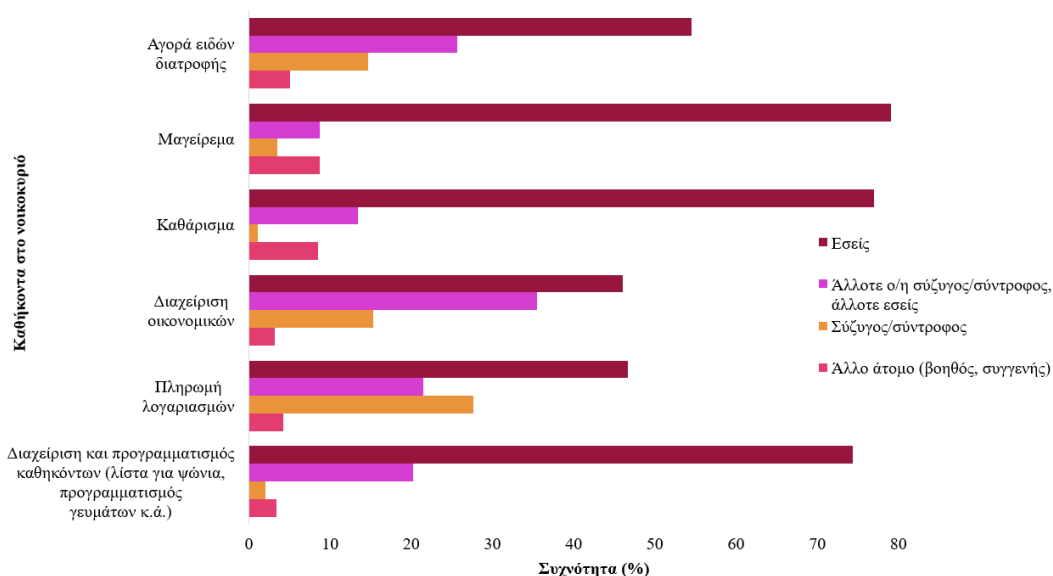

Διάγραμμα 28. Κατανομή συχνοτήτων σχετικά με το άτομο που αφιερώνει/αφιέρωνε περισσότερο χρόνο σε οικιακές εργασίες και φροντίδα σε καθημερινή βάση σήμερα, την περίοδο της πανδημίας και την περίοδο των μνημονίων

Στο Διάγραμμα 29, παρουσιάζονται ορισμένα καθήκοντα ενός νοικοκυριού όπου οι αποκρινόμενες κλήθηκαν να δηλώσουν ποιο άτομο αναλαμβάνει το εκάστοτε καθήκον στο δικό τους νοικοκυριό στις τρέχουσες συνθήκες. Στη συντριπτική τους πλειονότητα, οι ίδιες οι αποκρινόμενες αναλαμβάνουν το μαγείρεμα (79,1%), το καθάρισμα (77%) και τη διαχείριση και προγραμματισμό καθηκόντων (74,4%). Επίσης, στην πλειονότητά τους αναλαμβάνουν οι ίδιες την αγορά ειδών διατροφής (54,5%), την πληρωμή λογαριασμών (46,7%) και τη διαχείριση οικονομικών (46%). Να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανάληψης καθηκόντων κυρίως από συζύγους/συντρόφους παρατηρείται στην πληρωμή λογαριασμών (27,6%), ενώ το χαμηλότερο ποσοστό στο καθάρισμα (1%) και στη διαχείριση και τον

³⁰ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 0,8% έως 2,9%.

προγραμματισμό καθηκόντων (2%). Το υψηλότερο ποσοστό στην ανάληψη καθηκόντων άλλοτε από τον/τη σύζυγο/σύντροφο, άλλοτε από τις ίδιες παρατηρείται στη διαχείριση των οικονομικών (35,5%).³¹ Όπως παρατηρείται, οι μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των φύλων είναι ορατές στις δραστηριότητες μαγειρικής, οικιακού καθαρίσματος και διαχείρισης και προγραμματισμού των καθηκόντων.

Διάγραμμα 29. Κατανομή συχνοτήτων ως προς το άτομο που κυρίως αναλαμβάνει ορισμένα καθήκοντα στο νοικοκυριό

Στο Διάγραμμα 30, παρουσιάζονται ενέργειες στις τρέχουσες συνθήκες (σήμερα) λόγω ακρίβειας, στις οποίες δόθηκε η δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων. Η απάντηση που συγκέντρωσε τη μεγαλύτερη συχνότητα ήταν ότι οι αποκρινόμενες έχουν περιορίσει τις αγορές μόνο στα αγαθά πρώτης ανάγκης (61,4%). Παράλληλα, 9,6% επέλεξαν ότι ισχύουν όλα τα παραπάνω, ενώ 12,8% ότι δεν ισχύει καμία από τις παραπάνω δηλώσεις.³²

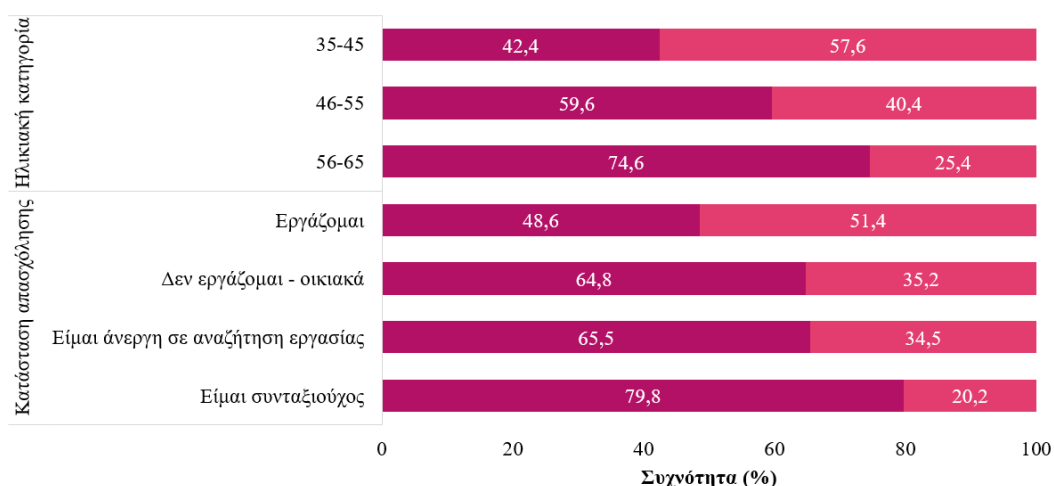
³¹ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 0,9% έως 1,6%.

³² Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 25,6% (έχετε περιορίσει τις αγορές μόνο στα αγαθά πρώτης ανάγκης) έως 32,7% (ωφελείστε από τα επιδόματα).

Διάγραμμα 30. Κατανομή συχνοτήτων ενεργειών στις τρέχουσες συνθήκες λόγω ακρίβειας

Η ενότητα της φροντίδας - οικιακής εργασίας ολοκληρώνεται με μια ερώτηση διχοτόμο (ναι/όχι) σχετικά με το αν οι αποκρινόμενες έχουν ελεύθερο προσωπικό χρόνο στις τρέχουσες συνθήκες (σήμερα). Πάνω από το μισό δείγμα (57,1%) δήλωσε ότι έχει ελεύθερο χρόνο.³³ Η ερώτηση αυτή διασταυρώθηκε με βασικά κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, από τα οποία στατιστικά σημαντικά ήταν η ηλικία και η κατάσταση απασχόλησης. Όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 31, όσο αυξάνεται η ηλικία αυξάνεται και ο ελεύθερος προσωπικός χρόνος. Ως προς την κατάσταση απασχόλησης, οι εργαζόμενες του δείγματος φαίνεται να έχουν λιγότερο ελεύθερο χρόνο συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες και σχεδόν μοιράζονται ανάμεσα στο ναι (48,6%) και στο όχι (51,4%).

Διάγραμμα 31. Ελεύθερος προσωπικός χρόνος σύμφωνα με την ηλικία και την κατάσταση απασχόλησης

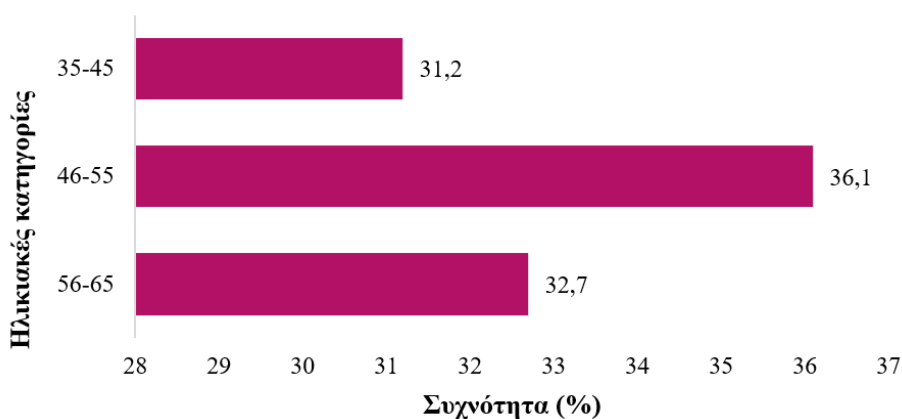
³³ Οι ελλείπουσες τιμές ήταν 1,7%.

1.2 Αποτελέσματα της έρευνας πρόσωπο με πρόσωπο

1.2.1 Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών

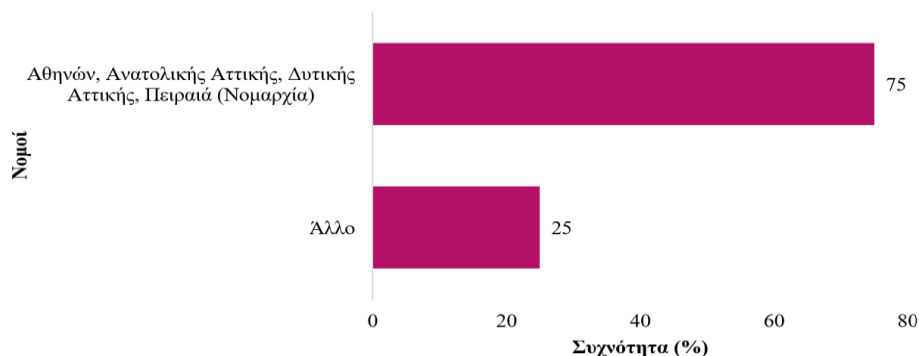
Στα Διαγράμματα 32-49 παρουσιάζονται τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών στην έρευνα πρόσωπο με πρόσωπο.

Στο Διάγραμμα 32 παρουσιάζεται η κατανομή συχνοτήτων της ηλικίας. Η πλειονότητα των συμμετεχουσών είναι ηλικίας από 46 έως 55 ετών (36,1%). Σχεδόν το 70% των συμμετεχουσών είναι ηλικίας από 46 έως 65 ετών.

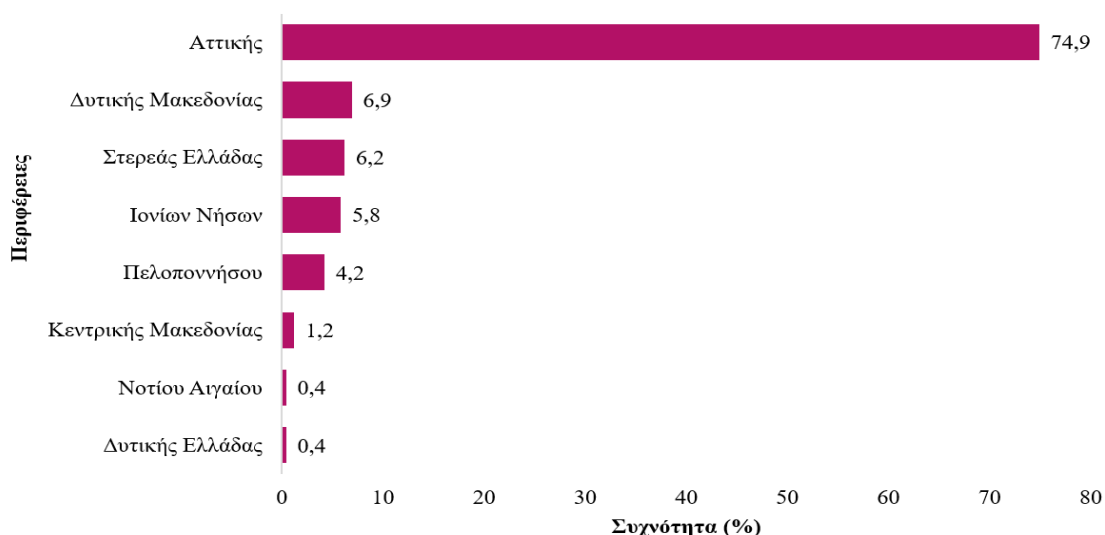

Διάγραμμα 32. Κατανομή συχνοτήτων ανά ηλικιακή κατηγορία

Ως προς τον νομό κατοικίας (Διάγραμμα 33), η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχουσών γυναικών διαμένει στη Νομαρχία Αθηνών, Ανατολικής Αττικής, Δυτικής Αττικής, Πειραιά (75%). Τα ποσοστά στους υπόλοιπους νομούς κυμαίνονται από 0,4% (Νομοί Σερρών, Κυκλάδων και Αχαΐας) έως 6,9% (Νομός Κοζάνης). Αντίστοιχα, σύμφωνα με την κατανομή συχνοτήτων ανά Περιφέρεια διαμονής (Διάγραμμα 34), η συντριπτική πλειονότητα διαμένει στην Περιφέρεια Αττικής (74,9%).

Διάγραμμα 33. Κατανομή συχνοτήτων ανά νομό κατοικίας

Διάγραμμα 34. Κατανομή συχνοτήτων ανά Περιφέρεια

Με βάση το Διάγραμμα 35, το 92,3% των συμμετεχουσών γεννήθηκε στην Ελλάδα. Από το υπόλοιπο 7,7%, εκείνες δηλαδή που δεν γεννήθηκαν στην Ελλάδα, πέντε γεννήθηκαν στη Γερμανία, τρεις στη Γεωργία, δύο στην Αλβανία, δύο στη Βουλγαρία και οι υπόλοιπες επτά σε άλλες χώρες.³⁴

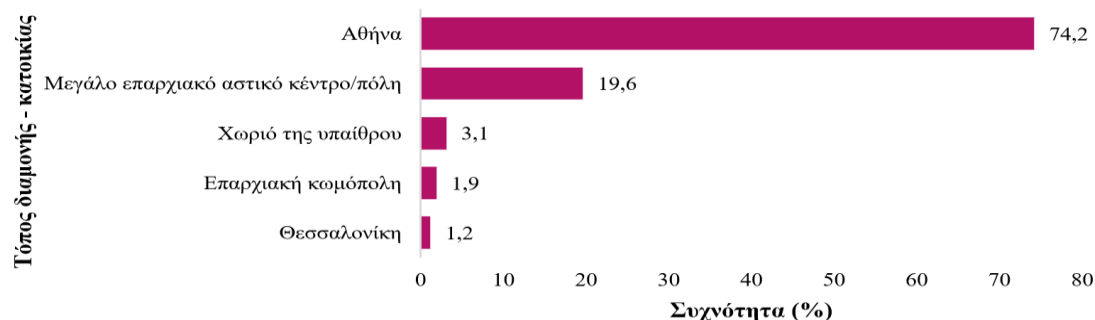

Διάγραμμα 35. Κατανομή συχνοτήτων για το αν οι συμμετέχουσες γεννήθηκαν στην Ελλάδα

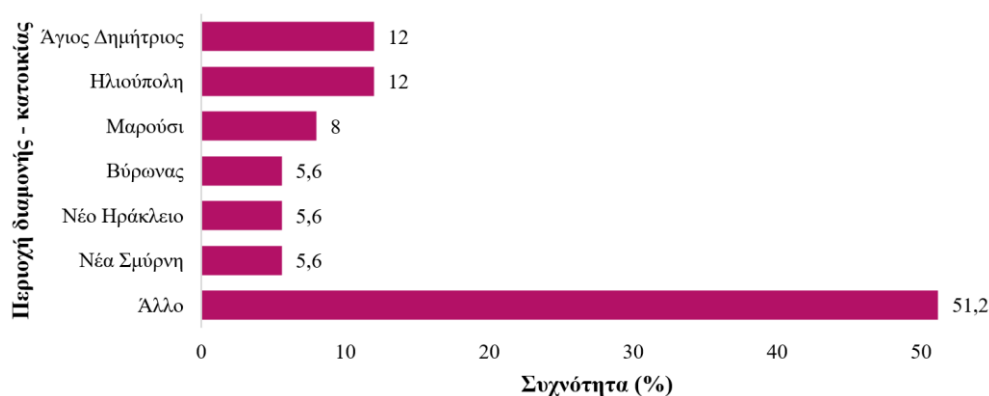
Ως προς τον τόπο διαμονής - κατοικίας τους (Διάγραμμα 36), η συντριπτική πλειονότητα διαμένει στην Αθήνα (74,2%). Από όσες διαμένουν στην Αθήνα ή στη Θεσσαλονίκη (75,4%), ζητήθηκε να δηλώσουν συγκεκριμένη περιοχή. Η πλειονότητα των αποκρινόμενων (Διάγραμμα 37) διαμένει στον Άγιο Δημήτριο (12%) και στην Ηλιούπολη (15%).³⁵

³⁴ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 0,4%.

³⁵ Να σημειωθεί ότι το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 36%.

Διάγραμμα 36. Κατανομή συχνοτήτων ανά τόπο διαμονής - κατοικίας

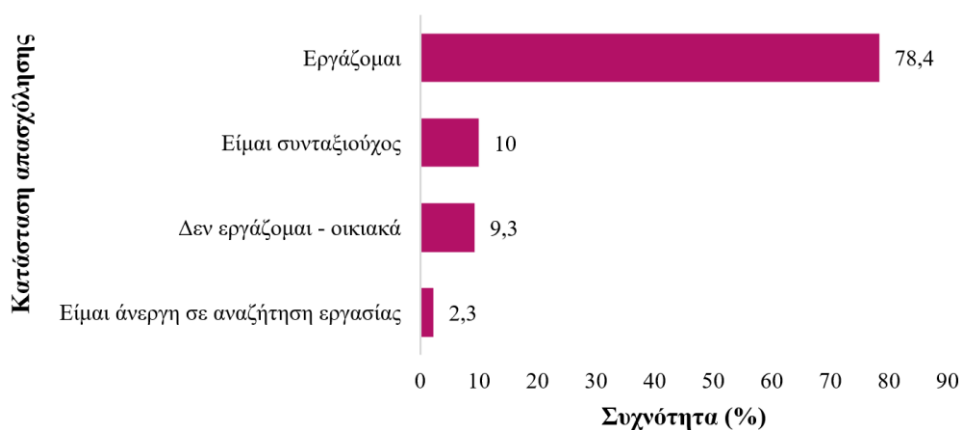
Διάγραμμα 37. Κατανομή συχνοτήτων ανά περιοχή διαμονής - κατοικίας

Σχετικά με το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (Διάγραμμα 38), η πλειονότητα των συμμετεχουσών γυναικών είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ/ΤΕΙ (35%). Το αμέσως επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό αποτελούν εκείνες που έχουν ολοκληρώσει το Λύκειο (27,7%).

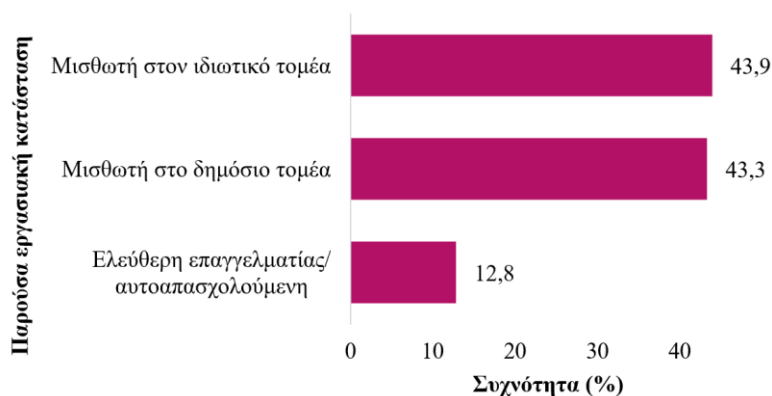

Διάγραμμα 38. Κατανομή συχνοτήτων ανά υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης

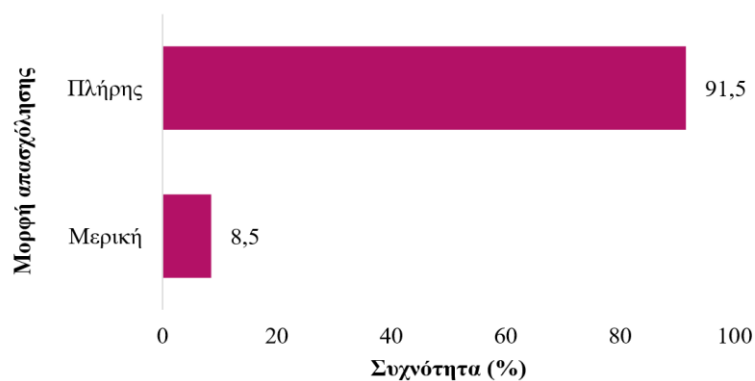
Σχετικά με την κατάσταση απασχόλησης (Διάγραμμα 39), η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχουσών εργάζεται (78,4%). Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν αμελητέο, μόλις 0,4%. Από τις εργαζόμενες, 43,9% των γυναικών εργάζονται ως μισθωτές στον ιδιωτικό τομέα και 43,3% ως μισθωτές στον δημόσιο τομέα (Διάγραμμα 40). Επίσης, οι εργαζόμενες στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι πλήρους απασχόλησης (91,5%) (Διάγραμμα 41) και εργάζονται διά ζώσης - με φυσική παρουσία (85,7%) (Διάγραμμα 42).

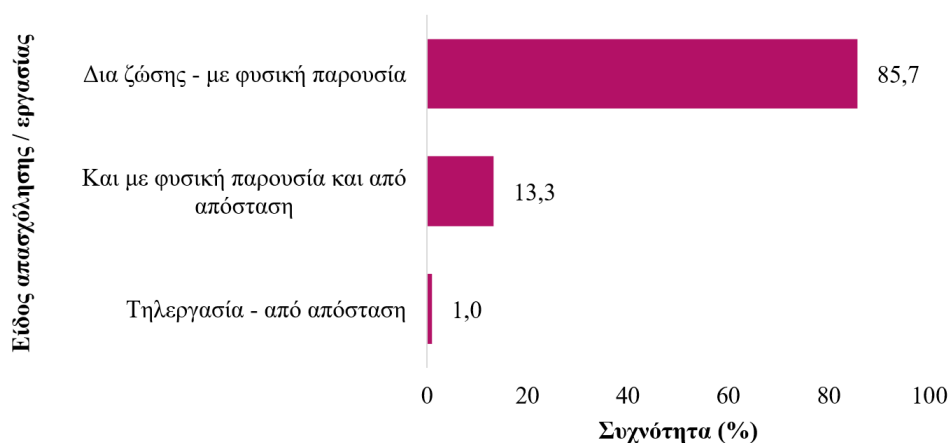
Διάγραμμα 39. Κατανομή συχνοτήτων ανά κατάσταση απασχόλησης

Διάγραμμα 40. Κατανομή συχνοτήτων ανά παρούσα εργασιακή κατάσταση

Διάγραμμα 41. Κατανομή συχνοτήτων ανά μορφή απασχόλησης

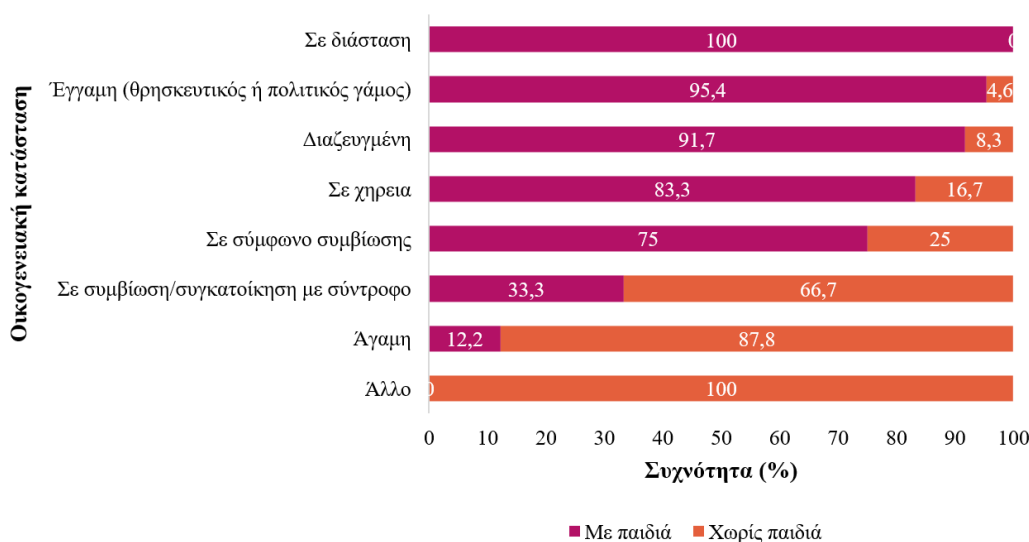
Διάγραμμα 42. Κατανομή συχνοτήτων ανά είδος απασχόλησης/εργασίας

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 43, η πλειονότητα των συμμετεχουσών γυναικών είναι έγγαμη με θρησκευτικό ή πολιτικό γάμο (58,8%).³⁶ Το 78,8% των συμμετεχουσών έχουν παιδιά, ενώ το ποσοστό έγγαμων με παιδιά φτάνει το 95,4% (Διάγραμμα 44).

³⁶ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν μόλις 0,4%.

Διάγραμμα 43. Κατανομή συχνοτήτων της οικογενειακής κατάστασης

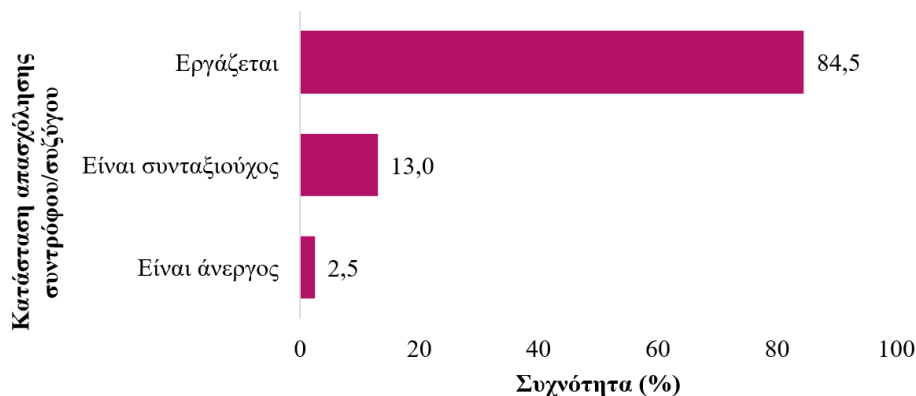

Διάγραμμα 44. Η οικογενειακή κατάσταση όσων έχουν ή δεν έχουν παιδιά

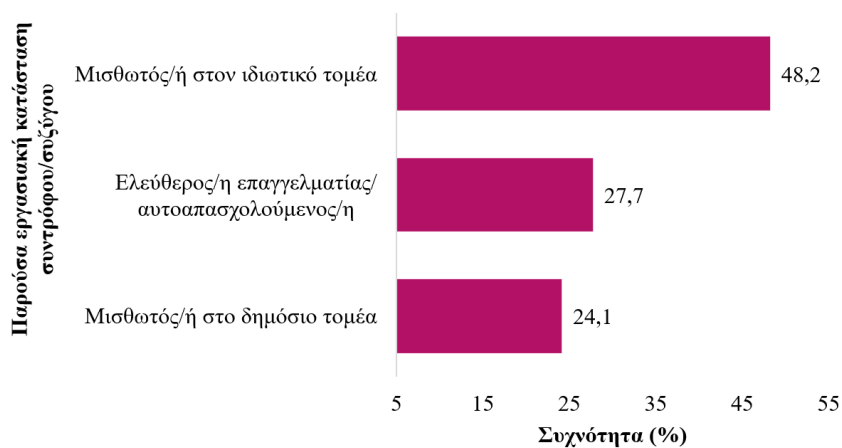
Για όσες είναι έγγαμες, σε σύμφωνο συμβίωσης ή σε συμβίωση (62,6%), ακολούθησε μια σειρά ερωτήσεων σχετικά με τους/τις συντρόφους/συζύγους τους. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 45, η συντριπτική πλειονότητα των συντρόφων/συζύγων των συμμετεχουσών εργάζεται (84,5%). Από τους εργαζόμενους συντρόφους/συζύγους, οι περισσότεροι/ες εργάζονται ως μισθωτοί/-ές στον ιδιωτικό τομέα (48,2%) (Διάγραμμα 46).³⁷ Παράλληλα, η πλειονότητα των συντρόφων/συζύγων είναι

³⁷ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών στη συγκεκριμένη ερώτηση ήταν 15,4%.

πτυχιούχοι ΑΕΙ/ΤΕΙ (38,3%), με το αμέσως επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό να αποτελούν εκείνοι/-ες που έχουν ολοκληρώσει το Λύκειο (26,5%) (Διάγραμμα 47).

Διάγραμμα 45. Κατανομή συχνοτήτων ανά κατάσταση απασχόλησης συντρόφου/συζύγου

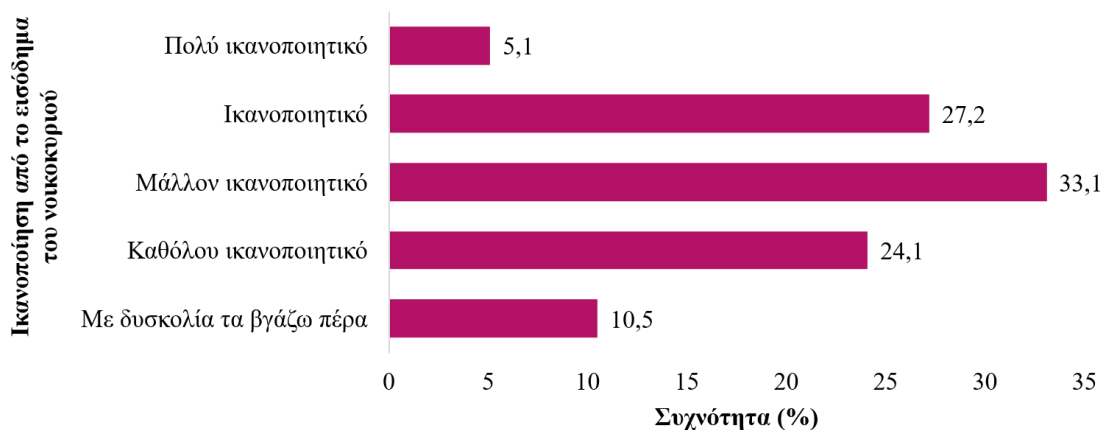

Διάγραμμα 46. Κατανομή συχνοτήτων παρούσας εργασιακής κατάστασης συντρόφου/συζύγου

Διάγραμμα 47. Κατανομή συχνοτήτων ανά υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συντρόφου/συζύγου

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 48, το 1/3 των συμμετεχουσών θεωρεί το εισόδημα του νοικοκυριού τους μάλλον ικανοποιητικό (33,1%). Να σημειωθεί ότι 10,5% των γυναικών του δείγματος δηλώνει ότι τα βγάζει πέρα με δυσκολία.³⁸

Διάγραμμα 48. Κατανομή συχνοτήτων της ικανοποίησης από το εισόδημα του νοικοκυριού

Στην ερώτηση σχετικά με το αν υπάρχουν άτομα που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις ίδιες, οι συμμετέχουσες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν πολλαπλές απαντήσεις.

³⁸ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 1,2%.

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 49, η απάντηση που συγκέντρωσε τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι η φροντίδα ανήλικων τέκνων (39,2%). Η αμέσως επόμενη απάντηση σε συχνότητα είναι ότι δεν έχουν τη φροντίδα κάποιου εξαρτώμενου μέλους (36,5%).³⁹

Διάγραμμα 49. Κατανομή συχνοτήτων των ατόμων που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις συμμετέχουσες

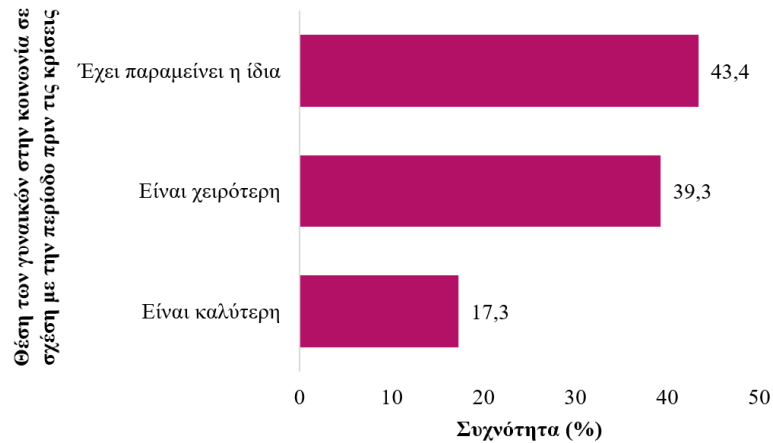
1.2.2 Γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων

Στα Διαγράμματα 50-54 παρουσιάζονται γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων κατά τα τελευταία 15 χρόνια σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχουσών στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις.

Στην ερώτηση σχετικά με το αν θεωρούν οι συμμετέχουσες ότι σήμερα σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις (πριν το 2008) η θέση των γυναικών στην κοινωνία μας είναι καλύτερη, χειρότερη ή έχει παραμείνει η ίδια, η πλειονότητα (43,4%) πιστεύει ότι έχει παραμείνει η ίδια (Διάγραμμα 50). Παράλληλα, όμως, η δεύτερη σε συχνότητα απάντηση με ποσοστό πολύ κοντά στην υψηλότερη συχνότητα είναι ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία είναι χειρότερη (39,3%).⁴⁰

³⁹ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 60,8% (φροντίδα ανήλικων τέκνων) έως 99,6% (φροντίδα ανήλικων τέκνων με αναπηρία, χρόνια πασχόντων - ασθενών).

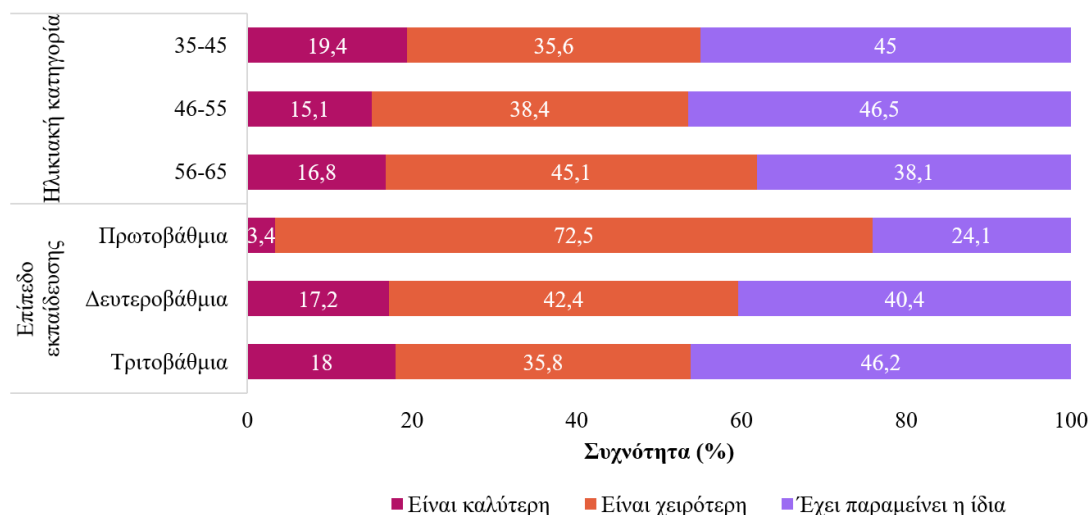
⁴⁰ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 2,6%.

Διάγραμμα 50. Κατανομή συχνοτήτων της θέσης των γυναικών στην κοινωνία σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις

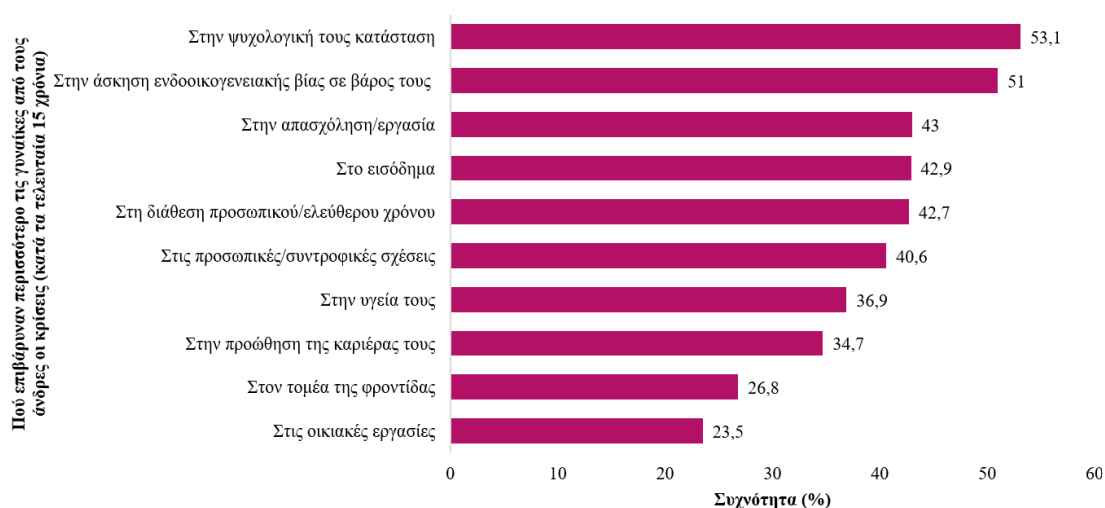
Η μεταβλητή αυτή διασταυρώθηκε με βασικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχουσών, εκ των οποίων στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα ($p < 0,001$) προέκυψαν με τις μεταβλητές της ηλικίας και του επιπέδου εκπαίδευσης.

Η μεταβλητή του υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης επανακωδικοποιήθηκε σε πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση προκειμένου να ταξινομηθούν τα δεδομένα σε μεγαλύτερες κατηγορίες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 51, σχεδόν το μισό δείγμα 35-45 ετών (45%) και το μισό δείγμα 46-55 ετών (46,5%) δηλώνουν ότι η θέση των γυναικών έχει παραμείνει η ίδια ενώ σχεδόν το μισό δείγμα 56-65 ετών (45,1%) δηλώνει ότι η θέση των γυναικών είναι χειρότερη. Επιπλέον, σχεδόν τα $\frac{3}{4}$ όσων έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και το 42,4% όσων έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δηλώνουν ότι η θέση των γυναικών είναι χειρότερη. Ωστόσο, η πλειονότητα εκείνων που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση (46.2%) δηλώνει ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία έχει παραμείνει η ίδια σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις.

Διάγραμμα 51. Η θέση των γυναικών στην κοινωνία σε σχέση με την περίοδο πριν τις κρίσεις σύμφωνα με την ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης

Στην ερώτηση σε ποιο/-α θεωρούν ότι οι κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια) επιβάρυναν περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες, οι συμμετέχουσες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν περισσότερες από μία απαντήσεις. Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη συχνότητα (Διάγραμμα 52) ήταν η επιβάρυνση στην ψυχολογική τους κατάσταση (53,1%) και στην άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους (51%). Παράλληλα, 32,1% επέλεξαν ότι επιβάρυναν σε όλα τα παραπάνω, ενώ 1,9% σε κανένα από τα παραπάνω.⁴¹ Όπως καταγράφεται, ο τομέας της φροντίδας και οι οικιακές εργασίες θεωρούνται ως οι λιγότερο επιβαρυνόμενοι τομείς.

Διάγραμμα 52. Κατανομή συχνοτήτων για το πού επιβάρυναν περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες οι κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια)

⁴¹ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 36,4% (επιβάρυνση στην ψυχολογική τους κατάσταση) έως 42% (επιβάρυνση στις οικιακές εργασίες).

Στην ερώτηση σχετικά με πού επιβαρύνθηκαν οι ίδιες οι συμμετέχουσες από τις κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια), είχαν επίσης τη δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων (Διάγραμμα 53). Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι η επιβάρυνση στο εισόδημα (69%) και στην ψυχολογική τους κατάσταση (66%). Παράλληλα, 2,9% επέλεξαν ότι επιβαρύνθηκαν σε όλα τα παραπάνω, ενώ 6% σε κανένα από τα παραπάνω. Όπως καταγράφεται, και σε αυτή την περίπτωση ο τομέας της φροντίδας και οι οικιακές εργασίες θεωρούνται ως λιγότερο επιβαρυνμένοι τομείς.

Διάγραμμα 53. Κατανομή συχνοτήτων για το πού επιβαρύνθηκαν οι ίδιες οι συμμετέχουσες από τις κρίσεις (κατά τα τελευταία 15 χρόνια)

Στο Διάγραμμα 54, παρουσιάζονται οι επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης, όπου και πάλι δόθηκε η δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων. Οι απαντήσεις που συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη συχνότητα είναι η οικονομική ανασφάλεια (63,9%), η απώλεια εισοδήματος (59,2%) και η επιδείνωση των συνθηκών στέγασης και διαβίωσης (58,5%). Παράλληλα, 21% επέλεξαν όλες τις παραπάνω επιπτώσεις, ενώ 3,9% καμία από τις προτεινόμενες επιπτώσεις.⁴² Όπως καταγράφεται, ο χρόνος που αφιερώνεται στις οικιακές εργασίες και στη φροντίδα της οικογένειας χαρακτηρίζεται ως ο λιγότερο επιβαρυνμένος τομέας από την ενεργειακή κρίση.

⁴² Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 26,5% (οικονομική ανασφάλεια) έως 35,2% (επιβάρυνση του χρόνου που αφιερώνεται στις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα της οικογένειας).

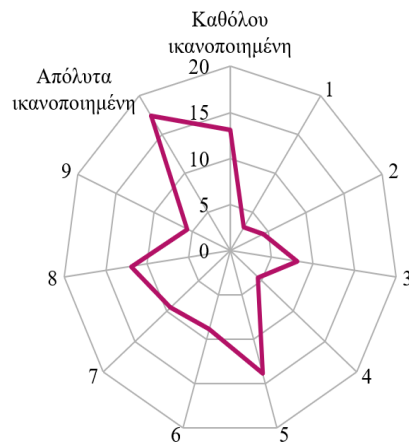
Διάγραμμα 54. Κατανομή συχνοτήτων των επιπτώσεων της «ενεργειακής κρίσης»

1.2.3 Φροντίδα - Οικιακή εργασία

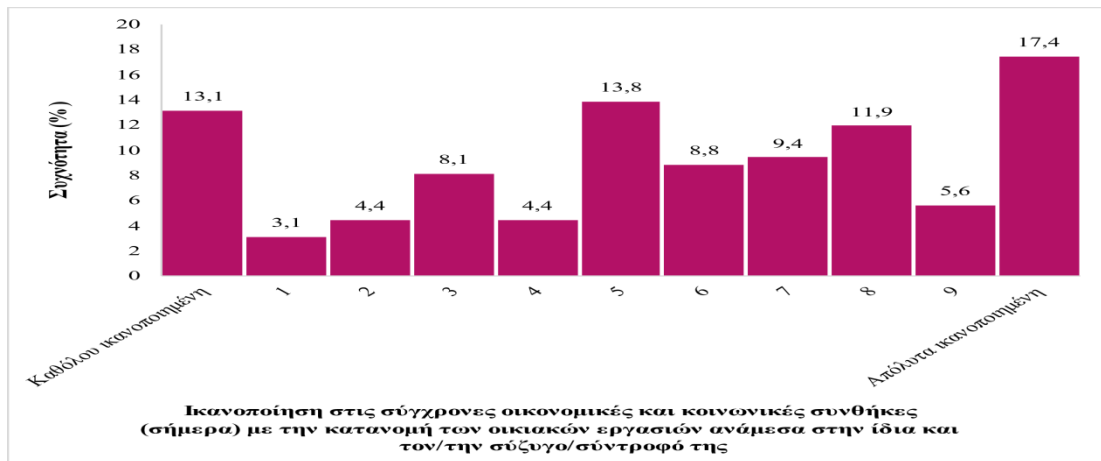
Στα Διαγράμματα 55-64 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας πρόσωπο με πρόσωπο στην ενότητα για τη φροντίδα και την οικιακή εργασία.

Η ενότητα αυτή ξεκινάει με μια σειρά από τρεις ερωτήσεις ικανοποίησης, οι οποίες εφαρμόζονται βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων στις αποκρινόμενες. Στην πρώτη ερώτηση (Διαγράμματα 55-56), οι έγγαμες, σε σύμφωνο συμβίωσης ή σε συμβίωση κλήθηκαν να δηλώσουν σε μια κλίμακα 0 (καθόλου ικανοποιημένη) έως 10 (απόλυτα ικανοποιημένη) πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις ίδιες και τον/τη σύζυγο/σύντροφό τους. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας, με μέση τιμή 5,61. Ωστόσο, να σημειωθεί ότι 13,1% επέλεξαν τη βάση της κλίμακας (καθόλου ικανοποιημένη).⁴³

⁴³ Στην ερώτηση αυτή, βάσει φίλτρου, μπορούσε να απαντήσει το 62,6% του δείγματος. Από αυτό το δείγμα, το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 0,8%.

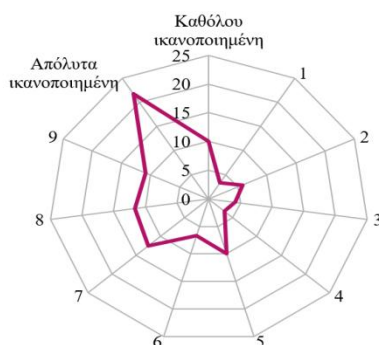
Διάγραμμα 55. Κατανομή συχνότητας της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

Διάγραμμα 56. Κατανομή συχνότητας της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

Στη δεύτερη ερώτηση (Διαγράμματα 57-58), οι έγγαμες, σε σύμφωνο συμβίωσης ή σε συμβίωση κι όσες έχουν άτομα που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις ίδιες κλήθηκαν να δηλώσουν, σε μια κλίμακα 0 (καθόλου ικανοποιημένη) έως 10 (απόλυτα ικανοποιημένη), πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις ίδιες και τον/την σύζυγο/σύντροφό τους. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν και πάλι στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας, με μέση τιμή 6,32.⁴⁴

⁴⁴ Στην ερώτηση αυτή, βάσει φίλτρου, μπορούσε να απαντήσει το 46,5% του δείγματος. Από αυτό το δείγμα, το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 0,4%.

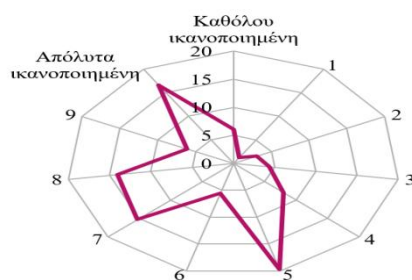
Διάγραμμα 57. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

Διάγραμμα 58. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις συμμετέχουσες και τον/τη σύζυγο/σύντροφο

Στην τρίτη ερώτηση (Διαγράμματα 59-60), εκείνες που έχουν άτομα που η φροντίδα τους εξαρτάται από τις ίδιες, κλήθηκαν να δηλώσουν, σε μια κλίμακα 0 (καθόλου ικανοποιημένη) έως 10 (απόλυτα ικανοποιημένη), πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με τον χρόνο που αφιερώνουν στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν και πάλι στις υψηλότερες τιμές της κλίμακας, με μέση τιμή 6,73.⁴⁵

⁴⁵ Να σημειωθεί ότι 36,5% του δείγματος δεν έχει τη φροντίδα κάποιου εξαρτώμενου μέλους. Στο υπόλοιπο δείγμα, το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν 0,8%.

Διάγραμμα 59. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με τον χρόνο που αφιερώνουν οι συμμετέχουσες στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη

Διάγραμμα 60. Κατανομή συχνοτήτων της κλίμακας ικανοποίησης στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με τον χρόνο που αφιερώνουν οι συμμετέχουσες στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη

Οι ερωτήσεις που ακολουθούν αναφέρονται σε διακριτές περιόδους η καθεμία με βάση τις πολλαπλές κρίσεις. Οι αποκρινόμενες κλήθηκαν να απαντήσουν ποιο άτομο αφιερώνει/αφιέρωνε περισσότερο χρόνο σε οικιακές εργασίες και φροντίδα σήμερα, την περίοδο της πανδημίας και την περίοδο των μνημονίων, αντίστοιχα. Στις τρεις αυτές ερωτήσεις διακρίνεται παρόμοιο μοτίβο (Διάγραμμα 61), καθώς στη συντριπτική τους πλειονότητα οι αποκρινόμενες αφιερώνουν σε καθημερινή βάση σήμερα (77,8%) κι αφιέρωναν την περίοδο της πανδημίας (71,5%) και την περίοδο των μνημονίων (73,8%) τον περισσότερο χρόνο μέσα στο νοικοκυριό σε οικιακές εργασίες και φροντίδα.⁴⁶ Όπως καταγράφεται, οι γυναίκες φέρουν το μεγαλύτερο βάρος των οικιακών εργασιών και των ευθυνών φροντίδας σε καθημερινή βάση, χωρίς να παρατηρούνται σημαντικές

⁴⁶ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 0% έως 3,1%.

διαφοροποιήσεις στον χρόνο ενασχόλησής τους ανάλογα με την εκάστοτε κρίση. Ο τομέας της φροντίδας και του νοικοκυριού στο πλαίσιο της οικογένειας καταγράφεται ως ένας τομέας όπου παρατηρείται διαχρονικά, σε έντονο βαθμό, ο διαχωρισμός με βάση το φύλο, οδηγώντας σε ένα διαρκές χάσμα μεταξύ των φύλων, όσον αφορά τον χρόνο που αφιερώνεται σε αυτές τις εργασίες.

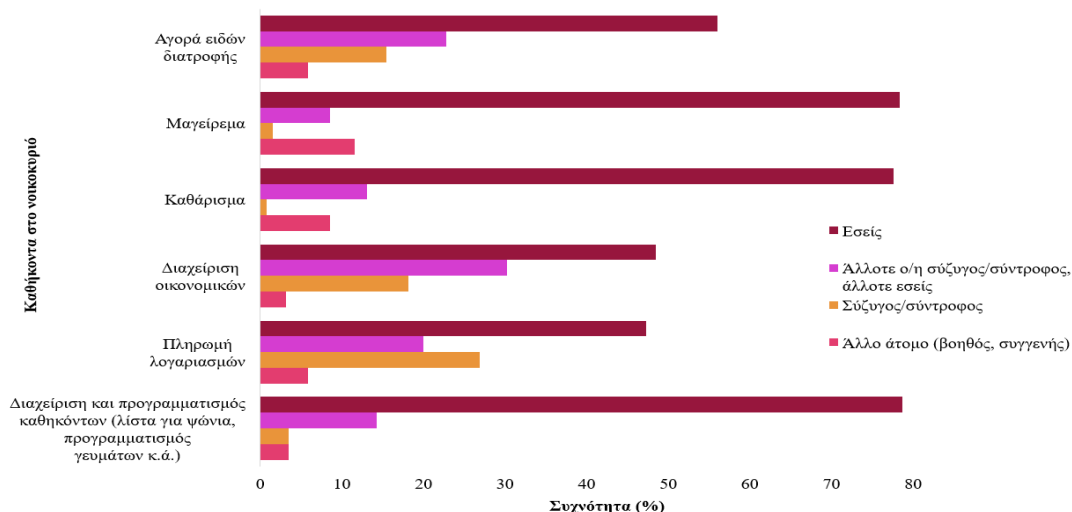

Διάγραμμα 61. Κατανομή συχνοτήτων σχετικά με το άτομο που αφιερώνει/αφιέρωνε περισσότερο χρόνο σε οικιακές εργασίες και φροντίδα σε καθημερινή βάση σήμερα, την περίοδο της πανδημίας και την περίοδο των μνημονίων

Στο Διάγραμμα 62, παρουσιάζονται ορισμένα καθήκοντα ενός νοικοκυριού, που οι αποκρινόμενες κλήθηκαν να δηλώσουν ποιο άτομο αναλαμβάνει το εκάστοτε καθήκον στο δικό τους νοικοκυριό στις τρέχουσες συνθήκες. Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι ίδιες οι αποκρινόμενες αναλαμβάνουν τη διαχείριση και τον προγραμματισμό καθηκόντων (78,7%), το μαγείρεμα (78,4%) και το καθάρισμα (77,6%). Επίσης, στην πλειονότητά τους αναλαμβάνουν οι ίδιες την αγορά ειδών διατροφής (56%), τη διαχείριση οικονομικών (48,5%) και την πληρωμή λογαριασμών (47,3%). Να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανάληψης καθηκόντων κυρίως από συζύγους/συντρόφους παρατηρείται στην πληρωμή λογαριασμών (26,9%), ενώ το χαμηλότερο ποσοστό στο καθάρισμα (0,8%) και το μαγείρεμα (1,5%). Το υψηλότερο ποσοστό στην ανάληψη καθηκόντων άλλοτε από τον/τη σύζυγο/συντρόφο, άλλοτε από τις ίδιες παρατηρείται στη διαχείριση των οικονομικών (30,2%).⁴⁷ Όπως παρατηρείται, οι μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των φύλων είναι ορατές

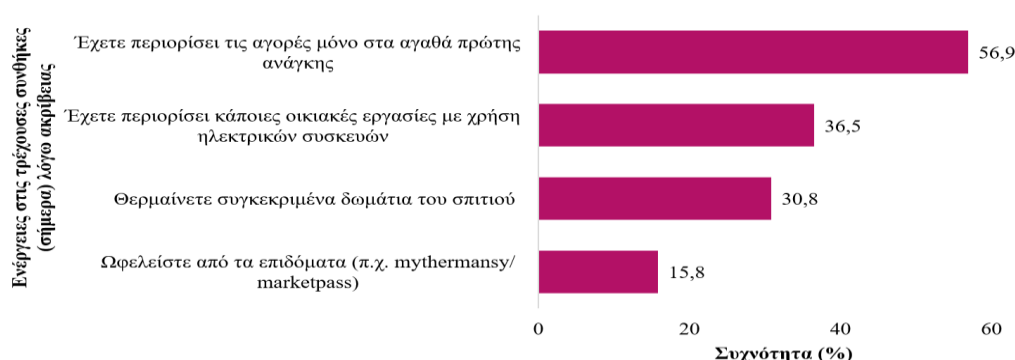
⁴⁷ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 0% έως 0,8%.

στις δραστηριότητες μαγειρικής, οικιακού καθαρίσματος και διαχείρισης και προγραμματισμού των καθηκόντων.

Διάγραμμα 62. Κατανομή συχνοτήτων ως προς το άτομο που κυρίως αναλαμβάνει ορισμένα καθήκοντα στο νοικοκυριό

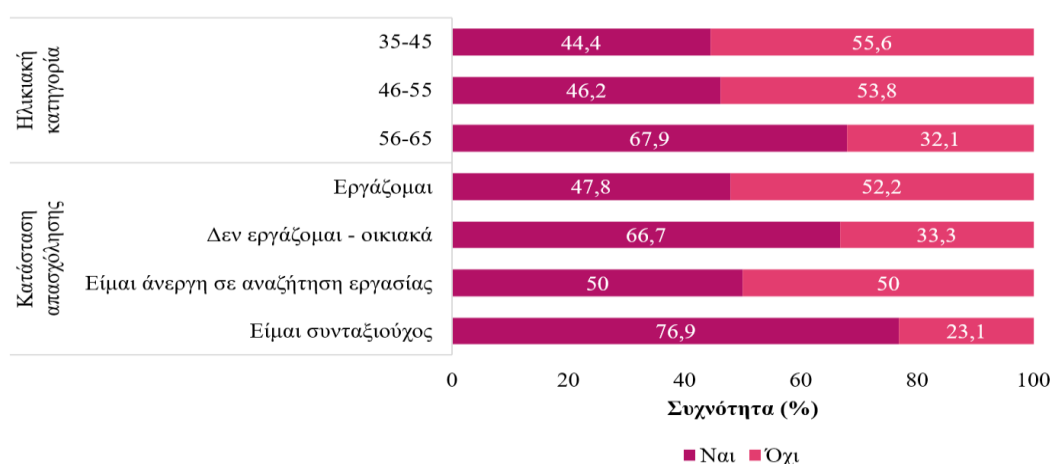
Στο Διάγραμμα 63, παρουσιάζονται ενέργειες στις τρέχουσες συνθήκες (σήμερα) λόγω ακρίβειας, στις οποίες δόθηκε η δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων. Η απάντηση που συγκέντρωσε τη μεγαλύτερη συχνότητα ήταν ότι οι αποκρινόμενες έχουν περιορίσει τις αγορές μόνο στα αγαθά πρώτης ανάγκης (56,9%). Παράλληλα, 8,8% επέλεξαν ότι ισχύουν όλα τα παραπάνω, ενώ 19,2% ότι δεν ισχύει καμία από τις παραπάνω δηλώσεις.⁴⁸

Διάγραμμα 63. Κατανομή συχνοτήτων ενεργειών στις τρέχουσες συνθήκες λόγω ακρίβειας

⁴⁸ Οι ελλείπουσες τιμές κυμάνθηκαν από 43,1% (έχετε περιορίσει τις αγορές μόνο στα αγαθά πρώτης ανάγκης) έως 84,2% (ωφελείστε από τα επιδόματα).

Η ενότητα της φροντίδας - οικιακής εργασίας ολοκληρώνεται με μια ερώτηση διχοτόμο (ναι/όχι) σχετικά με το αν οι αποκρινόμενες έχουν ελεύθερο προσωπικό χρόνο στις τρέχουσες συνθήκες (σήμερα). Λίγο πάνω από το μισό δείγμα δήλωσε ότι έχει ελεύθερο χρόνο (52,7%).⁴⁹ Η ερώτηση αυτή διασταυρώθηκε με βασικά κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, από τα οποία στατιστικά σημαντικά ήταν η ηλικία και η κατάσταση απασχόλησης. Όπως παρουσιάζεται, λοιπόν, στο Διάγραμμα 64, όσο αυξάνεται η ηλικία αυξάνεται και ο ελεύθερος προσωπικός χρόνος. Ως προς την κατάσταση απασχόλησης, οι εργαζόμενες του δείγματος φαίνεται να έχουν λιγότερο ελεύθερο χρόνο συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες και σχεδόν μοιράζονται ανάμεσα στο ναι (47,8%) και το όχι (52,2%).

Διάγραμμα 64. Ελεύθερος προσωπικός χρόνος σύμφωνα με την ηλικία και την κατάσταση απασχόλησης

⁴⁹ Το ποσοστό των ελλειπουσών τιμών ήταν μόλις 0,8%.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Με βάση τα ευρήματα της έρευνας, ως προς τις γενικές επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων, η πλειονότητα των συμμετεχουσών πιστεύει ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία έχει παραμείνει η ίδια. Ωστόσο, σχεδόν ίσο ποσοστό των ερωτηθεισών θεωρεί ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία έχει επιδεινωθεί. Η πλειοψηφία πιστεύει ότι οι κρίσεις έχουν επιβαρύνει περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες στην ψυχολογική τους κατάσταση, την ενδοοικογενειακή βία και τον προσωπικό/ελεύθερο χρόνο τους, ενώ οι ίδιες οι συμμετέχουσες επιβαρύνθηκαν κυρίως στην ψυχολογική τους κατάσταση και το εισόδημά τους. Όπως καταγράφεται, ο τομέας της φροντίδας και οι οικιακές εργασίες θεωρούνται ως οι λιγότερο επιβαρυνόμενοι τομείς.

Το ίδιο ισχύει και για τις επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης, καθώς ο χρόνος που αφιερώνεται στις οικιακές εργασίες και στη φροντίδα της οικογένειας χαρακτηρίζεται ως ο λιγότερο επιβαρυνόμενος τομέας από αυτήν, με την πλειονότητα να αναφέρει την οικονομική ανασφάλεια, την απώλεια εισοδήματος και την επιδείνωση των συνθηκών στέγασης και διαβίωσης ως τους τομείς με τις μεγαλύτερες επιπτώσεις. Σύμφωνα με την ανοιχτή ερώτηση για το τι είναι η ενεργειακή κρίση για τις συμμετέχουσες, η πλειοψηφία τη συνδυάζει με την ακρίβεια της αύξησης των δαπανών των νοικοκυριών.

Στην ενότητα της φροντίδας - οικιακής εργασίας, τόσο στην τηλεφωνική έρευνα όσο και στην έρευνα πρόσωπο με πρόσωπο, τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώθηκαν στις υψηλότερες τιμές των κλιμάκων σχετικά με το πόσο ικανοποιημένες είναι οι συμμετέχουσες στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις ίδιες και τον/τη σύζυγο/σύντροφό τους, το πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με την κατανομή της φροντίδας για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη ανάμεσα στις ίδιες και τον/τη σύζυγο/σύντροφό τους και το πόσο ικανοποιημένες είναι στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) με τον χρόνο που αφιερώνουν στη φροντίδα για τα παιδιά ή τα εξαρτώμενα μέλη. Να σημειωθεί ότι, στην ερώτηση για την ικανοποίηση με την κατανομή των οικιακών εργασιών ανάμεσα στις ίδιες και τον/τη σύζυγο/σύντροφό τους, αρκετές από τις συμμετέχουσες επέλεξαν τη βάση της κλίμακας (καθόλου ικανοποιημένη).

Κατά συντριπτική πλειονότητα οι ίδιες οι αποκρινόμενες αφιερώνουν σε καθημερινή βάση σήμερα αλλά κι αφιέρωναν την περίοδο της πανδημίας και την περίοδο των μνημονίων τον περισσότερο χρόνο μέσα στο νοικοκυριό σε οικιακές εργασίες και φροντίδα. Όπως

καταγράφεται, οι γυναίκες φέρουν το μεγαλύτερο βάρος των οικιακών εργασιών και των ευθυνών φροντίδας σε καθημερινή βάση, χωρίς να παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στον χρόνο ενασχόλησής τους ανάλογα με την εκάστοτε κρίση. Ο τομέας της φροντίδας και του νοικοκυριού στο πλαίσιο της οικογένειας, καταγράφεται ως ένας τομέας όπου παρατηρείται διαχρονικά, σε έντονο βαθμό, ο διαχωρισμός με βάση το φύλο, οδηγώντας σε ένα διαρκές χάσμα μεταξύ των φύλων, όσον αφορά τον χρόνο που αφιερώνεται σε αυτές τις εργασίες.

Ως προς τα καθήκοντα του νοικοκυριού, στη συντριπτική τους πλειονότητα αναλαμβάνουν οι ίδιες τη διαχείριση και τον προγραμματισμό καθηκόντων, το μαγείρεμα και το καθάρισμα και στην πλειονότητά τους την αγορά ειδών διατροφής, τη διαχείριση οικονομικών και την πληρωμή λογαριασμών. Να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανάληψης καθηκόντων κυρίως από συζύγους/συντρόφους παρατηρείται στην πληρωμή λογαριασμών, ενώ το χαμηλότερο ποσοστό στο καθάρισμα και το μαγείρεμα. Επιπροσθέτως, λόγω ακρίβειας η πλειονότητα έχει περιορίσει τις αγορές μόνο στα αγαθά πρώτης ανάγκης.

Ως προς τον ελεύθερο χρόνο, όσο αυξάνεται η ηλικία αυξάνεται και ο ελεύθερος προσωπικός χρόνος, ενώ ως προς την κατάσταση απασχόλησης οι εργαζόμενες, που δηλώνουν λιγότερο ελεύθερο χρόνο από τις υπόλοιπες κατηγορίες, μοιράζονται ανάμεσα σε εκείνες που διαθέτουν κι εκείνες που δεν διαθέτουν ελεύθερο χρόνο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) (2019). *Ειδική έρευνα για τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας*. Διαθέσιμο στο Στατιστικές - ELSTAT
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) (2016). *Έρευνα Χρήσης Χρόνου 2013-2014*. Διαθέσιμο στο Στατιστικές - ELSTAT
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022). *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την ευρωπαϊκή στρατηγική για τη φροντίδα*. COM(2022) 440 final, Βρυξέλλες, 7.9.2022. Διαθέσιμο στο EUR-Lex - 52022DC0440 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2024). *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 18ης Ιανουαρίου 2024 σχετικά με τις έμφυλες πτυχές του αυξανόμενου κόστους ζωής και του αντικτύπου της ενεργειακής κρίσης (2023/2115(INI))*. Διαθέσιμο στο Κείμενα που εγκρίθηκαν - Έμφυλες πτυχές του αυξανόμενου κόστους ζωής και του αντικτύπου της ενεργειακής κρίσης - Πέμπτη 18 Ιανουαρίου 2024 (europa.eu)
- Καμπούρη Ν. (2022). Φύλο, φροντίδα και πολιτικές συμφιλίωσης εργασίας και οικογένειας στην πανδημία. *Κοινωνική Πολιτική*, 16, 76-93. Διαθέσιμο στο <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeekp/article/view/30612>
- Καραμεσίνη, Μ. (2021). *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Νήσος.
- Καραμεσίνη, Μ. (2019). Αποτίμηση της πολιτικής συμφιλίωσης: Επιπτώσεις στο μοντέλο φροντίδας και οικογένειας, τη γεννητικότητα και την ισότητα των φύλων. Στο Μ. Καραμεσίνη και Μ. Συμεωνάκη (επιμ.), *Συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας στην Ελλάδα. Γένεση, εξέλιξη και αποτίμηση μιας πολιτικής*. Αθήνα: Εργαστήριο Σπουδών Φύλου - Πάντειο Πανεπιστήμιο/Νήσος. Διαθέσιμο στο <https://www.nissos.gr/>
- Καραμεσίνη, Μ. και Συμεωνάκη, Μ. (2019α). Πολιτική συμφιλίωσης εργασιακών και οικογενειακών υποχρεώσεων: Μια νέα πολιτική με πολλαπλές στοχεύσεις. Στο Μ. Καραμεσίνη και Μ. Συμεωνάκη (επιμ.), *Συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας στην Ελλάδα. Γένεση, εξέλιξη και αποτίμηση μιας πολιτικής*. Αθήνα: Εργαστήριο Σπουδών Φύλου - Πάντειο Πανεπιστήμιο/Νήσος. Διαθέσιμο στο <https://www.nissos.gr/>
- Καραμεσίνη, Μ. και Συμεωνάκη, Μ. (2019β). Αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία στην Ελλάδα της κρίσης: Μελέτη των έμφυλων διαφορών με βάση την Έρευνα Χρήσης Χρόνου 2013-2014. Στο Μ. Καραμεσίνη και Μ. Συμεωνάκη (επιμ.), *Συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας στην Ελλάδα. Γένεση, εξέλιξη και αποτίμηση μιας πολιτικής*. Αθήνα: Εργαστήριο Σπουδών Φύλου - Πάντειο Πανεπιστήμιο/Νήσος. Διαθέσιμο στο <https://www.nissos.gr/>
- Καραμεσίνη, Μ., Σκόμπα, Μ. και Χατζηβαρνάβα, Ε. (2019). Μοντέλα κοινωνικού κράτους, μοντέλα οικογένειας και φροντίδας και πολιτική συμφιλίωσης: Η Ελλάδα σε διεθνή σύγκριση. Στο Μ. Καραμεσίνη και Μ. Συμεωνάκη (επιμ.), *Συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας στην Ελλάδα. Γένεση, εξέλιξη και αποτίμηση μιας πολιτικής*. Αθήνα: Εργαστήριο Σπουδών Φύλου - Πάντειο Πανεπιστήμιο/Νήσος. Διαθέσιμο στο <https://www.nissos.gr/>

Χαραλάμπη, Α. και Τσίγκανου, Ι. (2024). *Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις: αποτελέσματα δειγματοληπτικών ερευνών*. Έκθεση. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Ξενογλώσση

- Blasko, Z. and Sanjuan Belda, J. (2022). *Division of Childcare and Housework among Men and Women during COVID-19 lockdowns*. European Commission, JRC128157. Available at JRC Publications Repository - Division of Childcare and Housework among Men and Women during COVID-19 lockdowns (europa.eu)
- Clancy, J. et al., (2017). *Gender perspective on access to energy in the EU. Study for the FEMM Committee*. Brussels: European Parliament. Available at Gender perspective on access to energy in the EU
- Eurofound (2024), *Living and working in Europe 2023*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. Available at Living and working in Europe 2023 | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Eurofound (2022a). *COVID-19 pandemic and the gender divide at work and home*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. Available at COVID-19 pandemic and the gender divide at work and home | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Eurofound (2022b). *The cost-of-living crisis and energy poverty in the EU: Social impact and policy responses - Background paper*. Eurofound, Dublin. Available at The cost-of-living crisis and energy poverty in the EU: Social impact and policy responses - Background paper | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- Eurofound (2022c). *Fifth Round of The Living, Working and COVID-19 E-survey: Living In a New Era of Uncertainty*. Publications Office of the European Union. Available at Fifth round of the Living, working and COVID-19 e-survey: Living in a new era of uncertainty | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
- European Commission (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025*. COM(2020) 152 final. Βρυξέλλες, 5.3.2020. Available at EUR-Lex - 52020DC0152 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- European Commission: Directorate-General for Justice and Consumers (2024). *2024 report on gender equality in the EU*, Publications Office of the European Union. Available at <https://data.europa.eu/doi/10.2838/401813>
- European Commission: Directorate-General for Justice and Consumers (2023). *2023 report on gender equality in the EU*, Publications Office of the European Union. Available at <https://data.europa.eu/doi/10.2838/4966>
- European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2022). *Gender equality and work-life balance policies during and after the COVID-19 crisis - Thematic review 2022 - Synthesis*, Publications Office of the European Union. Available at <https://data.europa.eu/doi/10.2767/50106>
- European Economic and Social Committee (2024). *Study on gender-disaggregated data on energy poverty*. Available at Gender-disaggregated data on energy poverty | Energy Poverty Advisory Hub

- European Institute for Gender Equality (2023a). *Gender Equality Index 2023, Towards a green transition in transport and energy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at Gender Equality Index 2023: Towards a green transition in transport and energy | European Institute for Gender Equality (europa.eu)
- European Institute for Gender Equality (2023b). *Gender Equality Index 2023. Greece*. Available at Greece | 2023 | Gender Equality Index | European Institute for Gender Equality (europa.eu)
- European Institute for Gender Equality (2023c). *Survey of Gender Gaps in Unpaid Care, Individual and Social Activities*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at Survey of Gender Gaps in Unpaid Care, Individual and Social Activities (CARE) 1st wave | European Institute for Gender Equality (europa.eu)
- European Institute for Gender Equality (2023d). *A better work-life balance – Bridging the gender care gap*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at <https://data.europa.eu/doi/10.2839/741565>
- European Institute for Gender Equality (2021a). *Gender equality and the socio-economic impact of the COVID-19 pandemic. Research note*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at Gender equality and the socio-economic impact of the COVID-19 pandemic | European Institute for Gender Equality
- European Institute for Gender Equality (2021b). *Gender inequalities in care and consequences for the labour market*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at <https://data.europa.eu/doi/10.2839/509>
- European Parliament (2022a). *Women in times of Covid-19*. Flash Eurobarometer 2022. Available at Women in times of COVID-19 - Μαρτίου 2022 - - Eurobarometer survey
- European Parliament (2022b). *The Gender Dimension and Impact of the Fit for 55 Package*. Available at The Gender Dimension and Impact of the Fit for 55 Package
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2024). *Fundamental Rights Report 2024*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at Fundamental Rights Report 2024 | European Union Agency for Fundamental Rights
- Feenstra, M. and Clancy, J. (2020). A View from the North: Gender and Energy Poverty in the European Union. In J. Clancy, G. Özerol, N. Mohlakoana, M. Feenstra, L. Sol Cueva (eds), *Engendering the Energy Transition*. Palgrave Macmillan, Cham. Available at https://doi.org/10.1007/978-3-030-43513-4_8
- Ferrant, G., Pesando, L. and Nowacka K. (2014). *Unpaid Care Work: The Missing Link in the Analysis of Gender Gaps in Labour Outcomes*, Paris: OECD Publishing. Available at <https://doi.org/10.1787/1f3fd03f-en>
- International Labour Organization (ILO) (2021). *A Guide to Public Investments in the Care Economy Policy Support Tool for Estimating Care Deficits, Investment Costs and Economic Returns. Policy Tool*. UN Women - ILO Joint Programme Promoting Decent Employment for Women through Inclusive Growth Policies and Investments in Care. Available at Policy-tool-Care-economy-en.pdf
- International Labour Organization (ILO) (2019). *The Unpaid Care Work and the Labour Market. An analysis of time use data based on the latest World Compilation of Time-use Surveys* / Jacques Charmes; International Labour Office – Geneva: ILO. Available at

- ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_732791.pdf
- International Labour Organization (ILO) (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. Geneva: ILO. Available at [wcms_633135.pdf](#)
- ILO & OECD (2019). *Gender equality in the G20. Additional analysis from the time dimension. Paper prepared for the 2nd Meeting of the G20 Employment Working Group*. Available at [wcms_713376.pdf](#)
- Kambouri, N. (2022). *Gender, care, and labour during the pandemic*. Athens: Centre for Gender Studies. Available at Microsoft Word - Report_Template_Gender_Care_and_Labour.docx ([panteion.gr](#))
- Karamessini M. (2023). From Work-life Balance Policy to the European Care Strategy: Mainstreaming Care and Gender in the EU Policy Agenda. *Document de Travail du Centre d'études de l'emploi et du travail (CEET)*, No 213. Paris: Le CNAM. Available at <https://ceet.cnam.fr/publications/documents-de-travail/from-work-life-balance-policy-to-the-european-care-strategy-mainstreaming-care-and-gender-in-the-eu-policy-agenda-1395049.kjsp?RH=1507626749912>
- OECD (2023). *SIGI 2023 Global Report: Gender Equality in Times of Crisis*. Social Institutions and Gender Index, Paris: OECD Publishing. Available at <https://doi.org/10.1787/4607b7c7-en>.
- OECD (2022). *Empowering Women in the Transition Towards Green Growth in Greece*. Paris: OECD Publishing. Available at <https://doi.org/10.1787/a9eacee6-en>.
- Papadimitriou, E., Casabianca, E. and Cabeza Martinez, B. (2023). *Energy poverty and gender in the EU: the missing debate. Policy Brief*. European Commission, JRC132612. Available at JRC Publications Repository - Energy poverty and gender in the EU: the missing debate
- Petrova, S. (2018). Illuminating austerity: Lighting poverty as an agent and signifier of the Greek crisis. *European Urban and Regional Studies*, 25(4), 360-372. Available at <https://doi.org/10.1177/0969776417720250>
- Petrova, S. and Simcock, N. (2019). Gender and energy: domestic inequities reconsidered. *Social & Cultural Geography*, Vol. 22/6, 849-867. Available at <https://doi.org/10.1080/14649365.2019.1645200>
- United Nations. (2024). *Transforming Care Systems in the Context of the Sustainable Development Goals and Our Common Agenda*. UN System Policy Paper. Available at UNSDG | Transforming Care Systems: UN System Policy Paper
- UNDP (United Nations Development Programme) (2023). *2023 Gender Social Norms Index (GSNI): Breaking down gender biases: Shifting social norms towards gender equality*. New York. Available at 2023 Gender Social Norms Index (GSNI) | Human Development Reports
- UN Women (2019). *Progress of the world's women 2019–2020: Families in a changing world*. New York: UN Women. Available at Progress of the world's women 2019–2020: Families in a changing world | Publications | UN Women - Headquarters
- UN Women (2018). *Promoting women's economic empowerment: recognizing and investing in the care economy. Issue paper*. New York: UN Women. Available at Promoting

women's economic empowerment: Recognizing and investing in the care economy | UN Women - Headquarters

UN Women, Economic Empowerment Section (2022). *A toolkit on paid and unpaid care work: from 3Rs to 5Rs*. New York: UN Women. Available at [A toolkit on paid and unpaid care work: From 3Rs to 5Rs | Publications | UN Women - Headquarters](#)

UN Women and UNDP (United Nations Development Programme) (2022). *Government Responses to COVID-19: Lessons on Gender Equality for a World in Turmoil*. New York: UN Women and UNDP. Available at [Government responses to COVID-19: Lessons on gender equality for a world in turmoil | Publications | UN Women – Headquarters](#)

GENDER IN CRISES

ΕΚΘΕΣΗ ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΣΕ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

31 Αυγούστου 2025

Θωμαΐς Κάββουρα / Κοινωνική Επιστήμων

Το έργο «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» - “Gender discrimination in multiple crises” υλοποιείται από τον φορέα υποδοχής το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και συνεργαζόμενο φορέα το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
(Κωδικός έργου: 16260)

**ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΣΕ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ	94
EXECUTIVE SUMMARY	98
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	101
ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	104
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ	104
1.1 Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις γυναίκες: Φροντίδα, οικιακή εργασία και έμφυλες ανισότητες	104
<i>1.1.1 Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις μετανάστριες: Αυτοαπασχόληση, φροντίδα και οικιακή εργασία στην Ελλάδα</i>	108
1.2 Η επίδραση της πανδημικής κρίσης στις γυναίκες	110
<i>1.2.1 Οι επιπτώσεις του COVID-19 στις μετανάστριες οικιακές βοηθούς</i>	112
<i>1.2.2 Οι επιπτώσεις του COVID-19 στις αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες</i>	113
1.3 Η επίδραση της ενεργειακής κρίσης στη φροντίδα και τις οικιακές εργασίες	117
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	122
2.1 Ο σχεδιασμός της ομάδας εστιασμένης συζήτησης	122
2.2. Οι θεματικοί άξονες της εστιασμένης συζήτησης	125
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑ ΕΝΟΤΗΤΑ	129
3.1 Ισορροπία εργασίας και οικιακών ευθυνών	129
3.2 Υποστηρικτικό περιβάλλον και καθημερινή ρουτίνα	131
3.3 Ελεύθερος χρόνος	135
3.4 Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας	137
3.5 Επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας	140
<i>3.5.1 Αλλαγές στη φροντίδα του νοικοκυριού λόγω της ακρίβειας</i>	140
<i>3.5.2 Διαχείριση του νοικοκυριού και των μελών της οικογένειας κατά την περίοδο της πανδημίας</i>	142
<i>3.5.3 Διαχείριση του νοικοκυριού και των μελών της οικογένειας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2010-2012)</i>	145
3.6 Προκλήσεις και δυσκολίες: Εμπειρίες, ικανοποίηση και προοπτικές	147
<i>3.6.1 Οι δυσκολότερες περιόδους: Προσωπικές δοκιμασίες και αντιμετώπιση</i>	147

<i>3.6.2 Ικανοποίηση και ισορροπία στην καθημερινή διαχείριση και φροντίδα</i>	149
<i>3.6.3 Προκλήσεις μετανάστευσης και σκέψεις επαναπατρισμού</i>	151
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	153
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	155
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	159

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την κατάσταση των μεταναστριών στην Ελλάδα, εστιάζοντας στις διαδοχικές κρίσεις που επηρέασαν την κοινωνία και την οικονομία τα τελευταία χρόνια. Η έρευνα επικεντρώνεται στη φροντίδα και την οικιακή εργασία, καθώς και στον ρόλο των διαρθρωτικών ανισοτήτων που καθορίζουν τις συνθήκες απασχόλησης, επιβίωσης και κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστριών. Οι κρίσεις που αναλύονται περιλαμβάνουν την οικονομική κρίση, την πανδημία και την ενεργειακή κρίση, με έμφαση στις έμφυλες επιπτώσεις τους.

Οι μετανάστριες αποτελούν μια ιδιαίτερα ευάλωτη κοινωνική ομάδα, καθώς βρίσκονται στο μεταίχμιο πολλαπλών διακρίσεων που σχετίζονται με το φύλο, την εθνικότητα και την κοινωνική τους θέση. Οι κρίσεις των τελευταίων δεκαετιών έχουν εντείνει την επισφάλεια στις ζωές τους, καθιστώντας ακόμη πιο δύσκολη την ισότιμη πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας και την κοινωνική προστασία. Η ανάλυση των διαρθρωτικών ανισοτήτων αποκαλύπτει ότι η φροντίδα και η οικιακή εργασία, αν και απαραίτητη για τη λειτουργία της κοινωνίας, παραμένει χαμηλά αμειβόμενη, υποτιμημένη και σε μεγάλο βαθμό αδήλωτη, πλήττοντας δυσανάλογα τις μετανάστριες.

Θεωρητικό πλαίσιο και μεθοδολογία

Η μη αμειβόμενη φροντίδα και η οικιακή εργασία αποτελούν κρίσιμους παράγοντες κοινωνικής αναπαραγωγής, με την κατανομή τους να παραμένει άνιση μεταξύ των φύλων. Οι γυναίκες και ιδιαίτερα οι μετανάστριες αναλαμβάνουν δυσανάλογο βάρος σε αυτούς τους τομείς, συχνά υπό επισφαλείς συνθήκες εργασίας και χωρίς πρόσβαση σε κοινωνική προστασία. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας στην Ελλάδα όξυναν την κατάσταση, αναγκάζοντας πολλές γυναίκες να επιστρέψουν σε παραδοσιακούς ρόλους φροντίδας. Η πανδημία επιδείνωσε περαιτέρω την επιβάρυνσή τους, περιορίζοντας ταυτόχρονα τις ευκαιρίες οικονομικής ανέλιξης.

Η μελέτη βασίζεται σε βιβλιογραφική επισκόπηση, ανάλυση δευτερογενών δεδομένων και ερευνητικά πορίσματα που αφορούν την απασχόληση, τις κοινωνικές συνθήκες και την έμφυλη κατανομή της φροντίδας. Επιπλέον, περιλαμβάνει δεδομένα από ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus group), αποτυπώνοντας τις βιωματικές εμπειρίες των μεταναστριών εργαζομένων/αυτοαπασχολούμενων στην Ελλάδα. Η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων επιτρέπει την κατανόηση των στρατηγικών που ανέπτυξαν οι μετανάστριες για να

αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες, καθώς και των θεσμικών ελλείψεων που συνέβαλαν στην αναπαραγωγή των ανισοτήτων.

Βασικά ευρήματα

Οικονομική κρίση και επιπτώσεις στις μετανάστριες

Η οικονομική κρίση 2010-2012 είχε δυσανάλογες επιπτώσεις στις γυναίκες και ιδιαίτερα στις μετανάστριες, οι οποίες βρέθηκαν σε περιβάλλον αυξημένης ανεργίας, μείωσης μισθών και περικοπών των κοινωνικών παροχών. Οι πολιτικές λιτότητας επέφεραν σημαντικές αλλαγές στο κοινωνικό κράτος, οδηγώντας σε αυξημένη εξάρτηση από την άμισθη εργασία φροντίδας εντός των νοικοκυριών. Οι μετανάστριες, εργαζόμενες κυρίως σε οικιακές εργασίας και υπηρεσίες φροντίδας, βίωσαν επιδείνωση των εργασιακών τους συνθηκών, με αύξηση της αδήλωτης εργασίας και της επισφάλειας.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι μετανάστριες αντιμετώπισαν αυξημένα εμπόδια στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας, περιορισμούς στη νομική τους κατάσταση και διακρίσεις λόγω φύλου και εθνικότητας. Η αυτοαπασχόληση αποτέλεσε στρατηγική επιβίωσης για πολλές, ωστόσο η έλλειψη πρόσβασης σε χρηματοδότηση και η απουσία υποστηρικτικών πολιτικών καθιστούσαν δύσκολη τη βιωσιμότητα των επιχειρηματικών τους προσπαθειών.

Πανδημία COVID-19 και οικιακή εργασία

Η πανδημία ανέδειξε τον κρίσιμο ρόλο των επαγγελματιών φροντίδας, στα οποία κυριαρχούν οι γυναίκες και ιδιαίτερα οι μετανάστριες. Το lockdown και τα περιοριστικά μέτρα επιδείνωσαν τις ανισότητες, καθώς πολλές μετανάστριες οικιακές βοηθοί έχασαν τη δουλειά τους ή βρέθηκαν σε ακόμα πιο επισφαλείς συνθήκες απασχόλησης. Επιπλέον, η αύξηση της τηλεργασίας και του χρόνου που περνούσαν οι οικογένειες στο σπίτι μετέφερε μεγαλύτερο βάρος μη αμειβόμενης φροντίδας στις γυναίκες.

Σύμφωνα με βιβλιογραφικά δεδομένα, η τηλεργασία συχνά δεν μείωσε τις ευθύνες των γυναικών, αλλά τις αύξησε, καθώς αναλάμβαναν παράλληλα την υποστήριξη των παιδιών και των ηλικιωμένων. Οι μετανάστριες που εργάζονταν σε αυτούς τους τομείς αντιμετώπισαν περαιτέρω περιορισμούς, καθώς πολλές δεν είχαν πρόσβαση σε κρατικές ενισχύσεις ή ασφάλιση.

Ενεργειακή κρίση και κοινωνική ευαλωτότητα

Η ενεργειακή κρίση είχε άμεσες συνέπειες στα νοικοκυριά, αυξάνοντας το κόστος διαβίωσης και περιορίζοντας περαιτέρω τους οικονομικούς πόρους των γυναικών. Οι μετανάστριες, που ήδη βρίσκονταν σε οικονομικά επισφαλείς θέσεις, δυσκολεύτηκαν να αντεπεξέλθουν στις

αυξημένες τιμές ενέργειας και στέγασης, οδηγούμενες σε πιο ακραίες μορφές οικονομικής ανασφάλειας.

Η αύξηση του κόστους ζωής επηρέασε τη δυνατότητα των οικογενειών να προσλάβουν οικιακές βοηθούς, οδηγώντας σε μειωμένη ζήτηση για εργασία φροντίδας. Παράλληλα, η αύξηση του κόστους στέγασης ανάγκασε πολλές μετανάστριες να αναζητήσουν εναλλακτικές λύσεις, όπως η συγκατοίκηση ή η μείωση των προσωπικών τους εξόδων σε βασικές ανάγκες, επηρεάζοντας αρνητικά την ποιότητα ζωής τους.

Στρατηγικές και πολιτικές προτάσεις

Τα αποτελέσματα της μελέτης αναδεικνύουν την ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές που θα βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των μεταναστριών στην Ελλάδα. Ενδεικτικά, προτείνονται τα κάτωθι:

1. Ενίσχυση των δικαιωμάτων των οικιακών βοηθών μέσω θεσμικών μεταρρυθμίσεων που διασφαλίζουν αξιοπρεπείς αμοιβές και πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλιση.
2. Υποστήριξη της αυτοαπασχόλησης με προγράμματα μικροχρηματοδότησης και εκπαίδευσης για τη βιωσιμότητα των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων.
3. Ενίσχυση των κοινωνικών παροχών για την αντιμετώπιση των συνεπειών της ενεργειακής κρίσης, συμπεριλαμβανομένων επιδοτήσεων για ευάλωτα νοικοκυριά.
4. Αναγνώριση της μη αμειβόμενης φροντίδας μέσω κρατικών υποστηρικτικών πολιτικών που μειώνουν τις έμφυλες ανισότητες στην κατανομή των οικιακών εργασιών.
5. Δημιουργία προγραμμάτων κοινωνικής ενσωμάτωσης που εστιάζουν στην εκμάθηση της γλώσσας, τη νομική υποστήριξη και την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας για τις μετανάστριες.

Συμπέρασμα

Η μελέτη υπογραμμίζει την κρίσιμη θέση των μεταναστριών στην αγορά εργασίας και την κοινωνία, αλλά και τα πολλαπλά εμπόδια που αντιμετωπίζουν. Η αλληλεπίδραση οικονομικών, κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων απαιτεί ολοκληρωμένες και προοδευτικές πολιτικές, με στόχο τη διασφάλιση ίσων ευκαιριών και αξιοπρεπών συνθηκών εργασίας και διαβίωσης. Οι παρεμβάσεις πρέπει να επικεντρωθούν στην ενδυνάμωση των

μεταναστριών, αναγνωρίζοντας τη συμβολή τους και παρέχοντάς τους τα απαραίτητα μέσα για μια πιο δίκαιη και ισότιμη κοινωνική συμμετοχή.

EXECUTIVE SUMMARY

The present study examines the situation of migrant women in Greece, focusing on the successive crises that have affected society and the economy in recent years. The research highlights care and domestic work, as well as the role of structural inequalities that shape migrant women's employment conditions, survival, and social integration. The crises analyzed include the economic downturn, the COVID-19 pandemic, and the energy crisis, with particular emphasis on their gendered impacts.

Migrant women represent a particularly vulnerable social group, as they experience multiple layers of discrimination related to gender, nationality, and socioeconomic status. The crises of the past decades have intensified precariousness in their lives, making their equal access to the labor market and social protection even more challenging. The analysis of structural inequalities reveals that care and domestic work, despite being essential for societal functioning, remain low-paid, undervalued, and largely unregistered, disproportionately affecting migrant women.

Theoretical Framework and Methodology

Unpaid care and domestic work are fundamental elements of social reproduction, with their distribution remaining highly gendered. Women, particularly migrant women, bear a disproportionate burden in these sectors, often under precarious employment conditions and without access to social protection. According to the literature, the economic crisis and austerity measures in Greece exacerbated this situation, forcing many women to return to traditional caregiving roles. The pandemic further increased their workload while simultaneously limiting their opportunities for economic advancement.

The study is based on a literature review, secondary data analysis, and research findings related to employment, social conditions, and the gendered distribution of care. Additionally, it incorporates data from focus group discussions, capturing the lived experiences of migrant women working or self-employed in Greece. The qualitative analysis of these data provides insights into the strategies migrant women developed to cope with challenges and the institutional shortcomings that contributed to the perpetuation of inequalities.

Key Findings

Economic Crisis and Its Impact on Migrant Women

The economic crisis of 2010-2012 disproportionately affected women, particularly migrant women, who faced rising unemployment, wage reductions, and cuts in social benefits. Austerity policies brought significant changes to the welfare state, increasing reliance on unpaid care work within households. Migrant women, primarily employed in domestic and caregiving services, experienced deteriorating working conditions, with higher rates of undeclared work and employment insecurity.

Findings indicate that migrant women encountered greater barriers to labor market access, legal status restrictions, and discrimination based on both gender and nationality. Self-employment became a survival strategy for many, yet the lack of access to financing and the absence of supportive policies made their entrepreneurial efforts difficult to sustain. Furthermore, the declining demand for caregiving services due to household financial struggles further reduced employment opportunities.

COVID-19 Pandemic and Domestic Work

The pandemic highlighted the critical role of caregiving professions, where women – especially migrant women – constitute the majority. Lockdowns and restrictive measures exacerbated existing inequalities, as many migrant domestic workers lost their jobs or found themselves in even more precarious employment conditions. Additionally, the increase in remote work and the extended time families spent at home placed an even greater burden of unpaid care work on women.

According to the literature, remote work often failed to reduce women's responsibilities; instead, it increased them, as they had to simultaneously provide care for children and elderly family members. Migrant women employed in these sectors faced additional constraints, as many lacked accesses to state aid or insurance benefits.

Energy Crisis and Social Vulnerability

The energy crisis had direct consequences for households, increasing living costs and further limiting women's financial resources. Migrant women, already in precarious economic situations, struggled to cope with rising energy and housing expenses, leading to more severe forms of financial insecurity.

The increase in the cost-of-living affected families' ability to hire domestic workers, reducing demand for caregiving jobs. At the same time, rising housing costs forced many migrant women to seek alternative solutions, such as cohabitation or cutting back on essential personal expenses, negatively impacting their quality of life.

Strategies and Policy Recommendations

The study's findings emphasize the need for targeted policies to improve the working and living conditions of migrant women in Greece. Specifically, the following measures are recommended:

1. Strengthening the rights of domestic workers through institutional reforms ensuring fair wages and access to social security.
2. Supporting self-employment through microfinance programs and vocational training to enhance the sustainability of their business ventures.
3. Expanding social benefits to mitigate the effects of the energy crisis, including subsidies for vulnerable households.
4. Recognizing unpaid care work through government support policies aimed at reducing gender inequalities in the distribution of domestic labor.
5. Developing social integration programs focusing on language learning, legal assistance, and access to healthcare services for migrant women.

Conclusion

This study highlights the crucial role of migrant women in the labor market and society, as well as the numerous barriers they face. The intersection of economic, social, and gender inequalities necessitates comprehensive policies that promote equality and ensure decent working and living conditions. Interventions must focus on empowering migrant women by recognizing their contributions and providing them with the necessary tools for fair and equal social participation.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ισότιμη κατανομή της ευθύνης φροντίδας του σπιτιού και της οικογένειας δεν αποτελεί κεκτημένο της ελληνικής κοινωνίας. Ακόμα διατηρούνται στερεοτυπικές αντιλήψεις μεταξύ των φύλων και οι γυναίκες εξακολουθούν να επωμίζονται το μεγαλύτερο βάρος διαχείρισης των οικογενειακών ευθυνών και πραγματοποίησης οικιακών εργασιών. Στην Ελλάδα οι πολιτικές για τη συμφιλίωση της επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής επικεντρώνονται σε μέτρα που διευκολύνουν τις γυναίκες εργαζόμενες να ασχοληθούν με τον διπλό τους ρόλο, παρά επιχειρούν να ισορροπήσουν τα βάρη και τις υποχρεώσεις της μη αμειβόμενης εργασίας (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 19). Στους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης της Ατζέντας 2030, ο 5ος στόχος αφορά την ισότητα των φύλων, με τον υποστόχο 5.4 να εστιάζει στην «αναγνώριση και εκτίμηση της μη αμειβόμενης φροντίδας και οικιακής εργασίας μέσω της παροχής δημόσιων υπηρεσιών, υποδομών και πολιτικών κοινωνικής προστασίας» (ΟΗΕ, 2015).

Σύμφωνα με την έκθεση του OECD (Ferrant, Pesando & Nowacka, 2014: 2-3), οι γυναίκες αφιερώνουν κατά μέσο όρο ημερησίως τρεις έως έξι ώρες σε οικιακές εργασίες άμισθης φροντίδας, ενώ οι άνδρες μισή έως δύο ώρες. Η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας θεωρείται εργασία, διότι περιλαμβάνει δραστηριότητες που θα μπορούσαν να γίνουν από ένα τρίτο πρόσωπο επί πληρωμή. Η καθημερινή ευημερία του νοικοκυριού εξαρτάται από την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων από τις γυναίκες. Αυτή η άνιση κατανομή των ευθυνών φροντίδας μεταξύ γυναικών και ανδρών εντός του νοικοκυριού μεταφράζεται και σε άνισες ευκαιρίες όσον αφορά τον χρόνο συμμετοχής στην αγορά εργασίας, στην ποιότητα της απασχόλησης και στους μισθούς (Ferrant κ.ά., 2014: 5).

Το ζήτημα της συμφιλίωσης επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο των συνεχόμενων κρίσεων που έχουν επηρεάσει την ελληνική οικονομία και κοινωνία τα τελευταία χρόνια. Η οικονομική κρίση και αργότερα η πανδημία ανέδειξαν σοβαρές και άνισες επιπτώσεις στις γυναίκες, ιδιαίτερα στους τομείς της απασχόλησης, του εισοδήματος και των κοινωνικών συνθηκών. Οι κρίσεις, όπως αποδείχτηκε, ενίσχυσαν τους παραδοσιακούς ρόλους φροντίδας, επιφορτίζοντας τις γυναίκες με επιπλέον βάρη μη αμειβόμενης εργασίας στο σπίτι, ενώ παράλληλα περιόρισαν τις ευκαιρίες τους για οικονομική και κοινωνική ανέλιξη. Οι ευάλωτες ομάδες, όπως οι γυναίκες μετανάστριες, βρέθηκαν αντιμέτωπες με ακόμη μεγαλύτερα εμπόδια, ιδιαίτερα στους τομείς της οικιακής εργασίας και φροντίδας, που συχνά χαρακτηρίζονται από επισφάλεια και αδήλωτη εργασία. Αυτή η κατάσταση αναδεικνύει την ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές που

θα προωθούν την ισότητα των φύλων, θα αναγνωρίζουν τη σημασία της φροντίδας και θα διασφαλίζουν δίκαιες συνθήκες εργασίας, καθώς και πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες.

Ένα κομβικός παράγοντας που ενισχύει την άνιση θέση των γυναικών στη φροντίδα και στις οικιακές εργασίες είναι η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας. Αυτό το γεγονός έχει επιβαρύνει τον εργαζόμενο πληθυσμό, αυξάνοντας τη μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας, ενισχύοντας την ανεργία των γυναικών και, τελικά, διευρύνοντας τις έμφυλες ανισότητες. Παράλληλα, οι μεγάλες περικοπές στα εισοδήματα, η αυξημένη φορολογία που έχει εξαντλήσει τις αποταμιεύσεις, και η αρνητική πιστωτική επέκταση για τα νοικοκυριά έχουν μειώσει δραματικά –αν όχι εξαλείψει– τη δυνατότητα ύπαρξης υποστηρικτικών υπηρεσιών για τις εργασίες φροντίδας εξαρτημένων μελών της οικογένειας και για τις οικιακές εργασίες (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 18-19). Ταυτόχρονα, όπως τονίζει η Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά. (2016) αναφορικά με την οικονομική κρίση, οι απαιτήσεις στον εργασιακό χώρο πολλαπλασιάζονται, ενώ τα εργασιακά δικαιώματα υπονομεύονται, αυξάνοντας την επισφάλεια στις εργασιακές σχέσεις. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρέασαν αρνητικά την προσπάθεια επίτευξης ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ελληνικής οικογένειας (18-19).

Σε συνέχεια του προηγούμενου, η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας αυξάνει το βάρος της φροντίδας που επωμίζονται οι γυναίκες και ταυτόχρονα περιορίζει τις επαγγελματικές τους επιλογές, καθώς καλούνται να ισορροπήσουν μεταξύ εργασίας και οικογενειακών υποχρεώσεων. Αναφορικά λοιπόν με τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, καθώς και τη γυναικεία επιχειρηματικότητα, σημαντικοί παράγοντες είναι το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, οι φορολογικές πολιτικές και η πρόσβαση σε υπηρεσίες φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων. Οι ευθύνες αυτές συχνά περιορίζουν τις επαγγελματικές επιλογές των γυναικών και τις ωθούν σε αυτοαπασχόληση, που προσφέρει μεγαλύτερη ευελιξία, αν και συχνά συνοδεύεται από αυξημένες ώρες εργασίας (OECD, 2016).

Πιο αναλυτικά, σε χώρες όπου διατηρούνται οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων και ιδίως όταν αυτοί συνδυάζονται με την έλλειψη δημόσιων ή ιδιωτικών υπηρεσιών φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων, υπάρχει αντίκτυπος στην εξέλιξη των αυτοαπασχολούμενων γυναικών (OECD, 2016: 15). Συχνά υποστηρίζεται ότι η αυτοαπασχόληση προσφέρει μεγαλύτερη ευελιξία στον χρόνο απασχόλησης της εργασίας και στην ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Παρόλο που οι αυτοαπασχολούμενοι/-ες τείνουν να εργάζονται περισσότερο κατά μέσο όρο, συχνά έχουν μεγαλύτερη ευελιξία στον τρόπο κατανομής των ωρών (OECD, 2016: 9). Οι ευθύνες φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων συγγενών και το κόστος της επίσημης φροντίδας είναι σημαντικοί παράγοντες στις

αποφάσεις για το αν θα συμμετάσχουν στην αγορά εργασίας, σε ποιο βαθμό και ποιο επαγγελματικό προφίλ θα ακολουθήσουν (EIGE, 2016: 6).

Η κατάσταση είναι ιδιαίτερα δύσκολη για τις μετανάστριες στην Ελλάδα, οι οποίες εργάζονται συχνά σε επισφαλείς και αμειβόμενες εργασίες χαμηλών δεξιοτήτων, ανεξάρτητα από το μορφωτικό τους επίπεδο. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα από το SolidarityNow,⁵⁰ οι μετανάστριες στην Ελλάδα βρίσκονται συχνά σε χαμηλά αμειβόμενες και επισφαλείς θέσεις, ειδικά στους τομείς της οικιακής φροντίδας και των υπηρεσιών φιλοξενίας και καθαριότητας. Αυτές οι θέσεις εργασίας χαρακτηρίζονται από αδήλωτη εργασία και περιορισμένα δικαιώματα, γεγονός που τις καθιστά ευάλωτες σε εργασιακή εκμετάλλευση και περιορίζει τις ευκαιρίες οικονομικής σταθερότητας. Παρά τις δεξιότητες και τα επαγγελματικά τους προσόντα, οι μετανάστριες συχνά εργάζονται σε τομείς που δεν αντιστοιχούν στο μορφωτικό τους επίπεδο, γεγονός που ενισχύει το φαινόμενο της «υποαπασχόλησης» ή του «brain waste». Υπάρχει, επίσης, μια διάκριση βάσει φύλου και εθνοτικής καταγωγής, που τις αναγκάζει να αναλάβουν εργασίες που δεν απαιτούν υψηλές δεξιότητες, ανεξάρτητα από τις προσωπικές ή επαγγελματικές τους ικανότητες (SolidarityNow, 2024: 31).

Για τις αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες, δεν υπάρχει εκτεταμένη αναφορά στο έγγραφο, και βιβλιογραφικά η έμφαση δίνεται κυρίως σε γυναίκες που απασχολούνται σε εξαρτημένες και επισφαλείς θέσεις απασχόλησης. Ωστόσο, προτείνεται η αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων τους, καθώς και η δημιουργία υποστηρικτικών μηχανισμών και προγραμμάτων κατάρτισης για να διευκολυνθεί η ένταξή τους στην επίσημη αγορά εργασίας.

Συμπερασματικά, από τα ευρήματα της μελέτης παρατηρείται μια συνολική υποβάθμιση του επιπέδου απασχόλησης των γυναικών αυτών στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις χώρες καταγωγής τους και το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Ως αποτέλεσμα, ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσης και την πρότερη εμπειρία τους, οι μετανάστριες εργαζόμενες τείνουν να αναλαμβάνουν εργασίες χαμηλής ειδίκευσης σε επισφαλείς συνθήκες εργασίας. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από την πλευρά των επιχειρήσεων, οι οποίες αναζητούν προσωπικό για θέσεις εργασίες με ελάχιστες απαιτήσεις δεξιοτήτων. Η ανάγκη χάραξης εξειδικευμένων πολιτικών που λαμβάνουν υπόψη συνδυαστικά τις ανάγκες και τις δυνατότητες του εργατικού δυναμικού, την έμφυλη διάσταση και τις ανάγκες του τομέα των επιχειρήσεων κρίνεται απαραίτητη.

⁵⁰ Στο δείγμα της μελέτης συμμετείχαν συνολικά 215 γυναίκες. Οι συμμετέχουσες στην έρευνα προέρχονται από 28 χώρες καταγωγής. Η πλειοψηφία (45%) προέρχεται από αφρικανικές χώρες, το 25% από τη Μέση Ανατολή και άλλες χώρες (όπως το Πακιστάν), το 22% από την Ουκρανία και το 7,6% από το Αφγανιστάν (SolidarityNow, 2024: 13).

ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΕΣ****1.1 Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις γυναίκες: Φροντίδα, οικιακή εργασία και έμφυλες ανισότητες**

Η οικονομική κρίση είχε σοβαρές και άνισες επιπτώσεις στις γυναίκες, ιδίως όσον αφορά την απασχόληση, το εισόδημα και τις κοινωνικές συνθήκες (Καραμεσίνη & Rubery, 2015: 240). Οι πολιτικές λιτότητας οδήγησαν σε δραματική συρρίκνωση των εισοδημάτων, περιορισμό των κοινωνικών παροχών και αύξηση της ανεργίας, με αποτέλεσμα την άνοδο των χρεών των νοικοκυριών, την πτώχευση και την υλική αποστέρηση, όχι μόνο για τις ευάλωτες ομάδες αλλά και για τα μεσαία κοινωνικά στρώματα (Καραμεσίνη & Rubery, 2015: 240).

Η οικονομική αστάθεια και η δυσκολία των γυναικών να βρουν εργασία επανέφεραν τους παραδοσιακούς ρόλους φροντίδας, ενισχύοντας τάσεις συντηρητικοποίησης της κοινωνίας (Νταλάκα, 2017: 26). Παράλληλα, η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους από το 2010 μετέφερε ένα τεράστιο βάρος απλήρωτης οικιακής εργασίας στις γυναίκες, που προηγουμένως είχαν σε μεγάλο βαθμό απαλλαγεί από αυτό το φορτίο (Καραμεσίνη & Rubery, 2015: 243). Όπως αναφέρει η Kosyfologou (2020), οι περικοπές στις δημόσιες δαπάνες και οι μεταρρυθμίσεις που επιβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης οδήγησαν σε μαζική απώλεια θέσεων εργασίας, ιδιαίτερα στον δημόσιο τομέα, όπου οι γυναίκες είχαν υψηλά ποσοστά απασχόλησης. Παράλληλα, η αύξηση της επισφάλειας στην απασχόληση, η μείωση των μισθών και η ανασφάλεια στον εργασιακό χώρο επέτειναν τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου οι γυναίκες προσέφεραν το κύριο εισόδημα, συνέχιζαν να επωμίζονται τις οικιακές ευθύνες και τη φροντίδα των εξαρτώμενων μελών (Maycock & Collins, 2015: 19).

Η κρίση και οι πολιτικές λιτότητας επιδείνωσαν τις προϋπάρχουσες ανισότητες, καθώς οι γυναίκες ανέλαβαν αυξημένες οικογενειακές και οικιακές ευθύνες, γεγονός που περιόρισε περαιτέρω τις επαγγελματικές τους δυνατότητες και την οικονομική τους ανεξαρτησία. Η αναδιανομή των ρόλων φροντίδας στις οικογένειες, σε συνδυασμό με τις περικοπές στις κοινωνικές υπηρεσίες, πρόσθεσε επιπλέον βάρη στις γυναίκες, εντείνοντας τις κοινωνικές πιέσεις που ήδη αντιμετώπιζαν (Καραμεσίνη & Rubery, 2015: 243). Οι επιπτώσεις της κρίσης ήταν ακόμη εντονότερες για ευάλωτες ομάδες γυναικών, όπως μετανάστριες, γυναίκες σε αγροτικές περιοχές και γυναίκες με αναπηρία. Οι γυναίκες αυτές είχαν ήδη

περιορισμένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και η κρίση επέτεινε την επισφάλεια και τον αποκλεισμό τους (Kosyfologou, 2020: 14-15). Ειδικότερα, οι γυναίκες μετανάστριες που εργάζονταν στον τομέα της φροντίδας και της οικιακής εργασίας, υπέστησαν σφοδρές επιπτώσεις, καθώς οι θέσεις τους ήταν κατά κύριο λόγο επισφαλείς και αδήλωτες (Kosyfologou, 2020: 14-15). Παρά το θεσμικό πλαίσιο που προβλέπει ευέλικτες μορφές απασχόλησης, ο τομέας της οικιακής φροντίδας λειτουργεί συχνά ανεπίσημα και σε συνθήκες εργασιακής εκμετάλλευσης. Η αδήλωτη εργασία είναι ευρέως διαδεδομένη, αφήνοντας πολλές γυναίκες χωρίς κοινωνική ασφάλιση και χωρίς νομική προστασία στα εργασιακά τους δικαιώματα (Kosyfologou, 2020: 13).

Η κατάσταση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές που θα ενισχύουν τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και θα διασφαλίζουν δίκαιους όρους απασχόλησης και κοινωνικής ασφάλισης. Παράλληλα, η αναγνώριση της αξίας της φροντίδας, τόσο ως επαγγελματικής δραστηριότητας όσο και ως αναπόσπαστου μέρους της κοινωνικής ζωής, είναι απαραίτητη για την εξάλειψη των ανισοτήτων και τη δημιουργία ενός πιο δίκαιου και ισότιμου πλαισίου. Συνολικά, οι επιπτώσεις της λιτότητας στις γυναίκες δεν περιορίζονται μόνο στην οικονομική διάσταση αλλά επεκτείνονται και στις ευρύτερες κοινωνικές ανισότητες, δημιουργώντας πιεστικές ανάγκες για ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις και παρεμβάσεις.

Σύμφωνα με την έρευνα του EIGE (2017), που καλύπτει την περίοδο 2005-2015, κατά την οποία έλαβε χώρα μεγάλο μέρος της οικονομικής κρίσης, διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές στον χρόνο που αφιερώνουν άνδρες και γυναίκες στη φροντίδα τόσο του εαυτού τους όσο και των άλλων. Αυτή η διαφορά είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα έμφυλα στερεότυπα. Η οικιακή εργασία και η φροντίδα εξαρτώμενων μελών θεωρούνται κυρίως ευθύνη των γυναικών, ενώ η αμειβόμενη εργασία συνδέεται περισσότερο με τους άνδρες. Σύμφωνα με την έρευνα, αυτή η άνιση κατανομή της απλήρωτης οικιακής εργασίας υποτιμά τη σημασία της φροντίδας εντός της οικογένειας και συμβάλλει στη διατήρηση των έμφυλων ανισοτήτων, αλλά και στη μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας (EIGE, 2017: 37).

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες με το μεγαλύτερο χάσμα μεταξύ των φύλων όσον αφορά τον χρόνο που αφιερώνεται σε οικιακές εργασίες και φροντίδα (EIGE, 2017: 39). Οι οικιακές εργασίες και η φροντίδα, κατά κύριο λόγο, αναλαμβάνονται από γυναίκες ηλικίας 25-49 ετών, με το 61% των γυναικών να αφιερώνουν τουλάχιστον μία ώρα ημερησίως στη φροντίδα κάποιου ατόμου, έναντι του 39% των ανδρών. Ακόμα και σε περιπτώσεις συζύγων ή συντρόφων, οι άνδρες αφιερώνουν λιγότερο χρόνο στη φροντίδα των

παιδιών ή άλλων εξαρτώμενων μελών σε σύγκριση με τις γυναίκες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων που εκτελούν απλήρωτες οικιακές εργασίες είναι εργαζόμενες γυναίκες (EIGE, 2017: 40-41). Η έμφυλη ανισότητα στις οικιακές εργασίες, όπως το μαγείρεμα, παραμένει σταθερή και ιδιαίτερα υψηλή σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Κατά την περίοδο 2005-2015, δεν σημειώθηκε σχεδόν καμία πρόοδος προς την κατεύθυνση της ισότητας των φύλων στον τομέα αυτό. Μόνο το 34% των ανδρών ασχολείται καθημερινά με το μαγείρεμα και τις οικιακές εργασίες για μία ώρα ή περισσότερο, έναντι του 79% των γυναικών. Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες με χάσμα μεγαλύτερο του 60% μεταξύ των δύο φύλων στις οικιακές εργασίες (EIGE, 2017: 41).

Η έρευνα του Social Issues Research Centre (SIRC, 2012), που πραγματοποιήθηκε σε 500 Ελληνίδες μητέρες με εξαρτώμενα παιδιά, έδειξε ότι το 36% εργαζόταν με πλήρη απασχόληση, το 19% με μερική απασχόληση και το 43% δεν είχε αμειβόμενη εργασία (SIRC, 2012: 9-10). Οι περισσότερες διέθεταν ελάχιστο ελεύθερο χρόνο, με τον αριθμό των παιδιών να επηρεάζει τη διαθεσιμότητά τους: οι μητέρες με ένα παιδί είχαν 5,6 ώρες ελεύθερου χρόνου εβδομαδιαίως, ενώ όσες είχαν τρία ή περισσότερα παιδιά μόλις 3,4 ώρες (SIRC, 2012: 9-10).

Η έρευνα ανέδειξε διαγενεακές διαφοροποιήσεις στις αντιλήψεις για τον ρόλο των γυναικών και τη συμβολή τους στα οικογενειακά οικονομικά. Το 74% των μητέρων θεωρεί ότι μπορεί να υποστηρίξει οικονομικά την οικογένεια, όμως το 51% ανησυχεί για την επίδραση της εργασίας στη φροντίδα των παιδιών (SIRC, 2012: 10-11). Παρά τις προκλήσεις, το 69% αναγνωρίζει ότι οι πατέρες συμμετέχουν περισσότερο στη φροντίδα των παιδιών, αν και η μέση συνεισφορά τους ανέρχεται μόλις σε μία ώρα ημερησίως (SIRC, 2012: 13). Η οικονομική κρίση επηρέασε την αντίληψη των γυναικών για τον μητρικό ρόλο, καθώς το 34% δήλωσε ότι τα οικονομικά προβλήματα έκαναν πιο δύσκολο το να είναι «καλές» μητέρες, το 30% θεώρησε ότι ο ρόλος τους έγινε πιο περίπλοκος, ενώ το 32% δεν παρατήρησε σημαντικές αλλαγές (SIRC, 2012: 11).

Σχετικά με την αντίληψη της φροντίδας και της οικιακής εργασίας, η οικογένεια εξακολουθεί να διατηρεί τον παραδοσιακό της ρόλο, με τις μητέρες να βασίζονται στην άτυπη βοήθεια για τη φροντίδα των παιδιών, καθώς η παιδική μέριμνα παραμένει γυναικεία ευθύνη (SIRC, 2012: 7). Επιπλέον, οι περικοπές στις ήδη περιορισμένες υπηρεσίες παιδικής μέριμνας λόγω της οικονομικής κρίσης δυσχέραναν την εργασία των Ελληνίδων, δημιουργώντας περαιτέρω αντικίνητρα για τις εργαζόμενες γυναίκες που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδιά (SIRC, 2012: 8).

Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρούμε, σχετικά με την κατανομή του χρόνου για φροντίδα και λοιπών οικιακών εργασιών, σε έρευνα που διεξήχθη το 2016 από το ΚΜΟΠ, σε 1000 γυναίκες ηλικίας 25-55 ετών με παιδιά κάτω των 18 ετών, σε αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Από το δείγμα των γυναικών, η πλειοψηφία των γυναικών είναι μισθωτές πλήρους απασχόλησης (65,9%), ενώ ένα 19,5% είναι αυτοαπασχολούμενες (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 137). Οι μητέρες με παιδιά κάτω των 6 ετών προτιμούν τη μερική απασχόληση ή την αυτοαπασχόληση, λόγω της ευελιξίας που αυτές προσφέρουν στην ανατροφή των παιδιών (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 148). Η οικονομική κρίση οδήγησε σε μείωση της πλήρους απασχόλησης και αύξηση της μερικής και της αυτοαπασχόλησης (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 164).

Οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες στον αγροτικό τομέα αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα των παιδιών σε σύγκριση με όσες εργάζονται στον δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα. Οι μητέρες απασχολούνται κατά μέσο όρο 6 ώρες ημερησίως σε οικιακές εργασίες, έναντι 2,9 ωρών των πατέρων, ενώ αν συμπεριληφθούν οι επαγγελματικές υποχρεώσεις, οι γυναίκες εργάζονται 13,8 ώρες την ημέρα, έναντι 11,4 ωρών των ανδρών (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 170). Επιπλέον, το 71% των γυναικών επιθυμεί μεγαλύτερη συμμετοχή των συντρόφων τους στη φροντίδα των παιδιών, ενώ το 49,6% θεωρεί ότι οι άνδρες δεν αξιοποιούν τη γονική άδεια που δικαιούνται. Παράλληλα, το 77% διαφωνεί με την άποψη ότι η φροντίδα των παιδιών είναι αποκλειστικά ευθύνη της μητέρας (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 198-199).

Αναφορικά με την εξισορρόπηση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, το 56% των γυναικών θεωρεί ότι τα καταφέρνει καλά, ενώ το 44% αντιμετωπίζει δυσκολίες. Οι γυναίκες σε αστικές περιοχές εμφανίζουν καλύτερη ισορροπία λόγω της ευκολότερης πρόσβασης σε κοινωνικές δομές φροντίδας, σε αντίθεση με όσες ζουν σε επαρχιακές ή αγροτικές περιοχές, όπου οι υποδομές αυτές είναι πιο περιορισμένες (Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά., 2016: 205, 213).

Μια ποιοτική έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών το 2016, η οποία διεξήχθη σε γυναίκες επαγγελματίες, ανέδειξε τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης τόσο στην επαγγελματική όσο και στην οικογενειακή τους ζωή. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των μελετών περίπτωσης, το εισόδημα, η εργασία, οι παροχές του κράτους πρόνοιας και οι οικογενειακές σχέσεις επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την ισορροπία μεταξύ εργασίας και οικογενειακής ζωής. Οι έμφυλες ανισότητες και η άνιση κατανομή των ευθυνών για την απλήρωτη οικιακή εργασία, οι οποίες προϋπήρχαν της κρίσης, εμφανίστηκαν με πιο έντονο τρόπο κατά τη διάρκειά της (Θανοπούλου & Τσίγκανου, 2016: 20).

Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι, στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, η σχέση ανάμεσα στην επαγγελματική και οικογενειακή ζωή απομακρύνθηκε από την ιδέα της συμφιλίωσης. Η έλλειψη υποστηρικτικών κρατικών δομών και η μείωση των εισοδημάτων έκαναν δυσκολότερη την πρόσβαση σε εξωτερικές υπηρεσίες που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην εξισορρόπηση εργασίας και οικογένειας. Παράλληλα, οι μνημονιακές πολιτικές επιδείνωσαν την κατάσταση, λειτουργώντας εις βάρος της ισότητας και των προοπτικών συμφιλίωσης, οδηγώντας τις γυναίκες να υποβαθμίσουν τόσο τη θέση τους στην εργασία όσο και στον οικογενειακό τους ρόλο (Θανοπούλου & Τσίγκανου, 2016: 25).

1.1.1 Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις μετανάστριες: Αυτοαπασχόληση, φροντίδα και οικιακή εργασία στην Ελλάδα

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα ανέδειξε έντονες κοινωνικές ανισότητες, ιδίως σε ό,τι αφορά τις μετανάστριες, οι οποίες βρέθηκαν σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση σε τομείς όπως η υγεία, η απασχόληση και η επιχειρηματικότητα. Οι μετανάστριες αποτέλεσαν αναπόσπαστο μέρος της ελληνικής οικονομίας, εργαζόμενες κυρίως σε χαμηλόμισθες και επισφαλείς θέσεις, όπως η φροντίδα και οι οικιακές εργασίες. Η οικονομική κρίση επιδείνωσε τις εργασιακές τους συνθήκες, αύξησε τα ποσοστά ανεργίας και τον κίνδυνο φτώχειας, ενώ ταυτόχρονα ανέδειξε την κρίσιμη συμβολή τους στον τομέα της φροντίδας, καλύπτοντας κενά που δημιούργησε η αποδυνάμωση των δημόσιων παροχών. Επιπλέον, η επιχειρηματικότητα των μεταναστριών, αν και σημαντική, συναντά εμπόδια λόγω θεσμικών περιορισμών, γραφειοκρατικών δυσκολιών και ανεπαρκούς πρόσβασης σε χρηματοδοτικά εργαλεία.

Σύμφωνα με την Cavouridis (2018), η οικονομική κρίση στην Ελλάδα ανέδειξε τις έντονες ανισότητες μεταξύ γηγενών και μεταναστριών, ιδίως στους τομείς της υγείας και της απασχόλησης. Όπως επισημαίνεται στην έρευνα (2018: 21-22), η πλειονότητα των μεταναστριών προέρχεται από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, με την Αλβανία να αποτελεί την κύρια χώρα προέλευσης. Αυτές οι γυναίκες απασχολούνται κυρίως σε τομείς χαμηλής αμοιβής και υψηλής επισφάλειας, όπως οι οικιακές εργασίες και η γεωργία. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η ανεργία στις μετανάστριες αυξήθηκε δραματικά, φτάνοντας το 28,1% το 2016, ποσοστό υψηλότερο από εκείνο των γηγενών γυναικών (22,9%). Ταυτόχρονα, ο κίνδυνος φτώχειας για τις μετανάστριες αυξήθηκε σημαντικά, από 32% το 2008 σε 41% το 2016, καταδεικνύοντας τη σοβαρότητα των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης.

Το θεσμικό πλαίσιο που περιορίζει την απόκτηση ιθαγένειας για τις μετανάστριες πρώτης και δεύτερης γενιάς αποτέλεσε έναν πρόσθετο παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού,

μειώνοντας τις δυνατότητές τους για κοινωνική και οικονομική ένταξη. Η έλλειψη πρόσβασης στην ιθαγένεια επηρέασε αρνητικά όχι μόνο την επαγγελματική τους πορεία, αλλά και την υγεία και την ευημερία τους. Η κρίση ενίσχυσε αυτές τις ανισότητες, καθώς οι μετανάστριες αντιμετώπισαν μεγαλύτερες προκλήσεις σε ό,τι αφορά την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, κυρίως λόγω της φτώχειας και της ανεργίας, που επιδεινώθηκαν την ίδια περίοδο.

Η συμβολή των μεταναστριών στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στον τομέα της φροντίδας ήταν καθοριστική, όπως υπογραμμίζεται από τη Lyberaki (2008). Ωστόσο οι συνθήκες εργασίας τους χαρακτηρίζονταν από επισφάλεια και χαμηλές αμοιβές, με την εργασία τους να είναι κρίσιμη για τη διατήρηση της φροντίδας των ελληνικών οικογενειών, καθώς κάλυπτε τα κενά των δημόσιων παροχών του κράτους που προκλήθηκαν από την οικονομική κρίση.

Οι μετανάστριες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην παροχή φροντίδας, ιδίως για τα παιδιά και τους ηλικιωμένους. Περίπου το 51% του συνόλου των εργαζόμενων μεταναστριών ασχολούνταν με υπηρεσίες φροντίδας και οικιακές υπηρεσίες (Lyberaki, 2008: 24-25). Η οικονομική κρίση κατέστησε τις συνθήκες εργασίας των μεταναστριών ακόμα πιο επισφαλείς, καθώς εργάζονταν σε άτυπες, κακοπληρωμένες θέσεις, συχνά σε ιδιωτικά σπίτια, όπου αντιμετώπιζαν εκμετάλλευση και δυσκολίες στο να διατηρήσουν σταθερή εργασία (Lyberaki, 2008: 26). Η φροντίδα που προσέφεραν ήταν απαραίτητη για την εξισορρόπηση των οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων των Ελληνίδων, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η ζήτηση για μετανάστριες στον τομέα της φροντίδας αυξήθηκε, καλύπτοντας αυτή τη ζήτηση με σχετικά φθινό και ευέλικτο τρόπο (Lyberaki, 2008: 22).

Η επιχειρηματικότητα αποτέλεσε επίσης έναν τομέα που ανέδειξε τις προκλήσεις και τις ανισότητες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες. Όπως αναφέρεται στην έκθεση του ELIAMEP (Avlona, Malamidis & Vlachopoulos, 2019), η οποία διερευνά την επιχειρηματικότητα των μεταναστριών στην Ελλάδα μέσα από ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, αναλύονται διάφορες πτυχές της απασχόλησής τους, οι επιχειρηματικοί τομείς στους οποίους δραστηριοποιούνται, καθώς και οι ανάγκες, οι δυσκολίες και τα κίνητρα που σχετίζονται με την επιχειρηματική τους δραστηριότητα.

Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών και μεταναστριών στην Ελλάδα είναι σημαντικά χαμηλότερη από εκείνη των ατόμων που έχουν την ελληνική ιθαγένεια εκ γενετής, και συγκεντρώνεται σε πολύ συγκεκριμένους κλάδους και τομείς, όπως η γεωργία και τα χειρωνακτικά επαγγέλματα. Οι γυναίκες παρουσιάζουν κάπως υψηλότερα ποσοστά

αυτοαπασχόλησης, κυρίως σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους, όπως καθαρίστριες σπιτιού, και συχνά εργάζονται ως βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις (Avlona κ.ά., 2019: 18-24).

Ωστόσο, είναι λιγότερο πιθανό να ιδρύσουν τη δική τους επιχείρηση. Τα κύρια εμπόδια περιλαμβάνουν την έλλειψη συστηματικής πληροφόρησης, τις γραφειοκρατικές δυσκολίες και την περιορισμένη πρόσβαση σε χρηματοδοτικά προγράμματα. Οι γυναίκες μετανάστριες αντιμετωπίζουν επίσης αυξημένη φορολογία και περιορισμούς στην πρόσβαση σε τραπεζικά δάνεια και χρηματοδοτικά εργαλεία, με αποτέλεσμα να στρέφονται σε μικροχρηματοδοτήσεις και οικογενειακά δάνεια για την έναρξη των επιχειρήσεών τους. Επιπλέον, τα γλωσσικά εμπόδια και οι χρονοβόρες διαδικασίες στην ολοκλήρωση των γραφειοκρατικών απαιτήσεων δημιουργούν σημαντικές προκλήσεις στην επιχειρηματική τους πορεία (Avlona κ.ά., 2019: 18-24).

1.2 Η επίδραση της πανδημικής κρίσης στις γυναίκες

Η κρίση που προκάλεσε η πανδημία κατέδειξε την ουσιαστική αλλά οικονομικά υποτιμημένη αξία των υπηρεσιών που παρέχουν οι εργαζόμενοι/-ες στον τομέα της υγείας, της κοινωνικής πρόνοιας, των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης και της καθαριότητας. Σημαντικό να αναφερθεί πως στους προαναφερθέντες τομείς κυριαρχούν ως εργαζόμενες οι γυναίκες και συχνά οι μετανάστριες (ILO, 2020: 7). Η μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας έγινε κύρια ευθύνη για τις γυναίκες, και σε συνδυασμό με τις αυξημένες ευθύνες λόγω COVID-19 οι συνθήκες εργασίας τους επιδεινώθηκαν, οδηγώντας σε επιπτώσεις στην υγεία τους. Η τηλεργασία, αν και φάνηκε να προσφέρει ευελιξία, σε πολλές περιπτώσεις αύξησε το άγχος και τον κίνδυνο εξάντλησης (ILOa, 2021: 5). Η πανδημία ενίσχυσε τις ανισότητες των φύλων στην εργασία φροντίδας και στις υποχρεώσεις του νοικοκυριού, ενώ οι γυναίκες αναγκάστηκαν να μειώσουν την αμειβόμενη εργασία για να αντεπεξέλθουν στις οικογενειακές ευθύνες (EIGE, 2021: 7).

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της κρίσης του COVID-19 ήταν η αυξημένη επιβάρυνση των νοικοκυριών από τις υποχρεώσεις φροντίδας. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κύμα της πανδημίας, τα μέτρα περιορισμού είχαν τις μεγαλύτερες επιπτώσεις στους/στις προσωρινά απασχολούμενους/-ες, τους/τις αυτοαπασχολούμενους/-ες και τους/τις εργαζόμενους/-ες μερικής απασχόλησης (EIGE, 2021: 22). Το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων στη μερική απασχόληση είναι ιδιαίτερα υψηλό για τους γονείς. Στην ΕΕ των 27 το 2019, περισσότερες από τις μισές γυναίκες (53%) ηλικίας 25-49 ετών εκτός εργατικού δυναμικού δήλωναν ότι η φροντίδα παιδιών, ηλικιωμένων (ή/ και άλλων ενήλικων μελών), οι

προσωπικές και οι οικογενειακές ευθύνες ήταν ο κύριος λόγος που δεν αναζητούσαν εργασία, ενώ μόνο το αντίστοιχο 8% των ανδρών ανέφερε ότι αυτός ήταν ο κύριος λόγος που δεν αναζητούσαν εργασία (EIGE, 2021: 14 & 22).

Το κλείσιμο σχολείων και των παιδικών σταθμών περιόρισε περαιτέρω τις ευκαιρίες απασχόλησης για γονείς, ιδιαίτερα τις μητέρες, αυξάνοντας τον κίνδυνο φτώχειας (EIGE, 2021: 33). Η προσωρινή παύση εργασίας για φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων χωρίς εξωτερική υποστήριξη μπορεί να έχει μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας, στους μισθούς και τη συνταξιοδότηση (EIGE, 2021: 35). Κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας, οι γυναίκες αφιέρωναν σημαντικά περισσότερες ώρες σε μη αμειβόμενη φροντίδα σε σχέση με τους άνδρες, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται δυσανάλογα (EIGE, 2021: 35).

Σε έρευνα που διεξήχθη από τις Αμερικανίδες ερευνήτριες Pablonia & Vernon (2023) σχετικά με τις οικιακές εργασίες σε οικογένειες διπλού εισοδήματος με παιδιά, φαίνεται πως μετά το πρώτο κύμα της πανδημίας, το φθινόπωρο του 2020, οι μητέρες, στα ζευγάρια που εργάζονταν εξ αποστάσεως, ξόδευαν περισσότερο χρόνο για τη φροντίδα των παιδιών σε σχέση με τα ζευγάρια που και τα δύο μέλη εργάζονταν από τον χώρο εργασίας. Αυτό οι ερευνήτριες το αποδίδουν στο γεγονός ότι τα παιδιά θεωρούν τις μητέρες ως τις κύριες φροντίστριές τους και έτσι απαιτούσαν την προσοχή τους, ή επειδή οι γονείς επέστρεψαν στους παραδοσιακούς ρόλους των δύο φύλων όσον αφορά την εξειδίκευση των νοικοκυριών στη φροντίδα, ιδίως όσον αφορά την τηλεκαίδευση (Pablonia & Vernon, 2023: 28). Επίσης, παρατηρούν ότι οι μητέρες ήταν πιο πιθανό να κατανέμουν τις ώρες εργασίας τους κατά τη διάρκεια της ημέρας, με διαλείμματα μεταξύ της εργασίας, και να εργάζονται το βράδυ, όταν τα παιδιά τους μπορεί να κοιμούνταν (Pablonia & Vernon, 2023: 29).

Στην έρευνα των Psalti και Antoniou (2023) πραγματοποιήθηκε έρευνα σε οκτώ εργαζόμενες μητέρες από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, για να αναδειχθούν οι εμπειρίες τους από την καραντίνα αναφορικά με την εξισορρόπηση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Οι μητέρες αντιμετώπισαν δυσκολίες στην αναδιοργάνωση της καθημερινότητας για την προσαρμογή στις απαιτήσεις της τηλεργασίας, με τα όρια μεταξύ εργασίας και οικογένειας να είναι ρευστά. Παρά την ευέλικτη εργασία, ένιωθαν ψυχολογική πίεση λόγω της αυξημένης ευθύνης για τη φροντίδα των παιδιών και των οικιακών εργασιών (Psalti & Antoniou, 2023: 67-68). Πριν την πανδημία, η εργασία αποτελούσε μέσο προσωπικής απόδρασης, ενώ κατά την καραντίνα η εργασία από το σπίτι προστέθηκε ως παράγοντας άγχους, παρόλο που κάποιες μητέρες είδαν θετικά την ευελιξία της τηλεργασίας (Psalti & Antoniou, 2023: 68).

Ο περιορισμός στο σπίτι επηρέασε την αλληλεπίδραση με τα παιδιά, επιδεινώνοντας την κατάσταση λόγω της έλλειψης εξωτερικής παιδικής φροντίδας. Οι μητέρες αισθάνθηκαν παγιδευμένες, με αυξημένο άγχος και την επιθυμία επιστροφής στην «κανονικότητα», καθώς πριν από την πανδημία διέθεταν χρόνο για προσωπική ανάπτυξη και κοινωνικές δραστηριότητες (Psalti & Antoniou, 2023: 70-71). Ένα από τα βασικά αποτελέσματα της έρευνας ήταν η απώλεια ελέγχου στη ζωή των γυναικών και η συρρίκνωση της ταυτότητάς τους στον ρόλο της «μητέρας» (Psalti & Antoniou, 2023: 73).

1.2.1 Οι επιπτώσεις του COVID-19 στις μετανάστριες οικιακές βοηθούς

Η οικονομική κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία έχει σημαντικές επιπτώσεις στον μεταναστευτικό πληθυσμό. Τα lockdown και οι ταξιδιωτικές απαγορεύσεις ανέστειλαν τις παγκόσμιες οικονομικές δραστηριότητες, ενώ οι χώρες υποδοχής αντιμετωπίζουν σοβαρές προκλήσεις σε τομείς όπως η υγεία και η γεωργία, που εξαρτώνται από εργαζόμενους μετανάστες. Οι μετανάστες είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε απώλεια εργασίας, μισθών και ασφαλιστικής κάλυψης. Αυτοί οι παράγοντες ενίσχυσαν τη φτώχεια και περιόρισαν την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, επιδεινώνοντας παράλληλα την ξеноφοβία και τις διακρίσεις (World Bank, 2020).

Η πανδημία COVID-19 δεν είχε μόνο σημαντικές συνέπειες για την υγεία. Διαταράχθηκε η οικονομική σταθερότητα αμέτρητου αριθμού επιχειρήσεων, η διαβίωση των εργαζομένων, μεγεθύνθηκαν τα κοινωνικά προβλήματα και, επίσης, η πρόσφατη κοινωνικοοικονομική πρόοδος πολλών χωρών αποσταθεροποιήθηκε, επιδεινώνοντας τις έμφυλες ανισότητες (ILOc, 2021: 162). Στους εργαζομένους που επλήγησαν ιδιαίτερα ήταν οι εργαζόμενοι/-ες στην άτυπη απασχόληση, οι μετανάστες/-στριες, οι νέοι/-ες και οι οικιακοί/-ές βοηθοί. Συνολικά η πανδημία έπληξε περισσότερο τους χαμηλόμισθους και ιδίως τις γυναίκες, που αντιπροσωπεύονται δυσανάλογα σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας (ILO, 2020: 1 & 5· ILOc, 2021: 162). Με το ξεκίνημα της πανδημίας, οι εργαζόμενες γυναίκες βρέθηκαν σε μεγαλύτερο κίνδυνο να απολυθούν, να μειωθούν οι ώρες εργασίας τους ή/και να βιώσουν περαιτέρω επιδείνωση των συνθηκών εργασίας (ILOa, 2021: 3).

Οι μετανάστριες εργαζόμενες είδαν επίσης την ποιότητα της εργασίας τους να υποβαθμίζεται (ILOa, 2021: 3). Πολλές συνεχίζουν να εργάζονται στην πρώτη γραμμή, ενώ συχνά αναλαμβάνουν και το μεγαλύτερο μέρος της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας (ILO, 2020: 1). Ο COVID-19 διατάραξε τα μέσα διαβίωσης των γυναικών που εργάζονται στην άτυπη οικονομία, οδηγώντας σε σοβαρή απώλεια εισοδήματος και αυξημένο κίνδυνο

φτώχειας (ILOa, 2021: 5). Σε πολλές περιοχές, οι μετανάστες/-στριες εργαζόμενοι/-ες αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό μερίδιο του εργατικού δυναμικού, συμβάλλοντας ζωτικά στις κοινωνίες και τις οικονομίες των χωρών προορισμού, και καλύπτουν θέσεις εργασίας σε κρίσιμους τομείς όπως η υγειονομική περίθαλψη, οι μεταφορές, οι υπηρεσίες, η γεωργία και η μεταποίηση τροφίμων. Ωστόσο, πολλές μετανάστριες εργαζόμενες βρίσκονται συχνά σε προσωρινές, άτυπες ή επισφαλείς θέσεις εργασίας, γεγονός που τις εκθέτει σε ακόμη μεγαλύτερο κίνδυνο ανασφάλειας, απολύσεων και επιδείνωσης των συνθηκών εργασίας (ILOb, 2021: 4).

Όπως παρατηρήθηκε στη διάρκεια του COVID-19, οι επιπτώσεις ιδίως στις μετανάστριες εργαζόμενες ενέτειναν τις ήδη υπάρχουσες ευαλωτότητες, καθώς υπήρχε υπερεκπροσώπηση σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας και είχαν περιορισμένη πρόσβαση και λιγότερες επιλογές για υπηρεσίες κοινωνικής υποστήριξης (ILOb, 2021: 4). Η αυξημένη παρουσία των μεταναστριών εργαζομένων στις υπηρεσίες φροντίδας μπορεί να εξηγηθεί από την αυξανόμενη ζήτηση εργατικού δυναμικού στην οικονομία της φροντίδας, συμπεριλαμβανομένης της υγείας και της οικιακής εργασίας (ILOb, 2021: 6). Παράλληλα υπήρξε και αρνητικός αντίκτυπος λόγω της πανδημίας, καθώς πολλές οικιακές βοηθοί κατά τη διάρκεια της πανδημίας έχασαν τη δουλειά τους ή είδαν δραματική μείωση των ωρών εργασίας και αντίστοιχα χαμηλότερους μισθούς (ILOa, 2021: 5).

Πολλές οικιακές βοηθοί εργάζονταν σε επισφαλείς και άτυπες θέσεις και βρέθηκαν εκτεθειμένες όσον αφορά τον χρόνο εργασίας, τους μισθούς, την κοινωνική ασφάλιση, την επαγγελματική ασφάλεια και υγεία, συμπεριλαμβανομένης της βίας και της παρενόχλησης (ILOa, 2021: 5). Η κρίση COVID-19 επηρέασε αρνητικά την ψυχολογική ευημερία των εργαζομένων στον τομέα της υγείας, ιδίως των γυναικών. Οι οικιακές βοηθοί δεν διατρέχουν μόνο αυξημένο κίνδυνο να προσβληθούν από τον ιό· πολλές απολύθηκαν επίσης κατά τη διάρκεια της καραντίνας, χάνοντας τη στέγη τους (αν πρόκειται για εσωτερικές οικιακές βοηθούς) και τις άδειες εργασίας τους (EIGE, 2021: 25).

1.2.2 Οι επιπτώσεις του COVID-19 στις αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες

Οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες ακόμη και εκτός του πλαισίου της πανδημίας μπορεί να παραμείνουν εκτός του εργατικού δυναμικού για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, καθώς οι άνδρες επαναλαμβάνουν τον ρόλο τους ως οικογενειακοί τροφοδότες (breadwinners) και οι γυναίκες διατηρούν τον πρωταρχικό τους ρόλο ως φροντίστριες (caregivers). Αυτό μακροπρόθεσμα δημιουργεί αρνητικές επιπτώσεις στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, στο μισθολογικό χάσμα μεταξύ των δύο φύλων και στο εισόδημα των

νοικοκυριών (Kalenkoski, 2020: 20). Ο διαφορετικός αντίκτυπος της πανδημικής κρίσης στις γυναίκες οφείλεται συχνά στην προσδοκία ότι θα αναλάβουν την ευθύνη της φροντίδας άλλων μελών της οικογένειας (Reuschke κ.ά., 2021: 6). Ο καταμερισμός της μη αμειβόμενης εργασίας εντός του νοικοκυριού είναι ένας κρίσιμος παράγοντας για τον αντίκτυπο στην επιχειρηματική δραστηριότητα των γυναικών, καθώς είναι πιο πιθανό να υποχωρήσει λόγω των υποχρεώσεων φροντίδας των παιδιών (Reuschke κ.ά., 2021: 7).

Στην περίπτωση του COVID-19, πολλές εθνικές κυβερνήσεις εισήγαγαν προγράμματα επιχορηγήσεων και δανείων για τη στήριξη των επιχειρήσεων, με ορισμένα να απευθύνονται ειδικά στις μικρές επιχειρήσεις και στους τομείς που έχουν πληγεί ιδιαίτερα (Reuschke κ.ά., 2021: 5). Στην πανδημική κρίση παρουσιάστηκαν έντονες επιπτώσεις στους έμφυλους ρόλους φροντίδας και στη δυναμική των νοικοκυριών. Οι γυναίκες διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο μειωμένων ωρών εργασίας και αποδοχών, όμως αντί να εγκαταλείψουν την επιχείρησή τους μείωσαν τις ώρες εργασίας τους, και ως εκ τούτου τις αποδοχές τους, ως μια στρατηγική αντιμετώπισης και ανθεκτικότητας (Reuschke κ.ά., 2021: 24).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, έρευνες έδειξαν ότι οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες επιβαρύνθηκαν δυσανάλογα με την κατ' οίκον φροντίδα και τη διδασκαλία των παιδιών σε σύγκριση με εργαζόμενες γυναίκες και άνδρες, ενώ οι ώρες που αφιέρωναν σε οικιακές εργασίες, όπως το μαγείρεμα και η καθαριότητα, παρέμειναν υψηλές (Daniel κ.ά., 2021: 16-17). Η ανισότητα αυτή, που ήταν ήδη εγκαθιδρυμένη πριν από την πανδημία, διατηρήθηκε και μετά από αυτή, ενισχύοντας τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας και προκαλώντας σημαντικές μειώσεις στις αμειβόμενες ώρες εργασίας των αυτοαπασχολούμενων γυναικών (Daniel κ.ά., 2021: 17).

Αναφορικά με το οικονομικό χάσμα μεταξύ των φύλων και τον αντίκτυπο της πανδημίας, τα πρώτα περιγραφικά στοιχεία δείχνουν ισχυρότερες αρνητικές επιπτώσεις για τις αυτοαπασχολούμενες γυναίκες (Graeber, Kritikos & Seebauer, 2021: 1142). Το μεγαλύτερο μέρος των διαφορών μεταξύ των δύο φύλων οφείλεται στο γεγονός ότι οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες εργάζονται δυσανάλογα συχνά σε κλάδους που πλήττονται περισσότερο από την πανδημία COVID-19 από ό,τι οι άνδρες (Graeber, κ.ά., 2021: 1171). Λόγω του ταυτόχρονου κλεισίματος των σχολείων, των παιδικών σταθμών και πλήθους επιχειρήσεων, οι ευθύνες των γονέων αυξήθηκαν. Συγκεκριμένα, οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες, εξαιτίας του καταμερισμού των εργασιών εντός του σπιτιού επηρεάστηκαν ακόμη περισσότερο από τους αυτοαπασχολούμενους άνδρες (Kalenkoski, 2020: 1).

Η μελέτη των Vasudevan και Raghavendra (2022) εστιάζει στην αυτοαπασχόληση των γυναικών ως στρατηγική ανάπτυξης, εξετάζοντας τους περιορισμούς που θέτει η φροντίδα

και η συνολική ζήτηση. Η έρευνα υποστηρίζει ότι η αυτοαπασχόληση συχνά προωθείται χωρίς κριτική ως λύση για τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των γυναικών, ενώ παραβλέπονται οι περιορισμοί από τις απαιτήσεις φροντίδας. Παρουσιάζεται ένα οικονομικό μοντέλο που δείχνει πως οι συνθήκες της μακροοικονομίας και η ανάγκη εξισορρόπησης μεταξύ αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας περιορίζουν την αποτελεσματικότητα αυτής της στρατηγικής. Προτείνεται ότι η προώθηση της αυτοαπασχόλησης δεν μπορεί να είναι βιώσιμη χωρίς πολιτικές που αυξάνουν τη συνολική ζήτηση και ανακουφίζουν τις γυναίκες από τις ευθύνες φροντίδας μέσω δημόσιων επενδύσεων και κοινωνικών υπηρεσιών φροντίδας.

Σε οικογένειες με δύο καριέρες, οι μητέρες που εργάζονται εκτός σπιτιού, ενώ παράλληλα συνδυάζουν την εργασία, την οικογένεια και τις απαιτητικές και πολύπλοκες προκλήσεις, καταφεύγουν συχνά σε εξωτερική βοήθεια για να βοηθήσουν στις διάφορες εργασίες και να φέρουν εις πέρας εργασιακά και οικογενειακά σχέδια. (Rania, Parisi & Lagomarsino, 2022: 653).

Όπως είδαμε μέχρι τώρα, η βιβλιογραφία που αναφέρεται στις μετανάστριες κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 εστιάζει κυρίως σε ομάδες που απασχολούνται σε τομείς μείζονος σημασίας για τη λειτουργία των νοικοκυριών και των κοινωνιών, όπως οι οικιακές βοηθοί, οι φροντίστριες και οι εργαζόμενες στην καθαριότητα. Οι συγκεκριμένες κατηγορίες επαγγελματιών συνδέονται στενά με τις ανισότητες που χαρακτηρίζουν την αγορά εργασίας, καθώς αυτές οι θέσεις εργασίας είναι συνήθως χαμηλά αμειβόμενες, επισφαλείς και συνδεδεμένες με περιορισμένη ή και ανύπαρκτη κοινωνική προστασία. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή συχνά αγνοεί τη διαφορετικότητα των εμπειριών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες σε άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, όπως στις αυτοαπασχολούμενες. Η έλλειψη αναφορών στις αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες δημιουργεί ένα κενό στη συζήτηση για τη συμβολή και τις δυσκολίες τους, καθώς οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν διαφορετικά εμπόδια, όπως η πρόσβαση σε πόρους, οι διοικητικές δυσκολίες και οι κοινωνικές προκαταλήψεις.

Στην έκθεση του OECD για το 2021 «The Missing Entrepreneurs 2021: Policies for Inclusive Entrepreneurship and Self-Employment» επισημαίνεται ότι η πανδημία COVID-19 ανέδειξε και ενέτεινε τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, πλήττοντας ιδιαίτερα τις ευάλωτες ομάδες, όπως οι αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες. Οι γυναίκες αυτές βρέθηκαν αντιμέτωπες με δυσανάλογες οικονομικές επιπτώσεις, καθώς δραστηριοποιούνται κυρίως σε τομείς όπως η φιλοξενία και η εστίαση, οι οποίοι επλήγησαν σφοδρά από τα περιοριστικά μέτρα. Η έλλειψη οικονομικών αποθεμάτων και η περιορισμένη

πρόσβαση σε προγράμματα κρατικής ενίσχυσης τις άφησαν εκτεθειμένες, χωρίς την απαραίτητη στήριξη για να αντιμετωπίσουν την κρίση.

Οι κοινωνικές ανισότητες που προϋπήρχαν επιδεινώθηκαν, καθώς η υγειονομική κρίση επηρέασε δυσανάλογα τις αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες, οι οποίες συχνά ζουν σε πυκνοκατοικημένες περιοχές με περιορισμένη πρόσβαση σε υγειονομικές υπηρεσίες και κοινωνικές δομές. Επιπλέον, οι νομοθετικοί περιορισμοί, οι γλωσσικές δυσκολίες και η γραφειοκρατία λειτούργησαν ως εμπόδια για την πρόσβασή τους σε κρατικά προγράμματα υποστήριξης. Ως αποτέλεσμα, πολλές μετανάστριες δεν κατάφεραν να επωφεληθούν από τις παρεχόμενες ενισχύσεις, γεγονός που ενίσχυσε περαιτέρω τη δυσχερή τους θέση.

Παράλληλα, οι αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες και οι μικρές επιχειρηματίες βρέθηκαν σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση, καθώς οι περιορισμοί λόγω της πανδημίας οδήγησαν σε σημαντική μείωση της ζήτησης για τις υπηρεσίες και τα προϊόντα τους. Η απουσία ασφαλιστικής και εργασιακής κάλυψης, σε συνδυασμό με την επισφαλή φύση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας, αύξησε τον κίνδυνο οικονομικής καταστροφής.

Η πανδημία υπογράμμισε την επιτακτική ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές υποστήριξης που θα λαμβάνουν υπόψη τις μοναδικές προκλήσεις και ανάγκες των μεταναστριών. Η ενίσχυση της πρόσβασής τους σε χρηματοδοτικά εργαλεία, κοινωνικές παροχές και κατάλληλα προγράμματα κατάρτισης αποτελεί κεντρική προϋπόθεση για τη διασφάλιση της οικονομικής τους επιβίωσης και ευημερίας, ιδίως σε περιόδους κρίσης. Αυτές οι πολιτικές θα πρέπει να επικεντρώνονται όχι μόνο στην ανακούφιση από τις άμεσες επιπτώσεις της κρίσης, αλλά και στη δημιουργία ενός πιο ανθεκτικού και ισότιμου πλαισίου υποστήριξης μακροπρόθεσμα.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ίδια έρευνα (OECD, 2021b), οι αυτοαπασχολούμενες μετανάστριες στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν έναν συνδυασμό προκλήσεων που αποτυπώνουν τόσο τη δομή της αγοράς εργασίας όσο και τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες που επικρατούν. Ένα μεγάλο ποσοστό της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας προκύπτει από την ανάγκη και όχι από πραγματικές ευκαιρίες, γεγονός που καταδεικνύει τη δυσκολία πρόσβασής τους σε σταθερή και επίσημη απασχόληση. Η επιχειρηματικότητα για αυτές τις γυναίκες αποτελεί συχνά στρατηγική επιβίωσης παρά επιλογή, υπογραμμίζοντας τις πιεστικές συνθήκες του οικονομικού περιβάλλοντος που αντιμετωπίζουν.

Η δημιουργία και η διατήρηση μιας επιχείρησης για τις γυναίκες μετανάστριες αποδεικνύεται ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς συναντούν αυξημένα διοικητικά εμπόδια και περιορισμούς στην πρόσβαση σε βασικούς πόρους, όπως χρηματοδότηση. Σε σύγκριση με τους άνδρες και τον μέσο όρο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αυτά τα εμπόδια

επηρεάζουν δυσανάλογα τη δυνατότητά τους να ξεκινήσουν και να διατηρήσουν βιώσιμες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Αν και οι μετανάστριες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά αυτοαπασχόλησης από τον μέσο όρο της ΕΕ, η αυτοαπασχόλησή τους είναι συχνά επισφαλής, περιορίζεται σε τομείς χαμηλής αναπτυξιακής δυναμικής και δεν περιλαμβάνει την απασχόληση άλλων εργαζομένων. Αυτό καθιστά δύσκολη τη βιωσιμότητα και την ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους.

Η πανδημία COVID-19 επιδείνωσε περαιτέρω τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες, επηρεάζοντας δυσανάλογα τις αυτοαπασχολούμενες γυναίκες μετανάστριες. Η οικονομική τους δραστηριότητα μειώθηκε σημαντικά, παρά τα μέτρα στήριξης, όπως επιδοτήσεις και προγράμματα κατάρτισης. Ωστόσο, οι δομικές ανισότητες που προϋπήρχαν παρέμειναν ανεπίλυτες, αποκαλύπτοντας την ανεπαρκή στήριξη των μεταναστριών.

Για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων απαιτούνται στοχευμένες πολιτικές που θα διευκολύνουν την πρόσβαση στη χρηματοδότηση, θα απλοποιούν τις διοικητικές διαδικασίες και θα παρέχουν προγράμματα κατάρτισης προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες ανάγκες των μεταναστριών. Ένα πιο συμπεριληπτικό επιχειρηματικό σύστημα θα μπορούσε να υποστηρίξει τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων που διοικούνται από γυναίκες μετανάστριες, προάγοντας ένα δίκαιο και ισότιμο περιβάλλον εργασίας στην Ελλάδα.

1.3 Η επίδραση της ενεργειακής κρίσης στη φροντίδα και τις οικιακές εργασίες

Ο πόλεμος ανάμεσα στη Ρωσία και την Ουκρανία δημιούργησε και άφησε ως κατάλοιπο μια τεράστια ανθρωπιστική κρίση. Παράλληλα μείωσε τους διαθέσιμους πόρους ενέργειας, αυξήθηκε ο πληθωρισμός, και σχεδόν όλος ο πλανήτης βιώνει μια συναπτή κρίση ενέργειας που επηρεάζει άμεσα το κόστος ζωής. Λόγω των συνεχών ανατιμήσεων, όλο και περισσότεροι άνθρωποι βιώνουν οικονομικούς περιορισμούς και διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας (Zamfir, 2023). Σύμφωνα με την Οδηγία 2021/0203⁵¹ για την Ενεργειακή Απόδοση, ως ενεργειακή φτώχεια ορίζεται⁵² «η έλλειψη πρόσβασης ενός

⁵¹ DIRECTIVE 2021/0203(COD) 7446/23. (2023, 24 Μαρτίου). *Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on energy efficiency (recast). Analysis of the final compromise text with a view to agreement.* <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7446-2023-INIT/en/pdf>

⁵² Μέρος του ορισμού αποτυπώνεται και στο Άρθρο 2 του Κανονισμού 2023/955 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 10ης Μαΐου 2023. Available at <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023R0955>

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο έργο των Clancy κ.ά. (2017: 14-17) παρουσιάζονται διάφοροι ορισμοί της ενεργειακής φτώχειας. // Ενδεικτικά, ο ορισμός των Pye & Dobbins (2015, όπως παρατίθεται στο Clancy κ.ά., 2017, 16): «Η ενεργειακή φτώχεια μπορεί να αφορά την κατάσταση των καταναλωτών που μπορεί να

νοικοκυριού σε βασικές ενεργειακές υπηρεσίες που παρέχουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και υγείας, συμπεριλαμβανομένης της επαρκούς θέρμανσης, του ζεστού νερού, της ψύξης, του φωτισμού και της ενέργειας για την τροφοδοσία συσκευών, στο σχετικό εθνικό πλαίσιο, την υφιστάμενη κοινωνική πολιτική και άλλες σχετικές πολιτικές που προκαλούνται από έναν συνδυασμό παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, της μη οικονομικής προσιτότητας, του ανεπαρκούς διαθέσιμου εισοδήματος, των υψηλών ενεργειακών δαπανών και της χαμηλής ενεργειακής απόδοσης των κατοικιών».

Η ενεργειακή φτώχεια αφορά κυρίως την οικονομική προσιτότητα και την αποτελεσματική χρήση της ενέργειας (OECD, 2022: 26). Οι αιτίες της ενεργειακής φτώχειας θεωρούνται ότι είναι ένας συνδυασμός υψηλών τιμών ενέργειας, χαμηλού εισοδήματος και ενεργειακά αναποτελεσματικών κατοικιών. Τα άτομα με χαμηλά εισοδήματα συχνά ζουν σε κατοικίες με κακή μόνωση και χρησιμοποιούν μεταχειρισμένο ή παλιό εξοπλισμό χαμηλής ενεργειακής απόδοσης (Clancy κ.ά., 2017: 26). Η ενεργειακή κρίση, σε συνδυασμό με ορισμένους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που σχετίζονται με τη γενική φτώχεια, επιτείνει τις δυσκολίες στη διαβίωση των ανθρώπων. Άτομα που πλήττονται από την ενεργειακή φτώχεια υποφέρουν από ανεπαρκείς συνθήκες άνεσης και υγιεινής, όπως ακατάλληλες θερμοκρασίες σε εσωτερικούς χώρους, ανεπαρκή ποιότητα αέρα και έκθεση σε επιβλαβείς χημικές ουσίες και υλικά, καθώς υπάρχουν ακόμα νοικοκυριά στην Ευρώπη που χρησιμοποιούν την καύση ξύλου για μαγείρεμα και θέρμανση (Clancy κ.ά., 2017: 9· Widuto, 2023: 2). Όσοι δεν έχουν τη δυνατότητα να καλύψουν τις ενεργειακές τους ανάγκες αναγκάζονται να ζουν ή να εργάζονται σε ακατάλληλο περιβάλλον, θέτοντας σε κίνδυνο την υγεία τους, αλλά και την παραγωγικότητά τους. Ταυτόχρονα, όσοι βρίσκονται κάτω από το όριο της ενεργειακής φτώχειας αντιμετωπίζουν υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας, νοσηρότητας και αυξημένο ψυχολογικό στρες, επιβαρυνόμενοι από την αδυναμία πληρωμής των λογαριασμών κοινής ωφέλειας (Manalis & Matsaganis, 2022).

Όπως αναφέρουν οι Manalis & Matsaganis (2022) στην Ελλάδα, σύμφωνα με στοιχεία του 2018, το 35,6% του πληθυσμού καθυστερούσε την αποπληρωμή των λογαριασμών ηλεκτρικού ρεύματος (το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ ήταν 6,6%), και το 22,7% αδυνατούσε να διατηρήσει το σπίτι του επαρκώς ζεστό. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2022, στην Ευρώπη των 27, το 9,3% του πληθυσμού αδυνατούσε να διατηρήσει ζεστή

βρίσκονται σε δύσκολη θέση λόγω του χαμηλού εισοδήματός τους, όπως προκύπτει από τις φορολογικές τους δηλώσεις σε συνδυασμό με την επαγγελματική, την οικογενειακή τους κατάσταση και συγκεκριμένες συνθήκες υγείας και, ως εκ τούτου, αδυνατούν να ανταποκριθούν στις δαπάνες για τις εύλογες ανάγκες παροχής ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς οι δαπάνες αυτές αντιπροσωπεύουν σημαντικό ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματός τους».

την κατοικία του και, στην Ελλάδα, το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 18,7% (το τρίτο υψηλότερο ποσοστό μετά τη Βουλγαρία και την Κύπρο) (Eurostat, 2023· Widuto, 2023: 2).

Η ενεργειακή φτώχεια παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία πολύ πριν τη γενικευμένη ενεργειακή κρίση του 2021 και πολύ πριν την πανδημική κρίση του COVID-19. Στην έρευνα των Clancy κ.ά. (2017: 9) γίνεται μια προσπάθεια να διερευνηθεί η έμφυλη διάσταση της ενεργειακής φτώχειας. Χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι στην Ευρώπη περισσότεροι από 54 εκατομμύρια άνθρωποι δυσκολεύονται να πληρώσουν τους λογαριασμούς ενέργειας ή έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε ενέργεια υψηλής ποιότητας. Πολλοί ζουν σε μη μονωμένα σπίτια, χρησιμοποιούν μη αποδοτικές συσκευές (ιδίως για θέρμανση, μαγείρεμα, ζεστό νερό) και έχουν ακριβούς λογαριασμούς ενέργειας.

Οι ενεργειακές ανάγκες και τα πρότυπα κατανάλωσης των γυναικών φαίνεται να διαφέρουν σε σχέση με την κατανάλωση των ανδρών (Clancy κ.ά., 2017: 32). Λόγω του εισοδηματικού χάσματος μεταξύ ανδρών και γυναικών και του δημογραφικού γεγονότος ότι οι γυναίκες ζουν περισσότερο, εκτιμάται ότι οι γυναίκες πλήττονται δυσανάλογα από την ενεργειακή φτώχεια (Clancy κ.ά., 2017: 42). Λόγω του χαμηλότερου μέσου εισοδήματός τους, οι γυναίκες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο ενεργειακής φτώχειας από τους άνδρες. Παραδοσιακά, ήταν εκείνες υπεύθυνες για τις οικιακές εργασίες, όπως το μαγείρεμα και το καθάρισμα, διαδικασίες οι οποίες είναι ενεργοβόρες. Φαίνεται, λοιπόν, να υπάρχει διαφορά στην κατανάλωση ενέργειας ανάλογα με την οικογενειακή και την εργασιακή κατάσταση των γυναικών (Clancy κ.ά., 2017: 32). Επίσης, το γεγονός ότι κατά κύριο λόγο οι γυναίκες ασχολούνται με οικιακές εργασίες, όπως το μαγείρεμα, όταν τα υλικά που χρησιμοποιούνται για καύση είναι ακατάλληλα (π.χ. ξύλο), αυτό ενδεχομένως να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία τους (Clancy κ.ά., 2017: 9).

Σε άλλη έρευνα η Gonzalez Pijuan (2016: 7) εξετάζει την ενεργειακή φτώχεια με τη διάσταση του φύλου στη Βαρκελώνη. Αναφέρει ότι υπάρχει σαφής οικονομική εξάρτηση των γυναικών από το νοικοκυριό ή την οικογενειακή μονάδα για την εξασφάλιση ορισμένων συνθηκών διαβίωσης, γεγονός που μπορεί να καταστήσει τις γυναίκες λιγότερο αυτόνομες και πιο ευάλωτες σε διάφορες συνθήκες. Αναφορικά με την ενεργειακή φτώχεια, οι πιο ευάλωτες φαίνονται να είναι οι μονογονεϊκές οικογένειες γυναικών, οι συνταξιούχες και εκείνες που ασχολούνται με οικιακή εργασία (οικιακές βοηθοί και μετανάστριες) (Gonzalez Pijuan, 2016: 11). Όσον αφορά την υγεία των γυναικών σε συνάρτηση με την ενεργειακή φτώχεια, παρουσιάζονται ασθένειες που προκαλούνται από το κρύο, όπως αναπνευστικά προβλήματα, κίνδυνος κυκλοφορικού ή υποθερμίας. Η ενεργειακή φτώχεια συνδέεται επίσης με ένα εκτιμώμενο ποσοστό 30%, χειμερινής θνησιμότητας (Gonzalez Pijuan, 2016: 15).

Η έρευνα καταλήγει ότι ο κίνδυνος φτώχειας είναι υψηλότερος για τις γυναίκες, καθώς οι συνθήκες στην αγορά εργασίας είναι πιο επισφαλείς για εκείνες, οι οικονομικές απολαβές μικρότερες και παράλληλα η κατανομή των καθηκόντων στο νοικοκυριό εξακολουθεί να είναι άνιση (Gonzalez Pijuan, 2016: 20). Ο διαχωρισμός των ρόλων εντός του νοικοκυριού επιβεβαιώνει την ανισότητα των δύο φύλων και μεταθέτει την ευθύνη στις γυναίκες για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας. Ως επί το πλείστον, είναι αυτές που χρησιμοποιούν και διαχειρίζονται οικιακές συσκευές, αναζητούν λύσεις και υφίστανται τις πιο άμεσες συνέπειες της ενεργειακής κρίσης (Gonzalez Pijuan, 2016: 25).

Οι Petrova & Simcock (2021) διεξήγαγαν ποιοτική έρευνα σε 66 νοικοκυριά σε τρεις ευρωπαϊκές πόλεις με τη μορφή ημιδομημένων συνεντεύξεων για να διερευνήσουν τις ενεργειακές ανισότητες αναφορικά με το φύλο εντός και εκτός σπιτιού. Οι πόλεις που επελέγησαν ήταν η Γκντανσκ (25 νοικοκυριά) στην Πολωνία, η Πράγα (16 νοικοκυριά) στην Τσεχία και η Θεσσαλονίκη (25 νοικοκυριά) στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την έρευνα, ο καταμερισμός των οικιακών εργασιών καθορίζει τους αποδέκτες της ενεργειακής φτώχειας στην καθημερινή ζωή. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες του δείγματος είχαν αναλάβει το μεγαλύτερο μέρος των οικιακών εργασιών (Petrova & Simcock, 2021: 855).

Παρατήρησαν ότι οι καθημερινές στρατηγικές τις οποίες υιοθετούν τα νοικοκυριά που ζουν σε συνθήκες ενεργειακής φτώχειας έχουν συχνά έμφυλο χαρακτήρα. Τα νοικοκυριά αναπτύσσουν διάφορους τρόπους διαχείρισης της ενεργειακής κρίσης, όπως τη μείωση του χρόνου χρήσης της θέρμανσης ή άλλων ενεργειακών υπηρεσιών, τη θέρμανση μερικών δωματίων ή τη μείωση των δαπανών για άλλα βασικά αγαθά, όπως τα τρόφιμα. Από τα αποτελέσματα της έρευνας, φαίνεται πως οι γυναίκες ήταν αυτές που αναλάμβαναν τις αλλαγές και προσπαθούσαν να μειώσουν την κατανάλωση της ενέργειας. Τα μέτρα εξοικονόμησης ενέργειας που εφαρμόζαν οι γυναίκες αποτελούσαν καθημερινές προσαρμογές και συχνά θεωρούνταν γυναικεία εγχειρήματα, καθώς περιλάμβαναν υπηρεσίες καθαριότητας και φροντίδας του σπιτιού, ενώ η βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης του σπιτιού συνήθως γινόταν από τους άνδρες και αποτελούσε δική τους αρμοδιότητα (Petrova & Simcock, 2021: 857- 858).

Αντίστοιχα, μεταξύ των ζευγαριών του δείγματος με μικρά παιδιά ήταν εμφανείς οι ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων, καθώς οι μητέρες έτειναν να περνούν περισσότερο χρόνο στο σπίτι από ό,τι οι πατέρες, αναλαμβάνοντας τα καθήκοντα της φροντίδας των παιδιών, παραμένοντας όμως είτε άνεργες είτε με μερική απασχόληση, για να συνδυάζουν την εργασία με την οικιακή φροντίδα. Για τα νοικοκυριά που βιώνουν την ενεργειακή φτώχεια, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε άνιση έκθεση των γυναικών σε συνθήκες ανασφάλειας και

έντασης, καθώς καλούνται να εκπληρώσουν επιπλέον υποχρεώσεις, οι οποίες όταν δεν εξασφαλίζουν την ευημερία των εξαρτώμενων ατόμων οδηγούν σε αισθήματα ντροπής ή ενοχής από μεριάς των γυναικών (Petrova & Simcock, 2021: 859). Η ανάλυση κατέδειξε δύο σημαντικούς τρόπους με τους οποίους το φύλο είναι σημαντικό για τον τρόπο διαπραγμάτευσης της ενεργειακής φτώχειας. Πρώτον, σε σχέση με τις πρακτικές που ακολουθούνται στα νοικοκυριά για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας και, δεύτερον, σε σχέση με τις συναισθηματικές συνέπειες της διαβίωσης σε συνθήκες ενεργειακής στέρησης στο σπίτι (Petrova & Simcock, 2021: 861).

Οι γυναίκες στην Ελλάδα περνούν περισσότερο χρόνο στο σπίτι από ό,τι οι άνδρες και η κατανάλωση ενέργειας οφείλεται κυρίως στη χρήση οικιακών συσκευών. Ως εκ τούτου, η χρήση ενέργειας από τις γυναίκες εξαρτάται από το εισόδημα του νοικοκυριού, καθώς και από την πρόσβαση. Οι γυναίκες που συχνά περνούν περισσότερο χρόνο σε εσωτερικούς χώρους λόγω των οικιακών υποχρεώσεων, επηρεάζονται δυσανάλογα από τις αρνητικές επιπτώσεις της ρύπανσης του αέρα σε εσωτερικούς χώρους στην υγεία (OECD, 2022: 26).

Με τη συζήτηση για την ενεργειακή φτώχεια επανέρχεται ο ορισμός της θηλυκοποίησης της φτώχειας ως ένας άλλος τρόπος ανάδειξης της ανισότητας των φύλων. Τα προβλήματα που προκύπτουν από την αδυναμία αντιμετώπισης του ενεργειακού κόστους διαπλέκονται με πιο σύνθετα, που σχετίζονται με τις ψυχικές, σωματικές, συναισθηματικές και κοινωνικές επιπτώσεις και την απώλεια της αυτονομίας. Η ανομοιομορφία των συνθηκών αποτελεί το σημείο όπου αναδεικνύεται η σύνδεση μεταξύ ενεργειακής φτώχειας και φύλου, καθώς η άνιση κατανομή των καθηκόντων σχετίζεται με τους έμφυλους ρόλους, δημιουργώντας μία από τις βασικές αιτίες για τις οποίες οι γυναίκες πλήττονται εντονότερα από την ενεργειακή κρίση (Heredia κ.ά., 2022: 298).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Οι πολλαπλές κρίσεις που αντιμετώπισε η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, όπως η οικονομική κρίση, η πανδημία COVID-19 και η ενεργειακή κρίση, επηρέασαν σημαντικά τις ζωές των γυναικών μεταναστριών, ειδικά όσων έχουν τον διπλό ρόλο της μητέρας και της εργαζόμενης. Η παρούσα έρευνα εστιάζει στις εμπειρίες αυτοαπασχολούμενων γυναικών μεταναστριών ηλικίας 35-65 ετών, εξετάζοντας τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν στον τομέα της οικιακής εργασίας και της φροντίδας κατά τις περιόδους αυτών των κρίσεων. Ο στόχος είναι να αναδειχθούν οι στρατηγικές που υιοθέτησαν για να διαχειριστούν την καθημερινότητά τους και να ισορροπήσουν τις επαγγελματικές και οικογενειακές υποχρεώσεις.

Με τη χρήση της ποιοτικής μεθόδου των εστιασμένων συνεντεύξεων, εξετάστηκαν οι εμπειρίες αυτών των γυναικών, προκειμένου να αναδειχθούν οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους. Οι συνεντεύξεις εστίασαν σε θέματα όπως η ισορροπία εργασίας και οικογενειακών ευθυνών, οι οικονομικές δυσκολίες, οι αλλαγές στην οικιακή φροντίδα λόγω της ακρίβειας και της πανδημίας, καθώς και οι έμφυλες ανισότητες που επηρεάζουν την επαγγελματική και προσωπική τους ζωή.

Η θεματική ανάλυση που ακολουθεί επιχειρεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, παρουσιάζοντας τις κεντρικές θεματικές ενότητες που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις, και συσχετίζοντας τα ευρήματα με τη σχετική βιβλιογραφία.

2.1 Ο σχεδιασμός της ομάδας εστιασμένης συζήτησης

Το ερευνητικό έργο επικεντρώνεται στις αλλαγές που έχουν συντελεστεί στις ζωές των μεταναστριών, ιδιαίτερα στον τομέα της απλήρωτης εργασίας (φροντίδα και οικιακές εργασίες), ως αποτέλεσμα των διαδοχικών κρίσεων. Στόχος της έρευνας είναι να διερευνήσει πώς οι αυτοαπασχολούμενες μητέρες, που ζουν σε οικογένειες διπλής καριέρας, έχουν βιώσει αυτές τις αλλαγές και ποιες πρακτικές έχουν υιοθετήσει για να ανταποκριθούν στις νέες τους υποχρεώσεις, συνδυάζοντας αυτές με τις καθημερινές οικιακές εργασίες, στο πλαίσιο της έμφυλης κατανομής εργασίας στις οικογένειες.

Στο πλαίσιο αυτό, η έρευνα εστιάζει στην κατανόηση των επιπτώσεων των πολλαπλών κρίσεων και των πολιτικών που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπισή τους, με ιδιαίτερη έμφαση στις αυτοαπασχολούμενες μητέρες σε οικογένειες διπλής καριέρας. Η διερεύνηση

των εμπειριών αυτών των γυναικών πραγματοποιείται μέσω ενός focus group με μετανάστριες.

Η επιλογή των μεταναστριών βασίστηκε στις σημαντικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν στη διατήρηση της οικονομικής τους αυτονομίας κατά τη διάρκεια των αλληπάλληλων κρίσεων. Οι γυναίκες αυτές επωμίστηκαν αυξημένες ευθύνες φροντίδας, ενώ ταυτόχρονα έπρεπε να ανταποκριθούν στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, συχνά υπό συνθήκες επισφάλειας. Το focus group στοχεύει στην εις βάθος ανάλυση των εμπειριών τους, στην καταγραφή των προκλήσεων που αντιμετώπισαν, καθώς και στην ανάδειξη των στρατηγικών που ανέπτυξαν για να προσαρμοστούν στις αυξημένες απαιτήσεις. Παράλληλα, διερευνά τον αντίκτυπο των σύγχρονων, πολλαπλών κρίσεων –οικονομικής, υγειονομικής και ενεργειακής– στον τομέα της φροντίδας και της οικιακής εργασίας των γυναικών. Λαμβάνοντας υπόψη τους στόχους του έργου, δημιουργήθηκε μια ενδεικτική λίστα θεμάτων/ερωτημάτων, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός για τη συζήτηση, εξασφαλίζοντας την εστίαση στους βασικούς άξονες της έρευνας.

Για τη συλλογή δεδομένων, επιλέχθηκε ένα δείγμα γυναικών με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ώστε να αντανakλά τις βασικές παραμέτρους της μελέτης. Οι συμμετέχουσες έπρεπε να πληρούν τα ακόλουθα κριτήρια:

- Μετανάστριες
- Αυτοαπασχολούμενες
- Μητέρες
- Ηλικίας 35 έως 65 ετών
- Μέλη οικογενειών με διπλό εισόδημα

Μετά τον καθορισμό του πληθυσμού-στόχου, συντάχθηκε ο Οδηγός Συνέντευξης, λαμβάνοντας υπόψη τη σχετική βιβλιογραφία και τα δεδομένα που απαιτούνταν για τη διερεύνηση του υπό έρευνα πληθυσμού. Οι θεματικοί άξονες που εξετάστηκαν και θα αναλυθούν στη συνέχεια ήταν οι ακόλουθοι:

- Ισορροπία εργασίας και οικιακών ευθυνών
- Υποστηρικτικό περιβάλλον και καθημερινή ρουτίνα
- Ελεύθερος χρόνος
- Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας
- Επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας
- Προκλήσεις και δυσκολίες: εμπειρίες, ικανοποίηση και προοπτικές

Αναφορικά με τον υπό έρευνα πληθυσμό που έπρεπε να συγκεντρωθεί για την ομάδα εστιασμένης συζήτησης, έγιναν διάφορων ειδών προσεγγίσεις. Αρχικά πραγματοποιήθηκε επικοινωνία με συλλόγους και κοινότητες μεταναστών στην Ελλάδα, αλλά και ΜΚΟ. Ωστόσο, στους περισσότερους συλλόγους δεν κατέστη δυνατή η επικοινωνία, σε κάποιες περιπτώσεις δεν ήταν έγκυροι οι τηλεφωνικοί αριθμοί και σε κάποιους άλλους συλλόγους η επικοινωνία κατέστη ατελέσφορη. Συγκεκριμένα, έγινε προσπάθεια επικοινωνίας με τον Σύλλογο Αλβανών «Λούσνια», το Στέκι Πολιτισμού Αλβανών Μεταναστών, τον Ελληνοβουλγαρικό Σύλλογο Φιλίας και Αλληλοβοήθειας, τη Βουλγαρική Κοινότητα και τον Ελληνοουκρανικό Σύλλογο. Επίσης, έγινε επικοινωνία με τη ΜΚΟ Generation 2.0, η οποία έρχεται σε άμεση επαφή με μεταναστευτικό πληθυσμό.

Παράλληλα, εκτός από τους προαναφερθέντες συλλόγους και ΜΚΟ, έγινε επικοινωνία και με την πλατφόρμα εύρεσης φροντιστριών, «Grandmama». Η Διευθύνουσα Σύμβουλος της συγκεκριμένης πλατφόρμας μας παρείχε βασικές πληροφορίες αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας της πλατφόρμας και συγκεκριμένα αναφορικά με το καθεστώς απασχόλησης των φροντιστριών, οι οποίες εργάζονται με εργόσημο. Δεδομένου ότι οι εργαζόμενες με εργόσημο δεν θεωρούνται αυτοαπασχολούμενες, αποκλείστηκαν από το δείγμα της έρευνας. Το στοιχείο αυτό του εργασιακού καθεστώτος της αυτοαπασχόλησης ήταν που δυσκόλεψε τα μέγιστα την εύρεση κατάλληλου πληθυσμού για την έρευνα.

Λαμβάνοντας υπόψη τον περιορισμένο χρόνο που διατέθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας, τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που έπρεπε να πληρούν οι ερωτώμενες, καθώς και την έλλειψη πληροφοριών από τους συλλόγους και το ευρύτερο δίκτυο μεταναστών και μεταναστριών, η αναζήτηση συμμετεχουσών προσανατολίστηκε τελικά σε άτομα από το ευρύτερο κοινωνικό δίκτυο των ερευνητριών του έργου. Τα άτομα αυτά κάλυπταν πλήρως τα απαιτούμενα κριτήρια συμμετοχής, επιτρέποντας τη διαδικασία συλλογής δεδομένων.

Η πρωταρχική συμμετέχουσα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εύρεση των υπόλοιπων συνεντευξιαζόμενων και, ακολουθώντας τη μορφή χιονοστιβάδας, διευρύνθηκε το δείγμα μέσω του κοινωνικού της δικτύου. Συνολικά το focus group απαρτίστηκε από 7 γυναίκες. Λόγω της δυσκολίας εύρεσης των συνεντευξιαζόμενων αλλά και της οργάνωσης της συνάντησης, το focus group πραγματοποιήθηκε με τα πρώτα τέσσερα άτομα στις 14 Ιουνίου. Λόγω του μικρού μεγέθους του δείγματος, για να μπορέσουμε να αποκτήσουμε πιο στέρεα δεδομένα, έγιναν στη συνέχεια τρεις ακόμα ατομικές συνεντεύξεις με μετανάστριες, στις 2 Ιουλίου, 30 Σεπτεμβρίου και 9 Οκτωβρίου αντίστοιχα. Όλες οι συμμετέχουσες πριν τη συνάντηση έλαβαν γνώση των στόχων του έργου τόσο προφορικά όσο και γραπτά. Σε όλες εστάλη ο Οδηγός Συνέντευξης εκ των προτέρων μαζί με ένα ενημερωτικό έντυπο

πληροφόρησης. Στην έναρξη της συνέντευξης οι συμμετέχουσες συναίνεσαν στη μαγνητοφώνηση της συζήτησης και ενημερώθηκαν για το Έντυπο Πληροφόρησης Συμμετεχόντων και Ενήμερης Συναίνεσης, το οποίο αφορούσε τη συμμετοχή τους στην έρευνα και την αξιοποίηση και τη χρήση των προσωπικών τους δεδομένων. Στη συνέχεια, υπέγραψαν το έντυπο, ώστε να ξεκινήσει η διαδικασία.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθούμε σε ορισμένες δυσκολίες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας. Όλες οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν διά ζώσης σε εξωτερικούς χώρους, κάτι που ενέχει τον κίνδυνο ανεπιθύμητου θορύβου, ο οποίος θα μπορούσε να επηρεάσει την ποιότητα της ηχογράφησης και της καταγραφής των δεδομένων. Επιπλέον, οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη θερινή περίοδο, γεγονός που προκάλεσε δύο αναβολές: η πρώτη οφειλόταν στον καύσωνα, ο οποίος έκανε τις συνθήκες ακατάλληλες για συναντήσεις σε εξωτερικό χώρο, και η δεύτερη στον επαναπρογραμματισμό των σχολικών εορτών λόγω του καύσωνα.

2.2 Οι θεματικοί άξονες της εστιασμένης συζήτησης

Λαμβάνοντας υπόψη τους στόχους του έργου και τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας μέσω της χρήσης ομάδων εστιασμένης συζήτησης, διαμορφώσαμε έναν ενδεικτικό κατάλογο θεματικών αξόνων και ερωτήσεων. Ο κατάλογος αυτός χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός για τις εστιασμένες συζητήσεις. Τα ερωτήματα που περιλαμβάνονταν επικεντρώθηκαν στους εξής βασικούς θεματικούς άξονες:

1. Ισορροπία εργασίας και οικιακών ευθυνών

Αυτή η ενότητα περιλαμβάνει ερωτήσεις οι οποίες αναδεικνύουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με την καθημερινή διαχείριση του νοικοκυριού και της οικογένειας παράλληλα με την εργασία τους, δίνοντας έμφαση στις καθημερινές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

- Πόσο δύσκολο ή εύκολο είναι για μια εργαζόμενη μητέρα σήμερα να συνδυάζει την εργασία της με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού;
- Θα λέγατε ότι η εργασία σας είναι κουραστική/απαιτητική; Γιατί;
- Τι σας δυσκολεύει περισσότερο με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
- Στο νοικοκυριό σας ποιος ασχολείται σήμερα με τη φροντίδα των παιδιών ή λοιπών μελών της οικογένειας (ηλικιωμένους κ.λπ.).

2. Υποστηρικτικό περιβάλλον και καθημερινή ρουτίνα

Αυτή η ενότητα εξετάζει πώς οι γυναίκες καταφέρνουν να διαχειριστούν τη φροντίδα του σπιτιού, των παιδιών και άλλων μελών της οικογένειας. Επίσης, επικεντρώνεται στη βοήθεια που λαμβάνουν οι γυναίκες από τα μέλη της οικογένειάς τους, φίλους, ή ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα. Το υποστηρικτικό περιβάλλον μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαχείριση των υποχρεώσεων, διευκολύνοντας τις γυναίκες να ανταποκριθούν καλύτερα στις επαγγελματικές και οικιακές ευθύνες. Επιπλέον, εξετάζεται εάν οι γυναίκες αυτές έχουν πρόσβαση σε δίκτυα υποστήριξης (π.χ. από άλλες μετανάστριες, μέλη της κοινότητας) ή αν αναγκάζονται να διαχειρίζονται τα πάντα μόνες τους.

- Ποιος/ποιοι σας ανακουφίζουν/διευκολύνουν/βοηθάνε με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
- Μπορείτε να μας περιγράψετε μια καθημερινή ημέρα από το πρωί που ξυπνάτε μέχρι το βράδυ; Συνήθως τι περιλαμβάνει το καθημερινό σας πρόγραμμα;
- Τι περιλαμβάνει η φροντίδα των παιδιών ή των λοιπών μελών της οικογένειας;

3. Ελεύθερος χρόνος

Ο ελεύθερος χρόνος, ενώ θα μπορούσε να ιδωθεί σαν ένα επακόλουθο και συνέχεια της ενότητας του υποστηρικτικού περιβάλλοντος, αποτελεί μια ξεχωριστή ενότητα στην οποία αναλύονται αποκλειστικά και μόνο δύο ερωτήσεις και υποδεικνύουν κατά πόσο οι γυναίκες έχουν την ευκαιρία να αφιερώσουν χρόνο στον εαυτό τους. Το υποστηρικτικό περιβάλλον εστιάζει στο εξωτερικό πλαίσιο που περιβάλλει τη γυναίκα, ενώ ο ελεύθερος χρόνος εστιάζει στην εσωτερική εμπειρία των γυναικών. Συνδέεται με την προσωπική ευεξία και τη δυνατότητα των γυναικών να ξεκουραστούν ή να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που τις ευχαριστούν. Επομένως, παρόλο που το υποστηρικτικό περιβάλλον μπορεί να επηρεάσει τον ελεύθερο χρόνο, θεωρούμε ότι είναι δύο διαφορετικές έννοιες που αξίζει να εξεταστούν ξεχωριστά, για να αποκαλύψουν πληρέστερα τις εμπειρίες των γυναικών μεταναστριών.

- Γενικά μιλώντας, θεωρείτε πως έχετε ελεύθερο χρόνο για εσάς προσωπικά; Έχετε κάποια δραστηριότητα εντός ή εκτός σπιτιού που σας διασκεδάσει/ευχαριστεί/ξεκουράζει, και ποια είναι αυτή;
- Τι σημαίνει ελεύθερος χρόνος για εσάς; Πόσο ελεύθερο χρόνο έχετε μέσα στην εβδομάδα και πώς τον αξιοποιείτε;

4. Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας

Αυτή η ενότητα εξετάζει τα διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες μεταξύ επαγγελματικής απασχόλησης και αφοσίωσης στις οικιακές και οικογενειακές τους ευθύνες. Οι κρίσεις, όπως η πανδημία, η οικονομική ύφεση και η αύξηση του κόστους διαβίωσης έχουν εντείνει τις πιέσεις που δέχονται, αναγκάζοντάς τες να επαναξιολογήσουν τις επιλογές τους όσον αφορά την εργασία και τις οικιακές ευθύνες.

- Έχετε σκεφτεί να αφήσετε τη δουλειά σας και να ασχοληθείτε αποκλειστικά και μόνο με το σπίτι;
- Έχετε σκεφτεί να αλλάξετε δουλειά;
- Σκεφτήκατε ποτέ να σταματήσετε τη δουλειά σας για να αφοσιωθείτε στη φροντίδα και το μέγαλωμα των παιδιών;

5. Επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας

Για να κατανοήσουμε πώς οι κρίσεις έχουν διαμορφώσει τις πρακτικές και τις ευθύνες των γυναικών όσον αφορά τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα των μελών της οικογένειάς τους, διαμορφώσαμε ένα σύνολο ερωτήσεων που στοχεύουν να διερευνήσουν τις εμπειρίες και τις προσαρμογές τους. Οι ερωτήσεις αυτές εξετάζουν πώς η ακρίβεια επηρέασε τη φροντίδα του σπιτιού, πώς η πανδημία COVID-19 επαναπροσδιόρισε τις ευθύνες εντός του νοικοκυριού, και πώς η οικονομική κρίση της περιόδου 2010-2012 επηρέασε τις οικιακές συνήθειες και τη φροντίδα της οικογένειας.

- Λόγω της ακρίβειας τι έχει αλλάξει στη φροντίδα του νοικοκυριού σας σήμερα (π.χ. αλλαγές στις συνήθειες μαγειρέματος, υγιεινής και οικιακής φροντίδας, αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες αγοράς προϊόντων οικιακής φροντίδας, επιπλέον ή νέα βάρη και ευθύνες, αύξηση/μείωση ωρών οικιακής φροντίδας);
- Κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Γενικά μιλώντας, στη διάρκεια της πανδημίας πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας (π.χ. τηλεργασία ή μείωση ωρών αμειβόμενης εργασίας, βοήθεια των παιδιών στη σχολική τηλεργασία, παραμονή των παιδιών στο σπίτι με κλειστούς βρεφονηπιακούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και σχολεία κ.ά.);
- Κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης (2010-12) την περίοδο των μνημονίων ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση

του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας;

6. Προκλήσεις και δυσκολίες: εμπειρίες, ικανοποίηση και προοπτικές

Αυτή η ενότητα εστιάζει στη συνολική εμπειρία των γυναικών από τις διαδοχικές κρίσεις που έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη ζωή τους, αναδεικνύοντας τις δυσκολίες, το επίπεδο ικανοποίησης από την επαγγελματική και προσωπική τους πορεία, καθώς και τις σκέψεις τους για το μέλλον. Η ενότητα αυτή εξετάζει πώς οι συνεχείς κρίσεις –οικονομική, πανδημική και η τρέχουσα περίοδος ακρίβειας– διαμόρφωσαν όχι μόνο την καθημερινότητά τους, αλλά και τη γενικότερη στάση τους απέναντι στη ζωή και τις επιλογές που κλήθηκαν να κάνουν.

- Ποια είναι/ήταν η πιο δύσκολη περίοδος για εσάς; Σήμερα, η περίοδος της πανδημίας ή τα πρώτα χρόνια της κρίσης;
- Σήμερα αισθάνεστε ικανοποιημένη από τη δουλειά σας και τον χρόνο που αφιερώνετε στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών ή μελών της οικογένειας που έχουν ανάγκη φροντίδας; Πώς τα καταφέρνετε;
- Πιστεύετε ότι δυσκολεύεστε περισσότερο στα θέματα που συζητήσαμε επειδή είστε μετανάστρια;
- Έχετε σκεφτεί την προοπτική επιστροφής στη χώρα καταγωγής σας λόγω επιδείνωσης των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑ ΕΝΟΤΗΤΑ**3.1 Ισορροπία εργασίας και οικιακών ευθυνών**

Η εξισορρόπηση μεταξύ επαγγελματικών και οικιακών υποχρεώσεων αποτελεί μια από τις πιο απαιτητικές προκλήσεις για τις γυναίκες που εργάζονται και ταυτόχρονα αναλαμβάνουν τις ευθύνες της φροντίδας του σπιτιού και της οικογένειας. Στην πρώτη ενότητα θα αναφερθούμε στις δυσκολίες που συναντούν οι εργαζόμενες μητέρες στην προσπάθειά τους να συνδυάσουν την εργασία με τις οικιακές υποχρεώσεις, όπως τη φροντίδα των παιδιών και τη διαχείριση του νοικοκυριού. Οι ερωτήσεις επικεντρώθηκαν στην καθημερινότητα των γυναικών, αναδεικνύοντας τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, την κόπωση που μπορεί να προκαλεί η επαγγελματική τους δραστηριότητα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο καταμερίζονται οι ευθύνες εντός του νοικοκυριού. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον βαθμό στον οποίο οι γυναίκες δυσκολεύονται να βρουν ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, καθώς προσπαθούν να ανταποκριθούν με επιτυχία και στους δύο αυτούς απαιτητικούς τομείς.

Μέσα από την ενότητα αυτή, η έρευνα επιδιώκει να αποτυπώσει τις εμπειρίες των γυναικών που επιβαρύνονται από τη διπλή ευθύνη, αναζητώντας στοιχεία που αφορούν τόσο τις πρακτικές προσαρμογές που υιοθετούν όσο και τις δυσκολίες που βιώνουν στην καθημερινή τους ζωή. Όλες οι ερωτώμενες συμφώνησαν ότι ο συνδυασμός των επαγγελματικών και των οικιακών υποχρεώσεων είναι αρκετά δύσκολος. Ενδεικτικά παρατίθεται η απάντηση μίας εκ των ερωτώμενων, η οποία όμως είναι αντιπροσωπευτική και των υπολοίπων: *«Είναι αρκετά δύσκολο. Η δουλειά μας είναι απαιτητική, καθώς περιλαμβάνει πολλές ώρες και μεγάλη ευθύνη. Πρέπει να βρίσκομαι διαρκώς σε εγρήγορση και να φροντίζω για την ομαλή λειτουργία της επιχείρησης, ενώ παράλληλα πρέπει να καλύπτω και υποχρεώσεις στο σπίτι, όπως το μαγείρεμα, το καθάρισμα και τα παιδιά»*. Αντίστοιχα, μία από τις ερωτώμενες διασαφηνίζει ότι λόγω των υποχρεώσεων και της μικρής ηλικίας των παιδιών δεν μπορεί να εργαστεί περισσότερες ώρες ή να αναλάβει δουλειά γραφείου λόγω της ανάγκης της να είναι παρούσα στο σπίτι ενδιάμεσες ώρες μέσα στην ημέρα. *«Δεν μπορώ να πάω σε μια δουλειά που πρέπει να κάνω, ας πούμε 8:00 με 16:00, δεν μπορώ γιατί το παιδί μου το πάω στο σχολείο 8 και τέταρτο, οπότε μέχρι να φτάσω στη δουλειά θα πάει 9:00 ή 9:30 [...] δουλεύει ο άντρας μου πολλές ώρες και πρέπει κάποιος να είναι στο σπίτι»*. Αυτή η προσέγγιση αποκαλύπτει το βαθύ αίσθημα ευθύνης των γυναικών απέναντι στον ρόλο τους

ως μητέρες και φροντίστριες, προτάσσοντας τις οικογενειακές ανάγκες έναντι των επαγγελματικών τους φιλοδοξιών.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί κάτι που αποτυπώνεται από τις απαντήσεις των γυναικών και αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για το τι θεωρούν «φροντίδα». Οι ερωτήσεις στη συνέντευξη είχαν χωριστεί και διατυπωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει μια ξεχωριστή ενότητα για την ενασχόληση με τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα του σπιτιού και, αντίστοιχα, μια διαφορετική ενότητα για την ενασχόληση με τη φροντίδα των παιδιών και λοιπών μελών της οικογένειας. Ωστόσο, τη στιγμή που οι ερωτώμενες απαντούσαν για τη δυσκολία που αντιμετωπίζουν να συνδυάσουν την εργασία τους με τη φροντίδα του σπιτιού, παράλληλα συμπεριλάμβαναν μέσα στις απαντήσεις τους και πληροφορίες που αφορούσαν τη φροντίδα των παιδιών τους. Μία από τις ερωτώμενες, στην ερώτηση που αφορούσε τον συνδυασμό επαγγελματικών και των οικιακών υποχρεώσεων, πέραν της δυσκολίας, επισημαίνει την ψυχολογική επιβάρυνση που προστίθεται στην ήδη απαιτητική καθημερινότητά της, αναφέροντας ότι ακόμα και τα μεγαλύτερα παιδιά, που δεν διαμένουν μαζί της, της προκαλούν ανησυχία: *«Ακόμα και τα κορίτσια που δεν μένουν μαζί μου, τα έχω έννοια να μάθω αν είναι καλά»*. Οι αφηγήσεις των γυναικών καταδεικνύουν ότι η εργασία τους είναι απαιτητική, τόσο σωματικά όσο και ψυχικά, με την κάθε μια να αναφέρει διαφορετικές πτυχές του βάρους που επωμίζεται.

Το μεγαλύτερο βάρος των οικιακών εργασιών και της φροντίδας των παιδιών, όπως αποτυπώνεται ήδη από τις απαντήσεις, πέφτει πάνω στις ερωτώμενες, ενώ παράλληλα πρέπει να διαχειριστούν την εξάντληση που προκαλείται από την εργασία τους. Ο συνδυασμός της εργασίας και των οικιακών ευθυνών συνοδεύεται από έντονη σωματική κόπωση που δυσχεραίνει περαιτέρω τη φροντίδα του σπιτιού: *«[...] ξεκινάω από τις 11 π.μ. τη δουλειά, οπότε προλαβαίνω να μαγειρέψω. Μετά τη δουλειά είμαι τόσο κουρασμένη που δύσκολα ξεκινάω να κάνω το σπίτι μου. Περιμένω μέρες που δεν θα έχω τόσο πολλή δουλειά. Γυρίζω εξαντλημένη κάποιες φορές»*. Η φύση της εργασίας τους και οι πολλές ώρες δουλειάς συμβάλλουν στη σωματική εξάντληση των ερωτώμενων, και για αυτό όπως αναφέρουν περιμένουν *«μέρες που δεν θα έχει τόσο πολλή δουλειά ή τα Σαββατοκύριακα»* για να μπορέσουν να ασχοληθούν με τις οικιακές εργασίες. Οι προσωπικές τους μαρτυρίες αποτυπώνουν την έντονη σωματική και ψυχική κόπωση που βιώνουν, καθώς και τις δυσκολίες εξισορρόπησης των πολλαπλών τους ρόλων. Για να μπορέσουν λοιπόν οι ερωτώμενες να αντεπεξέλθουν στην επαγγελματική τους ζωή, βρίσκουν τακτικές διαχείρισης, όπως την καθυστέρηση της έναρξης εργασίας, την προσαρμογή του ωραρίου ή τον καταμερισμό των οικιακών εργασιών πριν ή μετά την εργασία τους.

Αναφορικά με τις οικιακές εργασίες που δυσκολεύουν περισσότερο τις συμμετέχουσες, όλες ανέφεραν ότι οι καθημερινές οικιακές δουλειές, όπως το συμμαζέμα, το καθάρισμα και το μαγείρεμα, αναδεικνύονται ως ιδιαίτερα απαιτητικές δεδομένου ότι εργάζονται πολλές ώρες και επιστρέφουν αργά στο σπίτι, κυρίως λόγω του χρόνου και της ενέργειας που απαιτούν. Όπως αναφέρει μια από τις συμμετέχουσες, *«το μαγείρεμα και το σίδερο με δυσκολεύουν περισσότερο γιατί απαιτούν πολύ χρόνο και είμαι ήδη κουρασμένη από τη δουλειά και δυσκολεύομαι να βρω την ενέργεια για να φροντίσω το σπίτι»*. Η συγκεκριμένη εμπειρία τονίζει τη δυσκολία των γυναικών να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του νοικοκυριού, παρά την εξάντληση που νιώθουν. Η ανάγκη για επιλογή μεταξύ ξεκούρασης και οικιακών εργασιών είναι ένα συνεχές δίλημμα. Όπως εξηγεί μια άλλη γυναίκα, *«υπάρχουν στιγμές που πρέπει να επιλέξω ανάμεσα στο να ξεκουραστώ ή να κάνω τις οικιακές δουλειές, και αυτή η επιλογή είναι δύσκολη»*. Αυτή η δήλωση δείχνει ότι οι γυναίκες δεν έχουν πάντα τον απαραίτητο χρόνο και χώρο για ανάπαυση, γεγονός που επιβαρύνει ακόμα περισσότερο την καθημερινότητά τους, αναγκάζοντάς τες συχνά να επιλέξουν τη συνέχιση της εργασίας στο σπίτι, έναντι της ξεκούρασής τους.

Οι απαντήσεις των γυναικών αποκαλύπτουν την πραγματικότητα της εξισορρόπησης εργασίας και οικιακών ευθυνών, και υπογραμμίζουν τη σωματική και ψυχική επιβάρυνση που προκαλείται από αυτή τη διπλή ευθύνη. Οι γυναίκες καλούνται να διαχειριστούν μια πληθώρα υποχρεώσεων, από τη δουλειά μέχρι το σπίτι, χωρίς να έχουν πάντα τον χρόνο ή την ενέργεια που απαιτείται για να φροντίσουν τόσο την επαγγελματική όσο και την προσωπική τους ζωή. Παρά τις προκλήσεις, βρίσκουν τρόπους να ανταποκριθούν, όμως η ανάγκη για ισορροπία μεταξύ επαγγελματικών και προσωπικών καθηκόντων παραμένει διαρκής και απαιτητική.

3.2 Υποστηρικτικό περιβάλλον και καθημερινή ρουτίνα

Το υποστηρικτικό περιβάλλον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαχείριση των υποχρεώσεων των γυναικών και στην εξισορρόπηση επαγγελματικών και οικιακών ευθυνών. Στη συγκεκριμένη ενότητα οι εμπειρίες των γυναικών περιγράφουν τις διαρκείς απαιτήσεις του νοικοκυριού, καθώς και το είδος και την έκταση της υποστήριξης που λαμβάνουν, υπογραμμίζοντας τη σημασία της αλληλεγγύης εντός της οικογένειας.

Για ορισμένες γυναίκες, ο σύζυγος παρέχει στήριξη στις οικιακές υποχρεώσεις, αν και αυτή η βοήθεια είναι συχνά περιορισμένη λόγω των επαγγελματικών του καθηκόντων. Μία από τις ερωτώμενες εξηγεί: *«Θα βοηθήσει και ο άντρας μου. Η κόρη μου θα καθαρίσει το*

δωμάτιό της. Πριν πολλά χρόνια σκούπιζε ο άντρας μου. Τώρα λείπει πολλές ώρες οπότε τα έχω αναλάβει αποκλειστικά εγώ. Το πιο πολύ βάρος το έχω εγώ, λόγω που δουλεύει ο άντρας μου κι αυτός από το πρωί μέχρι το βράδυ, οπότε είναι λίγο δύσκολα και το παλεύουμε και το καταφέρνουμε». Μία άλλη αναφέρει: «Εμένα μαγειρεύει πού και πού, αλλά αν μαγειρέψει σήμερα θα πει αύριο όχι». Αυτά τα αποσπάσματα υποδεικνύουν ότι η συμμετοχή των συζύγων είναι εν μέρει παρούσα, αλλά είτε λόγω των αυξημένων ωρών εργασίας είτε λόγω απροθυμίας η συνεισφορά στις οικογενειακές υποχρεώσεις είναι μικρή και ως εκ τούτου το μεγαλύτερο μέρος των οικιακών ευθυνών μετατοπίζεται στη σύζυγο. Μία άλλη συμμετέχουσα αναφέρει: «Ο άντρας μου βοηθάει όσο μπορεί, αλλά εργάζεται πολλές ώρες, οπότε το μεγαλύτερο βάρος το αναλαμβάνω εγώ. Το παιδί βοηθάει λίγο με τα δικά του πράγματα». Τόσο σε αυτό όσο και στα προηγούμενα αποσπάσματα παρατηρούμε ότι η βοήθεια από τους συζύγους αλλά και τα παιδιά είναι ελάχιστη και περιορίζεται σε συγκεκριμένες διαδικασίες.

Παράλληλα, μια άλλη γυναίκα εκφράζει την επιθυμία της για μεγαλύτερη υποστήριξη από τις κόρες της που δεν ζουν πλέον στο σπίτι: «Οι κόρες μου όσο ζούσαν στο σπίτι με βοηθούσαν να καθαρίσουν ή να πλύνουν τα πιάτα, αλλά τώρα όταν έρχονται νιώθουν σαν να ήρθαν επίσκεψη. Θα ήθελα και εγώ λίγη βοήθεια». Η παρατήρηση αυτή αναδεικνύει την προσδοκία για βοήθεια που μειώνεται, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, απομακρύνονται από το σπίτι και αναλαμβάνουν πλέον τα δικά τους βάρη που πρέπει να διαχειριστούν. Σε μια άλλη περίπτωση, τα παιδιά παρέχουν κάποια μικρή στήριξη, αλλά όταν παρακινούνται από επιπλέον κίνητρο. Όπως εξηγεί μία μητέρα: «Ο άντρας μου πηγαίνει στο σούπερ μάρκετ. Άμα προλαβαίνει, μπορεί να κάνει μπάνιο στη μικρή, γιατί η μικρή τον ζητάει. Η μεγάλη πάρα πολύ σπάνια μπορεί και αυτή να βοηθήσει ή κάνει μπάνιο στη μικρή. Της λέω ότι άμα θέλεις το Σάββατο να βγεις και θέλεις να σου δώσω κάποια λεφτά, πρέπει να τη διαβάξεις». Αυτό το απόσπασμα φανερώνει την προσπάθεια της μητέρας να ενισχύσει τη συμμετοχή της μεγάλης κόρης, προσφέροντας κίνητρα για να συμβάλει στη φροντίδα της μικρότερης αδελφής.

Μία από τις συμμετέχουσες ανέφερε ότι λαμβάνει υποστήριξη από εξωτερική πηγή, συγκεκριμένα από μια οικιακή βοηθό, γεγονός που αποδεικνύεται καθοριστικό στη διαχείριση των ευθυνών: «Ο σύζυγός μου βοηθάει αρκετά με τα παιδιά. Μοιράζεται τις ευθύνες για τα παιδιά και το σπίτι όταν μπορεί. Επιπλέον, έχουμε μια κοπέλα που έρχεται μία φορά την εβδομάδα για τις βαριές δουλειές του σπιτιού, όπως το σίδερο και το καθάρισμα, κάτι που μας διευκολύνει πολύ. Αυτή η βοήθεια είναι απαραίτητη για να προλάβουμε την καθημερινότητα». Η εξωτερική αυτή βοήθεια αναδεικνύει την ανάγκη για πρόσθετη στήριξη,

καθώς οι καθημερινές απαιτήσεις σε οικιακές εργασίες ξεπερνούν τις δυνατότητες λόγω των επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων.

Παρά το γεγονός ότι όλες οι ερωτώμενες βρίσκονται σε οικογένειες διπλού εισοδήματος, μια συμμετέχουσα ανέφερε κοφτά και περιεκτικά «Όλα εγώ», μια απλή αλλά ισχυρή δήλωση, που υπογραμμίζει το αίσθημα μοναξιάς στην ανάληψη των καθημερινών υποχρεώσεων του σπιτιού. Οι απαντήσεις των γυναικών παρουσιάζουν μια εικόνα καθημερινής προσπάθειας να ανταποκριθούν σε πολλαπλές ευθύνες, με τη βοήθεια από το οικογενειακό περιβάλλον να είναι ελάχιστη και να κυμαίνεται ανάλογα με τις δυνατότητες και τη διαθεσιμότητα των υπόλοιπων μελών. Παρά τις διαφορετικές συνθήκες, κοινός παρονομαστής είναι το αυξημένο βάρος που φέρουν όλες αυτές οι γυναίκες, το οποίο διαμορφώνει την καθημερινότητά τους και τις σχέσεις τους με τους οικείους τους.

Αναφορικά με τη φροντίδα των παιδιών και των άλλων μελών της οικογένειας οι απαντήσεις των ερωτώμενων δείχνουν ότι η ευθύνη της φροντίδας κατανέμεται ανισομερώς, με τις μητέρες να επωμίζονται την πλειονότητα των καθημερινών αναγκών και δραστηριοτήτων των παιδιών. Η φροντίδα αποτελείται από ένα ευρύ φάσμα υποχρεώσεων: *«περιλαμβάνει το μαγείρεμα, τη βοήθεια με τα μαθήματα του μεγάλου και τη μεταφορά τους σε εξωσχολικές δραστηριότητες»*. Αυτή η περιγραφή, η οποία ήταν κοινή σε όλες τις ερωτώμενες, υπογραμμίζει τον απαιτητικό και πολυσχιδή χαρακτήρα της φροντίδας, με τις μητέρες να προσπαθούν να ανταποκριθούν σε διάφορες ανάγκες των παιδιών σε καθημερινή βάση.

Οι γυναίκες συνήθως αναλαμβάνουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο σε θέματα φροντίδας και επιτήρησης, ιδιαίτερα όταν τα παιδιά είναι μικρά. Μία από τις συμμετέχουσες αναφέρει ότι, όταν η κόρη της ήταν μικρότερη, η ίδια τη βοηθούσε με τα μαθήματα και την πήγαινε στο σχολείο, ενώ ο πατέρας αναλάμβανε κυρίως την ψυχαγωγία: *«[...] όταν ήτανε πιο μικρή στο διάβασμα τη βοηθούσα εγώ [...] ο μπαμπάς ήταν στο σπίτι πιο πολύ να παίζουνε»*. Η διαφοροποίηση των ρόλων δείχνει την τάση να ανατίθενται στις μητέρες οι ευθύνες της φροντίδας και στους πατέρες οι πιο ψυχαγωγικές και χαλαρές δραστηριότητες. Σε περιπτώσεις μάλιστα που τα παιδιά έχουν ιδιαίτερες μαθησιακές ανάγκες, το βάρος της φροντίδας γίνεται ακόμα μεγαλύτερο για τις μητέρες. Όπως αναφέρει μια μητέρα, *«πιο πολύ ασχολήθηκα με την μεγάλη μου κόρη που έχει δυσλεξία, από την πρώτη τάξη είχε πρόβλημα και χρειαζόταν βοήθεια. Δεν βοηθούσε πολύ ο άντρας μου όσο ήταν μικρά τα παιδιά, εγώ τα πήγαινα στις δραστηριότητες»*. Η υποστήριξη των παιδιών με μαθησιακές ανάγκες απαιτεί πρόσθετη αφοσίωση και χρόνο, κάτι που στην προκειμένη περίπτωση ανέλαβε μονομερώς η συμμετέχουσα, επιδεινώνοντας την ήδη βεβαρυμένη καθημερινότητά της. Με την εφηβεία,

παρατηρούνται ορισμένες αλλαγές στη δυναμική της φροντίδας, με τους πατέρες να αναλαμβάνουν μεγαλύτερο ρόλο λόγω της μετακίνησης των παιδιών, όπως σημειώνει και μία από τις γυναίκες: *«Μέχρι το γυμνάσιο ήμουν μόνο εγώ με το παιδί. Τώρα με την εφηβεία... την πηγαίνει ο άντρας μου σε βόλτες και σε εξωτερικές δραστηριότητες»*. Αυτή η αλλαγή στην κατανομή των ευθυνών υποδηλώνει ότι, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και αυξάνονται οι εξωσχολικές τους δραστηριότητες, η συμμετοχή των συζύγων στην καθημερινή φροντίδα γίνεται πιο ενεργή και απαραίτητη.

Ωστόσο, μερικές φορές, οι επαγγελματικές υποχρεώσεις του πατέρα περιορίζουν τη συμμετοχή του στη φροντίδα. Μια γυναίκα μοιράζεται ότι, παρά την επιθυμία του συζύγου της να βοηθήσει, το ωράριό του δεν του επιτρέπει να συμμετέχει ενεργά στις καθημερινές ευθύνες. *«Του άντρα μου δεν του επιτρέπει το ωράριο, παρόλο που έχει μεγάλη θέληση να βοηθήσει, αλλά δεν είναι σπίτι ώρες που τον χρειάζομαι. Βοηθάει πιο πολύ στη μαγειρική»*. Η εμπειρία αυτή υπογραμμίζει τη δυσκολία στην ισότιμη κατανομή της φροντίδας, καθώς τα επαγγελματικά ωράρια συχνά αφήνουν τον κύριο όγκο των ευθυνών στη μητέρα.

Οι περιγραφές των γυναικών αποκαλύπτουν μια καθημερινή ζωή γεμάτη ευθύνες, όπου η φροντίδα των παιδιών περιλαμβάνει πολυάριθμες και απαιτητικές δραστηριότητες. Στη διάρκεια μιας τυπικής ημέρας, ο χρόνος των συμμετεχουσών διαμοιράζεται μεταξύ εργασίας και οικιακών υποχρεώσεων, με ελάχιστα περιθώρια ξεκούρασης. Για πολλές από τις γυναίκες, η ημέρα ξεκινά νωρίς το πρωί. Όπως σημειώνει μια από αυτές, *«η ημέρα μου ξεκινάει γύρω στις 6:30. Ξυπνάω τα παιδιά, τα ετοιμάζω για το σχολείο [...] Στη συνέχεια, πηγαίνω στη δουλειά, όπου εργάζομαι συνήθως από τις 8 το πρωί μέχρι τις 3 το απόγευμα. Όταν επιστρέφω στο σπίτι, ασχολούμαι με τις δουλειές, όπως μαγείρεμα και καθαριότητα, και βοηθάω τα παιδιά με τα μαθήματά τους. Το απόγευμα μπορεί να χρειαστεί να επιστρέψω στο μαγαζί για να καλύψω κάποιες ανάγκες. Η μέρα μου τελειώνει συνήθως γύρω στις 12 το βράδυ»*. Η συνεχής εναλλαγή μεταξύ διαφορετικών ρόλων, επαγγελματικών και οικιακών, καθιστά τη μέρα εξαιρετικά φορτωμένη. Η έντονη φύση της καθημερινότητας αποτυπώνεται και από το παρακάτω απόσπασμα, καθώς η γυναίκα αναλαμβάνει συνεχώς ευθύνες, με τη μέρα της να τελειώνει αργά το βράδυ, χωρίς σημαντικά διαλείμματα: *«Ξυπνάω πολύ πρωί 6:00-6:30, ετοιμάζω το παιδί για το σχολείο και φεύγω για δουλειά. Γυρίζω σπίτι το μεσημέρι, ψωνίζω, μαγειρεύω, κάνω κάποιες δουλειές, θα βοηθήσω το παιδί με τα μαθήματα. Το απόγευμα κάποιες μέρες έχω πάλι δουλειά. Το βράδυ μπορεί να κάτσω λίγο να δω τηλεόραση, αλλά συνήθως είμαι πολύ κουρασμένη»*. Όλες οι ερωτώμενες οργανώνουν τη μέρα τους και τις ώρες εργασίας τους γύρω από το πρόγραμμα των παιδιών τους.

Η καθημερινή περιγραφή που έδωσαν οι γυναίκες της έρευνας δείχνει πως η ημέρα τους είναι γεμάτη με διάφορες εργασίες που ξεκινούν από πολύ νωρίς το πρωί και συνεχίζονται μέχρι αργά το βράδυ. Η φροντίδα των παιδιών, η διαχείριση του σπιτιού και οι απαιτήσεις της δουλειάς προσδίδουν έναν έντονο ρυθμό στην καθημερινότητά τους, χωρίς επαρκή διαλείμματα για ανάπαυση.

3.3 Ελεύθερος χρόνος

Η ενότητα του ελεύθερου χρόνου εστιάζει στην εμπειρία των γυναικών αναφορικά με τις ευκαιρίες που έχουν για χαλάρωση μέσα στις απαιτητικές συνθήκες της καθημερινότητάς τους. Στόχος είναι να αναδειχθούν οι προκλήσεις και οι περιορισμοί που αντιμετωπίζουν, όπως η σωματική κόπωση και οι οικονομικές δυσκολίες, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους προσπαθούν να εξασφαλίσουν στιγμές ξεκούρασης ή κοινωνικοποίησης. Μέσα από τις αφηγήσεις τους, σκιαγραφούνται οι απλές αλλά πολύτιμες δραστηριότητες που επιλέγουν για να διατηρήσουν μια αίσθηση ισορροπίας και προσωπικού χώρου.

Η έννοια του ελεύθερου χρόνου για τις γυναίκες αντανακλά την ανάγκη τους για στιγμές απομάκρυνσης από τις καθημερινές ευθύνες και υποχρεώσεις. Ο ελεύθερος χρόνος συνδέεται κυρίως με τη δυνατότητα να χαλαρώσουν και να αφιερώσουν λίγες στιγμές σε προσωπικές δραστηριότητες. Μία από τις συμμετέχουσες αναφέρει ότι ο ελεύθερος χρόνος για την ίδια σημαίνει *«να έχω λίγο χώρο να απομακρυνθώ από τις υποχρεώσεις και να επικεντρωθώ σε κάτι που χαλαρώνει εμένα. Έχω λίγο ελεύθερο χρόνο την Κυριακή, όπου προσπαθώ να κοιμηθώ λίγο παραπάνω»*. Αυτή η αναφορά αποκαλύπτει πόσο σημαντικές είναι ακόμα και οι ελάχιστες στιγμές ξεκούρασης και προσωπικής ανάπαυσης για τις γυναίκες που ζουν με έντονες καθημερινές απαιτήσεις. Όλες οι συμμετέχουσες περιέγραψαν τον ελεύθερο χρόνο ως μια στιγμή που δεν θα σκέφτονται υποχρεώσεις. Η ανάλυση των απαντήσεων αποκαλύπτει ότι για τις γυναίκες ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί μια σπάνια πολυτέλεια.

Οι περισσότερες περιγραφές αποκαλύπτουν ότι, αν και προσπαθούν να εξασφαλίσουν λίγες στιγμές χαλάρωσης, οι ευθύνες, η σωματική κόπωση και οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι συχνά περιορίζουν τις επιλογές τους. Μία γυναίκα αναφέρει: *«[...] έκανα ποδήλατο πριν ξεκινήσω τη δουλειά, αλλά τώρα γυρίζω πάρα πολύ κουρασμένη στα πόδια, δεν μπορώ, έχω και πρόβλημα με τα γόνατα τώρα τελευταία»*. Η ίδια αναφέρεται και στις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει, οι οποίες επηρεάζουν ακόμα και απλές επιλογές: *«[...] το θέμα είναι πως και για να κάνεις κάτι θέλει λεφτά. Ακόμα και να πας κομμωτήριο ας πούμε για*

χτένισμα, δεν το κάνω. Επειδή ήμουν περίπου 14 χρόνια άνεργη, δεν το έχω στο πρόγραμμά μου, εκτός από κούρεμα δεν κάνω κάτι άλλο, [...] έξοδα για εμένα δεν κάνω, μαζεύεσαι αναγκαστικά». Αυτή η περιγραφή υπογραμμίζει το γεγονός ότι η οικονομική κατάσταση επιβάλλει περιορισμούς ακόμα και στις πιο απλές και περιστασιακές απολαύσεις.

Για άλλες γυναίκες, η εύρεση ελεύθερου χρόνου αποτελεί στόχο που προσπαθούν να επιτύχουν, έστω και με μικρές καθημερινές δραστηριότητες. Μία συμμετέχουσα περιγράφει ότι το περπάτημα είναι η προσωπική της διαφυγή: *«Πάω για περπάτημα από τότε που διόρθωσα το πρόβλημα με τα πόδια μου. Πάντα προσπαθούσα να έχω έστω και λίγο χρόνο, γιατί δεν γίνεται αλλιώς να είσαι συνέχεια σπίτι-δουλειά, δουλειά-σπίτι».* Η δραστηριότητα αυτή της δίνει την αίσθηση της χαλάρωσης και της προσωπικής ελευθερίας, βοηθώντας τη να απομακρυνθεί από τις συνεχείς υποχρεώσεις. Μία άλλη, ακολουθώντας το πρόγραμμα του παιδιού της, αξιοποιεί τον κενό χρόνο που προκύπτει ανάμεσα στις εξωτερικές δραστηριότητες: *«Δεν έχω πολύ χρόνο, αλλά προσπαθώ, μία φορά την εβδομάδα που το παιδί έχει ρομποτική. Είναι δύο ώρες, οπότε τις ώρες που κάνει ρομποτική, εγώ είμαι για καφέ».* Αυτή η προσέγγιση, αν και περιβάλλεται από άγχος και χρονική πίεση, υποδηλώνει την προσπάθειά της να εντάξει λίγη προσωπική απόλαυση μέσα στο πολυσύχολο πρόγραμμα της οικογένειας.

Η εύρεση χρόνου για έξοδο, έστω και περιστασιακά, αποδεικνύεται σημαντική για όλες τις συμμετέχουσες. Μία από αυτές αναφέρει ότι μία φορά την εβδομάδα επιδιώκει να βγαίνει, ακόμα και αν η έξοδός της δεν περιλαμβάνει κάποια κοστοβόρα διαδικασία: *«Πάντα προσπαθώ. Παρασκευή βράδυ ή Σάββατο βράδυ θα πάμε έξω, για καφεδάκι. Και λεφτά να μην έχουμε θα πάρουμε σε πλαστικό, και με τον κορωνοϊό σε παγκάκι καθόμασταν».* Αυτή η αίσθηση συνέπειας στην ανάγκη για λίγη διασκέδαση και χαλάρωση, παρά τις δυσκολίες, δείχνει τη σημαντικότητα της κοινωνικής επαφής και της απόδρασης από τη ρουτίνα.

Στη συγκεκριμένη ερώτηση, ο αριθμός των παιδιών και η ηλικία τους καθόρισαν τις απαντήσεις των ερωτώμενων. Σε όλες τις προηγούμενες αναφορές, οι συμμετέχουσες έχουν ένα παιδί, ηλικίας 14 ετών και άνω. Δύο από τις ερωτώμενες, που έχουν δύο παιδιά ηλικίας μικρότερης των 12 ετών, ανέφεραν ότι οι έξοδοι και η κοινωνική τους ζωή είναι περιορισμένες: *«Βγαίνω μία-δύο φορές το μήνα. Πάμε σε διάφορα μέρη. Άλλες φορές βγαίνουμε με τον άντρα μου, άλλες μας καλούνε κάπου οι κοινοί μας φίλοι, άλλες φορές βγαίνω με φίλες μου. Έστω και μία-δύο φορές το μήνα, καλά είναι νομίζω».* Η δεύτερη συμμετέχουσα, η οποία επίσης έχει δύο μικρά παιδιά, ανέφερε: *«Ο ελεύθερος χρόνος είναι περιορισμένος, σχεδόν ανύπαρκτος. Μου αρέσει να έρχονται φίλες στο καφέ και να μιλάμε, γιατί με βοηθάει να καθαρίσω το μυαλό μου και να χαλαρώσω».* Οι δηλώσεις αυτές

φανερώνουν ότι, παρόλο που η συχνότητα εξόδων είναι περιορισμένη, αυτές οι σπάνιες στιγμές κοινωνικοποίησης έχουν θετική επίδραση στην ψυχική διάθεση των γυναικών.

Συνοψίζοντας, ο ελεύθερος χρόνος για αυτές τις γυναίκες είναι πολύ περιορισμένος και σπάνια αφορά αμιγώς προσωπικές δραστηριότητες. Οι περισσότερες βρίσκουν καταφύγιο σε απλές δραστηριότητες όπως το περπάτημα, οι περιστασιακές έξοδοι, ή σε συναντήσεις με φίλες, γεγονός που δείχνει την αναγκαιότητα αυτών των στιγμών για την ψυχική τους ανακούφιση. Παρότι αντιμετωπίζουν περιορισμούς λόγω οικονομικών ή επαγγελματικών υποχρεώσεων, οι γυναίκες προσπαθούν να διατηρήσουν μια αίσθηση προσωπικού χρόνου, αποδεικνύοντας την αξία που έχει για αυτές η δυνατότητα λίγης έστω χαλάρωσης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

3.4 Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας

Η παρούσα ενότητα εξετάζει το δίλημμα που αντιμετωπίζουν πολλές εργαζόμενες μητέρες σχετικά με την πιθανή αποχώρησή τους από την εργασία για να αφοσιωθούν αποκλειστικά στη φροντίδα της οικογένειας και του σπιτιού. Οι απαντήσεις των γυναικών αποκαλύπτουν τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους γύρω από αυτό το ζήτημα, καθώς επηρεάζονται από οικονομικούς, κοινωνικούς και προσωπικούς παράγοντες. Μέσα από τις αφηγήσεις τους διαφαίνεται η σημασία της εργασίας όχι μόνο για την οικονομική σταθερότητα της οικογένειας, αλλά και για τη διατήρηση της προσωπικής τους ανεξαρτησίας και αυτοεκτίμησης. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι, και σε αυτή την ενότητα, παρόλο που υπήρχαν δύο ξεχωριστές ερωτήσεις για τη φροντίδα και τις οικιακές εργασίες, οι ερωτώμενες, απαντώντας στο πρώτο σκέλος για τις οικιακές εργασίες, παράλληλα παρείχαν πληροφορίες σχετικά με τις σκέψεις τους να αφήσουν τη δουλειά για να αφοσιωθούν στη φροντίδα και το μέγαλωμα των παιδιών.

Η οικονομική ανάγκη αποτελεί τον κύριο παράγοντα που καθορίζει τη συνέχιση της εργασίας τους. Μία συμμετέχουσα τονίζει ότι, ενώ το σκέφτηκε όταν η κόρη της ήταν μικρότερη, η οικονομική κατάσταση δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο. *«Δεν μπορούσα οικονομικά να το κάνω ποτέ. Ήταν δύσκολα. Αλλά στο δημοτικό που το παιδί χρειαζόταν πιο πολλή βοήθεια, το σκεφτόμουν να μείνω σπίτι να τη βοηθήσω παραπάνω. Αλλά δεν βγαίναμε οικονομικά, οπότε αναγκαστικά έπρεπε να δουλεύω»*. Σε αυτή την προσπάθεια εξισορρόπησης, το ζευγάρι αναγκαζόταν να εργάζεται σε βάρδιες ή να αφήνει το παιδί μόνο στο σπίτι.

Μία από τις ερωτώμενες ανέφερε ότι αναγκάστηκε να διακόψει προσωρινά την εργασία της, λόγω της έλλειψης υποστήριξης στη φροντίδα των παιδιών. Όπως σημειώνει:

«Για ένα διάστημα δεν δούλευα. Ο λόγος ήταν το παιδί. Δεν είχα ποιος να με βοηθήσει. Ο άντρας μου δούλευε ώρες που δεν ήταν κανένας σπίτι και αναγκάστηκα να σταματήσω τη δουλειά. Και μετά ήταν δύσκολο να βρω δουλειά λόγω ηλικίας και λόγω covid. Όλα αυτά μαζευτήκανε και δεν είχα δουλειά».

Παράλληλα, δύο από τις συμμετέχουσες υπογραμμίζουν ότι η εργασία τις προστατεύει από την υπερφόρτωση ευθυνών στο σπίτι. Όπως δηλώνει μία γυναίκα: *«Σκέφτομαι ότι άμα κάτω σπίτι θα υπάρχει η εκμετάλλευση. Σε βλέπουν στο σπίτι άνδρας και παιδί και σε έχουν δεδομένη. Με τη δουλειά ξεφεύγεις λιγάκι, βλέπεις ανθρώπους, προσφέρεις κάτι».* Αντίστοιχα μια άλλη αναφέρει: *«Το έχω σκεφτεί, αλλά δεν μ' αρέσει, γιατί και στο σπίτι πιο πολύ θα κουράζομαι. Και όλοι θα μάθουν ότι στο σπίτι θα τα βρουν όλα έτοιμα. Τώρα είναι καλύτερα που όλοι ξέρουν ότι και η μαμά δουλεύει, και η μαμά κουράζεται, και η μαμά θέλει να ξεκουραστεί, και η μαμά θέλει να βγει. Γιατί άμα δεν δουλεύεις είναι αλλιώς».* Η απασχόλησή τους παρέχει έναν τρόπο να διατηρούν τις ισορροπίες στις σχέσεις τους και να εξασφαλίζουν ότι δεν θεωρούνται δεδομένες στην οικογένεια.

Παρά τη χρονική πίεση που αντιμετωπίζουν για να προλάβουν όλες τις υποχρεώσεις και την έλλειψη υποστηρικτικού περιβάλλοντος, από τα λεγόμενα των συμμετεχουσών φαίνεται πως αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως εργαζόμενες και δυναμικά πρότυπα για τα παιδιά τους. Μία συμμετέχουσα εκφράζει την ανάγκη να αποτελεί ένα ενεργό και ανεξάρτητο πρότυπο για την οικογένειά της: *«Θέλω τα παιδιά μου να με βλέπουν ως ένα πρότυπο που μπορεί να ανταποκρίνεται τόσο στις επαγγελματικές όσο και στις οικογενειακές υποχρεώσεις».* Η εργασία αποτελεί, λοιπόν, όχι μόνο οικονομική αναγκαιότητα, αλλά και σημαντικό στοιχείο της προσωπικής τους ταυτότητας και της αίσθησης αυτοεκτίμησης. Η παρουσία τους στον επαγγελματικό χώρο δίνει νόημα στη ζωή τους πέρα από τις οικιακές ευθύνες, και τους επιτρέπει να διατηρούν επαφή με τον έξω κόσμο.

Στην ερώτηση σχετικά με την πιθανότητα αλλαγής επαγγελματικής κατεύθυνσης, οι απαντήσεις των γυναικών αποκαλύπτουν έναν συνδυασμό δυσκολιών, περιορισμών και προσωπικών αντιλήψεων για την εργασία στην Ελλάδα, ιδίως ως μετανάστριες. Μέσα από τις αφηγήσεις τους, αναδεικνύεται η έλλειψη τυπικών προσόντων, τα γλωσσικά εμπόδια και η οικονομική πίεση που επηρεάζουν τις επιλογές τους. Παράλληλα, καταγράφεται η ανάγκη τους για οικονομική σταθερότητα και η επιθυμία τους να διατηρήσουν την αίσθηση αυτονομίας και ικανοποίησης που προσφέρει η εργασία τους, παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Κάποιες γυναίκες εξέφρασαν την επιθυμία για αλλαγή επαγγέλματος, αλλά ήρθαν αντιμέτωπες με τις συνθήκες της αγοράς εργασίας και την περιορισμένη ζήτηση, με αποτέλεσμα να συμβιβαστούν σε εργασίες που ήδη γνωρίζουν. *«Όταν είσαι σε ξένη χώρα*

είναι δύσκολα να βρεις άλλη δουλειά εκτός από αυτά που ήδη έχω μάθει [...]. Ίσως δεν είχα προσπαθήσει αρκετά. Ίσως θα μπορούσα να είχα προσπαθήσει περισσότερο να βρω κάτι άλλο, οπότε κάπως έτσι μας πήρε η ζωή».

Μια συμμετέχουσα περιγράφει την αδυναμία της να βρει άλλη δουλειά και εκφράζει έντονη απογοήτευση λόγω των γραφειοκρατικών δυσκολιών και των απαιτούμενων πιστοποιητικών, αναφέροντας χαρακτηριστικά: *«Ναι, θα ήθελα να αλλάξω δουλειά, και να ήθελα δεν γίνεται. Όχι μόνο λόγω του παιδιού. Για να ψάξεις μια άλλη δουλειά εδώ πρέπει να έχεις τουλάχιστον το χαρτί για την ελληνική γλώσσα. Ακόμα και να πιάσεις δουλειά σε νοσοκομείο, που μου είχανε πει 2-3 φορές, χρειάζεται αυτό το χαρτί. Όμως, όταν ήρθαμε εμείς, τότε, ήταν όλα παράνομα. Οι μετανάστριες ήταν παράνομες. Μετά το 1998 ξεκίνησε αυτό το χαρτί με την πράσινη κάρτα. Οπότε δεν έχουμε τα ελάχιστα που χρειάζονται. Δηλαδή σπουδάζεις στη χώρα σου, έρχεσαι εδώ και η μόνη λύση για σένα είναι το πιο χαμηλό επίπεδο δουλειάς. Δεν έχεις επιλογή. Και να το θέλεις τώρα πια είναι αργά. Εκεί που πήγα να ψάξω για το B2, μου είπαν ότι μετανάστες θεωρούνται τώρα μόνο αυτοί που έρχονται από τον 3ο κόσμο, της Ευρώπης δεν περνάνε για οικονομικοί μετανάστες. Αυτό μου είπαν. Τώρα να ψάξω, να πληρώσω ιδιωτικά, με ιδιαίτερα, κάτι που λες σε αυτή την ηλικία δεν θα μου χρειαστεί ιδιαίτερα».* Αυτή η πολύ βαθιά περιγραφή αποτυπώνει την αίσθηση περιορισμού και την απογοήτευση που βιώνουν πολλές γυναίκες μετανάστριες λόγω των προσόντων που απαιτούνται για καλύτερες επαγγελματικές επιλογές. Οι γραφειοκρατικές προϋποθέσεις και η έλλειψη αναγνώρισης των σπουδών και δεξιοτήτων που απέκτησαν στη χώρα καταγωγής τους περιορίζουν τις επιλογές τους σε χαμηλότερου επιπέδου θέσεις εργασίας, δίνοντάς τους ελάχιστες ευκαιρίες για επαγγελματική και οικονομική ανέλιξη. Παρά τις προσπάθειες προσαρμογής και την επιθυμία ένταξης στην κοινωνία, οι γυναίκες αυτές βρίσκονται παγιδευμένες σε μια επαγγελματική στασιμότητα, χωρίς δυνατότητα ουσιαστικής εξέλιξης. Η εμπειρία αυτή υπογραμμίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό που μπορεί να βιώνουν οι μετανάστριες, οι οποίες, παρά τις φιλοδοξίες και τα προσόντα τους, συχνά νιώθουν αναγκασμένες να αποδεχτούν εργασίες χαμηλών απαιτήσεων.

Από την άλλη πλευρά, μία συμμετέχουσα έχοντας εξ αρχής ισχυρό το αίσθημα της επαγγελματικής φιλοδοξίας αναζήτησε τρόπους εξέλιξης. Δεδομένου ότι στη χώρα καταγωγής της σπούδασε λογίστρια, δήλωσε ότι ήταν αποφασισμένη να αλλάξει το επαγγελματικό της πεδίο στην Ελλάδα: *«Εγώ, επειδή στη Βουλγαρία ήμουν λογίστρια, εδώ ξεκίνησα ως καθαρίστρια, αλλά ήμουν πεπεισμένη ότι πρέπει να αλλάξω. Για αυτό δεν θα συμφωνήσω (ενν. με τις προηγούμενες), γιατί έχω κάνει και ιδιωτικά σεμινάρια για τη γλώσσα και λογιστικής και marketing».* Μέσω ιδιωτικών σεμιναρίων γλώσσας και επαγγελματικής

κατάρτισης, επιδίωξε να αναβαθμίσει τις δεξιότητές της, κάτι που δείχνει τη θέλησή της να αξιοποιήσει τα προσόντα της, παρά τις προκλήσεις που αντιμετώπισε.

Συνολικά, οι εμπειρίες αυτών των γυναικών αναδεικνύουν ένα τοπίο γεμάτο περιορισμούς, αλλά και προσωπική προσπάθεια να ανταποκριθούν στις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες. Οι απαντήσεις τους σκιαγραφούν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν ως μετανάστριες, ενώ παράλληλα δείχνουν την ανθεκτικότητα και την προσαρμοστικότητα που επιστρατεύουν προκειμένου να διαχειριστούν τις δυσκολίες και να βρουν ισορροπία στην επαγγελματική τους ζωή.

3.5 Επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας

3.5.1 Αλλαγές στη φροντίδα του νοικοκυριού λόγω της ακρίβειας

Η οικονομική πίεση που έχει προκαλέσει η ακρίβεια και η συνακόλουθη αύξηση των τιμών έχει επηρεάσει βαθιά την καθημερινότητα των γυναικών, οι οποίες αναγκάζονται να προσαρμόσουν τις πρακτικές φροντίδας και διαχείρισης του νοικοκυριού τους για να αντεπεξέλθουν στις νέες συνθήκες. Βρίσκοντας διάφορους τρόπους, από τον περιορισμό των δαπανών θέρμανσης και ρεύματος μέχρι τη μείωση των εξόδων για τρόφιμα και προσωπικές ανάγκες, οι γυναίκες αυτές δείχνουν ανθεκτικότητα και ευρηματικότητα. Μέσα από τις απαντήσεις τους, καταγράφεται η συνεχής προσπάθειά τους να μειώσουν τα περιττά έξοδα, διασφαλίζοντας παράλληλα τη φροντίδα της οικογένειας.

Οι αυξανόμενες τιμές και το υψηλό κόστος ζωής έχουν αναγκάσει τις γυναίκες να προσαρμόσουν τις καθημερινές τους συνήθειες στη διαχείριση του νοικοκυριού, προσπαθώντας να μειώσουν τα έξοδα όπου μπορούν. Για πολλές, ο περιορισμός του ηλεκτρικού ρεύματος και της θέρμανσης αποτελεί σημαντικό μέτρο, με κάποιες να χρησιμοποιούν τον θερμοσίφωνα και το air condition μόνο στις απολύτως απαραίτητες στιγμές. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία από τις συμμετέχουσες, *«το φαγητό είναι φαγητό, δεν μπορείς να το περιορίσεις. Κάνουμε λίγο οικονομία από το θερμοσίφωνα, από τα ψώνια πάλι κυνηγάμε ό,τι προσφορές υπάρχουν. Λίγο πιο πολύ σε αυτά, ρεύμα, πλυντήρια, αλλά τι οικονομία, αφού κάθε μέρα πλυντήρια βάζουμε»*. Η ακρίβεια και οι συνεχώς αυξανόμενες οικονομικές απαιτήσεις ωθούν τις γυναίκες να προσαρμόσουν τις συνήθειες και τη διαχείριση των οικιακών τους εξόδων, αναζητώντας λύσεις που θα τους επιτρέψουν να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες. *«Η ακρίβεια έχει επηρεάσει αρκετά την καθημερινή μας ζωή. Έχουμε πολλά έξοδα και με το μαγαζί και προσπαθούμε από παντού να περιορίσουμε τα έξοδα όσο μπορούμε [...] μειώσαμε τη χρήση κάποιων ηλεκτρικών συσκευών στο σπίτι και κάνουμε*

ό,τι μπορούμε να μειώσουμε την κατανάλωση ρεύματος». Καθώς τα έξοδα, όπως αυτά που αφορούν το ρεύμα και τη χρήση ηλεκτρικών συσκευών, αποτελούν ένα μεγάλο μέρος των καθημερινών δαπανών, οι γυναίκες καλούνται να λάβουν σημαντικές αποφάσεις για τον περιορισμό της κατανάλωσης, προκειμένου να διασφαλίσουν την ομαλή λειτουργία του νοικοκυριού.

Παράλληλα, η αυξανόμενη τιμή του πετρελαίου και της θέρμανσης έχουν προκαλέσει περαιτέρω αλλαγές στην καθημερινότητα των νοικοκυριών. Μια άλλη συμμετέχουσα σημειώνει ότι, για να μειώσει το ενεργειακό κόστος, έχει περιορίσει τη θέρμανση στο σπίτι σε συγκεκριμένους χώρους. *«Το χειμώνα, αφού έφτασε το μήνα 200€ το πετρέλαιο, λέω τον άλλο μήνα κουβέρτες. Δηλαδή στις ώρες που βλέπαμε ότι έχει πολύ κρύο το ανάβαμε, αλλιώς λιγότερο. Όπως και τώρα με το air condition με τη ζέστη, το βάζεις μόνο όταν έχει πολλή ζέστη. Έχω κλείσει δύο καλοριφέρ για να έχουμε θέρμανση στο χολ-κουζίνα και στο ένα δωμάτιο του σπιτιού. Αν και δεν ξέρω αν κάνει κάτι και αυτό, γιατί όταν είναι και τα άλλα δωμάτια κρύα, παίρνει την ενέργεια, αλλά το έκανα και εγώ»*. Αυτή η πρακτική αναδεικνύει τη συνεχή προσπάθεια των νοικοκυριών να προσαρμόσουν τις συνήθειές τους στις αυξημένες ενεργειακές ανάγκες, προσπαθώντας να εξισορροπήσουν την ανάγκη για διαβίωση με τον περιορισμό του κόστους, όσο μπορούν και με όποια μέτρα μπορούν να ακολουθήσουν.

Η οικονομική πίεση και η ανάγκη για μείωση των εξόδων έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις διατροφικές συνήθειες των οικογενειών, με τις γυναίκες να υιοθετούν πιο συνειδητές και οικονομικές πρακτικές στη μαγειρική. Η προσεκτική χρήση υλικών και η αποφυγή σπατάλης φαγητού αποτελούν στρατηγικές που μειώνουν το κόστος, χωρίς να υποβαθμίζουν την ποιότητα της διατροφής. Όπως αναφέρει μια από τις συμμετέχουσες, *«στα φαγητά, που τρώνε τα παιδιά, δεν έχω αλλάξει κάτι. Χρησιμοποιώ τα πράγματα κάπως πιο προσεκτικά, πιο οικονομικά. Ας πούμε λέω στην κόρη μου μη βάζεις τόσο λάδι όταν τηγανίζεις δύο αυγά. Επίσης, δεν πετάμε φαγητό ή φτιάχνω λιγότερο ή αν μείνουν δύο μερίδες το κρατάμε για την άλλη μέρα»*. Αυτή η στάση αποδεικνύει την προσαρμοστικότητα και την εφευρετικότητα των γυναικών, καθώς αξιοποιούν κάθε διαθέσιμο πόρο με μεγαλύτερη προσοχή και οικονομία. Γίνεται μία συνειδητή προσπάθεια να διατηρήσουν τη βιωσιμότητα του νοικοκυριού, περιορίζοντας τις δαπάνες.

Η οικονομική πίεση που ασκείται σε πολλές οικογένειες οδηγεί τις γυναίκες σε ουσιαστικές αλλαγές στη διαχείριση του καθημερινού κόστους διαβίωσης, ακόμα και σε βασικά έξοδα, όπως είναι το φαγητό. Στην περίπτωση μίας εκ των ερωτώμενων, οι αυξανόμενες τιμές έχουν επιβάλει την ανάγκη για περιορισμό στην κατανάλωση και την προσαρμογή των διατροφικών επιλογών σε πιο οικονομικές λύσεις: *«Δεν είμαι μόνη μου, έχω*

μια φοιτήτρια, έχω και το μικρό, έχω περιορίσει πολλά πράγματα [...] Στο φαγητό, τρώμε πιο πολλά μακαρόνια, και το σούπερ μάρκετ το έχω περιορίσει. Παλαιότερα έπαιρνα πιο πολλά φρούτα. Φρούτα παλιότερα παίρναμε κιλά, ενώ τώρα παίρνω σπάνια φρούτα. Με αυτές τις τιμές είναι αδύνατο. Μου έχουν έρθει πολλές φορές λογαριασμοί 500€ και 1000€ και να μην μπορώ να τα πληρώσω». Η μεταβολή αυτή υποδηλώνει ότι προϊόντα όπως τα φρούτα, τα οποία παλαιότερα αγοράζονταν σε μεγαλύτερες ποσότητες λόγω του χαμηλού τους κόστους, πλέον σπανίζουν στο οικογενειακό τραπέζι, λόγω των αυξημένων τιμών. Επιπλέον, οι υψηλοί λογαριασμοί επιβαρύνουν περαιτέρω την οικονομική κατάσταση, καθιστώντας δύσκολη την κάλυψη των βασικών οικογενειακών αναγκών, γεγονός που επιβάλλει πρόσθετους περιορισμούς και σε άλλους τομείς της καθημερινής ζωής.

Οι πρακτικές αυτές που αποτυπώνονται από τις γυναίκες υποδεικνύουν την ανθεκτικότητα και την ικανότητά τους να προσαρμόζονται στις οικονομικές δυσκολίες. Οι γυναίκες έλαβαν την πρωτοβουλία να αναδιαρθρώσουν τις συνήθειες της οικογένειας για να ανταποκριθούν στις νέες προκλήσεις της ακρίβειας και να εξασφαλίσουν την επιβίωση με τα μέσα που διαθέτουν.

3.5.2 Διαχείριση του νοικοκυριού και των μελών της οικογένειας κατά την περίοδο της πανδημίας

Η πανδημία COVID-19 επέφερε δραματικές αλλαγές στην καθημερινή ζωή των γυναικών, ιδιαίτερα όσων κλήθηκαν να συνδυάσουν τη φροντίδα του νοικοκυριού με τις αυξημένες οικογενειακές και επαγγελματικές τους υποχρεώσεις σε συνθήκες εγκλεισμού. Οι προκλήσεις της περιόδου, από την οικονομική ανασφάλεια λόγω διακοπής εργασιών έως τις συναισθηματικές πιέσεις και δυσκολίες που προκάλεσαν η απομόνωση και η αβεβαιότητα, άλλαξαν ριζικά την καθημερινότητά τους και την οργάνωση της οικογένειας. Μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχουσών, αποτυπώνεται η πολυπλοκότητα των εμπειριών τους και η διαρκής προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την οικογενειακή ευημερία, προσαρμόζοντας τις συνήθειες και τις προσδοκίες τους στη νέα πραγματικότητα.

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, οι συνθήκες άλλαξαν δραματικά για τις οικογένειες, φέρνοντας νέες προκλήσεις στην καθημερινότητά τους. Για όλες τις συμμετέχουσες, η περίοδος αυτή είναι συσχετισμένη με την οικονομική ανασφάλεια και την προσαρμογή. Μια γυναίκα περιγράφει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε λόγω ανεργίας. «Στην περίοδο της πανδημίας δεν δούλευα. Ήταν δύο χρονών η μικρή. Του άντρα μου, είχε κλείσει η δουλειά και έφυγε από εκεί. Έκατσε λίγο στο σπίτι και μετά πήγε και δούλεψε στο σούπερ μάρκετ οδηγός, γιατί τότε μόνο τα σούπερ μάρκετ δούλευαν». Μία άλλη αναφέρει: «Εγώ ήμουν άνεργη, ο

άντρας μου έπαιρνε τη βοήθεια που δίνανε τότε, τα 500€, αυτά ήταν τα λεφτά με τα οποία βγάλαμε το μήνα. Και το μόνο που λέγαμε είναι πως ευτυχώς που έχουμε το σπίτι και δεν πληρώνουμε ενοίκιο, γιατί αν έπρεπε να πληρώνουμε ενοίκιο με αυτά τα λεφτά δεν θα είχαμε να φάμε». Αυτές οι μαρτυρίες καταδεικνύουν πως η πανδημία επηρέασε δραστικά τις οικονομικές συνθήκες των οικογενειών, οδηγώντας τες να προσαρμοστούν σε μια νέα οικονομική πραγματικότητα και να βασίζονται σε βοηθήματα. Η ανασφάλεια, το άγχος και οι περιορισμένες επιλογές εργασίας ανάγκασαν πολλές από τις συμμετέχουσες να επικεντρώνονται στις απολύτως απαραίτητες δαπάνες, ενώ η ιδιοκατοίκηση, όπου υπήρχε, αποτέλεσε μια μικρή οικονομική βοήθεια μέσα στις προκλήσεις της περιόδου. Παράλληλα, μια συμμετέχουσα η οποία διατηρούσε χώρο εστίασης αναφέρει πως η πανδημία είχε μεγάλο οικονομικό αντίκτυπο στην επιχείρησή της, καθώς αναγκάστηκε να κλείσει το κατάστημα λόγω των περιορισμών. *«Το μαγαζί έπρεπε να κλείσει για αυτούς τους μήνες, και αυτό είχε τεράστιο αντίκτυπο και μας στοίχισε στα οικονομικά μας. Επιπλέον, με τα παιδιά στο σπίτι, έπρεπε να βρούμε τρόπους να τα κρατήσουμε ήρεμα και απασχολημένα, ενώ παράλληλα προσπαθούσαμε να κρατήσουμε και την επιχείρηση ζωντανή. Αργότερα βάλουμε delivery ώστε να ξεκινήσουμε πάλι να κινούμαστε στην αγορά, αλλά και αυτό ήταν πάλι κόστος»*. Η συγκεκριμένη μαρτυρία αναδεικνύει τη συνολική πίεση που βίωσε η ερωτώμενη, καθώς βρέθηκε αντιμέτωπη με δύο απαιτητικές και ταυτόχρονες καταστάσεις. Αφενός, υπήρχε η οικονομική επιβάρυνση και η αγωνία για την επιβίωση της επιχείρησης και, αφετέρου, η ανάγκη να διατηρήσει ένα σταθερό και ήρεμο περιβάλλον στο σπίτι για τα παιδιά της. Η προσπάθεια να ισορροπήσει ανάμεσα στις οικογενειακές απαιτήσεις και τις επαγγελματικές προκλήσεις, εν μέσω μιας πρωτόγνωρης συγκυρίας, φανερώνει την πολυδιάστατη πίεση που βίωσαν οι γυναίκες κατά την περίοδο της πανδημίας.

Η πανδημία επέφερε σημαντικές αλλαγές και στον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών, σε ό,τι αφορά τα έξοδα διατροφής. Καθώς όλα τα μέλη της οικογένειας αναγκάζονταν να παραμείνουν στο σπίτι, οι ανάγκες αυξήθηκαν τόσο σε τρόφιμα όσο και σε άλλα είδη πρώτης ανάγκης. Μια συμμετέχουσα περιγράφει πως *«εκείνο το διάστημα ήταν όλοι στο σπίτι, όλη μέρα ήθελαν κάτι να τσιμπάνε, μαγειρεύαμε συνέχεια, οπότε τα έξοδα στο σούπερ μάρκετ ήταν πιο αυξημένα»*. Η αβεβαιότητα για τις προμήθειες στην αγορά και η πιθανότητα προσωρινών ελλείψεων δημιούργησε πρόσθετο άγχος, με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη συμμετέχουσα να αγοράζει επιπλέον αγαθά για ασφάλεια: *«Ψωνίζαμε και περισσότερο μην τυχόν κλείσει το σούπερ μάρκετ»*. Αυτή η αναγκαστική προσαρμογή στις αυξημένες ανάγκες για προμήθειες και καθημερινά έξοδα επιβάρυνε σημαντικά την οικονομική διαχείριση του νοικοκυριού, αυξάνοντας ταυτόχρονα τις ευθύνες των γυναικών

για την κάλυψη όλων των οικογενειακών αναγκών. Η συνεχής παρουσία όλων στο σπίτι, οι επιπλέον ώρες μαγειρέματος και φροντίδας ενέτειναν την ήδη υπάρχουσα πίεση, επιδρώντας όχι μόνο στα οικονομικά, αλλά και στην ψυχική κατάσταση των γυναικών, η οποία δοκιμάστηκε έντονα κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής.

Ωστόσο, παρά τη δυστοπία της περιόδου, η πανδημία λειτούργησε ως μια απρόσμενη ανάπαυλα από τον έντονο εργασιακό ρυθμό που είχε ήδη προηγηθεί για τις συμμετέχουσες. Όπως χαρακτηριστικά δηλώνει μία ερωτώμενη, *«στην πανδημία ξεκουράστηκα, γιατί είχα κουραστεί τόσο πολύ πριν, που η πανδημία μου ήρθε κοντί»*. Παρ' όλα αυτά, όλες αναγνωρίζουν και επισημαίνουν τη δυσκολία προσαρμογής λόγω της περιορισμένης κινητικότητας, αναφέροντας τις επιπτώσεις που βίωσαν λόγω της καθιστικής ζωής στην ψυχολογία τους αλλά και στη φυσική τους κατάσταση. Συγκεκριμένα, μια συμμετέχουσα αναφέρει: *«Αυτό που εμένα με πείραζε τότε ήταν αυτή η καθιστική ζωή, να μην μπορείς να πας πουθενά. Πάχυνα 10 κιλά, απίστευτο για εμένα»*. Μια άλλη περιγράφει εκείνον τον καιρό με τα εξής λόγια: *«Γενικά ήταν όλα περιορισμένα. Τι χρειαζόσυνα... μόνο να φας. Όλοι ξυπνούσαν μεσημέρι. Βόλτα βγαίναμε στο μπαλκόνι. Δεν πλέναμε και πολλά ρούχα, μόνο τις πιζάμες. Ήταν η πιο δύσκολη κατάσταση παντού. Το παιδί ήταν δύο χρονών και ήθελε βόλτα... Δηλαδή ήταν κάτι πολύ τρομακτικό»*. Η πανδημία επέβαλε μια αδιόρατη αλλά έντονη πίεση λόγω της περιορισμένης κινητικότητας και της ανάγκης προσαρμογής σε συνθήκες πρωτοφανούς απομόνωσης. Οι γυναίκες κλήθηκαν να αντεπεξέλθουν όχι μόνο στις απαιτήσεις του νοικοκυριού και της φροντίδας των παιδιών, αλλά και να διαχειριστούν την αποδιοργάνωση της καθημερινότητάς τους και τις επιπτώσεις της καθιστικής ζωής. Η παραμονή στο σπίτι και η έλλειψη κοινωνικής επαφής ενέτειναν την επιβάρυνση της ψυχικής και σωματικής τους κατάστασης, με τις γυναίκες να αισθάνονται την πίεση σε κάθε τομέα που έπρεπε να διαχειριστούν.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις της πανδημίας στα παιδιά, η υποχρεωτική παραμονή στο σπίτι επηρέασε βαθιά την οικογενειακή ζωή και τις ίδιες προσωπικά, καθώς οι απαιτήσεις για φροντίδα και συναισθηματική στήριξη των παιδιών εντάθηκαν. Για τα παιδιά, η πανδημία προκάλεσε επιπλέον ψυχολογικές επιβαρύνσεις και απομόνωση. Μία μητέρα με παιδί σε προετοιμασία πανελληνίων υπογραμμίζει αυτή τη δυσκολία, λέγοντας: *«Το παιδί κλείστηκε δύο χρόνια, δεν είχε πάει έξω μια βόλτα με παιδιά. Αφού της έλεγα βγες έξω, δεν μπορώ να σε βλέπω με ένα βιβλίο εδώ μέσα»*. Δεδομένου ότι το παιδί της συμμετέχουσας βρισκόταν σε περίοδο προετοιμασίας για τις πανελλήνιες, αυτό προσέθεσε επιπλέον άγχος και βάρος στη μητέρα, η οποία έπρεπε να διασφαλίσει συνθήκες ησυχίας στο σπίτι. *«Όταν ήταν σε τηλεκπαίδευση, έπρεπε να υπήρχε απόλυτη ησυχία μέσα στο σπίτι όταν διάβαζε, όχι ότι κάναμε*

φασαρία, αλλά έλεγα συνέχεια “το παιδί διαβάζει, σςς”, “τα παιδιά έχουνε μάθημα, σςς”», αυτό ήταν λίγο κουραστικό και για τα παιδιά. Ήταν το σπίτι μικρό και το παιδί ήταν συνεχώς σε ένα δωμάτιο». Αυτές οι περιγραφές αναδεικνύουν την πίεση που βίωναν οι γυναίκες ρητά και υπόρρητα, καθώς καλούνταν να διαχειριστούν όχι μόνο τις απαιτήσεις του νοικοκυριού, αλλά και την ανάγκη για απόλυτη ησυχία, μια αόρατη αλλά διαρκή ευθύνη που προσέθετε επιπλέον άγχος στην καθημερινότητά τους.

Η αναγκαστική παραμονή στο σπίτι και η παρακολούθηση τηλεκπαίδευσης χωρίς να υπάρχει η κοινωνική επαφή που αρμόζει σε αυτές τις ηλικίες προκάλεσε, όπως αναφέραμε, ριζική αλλαγή στη συμπεριφορά των παιδιών. Για μια ερωτώμενη οι ψυχολογικές συνέπειες του παιδιού της ήταν ακόμα πιο σοβαρές, καθώς, όπως αναφέρει, *«η μικρή έπαθε κατάθλιψη και μας χάλασε η ζωή, ακόμα δεν έχει συνέλθει. Έχει πάθει αγοραφοβία και το έχει ακόμα»*. Αυτή η μαρτυρία αποκαλύπτει τις μακροχρόνιες συνέπειες της πανδημίας στην ψυχολογική ευημερία των παιδιών, που συνεχίζουν να επηρεάζουν την οικογένεια αρκετό καιρό μετά την άρση των περιοριστικών μέτρων, προσθέτοντας επιπλέον ανησυχίες.

Συνολικά, η εμπειρία της πανδημίας λειτούργησε ως μια πολυδιάστατη πρόκληση για τις γυναίκες, εντείνοντας τις απαιτήσεις σε κάθε πλευρά της καθημερινότητάς τους. Ανάμεσα στην οικονομική αβεβαιότητα, τη φροντίδα του σπιτιού και την ψυχολογική υποστήριξη της οικογένειας, κλήθηκαν να επιδείξουν ανθεκτικότητα, προσαρμοζόμενες στις νέες και συχνά πιεστικές συνθήκες. Η πανδημία άφησε το αποτύπωμά της όχι μόνο στις πρακτικές και οικονομικές τους επιλογές, αλλά και στην ευημερία της οικογένειας και την ψυχοσυναισθηματική ισορροπία των παιδιών. Οι γυναίκες αυτές στάθηκαν στο επίκεντρο αυτών των αλλαγών, αναδεικνύοντας την καθοριστική τους συμβολή στη διατήρηση της οικογενειακής συνοχής και στη διαχείριση των νέων κοινωνικών και προσωπικών προκλήσεων, συχνά θέτοντας τον εαυτό τους σε δεύτερο πλάνο.

3.5.3 Διαχείριση του νοικοκυριού και των μελών της οικογένειας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2010-2012)

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης έφερε σημαντικές αλλαγές και προκλήσεις για τις οικογένειες, επηρεάζοντας ιδιαίτερα τις γυναίκες που ανέλαβαν την ευθύνη της διαχείρισης του νοικοκυριού και της φροντίδας των παιδιών με περιορισμένα μέσα. Τα οικονομικά περιθώρια ήταν στενά και η ανάγκη για προσαρμογή επιτακτική. Οι αφηγήσεις τους φέρνουν στο φως την καθημερινή πάλη για οικονομική επιβίωση, την προτεραιότητα που έδιναν στην κάλυψη των βασικών αναγκών και τη θυσία των προσωπικών επιθυμιών για το καλό της οικογένειας.

Μια συμμετέχουσα αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Τότε δουλεύαμε ασταμάτητα και οι δύο, ήταν λίγα τα χρήματα, ήταν πιο οικονομικά τα πράγματα στο σούπερ μάρκετ. Προτεραιότητα ήταν να πληρώσουμε το ενοίκιο, το ρεύμα, το νερό, το παιδί και ό,τι μείνει για το φαγητό. Ήταν δύσκολα, αλλά σε νορμάλ κατάσταση. Δεν έχουμε πεινάσει, αλλά δουλέψαμε κιόλας, και δύο δουλειές για να τα βγάλουμε πέρα»*. Αυτή η δήλωση αποτυπώνει την καθημερινή προσπάθεια που καταβάλλονταν για να καλυφθούν οι βασικές ανάγκες του νοικοκυριού, ενώ παράλληλα τονίζεται η σημασία της συνεργασίας μέσα στην οικογένεια. Η συγκεκριμένη συμμετέχουσα, παρότι έχει αναλάβει περισσότερες ευθύνες φροντίδας μέσα στην οικογένεια, από τα λεγόμενά της υποδεικνύει ότι έχει λάβει βοήθεια από τον σύζυγό της στη διαχείριση του νοικοκυριού, με όλες τις κρίσεις που έχουν μεσολαβήσει: *«Τις δουλειές του σπιτιού κάπως τις μοιράζουμε από την αρχή που παντρευτήκαμε»*.

Παρ' όλα αυτά, για μια άλλη συμμετέχουσα η βοήθεια στο νοικοκυριό δεν ήταν δεδομένη. Όπως σημειώνει, *«κόψαμε αρκετά έξοδα, δεν είχε αλλάξει κάτι (ενν. στη φροντίδα και στις οικιακές εργασίες), εγώ τα έκανα. Δεν μπορούσαμε να κόψουμε το φαγητό, αλλά κόψαμε κάποια έξοδα»*. Η συγκεκριμένη λοιπόν επωμίστηκε την κύρια ευθύνη για τη διαχείριση του σπιτιού, κάνοντας προσαρμογές και περιορισμούς για να διατηρήσει ένα επίπεδο ευημερίας, διασφαλίζοντας ότι τα βασικά για την οικογένεια δεν θα λείψουν. Οι περιορισμοί στην κατανάλωση και η λιτότητα ήταν αναπόφευκτες επιλογές, επιβάλλοντας στις γυναίκες την ανάγκη να προσαρμόσουν την καθημερινότητά τους, ώστε να εξασφαλίσουν τη σταθερότητα της οικογένειας. Αυτό ανέδειξε τον πολυσύνθετο ρόλο που αναλάμβαναν, ο οποίος περιλάμβανε τόσο τη φροντίδα όσο και την οικονομική διαχείριση, μέσα σε ένα κλίμα αβεβαιότητας και διαρκούς προσαρμογής.

Στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και των συνεπειών, μερικές από τις συμμετέχουσες βρέθηκαν αντιμέτωπες με την ανεργία, γεγονός που επιδείνωσε τις συνθήκες διαβίωσης. Η ανεργία των γυναικών, πέρα από την οικονομική πίεση που προκάλεσε, είχε σημαντικές επιπτώσεις στην κατανομή των ευθυνών μέσα στην οικογένεια. Η απουσία εισοδήματος αύξανε το βάρος των οικιακών εργασιών και της φροντίδας των παιδιών, καθώς οι γυναίκες ένιωθαν υποχρεωμένες να αναπληρώσουν με την προσωπική τους εργασία τις οικονομικές ελλείψεις. Οι καθημερινές απαιτήσεις δεν μειώθηκαν, αλλά οι ίδιες έπρεπε να επινοήσουν νέους τρόπους για να διαχειριστούν τη φροντίδα του σπιτιού και να καλύψουν τις ανάγκες της οικογένειας χωρίς εξωτερική βοήθεια. Όπως περιγράφουν αρκετές συμμετέχουσες, η ανεργία τις έκανε να αναλάβουν το σύνολο του νοικοκυριού και της φροντίδας των παιδιών, που για τις περισσότερες η ηλικία των παιδιών ήταν ένας επιπλέον ανασταλτικός παράγοντας να αποδευμευτούν από ευθύνες. Μία πολύ χαρακτηριστική

μαρτυρία είναι η εξής: *«Το 2009 μόλις που είχε γεννηθεί η μεγάλη κόρη. Εγώ δεν δούλευα γιατί είχα μωρό. Για κάποιους μήνες ήταν όλα πολύ δύσκολα, ήταν όλα μετρημένα. Δηλαδή τα απαραίτητα για το παιδί, και μετά ό,τι μπορούσαμε. Στο σπίτι τα έκανα όλα εγώ. Αλλά τώρα που δουλεύω είναι πιο εύκολο από τότε που δεν δούλευα. Γιατί στο σπίτι έπρεπε συνέχεια κάτι να κάνω, ενώ τώρα κάποια λύση θα βρεθεί»*. Η περιγραφή αυτή μας δείχνει από τη μεριά της ερωτώμενης τον βαθμό απασχόλησης που είχε σε καθημερινή βάση με το νοικοκυριό και τη φροντίδα και πως οι υποχρεώσεις ήταν αδιάκοπες και συχνά εξαντλητικές.

Η προσαρμογή στις νέες αυτές συνθήκες απαιτούσε από τις γυναίκες ευρηματικότητα, καθώς έπρεπε να εξοικονομούν χρήματα από κάθε πιθανή πηγή και να περιορίζουν τις δαπάνες στα απολύτως απαραίτητα. Η διαχείριση των οικονομικών σήμαινε συχνά θυσίες στις προσωπικές τους ανάγκες και προτεραιότητες. Όπως περιγράφει μια άλλη συμμετέχουσα, *«επειδή εγώ ήμουν σπίτι, εγώ έκανα τα ψώνια, την καθαριότητα, τα πάντα. Ο άντρας μου φέρνει τα λεφτά και εγώ τα μοιράζω έτσι ώστε να μας φτάσουνε για όλα, και για τους λογαριασμούς και για το ενοίκιο. [...] δηλαδή ότι χρειαζότανε να ξοδέψω για το παιδί δεν το τσιγκουνευόμουν, ό,τι αφορά εμένα δεν έμπαινα σε έξοδα. [...] από εμένα ό,τι μπορούσα να κάνω οικονομία το έκανα. Και επειδή ήμουν σπίτι μού έφτανε ένα ζευγάρι παπούτσια, ένα τζιν, τρία μπλουζάκια, δεν έμπαινα σε περισσότερα έξοδα για τον εαυτό μου»*. Αυτή η μαρτυρία αναδεικνύει τη συνειδητή επιλογή της ερωτώμενης να προτάσσει τις ανάγκες της οικογένειας, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται να περιορίσει τις δικές της ανάγκες. Η αφοσίωση αυτή καταδεικνύει το πόσο βαθιά ενσωματωμένη είναι η έννοια της αυτοθυσίας στη ζωή των γυναικών, καθώς η φροντίδα της οικογένειας θεωρείται πρωταρχική προτεραιότητά τους. Αυτή η περιγραφή φανερώνει τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες διαχειρίζονται το οικονομικό βάρος και τις ευθύνες του νοικοκυριού, επωμιζόμενες συχνά τον ρόλο του οικονομικού διαχειριστή και θυσιάζοντας την προσωπική τους ευημερία για να διασφαλίσουν την οικογενειακή συνοχή και ασφάλεια.

3.6 Προκλήσεις και δυσκολίες: εμπειρίες, ικανοποίηση και προοπτικές

3.6.1 Οι δυσκολότερες περίοδοι: προσωπικές δοκιμασίες και αντιμετώπιση

Για πολλές από τις συμμετέχουσες, η σημερινή περίοδος, με την ενεργειακή κρίση και τη συνακόλουθη ακρίβεια, χαρακτηρίζεται ως η πιο δύσκολη, κυρίως λόγω της ραγδαίας αύξησης των τιμών και της οικονομικής αβεβαιότητας. Όπως περιγράφει μία γυναίκα, *«ο κύριος λόγος, είναι το σούπερ μάρκετ που ακριβαίνει συνέχεια, είναι το ρεύμα, είναι τα πάντα»*. Αυτή η σύντομη απάντηση αποτυπώνει την αγωνία για την αύξηση του κόστους ζωής και τη

δυσκολία διαχείρισης των οικονομικών. Μια άλλη συμμετέχουσα τονίζει την τωρινή οικονομική αστάθεια, υποδεικνύοντας την αίσθηση απουσίας στρατηγικής για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Δεν υπάρχει καμία λογική στις τιμές. Στην αρχή με τον πόλεμο ήταν λόγω των τιμών των καυσίμων, τώρα που έπεσαν οι τιμές των καυσίμων, συνεχίζουν και ακριβαίνουν. Για εμένα δεν υπάρχει καμία πολιτική, είναι μια κατάσταση δύσκολη»*. Η συνεχής αβεβαιότητα και οι οικονομικές πιέσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες αποτελούν μια διαρκή πηγή άγχους και προβληματισμού.

Συγκριτικά με την περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι γυναίκες υπογραμμίζουν ότι τότε, παρά την οικονομική δυσκολία, μπορούσαν να βιοποριστούν και να εξασφαλίσουν το απαραίτητο εισόδημα. *«Στην οικονομική κρίση, βρήκαμε δουλειές, και δύο δουλειές, τώρα δουλεύεις και δεν φτάνει για τίποτα»*, επισημαίνει χαρακτηριστικά μια συμμετέχουσα, περιγράφοντας την απογοήτευσή της για τη σημερινή κατάσταση. Αυτή η σύγκριση υπογραμμίζει το πόσο πιο απαιτητική και δύσκολη έχει γίνει η σημερινή πραγματικότητα για τις οικογένειες, παρά τις συνεχιζόμενες προσπάθειες των γυναικών να ανταποκριθούν στις καθημερινές ανάγκες με όλα τα μέσα που διαθέτουν. Η οικονομική αδυναμία έχει επίσης επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην ποιότητα ζωής. Επίσης, σε σύγκριση με την οικονομική κρίση, μια άλλη συμμετέχουσα δηλώνει ότι έχει περιορίσει δραστικά ψυχαγωγικές δραστηριότητες: *«[...] τότε πηγαίναμε και καμία εκδρομή, τώρα τίποτα, έχω περιορίσει τα πάντα»*. Η σημερινή οικονομική κατάσταση επηρεάζει τις καθημερινές επιλογές και τις δυνατότητες αναψυχής, κάτι που προσθέτει ένα επιπλέον βάρος στις γυναίκες που προσπαθούν να διατηρήσουν την ισορροπία στην οικογενειακή ζωή. Η ίδια συμμετέχουσα, συνοψίζοντας και λαμβάνοντας υπόψη και την περίοδο της πανδημίας, αναφέρει ότι: *«Η σημερινή περίοδος είναι η πιο δύσκολη, λόγω της ακρίβειας και της αβεβαιότητας. Η πανδημία ήταν δύσκολη, αλλά τώρα τα έξοδα έχουν αυξηθεί υπερβολικά και είναι δύσκολο να τα βγάλουμε πέρα»*. Οι μαρτυρίες αυτές αποτυπώνουν τη σημερινή πραγματικότητα, που τα αυξημένα έξοδα, σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα, έχουν κάνει την τωρινή περίοδο πιο απαιτητική από ποτέ, επηρεάζοντας τόσο την οικονομική κατάσταση όσο και την ψυχική και συναισθηματική ευημερία των γυναικών.

Ωστόσο για δύο συμμετέχουσες, οι οποίες έχουν κοντινή ηλικία και αντίστοιχα τα παιδιά τους ήταν μικρά στην περίοδο της πανδημικής κρίσης, η περίοδος του COVID-19 αποτέλεσε μια από τις πιο δύσκολες φάσεις της ζωής τους. Όπως αναφέρει μια συμμετέχουσα, *«όταν είχαμε πανδημία, ήμασταν όλοι στο σπίτι, εγώ άνεργη, δεν ξέραμε τι θα γίνει με τις δουλειές, αν θα ξεκινήσει ο άντρας μου, τότε θα ξεκινήσει. Άλλες χρονιές, ακόμα και να έφευγε από μια δουλειά, θα έβρισκε μια άλλη»*. Αυτή η αβεβαιότητα σχετικά με την

εργασία και την οικονομική κατάσταση επιδείνωνε το άγχος και την αίσθηση της ανασφάλειας, καθώς δεν υπήρχε καμία σαφής εικόνα για το μέλλον, οπότε, συγκριτικά, με τη σημερινή εξέλιξη των τιμών και της αγοράς η ερωτώμενη νιώθει μεγαλύτερη ασφάλεια. Η σταθερότητα της εργασίας παρέχει μια αίσθηση προγραμματισμού και δυνατότητα διαχείρισης. Συνεχίζοντας, η ίδια ερωτώμενη αναφέρει: *«Τώρα όλα ακριβαίνουν, αλλά επειδή δουλεύουμε μπορούμε να προγραμματίσουμε και κάτι»*. Ωστόσο, η πανδημία χαρακτηρίζεται από την ίδια ως μια περίοδος που *«δεν συγκρίνεται με τίποτα»*, υπογραμμίζοντας την ιδιαίτερη ψυχολογική και οικονομική πίεση που βίωσε τότε.

Μια άλλη γυναίκα η οποία διατηρούσε επιχείρηση πριν από την πανδημία επίσης περιέγραψε την πανδημία ως τη δυσκολότερη περίοδο για εκείνη, καθώς η κατάσταση έπληξε άμεσα την επιχείρησή της. *«Η περίοδος της πανδημίας ήταν η πιο δύσκολη για εμάς, καθώς έπληξε άμεσα το καφέ μας και αναγκαστήκαμε να βρούμε νέους τρόπους για να επιβιώσουμε οικονομικά. Η αβεβαιότητα ήταν τεράστια και τα χρέη έτρεχαν»*. Η αναστολή λειτουργίας των επιχειρήσεων και η διαχείριση του άγχους της καραντίνας δημιούργησαν μεγάλη πίεση, γεγονός που έκανε την καθημερινότητά τους ακόμα πιο δύσκολη.

3.6.2 Ικανοποίηση και ισορροπία στην καθημερινή διαχείριση και φροντίδα

Αναφορικά με την ικανοποίηση που νιώθουν στην καθημερινή διαχείριση και φροντίδα, αν και αρχικά όλες οι συμμετέχουσες δήλωσαν ότι αισθάνονται ικανοποιημένες με την τρέχουσα κατάσταση, οι απαντήσεις τους υποδεικνύουν ότι η πραγματικότητα περιλαμβάνει μια πιο σύνθετη εικόνα. Μια συμμετέχουσα σημειώνει χαρακτηριστικά: *«Θα ήθελα να έχω λίγο χρόνο παραπάνω, αλλά νιώθω ότι τα φέρνω βόλτα»*. Αντίστοιχα μια άλλη αναφέρει: *«Νιώθω ότι κάνω ό,τι μπορώ, αλλά πολλές φορές νιώθω εξαντλημένη. Θα ήθελα να μην τρέχω μετά τη δουλειά με την ψυχή στο στόμα»*. Αυτές οι δηλώσεις δείχνουν την αίσθηση ανεπάρκειας χρόνου που νιώθουν και οι δύο γυναίκες, αλλά και την επιθυμία τους για περισσότερες στιγμές ανάπαυσης. Παρά την αίσθηση ικανοποίησης, η έλλειψη χρόνου για αυτοφροντίδα και ξεκούραση αποτελεί έναν διαρκή περιορισμό.

Η ανάγκη για προσωπικό χρόνο συνδέεται συχνά με αισθήματα ενοχής, ειδικά όταν πρόκειται για τη φροντίδα της οικογένειας. Όπως λέει μια συμμετέχουσα, *«νιώθω ικανοποίηση, αλλά εντάξει, θα ήθελα λίγο χρόνο παραπάνω για το παιδί, και για εμένα αλλά και για το παιδί»*. Στην προαναφερόμενη απάντηση, η γυναίκα εκφράζει ικανοποίηση για όσα καταφέρνει, αλλά αναγνωρίζει ότι επιθυμεί περισσότερο χρόνο για την οικογένεια και τον εαυτό της. Αυτή η επιθυμία φέρνει στην επιφάνεια το βάρος της ευθύνης που νιώθει ως

μητέρα και φροντίστρια. Αυτά τα αισθήματα ενοχής συχνά προκύπτουν από τη συνεχή πίεση να ανταποκριθεί επαρκώς σε όλα τα επίπεδα, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να διατηρεί την αίσθηση της προσωπικής ισορροπίας.

Συνολικά, η αίσθηση ότι η καθημερινότητα απαιτεί συνεχές τρέξιμο καταγράφεται από όλες τις μαρτυρίες. Όπως επισημαίνει μια γυναίκα, *«είμαι γενικά ικανοποιημένη, αλλά η ισορροπία μεταξύ δουλειάς και οικογένειας είναι δύσκολη, αλλά προσπαθώ να κάνω ό,τι καλύτερο μπορώ. Μερικές φορές νιώθω ότι τρέχω συνεχώς»*. Αν και υπάρχει μια γενική ικανοποίηση, οι γυναίκες έρχονται συχνά αντιμέτωπες με τον περιορισμό του χρόνου και την ανάγκη για αντοχή, προσπαθώντας να διατηρήσουν τη συνοχή και την ευημερία της οικογένειας.

Οι καθημερινές απαιτήσεις και οι περιορισμοί, ιδιαίτερα λόγω οικονομικών παραγόντων, αυξάνουν την ανάγκη για προσαρμογή στις υπάρχουσες συνθήκες και επαναπροσδιορισμό των προτεραιοτήτων. Μια άλλη γυναίκα τονίζει τη σημασία του να ζεις με αξιοπρέπεια, λέγοντας: *«Υπάρχει ρουτίνα στο τι κάνω, αλλά είμαι ευχαριστημένη που είμαστε καλά, που δεν χρωστάμε, που μπορούμε να φροντίζουμε το παιδί καλά, ζούμε με αξιοπρέπεια»*. Παρ' όλα αυτά, προσθέτει πως οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες επιβάλλουν μικρές απαιτήσεις: *«Θα μπορούσαμε να ζούμε λίγο καλύτερα, όχι σε πολυτέλεια, αλλά να σε ικανοποιεί η ζωή, να κάνεις πιο πολλά πράγματα, αλλά όλα αυτά όμως θέλουν λεφτά. Ακόμα και να θέλω να πάω εκδρομή κάπου, θέλω να έχω αυτοκίνητο και να έχω λεφτά να το συντηρώ. Και για να πας έξω πάλι θέλεις λεφτά και αυτό δεν μπορώ να το προσφέρω στην οικογένειά μου. Περιορίζεις τις απαιτήσεις σου όσο γίνεται για να λες “καλά είσαι”»*. Αυτή η ομολογία φανερώνει ότι, αν και υπάρχει ικανοποίηση από την κάλυψη των απαραίτητων αναγκών και τη διασφάλιση μιας ζωής με αξιοπρέπεια, οι οικονομικοί περιορισμοί εξακολουθούν να επιβάλλουν όρια στις επιθυμίες, αφήνοντας συχνά μια αίσθηση ανεκπλήρωτης προσδοκίας.

Συμπερασματικά, οι μαρτυρίες των γυναικών αποκαλύπτουν έναν καθημερινό αγώνα που ισορροπεί ανάμεσα στην ικανοποίηση για όσα έχουν καταφέρει και στην αδιάκοπη πίεση της διαχείρισης πολλαπλών ευθυνών. Οι περιορισμοί χρόνου και οικονομικών πόρων συνεχίζουν να θέτουν όρια στις προσδοκίες τους, ωθώντας τις γυναίκες να διαχειρίζονται την καθημερινότητα με αντοχή και προσαρμοστικότητα, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις της εξάντλησης και της αυτοθυσίας. Η συνεχής προσπάθειά τους να διατηρήσουν την ισορροπία μεταξύ εργασίας, οικογένειας και προσωπικής φροντίδας αναδεικνύει τη μοναδική θέση των γυναικών εντός της οικογένειας, επαναφέροντας στο προσκήνιο τη συζήτηση για την έμφυλη κατανομή των οικιακών υποχρεώσεων.

3.6.3 Προκλήσεις μετανάστευσης και σκέψεις επαναπατρισμού

Οι εμπειρίες και οι αντιλήψεις των μεταναστριών αναφορικά με τις καθημερινές τους δυσκολίες και τις σκέψεις για το μέλλον τους στην Ελλάδα αποτελούν κρίσιμο στοιχείο για την κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν. Η ιδιότητά τους ως μετανάστριες εντείνει τις προκλήσεις σε κάθε πτυχή της ζωής τους, από την εργασία έως τη φροντίδα της οικογένειας. Μια γυναίκα σημειώνει ότι οι δυσκολίες που βιώνει είναι σαφώς μεγαλύτερες λόγω της μεταναστευτικής της ταυτότητας, δηλώνοντας: *«Ναι, πιστεύω ότι οι δυσκολίες είναι μεγαλύτερες επειδή είμαι μετανάστρια. Όταν ήρθα στην Ελλάδα, έπρεπε να ξεκινήσω από το μηδέν, χωρίς κάποιον γνωστό ή οικογένεια. Έπρεπε να αποδείξω ότι μπορώ να δουλέψω σκληρά και να χτίσω κάτι δικό μου, κάτι που με έκανε πιο δυνατή αλλά και πιο επιφυλακτική με τους άλλους»*. Αυτή η μαρτυρία αποκαλύπτει την έντονη ανασφάλεια που ένιωσε η γυναίκα όταν εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα και έπρεπε να δημιουργήσει ένα νέο δίκτυο από την αρχή.

Παρόμοια, μια άλλη συμμετέχουσα τονίζει την ανάγκη να εργαστεί σκληρότερα και να αποδείξει την αξία της σε ένα περιβάλλον όπου οι ευκαιρίες είναι λιγότερες για τους μετανάστες: *«Πιστεύω ότι η κατάσταση είναι πιο δύσκολη για εμάς τους μετανάστες. Πρέπει να δουλεύουμε περισσότερο για να αποδείξουμε ότι αξίζουμε, και οι ευκαιρίες είναι περιορισμένες»*. Αυτή η δήλωση καταδεικνύει τον συνεχή αγώνα για αναγνώριση και τις επιπλέον προσπάθειες που απαιτούνται ώστε να κατακτήσουν μια θέση στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία.

Οι μαρτυρίες αυτές επισημαίνουν τη διπλή πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες από τη μία πλευρά, προσπαθούν να προσαρμοστούν σε ένα νέο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον και, από την άλλη, παλεύουν να αποδείξουν τις ικανότητές τους μέσα σε ένα σύστημα που συχνά τις αντιμετωπίζει με επιφύλαξη. Η ανάγκη να αποδείξουν την αξία τους και η περιορισμένη πρόσβαση σε ευκαιρίες επιτείνουν τις δυσκολίες τους και τις αναγκάζουν να δείχνουν διαρκώς τον καλύτερό τους εαυτό, υπό συνθήκες πίεσης και αβεβαιότητας.

Η προοπτική επιστροφής στη χώρα καταγωγής για τις συμμετέχουσες φαίνεται να μην είναι μια επιλογή, παρά τις προκλήσεις και την επιδείνωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα. Η αίσθηση της ενσωμάτωσης αποτυπώνεται έντονα στις απαντήσεις τους. Όπως τονίζει μια γυναίκα, *«η ζωή μας είναι πια εδώ. Τα παιδιά μου μεγαλώνουν στην Ελλάδα, έχουν τις δικές τους παρέες και η καθημερινότητά μας είναι εδώ. Μου πήρε χρόνια να*

το καταφέρω αυτό. Δεν θα ήταν εύκολο να αφήσουμε ό,τι έχουμε χτίσει για να ξεκινήσουμε από την αρχή». Αυτή η δήλωση δείχνει τη σύνδεση που έχει αναπτυχθεί με το νέο τους περιβάλλον και τη δυσκολία να εγκαταλείψουν την καθημερινότητα και τις συνήθειες που έχουν χτίσει όλα αυτά τα χρόνια. Η επιστροφή θα σήμαινε ανατροπή της σταθερότητας που έχουν καταφέρει να επιτύχουν.

Παράλληλα, η σκέψη της επιστροφής ή της μετανάστευσης σε άλλη χώρα φαίνεται να είναι αδιανόητη για κάποιες, λόγω της ηλικίας ή των δυσκολιών που θα συνεπαγόταν ένα νέο ξεκίνημα. *«Για να πας σε άλλη χώρα σημαίνει ότι πρέπει να ξεκινήσεις από την αρχή. Αυτό θα μπορούσα να το κάνω στα 30, αλλά τώρα όχι, δεν μπορώ, δεν έχω λόγο να το κάνω»*. Οι απαντήσεις αυτές αποκαλύπτουν ότι, παρότι η οικονομική πίεση είναι έντονη, η ιδέα να ξεκινήσουν από το μηδέν σε μια νέα χώρα είναι μια υπερβολικά μεγάλη πρόκληση για τις ίδιες.

Η απογοήτευση των μεταναστριών λόγω της έλλειψης υποστηρικτικών πολιτικών και κοινωνικών δομών στην Ελλάδα εκφράζεται με έντονο τρόπο μέσα από τις μαρτυρίες τους. Μια συμμετέχουσα αναφέρει μια φράση κλειδί: *«Είμαστε ξένοι και εδώ και εκεί»*. Αυτή η φράση αποτελεί μια ισχυρή δήλωση που αποτυπώνει την αίσθηση αποξένωσης και διπλής περιθωριοποίησης που βιώνουν. Από τη μία πλευρά, νιώθουν ότι δεν ανήκουν απόλυτα στην ελληνική κοινωνία, παρά τις προσπάθειές τους να ενταχθούν και να προσαρμοστούν. Από την άλλη, η αίσθηση του «ξένου» παραμένει και στην ίδια την πατρίδα τους, λόγω των χρόνων που έχουν περάσει εκτός αυτής και των αλλαγών που έχουν μεσολαβήσει στη ζωή τους. Μια άλλη συμμετέχουσα αναφέρει: *«Αν μπορούσα να γυρίσω τον χρόνο πίσω στο 1998, θα πήγαινα σε άλλη χώρα που υπάρχει κράτος»*. Η έλλειψη υποστηρικτικών πολιτικών εντείνει την αίσθηση ανασφάλειας και το αίσθημα ότι οι μετανάστριες βρίσκονται διαρκώς σε μια αβέβαιη κατάσταση, χωρίς την προστασία και τη βοήθεια που θα μπορούσε να προσφέρει ένα κράτος πρόνοιας. Οι απαντήσεις αυτές αποκαλύπτουν την πολυπλοκότητα των επιλογών που έχουν οι μετανάστριες, μεταξύ της οικονομικής δυσπραγίας και της συναισθηματικής τους σύνδεσης με τη ζωή που έχουν χτίσει. Παρά τις δυσκολίες, η απόφαση να παραμείνουν συνδέεται με τη βαθιά τους επιθυμία να διατηρήσουν τις οικογενειακές και κοινωνικές δομές που έχουν δημιουργήσει.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ισορροπία μεταξύ εργασίας και οικιακών ευθυνών αποτελεί έναν κρίσιμο τομέα έρευνας για την κατανόηση της καθημερινότητας των εργαζόμενων γυναικών, οι οποίες επωμίζονται διπλά καθήκοντα: την επαγγελματική απασχόληση και τη διαχείριση του νοικοκυριού. Η συγκεκριμένη ανάλυση εξετάζει τις εμπειρίες των μεταναστριών, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και τους τρόπους με τους οποίους διαχειρίζονται τις πολυάριθμες ευθύνες τους. Η καθημερινότητα των γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα αποκαλύπτει μια συνεχή προσπάθεια συνδυασμού επαγγελματικών και οικιακών υποχρεώσεων, που συχνά οδηγεί σε σωματική και ψυχική κόπωση. Η πλειονότητα των γυναικών περιγράφει τις ευθύνες του νοικοκυριού ως άνιστα κατανεμημένες, με τις ίδιες να αναλαμβάνουν το μεγαλύτερο βάρος. Η φροντίδα του σπιτιού, η ανατροφή των παιδιών και οι επαγγελματικές υποχρεώσεις αποτελούν κοπιάδεις δραστηριότητες, οι οποίες ενισχύουν το αίσθημα εξάντλησης.

Για πολλές από τις συμμετέχουσες, οι οικιακές υποχρεώσεις, όπως το καθάρισμα και το μαγείρεμα, είναι ιδιαίτερα εξίσου απαιτητικές, λόγω της κούρασης που προκαλεί η εργασία τους. Παράλληλα, το υψηλό αίσθημα ευθύνης απέναντι στα παιδιά και τις ανάγκες της οικογένειας αυξάνει την ψυχική επιβάρυνση. Οι γυναίκες χρησιμοποιούν διάφορες στρατηγικές διαχείρισης, όπως η προσαρμογή του ωραρίου εργασίας και η καθυστέρηση συγκεκριμένων οικιακών εργασιών για ημέρες με λιγότερες επαγγελματικές απαιτήσεις. Ωστόσο, αυτές οι προσαρμογές δεν καταφέρνουν πάντα να τις ανακουφίσουν από το συνολικό βάρος των υποχρεώσεών τους.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, το υποστηρικτικό περιβάλλον παίζει κρίσιμο ρόλο στην εξισορρόπηση των καθηκόντων. Ωστόσο, οι μαρτυρίες αναδεικνύουν ότι η βοήθεια από τα μέλη της οικογένειας, όπως τους συζύγους και τα παιδιά, είναι συχνά περιορισμένη ή αποσπασματική. Παρόλο που κάποιοι σύζυγοι προσφέρουν βοήθεια, αυτή συνήθως περιορίζεται λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων. Η άνιση κατανομή των ευθυνών αναγκάζει πολλές γυναίκες να επωμίζονται εξολοκλήρου τη φροντίδα του νοικοκυριού, ενώ η βοήθεια από τα παιδιά εξαρτάται από την ηλικία τους και συχνά παρέχεται ως αντάλλαγμα.

Ο ελεύθερος χρόνος για τις γυναίκες είναι εξαιρετικά περιορισμένος και συχνά αποτελείται από μικρές στιγμές χαλάρωσης, όπως μια σύντομη βόλτα. Οι περισσότερες περιγράφουν ότι η κόπωση και οι οικονομικοί περιορισμοί επηρεάζουν την ποιότητα και τη συχνότητα αυτών των δραστηριοτήτων. Παρ' όλα αυτά, οι γυναίκες καταβάλλουν προσπάθεια να βρουν προσωπικό χρόνο, καθώς τον θεωρούν απαραίτητο για την ψυχική

τους υγεία και ισορροπία. Η ανάγκη για ξεκούραση συχνά έρχεται σε σύγκρουση με τα συναισθήματα ενοχής που πηγάζουν από την προτεραιότητα των οικογενειακών ευθυνών. Οι γυναίκες αυτές αναφέρουν ότι η αδυναμία τους να διαθέσουν αρκετό χρόνο για τον εαυτό τους ή τα παιδιά τους αποτελεί πηγή συνεχούς προβληματισμού.

Πολλές συμμετέχουσες εκφράζουν τον προβληματισμό τους σχετικά με την πιθανότητα να εγκαταλείψουν την εργασία τους για να αφοσιωθούν πλήρως στη φροντίδα της οικογένειας. Ωστόσο, οι οικονομικές ανάγκες και η ανάγκη διατήρησης της προσωπικής ανεξαρτησίας τις αποτρέπουν από μια τέτοια απόφαση. Η εργασία τους δεν τους παρέχει μόνο οικονομική στήριξη, αλλά και έναν τρόπο να διατηρήσουν την ταυτότητά τους και να αποτελέσουν πρότυπα για τα παιδιά τους. Παρ' όλα αυτά, ορισμένες γυναίκες που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν προσωρινά την εργασία τους, λόγω έλλειψης υποστήριξης, περιγράφουν την εμπειρία αυτή ως ιδιαίτερα δύσκολη, υπογραμμίζοντας την αίσθηση απομόνωσης και την απώλεια προσωπικού χώρου.

Η οικονομική κρίση και η πανδημία COVID-19 είχαν σημαντικές επιπτώσεις στη διαχείριση του νοικοκυριού και της οικογένειας. Οι γυναίκες αναγκάστηκαν να προσαρμόσουν δραστικά τις πρακτικές τους, περιορίζοντας τα έξοδα και τροποποιώντας τις συνήθειες διατροφής και θέρμανσης. Η πανδημία, επιπλέον, επέφερε αυξημένες ψυχολογικές και συναισθηματικές πιέσεις λόγω του εγκλεισμού και των νέων προκλήσεων που προέκυψαν. Παράλληλα, η οικονομική πίεση από την ακρίβεια και η αβεβαιότητα της αγοράς εργασίας εντείνουν την καθημερινή πίεση που βιώνουν αυτές οι γυναίκες. Παρ' όλα αυτά, επιδεικνύουν ανθεκτικότητα και ευρηματικότητα, αναζητώντας τρόπους να αντεπεξέλθουν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Οι μαρτυρίες των συμμετεχουσών υπογραμμίζουν τις πολυδιάστατες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενες γυναίκες στη διαχείριση των πολλαπλών τους ρόλων. Η ανάγκη για υποστηρικτικές πολιτικές και δομές που θα ελαφρύνουν το βάρος των οικιακών ευθυνών είναι εμφανής. Η ισότητα στην κατανομή των καθηκόντων εντός της οικογένειας και η πρόσβαση σε εξωτερική βοήθεια αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Η ανάλυση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών αντιλήψεων για την εργασία και τη φροντίδα, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον που να στηρίζει τις γυναίκες στην προσπάθειά τους να επιτύχουν ισορροπία μεταξύ προσωπικής και επαγγελματικής ζωής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΕ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΩΝ
ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ**

Αυτή την περίοδο, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) σε συνεργασία με το Πάντειο Πανεπιστήμιο υλοποιούν έρευνα με τίτλο «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» (Gender discrimination in multiple crises), στο πλαίσιο υλοποίησης ερευνητικού έργου το οποίο χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ).

Η έρευνα φιλοδοξεί να διερευνήσει τις επιπτώσεις των σύγχρονων πολλαπλών κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής και ενεργειακής) στις γυναίκες σε τέσσερα διαφορετικά πεδία: το πεδίο της απασχόλησης και της φροντίδας, το πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών και το πεδίο της ενασχόλησης των γυναικών με την πολιτική. Μας ενδιαφέρει επίσης να διερευνήσουμε τις επιπτώσεις των κρίσεων στις γυναίκες τόσο στις σύγχρονες (τρέχουσες) οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) όσο και ξεχωριστά για την περίοδο της πανδημίας αλλά και την περίοδο των μνημονίων, τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης.

Στο πλαίσιο αυτό έχει σχεδιαστεί και η πραγματοποίηση ποιοτικής έρευνας με την τεχνική των ομάδων εστιασμένης συνέντευξης σε πληθυσμό γυναικών μεταναστριών, αυτοαπασχολούμενων, μητέρων, ηλικίας 35-65 ετών, με αντικείμενο τη διερεύνηση σε βάθος του πεδίου των οικιακών εργασιών και της φροντίδας κατά τη διάρκεια όλων των παραπάνω κρίσεων.

Παρακαλούμε θερμά να διαθέσετε λίγο χρόνο και να συμμετάσχετε στην έρευνά μας με μια συζήτηση σε βάθος των θεμάτων που αφορούν το πώς εσείς αντιμετωπίσατε και αντιμετωπίζετε τα θέματα των οικιακών εργασιών και της φροντίδας του σπιτιού και των δικών σας ανθρώπων τα τελευταία χρόνια. Οι απαντήσεις σας θα είναι ανώνυμες, εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς, σύμφωνα με τις διατάξεις του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων (GDPR) και του Κώδικα Ηθικής και Δεοντολογίας του ΕΚΚΕ.

**ΑΘΗΝΑ
Μάιος 2024**

ΟΔΗΓΟΣ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

«Εμφυλές διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις»

Θεματικοί άξονες

A. Κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία

1. Ηλικία
2. Οικογενειακή κατάσταση
3. Αριθμός παιδιών
4. Χώρα προέλευσης
5. Χρόνια διαμονής στην Ελλάδα
6. Μορφωτικό επίπεδο
7. Εργασιακή-επαγγελματική κατάσταση - Τι ακριβώς δουλειά κάνει
8. Ωρες εργασιακής-επαγγελματικής ενασχόλησης

B. Ενασχόληση με τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα του σπιτιού

Στην ενότητα αυτή θα συζητήσουμε θέματα που αφορούν τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα του σπιτιού από γυναίκες εργαζόμενες και μητέρες:

1. Πόσο δύσκολο ή εύκολο είναι για μια εργαζόμενη μητέρα σήμερα να συνδυάζει την εργασία της με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού;
2. Θα λέγατε ότι η εργασία σας είναι κουραστική/απαιτητική; Γιατί;
3. Έχετε σκεφτεί να αφήσετε τη δουλειά σας και να ασχοληθείτε αποκλειστικά και μόνο με το σπίτι; (Αν ναι γιατί, αν όχι γιατί;)
4. Έχετε σκεφτεί να αλλάξετε δουλειά; (Αν ναι γιατί, αν όχι γιατί;)
5. Τι σας δυσκολεύει περισσότερο με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
6. Ποιος/ποιοι σας ανακουφίζουν/διευκολύνουν/βοηθάνε με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
7. Μπορείτε να μας περιγράψετε μια καθημερινή ημέρα από το πρωί που ξυπνάτε μέχρι το βράδυ; Συνήθως τι περιλαμβάνει το καθημερινό σας πρόγραμμα;
8. Γενικά μιλώντας, θεωρείτε πως έχετε ελεύθερο χρόνο για εσάς προσωπικά; Έχετε κάποια δραστηριότητα εντός ή εκτός σπιτιού που σας διασκεδάζει/ευχαριστεί/ξεκουράζει, και ποιά είναι αυτή;
9. Τι σημαίνει ελεύθερος χρόνος για εσάς; Πόσο ελεύθερο χρόνο έχετε μέσα στην εβδομάδα και πώς τον αξιοποιείτε;
10. Λόγω της ακρίβειας τι έχει αλλάξει στη φροντίδα του νοικοκυριού σας σήμερα (π.χ. αλλαγές στις συνήθειες μαγειρέματος, υγιεινής και οικιακής φροντίδας, αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες αγοράς προϊόντων οικιακής φροντίδας, επιπλέον ή νέα βάρη και ευθύνες, αύξηση/μείωση ωρών οικιακής φροντίδας);
11. Κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Γενικά μιλώντας, στη διάρκεια της πανδημίας πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας (π.χ. τηλεργασία ή μείωση ωρών αμειβόμενης εργασίας, βοήθεια των παιδιών στη σχολική τηλεργασία, παραμονή των παιδιών στο σπίτι με κλειστούς βρεφονηπιακούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και σχολεία κ.ά.);

12. Κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης (2010-12), την περίοδο των μνημονίων ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας;

Γ. Ενασχόληση με τη φροντίδα των παιδιών και λοιπών μελών της οικογένειας

Στην ενότητα αυτή θα συζητήσουμε θέματα που αφορούν τη φροντίδα των παιδιών και λοιπών μελών του νοικοκυριού από γυναίκες εργαζόμενες και μητέρες:

1. Στο νοικοκυριό σας ποιος ασχολείται σήμερα με τη φροντίδα των παιδιών ή λοιπών μελών της οικογένειας (ηλικιωμένους κ.λπ.);
2. Τι ακριβώς περιλαμβάνει αυτή η φροντίδα (ετοιμασία φαγητού, εξωσχολικές δραστηριότητες των παιδιών κ.λπ., φροντίδα ηλικιωμένων κ.λπ.);
3. Σκεφτήκατε ποτέ να σταματήσετε τη δουλειά σας για να αφοσιωθείτε στη φροντίδα και το μέγαλωμα των παιδιών;
4. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν διαφορετικά τα πράγματα;
5. Κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης (2010-12) την περίοδο των μνημονίων ήταν διαφορετικά τα πράγματα;

Δ. Γενικά θέματα

Και τώρα θα κάνουμε μια γενική συζήτηση πάνω στα παρακάτω θέματα:

1. Γενικά μιλώντας, ποια είναι/ήταν η πιο δύσκολη περίοδος για εσάς; Σήμερα, η περίοδος της πανδημίας ή τα πρώτα χρόνια της κρίσης;
2. Σήμερα αισθάνεστε ικανοποιημένη από τη δουλειά σας και τον χρόνο που αφιερώνετε στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών ή μελών της οικογένειας που έχουν ανάγκη φροντίδας; Πώς τα καταφέρνετε; Πώς τα βγάζετε πέρα;
3. Πιστεύετε ότι δυσκολεύεστε περισσότερο στα θέματα που συζητήσαμε επειδή είστε μετανάστρια;
4. Έχετε σκεφτεί την προοπτική επιστροφής στη χώρα καταγωγής σας λόγω επιδείνωσης των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα; Αν ναι/όχι, εξηγήστε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλιπράντη-Μαράτου, Λ., Κατσή Α. & Παπαδημητρίου Π. (2016). *(Αν) ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής. Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης*. Αθήνα: Κέντρο Μέρμινας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ).
- Θανοπούλου, Μ. & Τσίγκανου, Ι. (επιμ.) (2016). *Γυναίκες ανάμεσα στην εργασία και την οικογένεια εν μέσω κρίσης*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Διαθέσιμο στο https://www.ekke.gr/publication_files/ginaikes-anamesa-stin-ergasia-kai-tin-ikogenia-en-meso-krisis
- Καραμεσίνη, Μ., Rubery, J. (επιμ.) (2015). *Γυναίκες και λιτότητα. Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων*. Αθήνα: Νήσος/Εργαστήριο Σπουδών Φύλου-Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Νταλάκα Ε. (2017). Συμφιλίωση Επαγγελματικής - Οικογενειακής / Προσωπικής Ζωής: Νομοθετικές Παρεμβάσεις για τους / τις φροντιστές/-τριες (Carers) στην Ελλάδα. *Κοινωνική Πολιτική*, 3, 49-73. Διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.12681/sp.10589>.
- ΟΗΕ (2015). ΣΤΟΧΟΣ 5 - ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ. Διαθέσιμο στο <https://unric.org/el/%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%87%ce%bf%cf%83-5-%ce%b9%cf%83%ce%bf%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b1-%cf%84%cf%89%ce%bd-%cf%86%cf%85%ce%bb%cf%89%ce%bd/>

Ξενογλώσση

- Avlona, N. R., Malamidis, H. & Vlachopoulos, K. (2019). *Migrant Women and Entrepreneurship in Greece*. ELIAMEP. Available at https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2022/02/D3.2_ELIAMEP_Report.pdf
- Cavounidis, J. (2018). The migration experience of Greece and the impact of the economic crisis on its migrant and native populations. *European Journal of Public Health*, 28, Issue suppl._5, 20-23. Available at <https://doi.org/10.1093/eurpub/cky204>
- Clancy, J., Daskalova, V., Feenstra, M., Franceschelli, N. & Sanz, M. (2017). Gender perspective on access to energy in the EU. Brussels: European Union. Available at [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596816/IPOL_STU\(2017\)596816_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596816/IPOL_STU(2017)596816_EN.pdf)
- Daniel, E., Reuschke, D., Henley, A. & Price, V. (2021). Doing it All: Self-Employed Women and Unpaid Domestic Labour during COVID-19. *Institute for Small Business and Entrepreneurship*. Cardiff. Available at <https://oro.open.ac.uk/82081/>
- DIRECTIVE 2021/0203(COD) 7446/23. (2023, 24 Μαρτίου). *Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on energy efficiency (recast). Analysis of the final compromise text with a view to agreement*. Διαθέσιμο στο: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7446-2023-INIT/en/pdf>
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2021). *Gender equality and the socio-economic impact of the COVID-19 pandemic*. Available at https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20211734_mh0921078enn.pdf.pdf
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2017). *Gender Equality Index 2017. Measuring gender equality in the European Union 2005-2015*.
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2016). *Gender in entrepreneurship*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2023, 12 Δεκεμβρίου). *Inability to keep home adequately warm - EU-SILC survey*. Available at https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDES01/default/bar?lang=en
- Ferrant, G., Pesando, L. M. & Nowacka, K. (2014). *Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes*. OECD Development Centre. Available at https://www.oecd.org/dev/development-gender/Unpaid_care_work.pdf
- Gonzalez Pijuan, I. (2016). *Gender inequality and energy poverty A forgotten risk factor*. Available at <https://esf-cat.org/wp-content/uploads/2018/02/ESFeres17-PobresaEnergeticaIDesigualtatdeGenere-ENG.pdf>
- Graeber, D., Kritikos, A. & Seebauer, J. (2021). COVID-19: a crisis of the female self-employed. *Journal of Population Economics*, 34, 1141-1187. Available at <https://doi.org/10.1007/s00148-021-00849-y>, <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-021-00849-y#citeas>
- Heredia, M., Sánchez, C., Núñez Peiró, M., Sanz-Fernández, A., López-Bueno, J. & Muñoz, G. (2022). Mainstreaming a gender perspective into the study of energy poverty in the city of Madrid. *Energy for Sustainable Development*. 70, 290-300. Available at 10.1016/j.esd.2022.08.007, <https://oa.upm.es/71555/1/1-s2.0-S0973082622001338-main.pdf>

- ILOa (2021). *Building Forward Fairer: Women's rights to work and at work at the core of the COVID-19 recovery*. Available at https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_814499.pdf
- ILOb (2021). ILO Global Estimates on International Migrant Workers. Available at https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_808939.pdf
- ILOc (2021). Global Wage Report 2020-21: Wages and minimum wages in the time of COVID-19. Available at https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_762534.pdf
- ILO (2020). The COVID-19 response Getting gender equality right for a better future. Available at https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_744685.pdf
- Kalenkoski, C. M., Pabilonia, S. W. (2020). Initial Impact of the Covid-19 Pandemic on the Employment and Hours of Self-Employed Coupled and Single Workers by Gender and Parental Status. *IZA Discussion Paper* No. 13443. Available at <https://docs.iza.org/dp13443.pdf>
- Kosyfologou, A. (2020). Women's Status in A Struggling Greek Economy. The Terrifying Fall of a Society's Progress. *Rosa-Luxemburg-Stiftung*. Available at <https://rosalux.gr/en/publication/greece-austerity-gender-inequality-and-feminism/>
- Lyberaki, A. (2008). *“Deae ex Machina”: migrant women, care work and women's employment in Greece*. GreeSE Paper No20, LSE. Available at <https://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Assets/Documents/Publications/GreeSE-Papers/GreeSE-No20.pdf>
- Manalis, G. & Matsaganis, M. (2022, 15 Ιουλίου). In focus - Energy Poverty. ΕΛΙΑΜΕΠ. Available at <https://www.eliamep.gr/en/publication/in-focus-%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CF%86%CF%84%CF%8E%CF%87%CE%B5%CE%B9%CE%B1/>
- Maycock, J., Collins, M. (επιμ.) (2015). Women's economic independence in times of austerity. European women's voice- European Women's Lobby. Available at https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/european_women_s_voice_2015.pdf
- OECD (2022). *Empowering Women in the Transition Towards Green Growth in Greece*. OECD. Available at <https://doi.org/10.1787/a9eacee6-en>.
- OECD (2021a). The Missing Entrepreneurs 2021: Policies for Inclusive Entrepreneurship and Self-Employment, OECD Publishing, Paris. Available at <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/71b7a9bb-en.pdf?expires=1731177719&id=id&accname=guest&checksum=BDD6D1D7479822A53CF2E65D4380A2B5>
- OECD (2021b). “Greece” in The Missing Entrepreneurs 2021: Policies for Inclusive Entrepreneurship and Self-Employment, OECD Publishing, Paris. Available at <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/2878266e-en.pdf?expires=1731177694&id=id&accname=guest&checksum=6311E84EFD9A28105D35609205A1D753>
- OECD (2016). *Policy Brief on Women's Entrepreneurship*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Pabilonia, S.W., Vernon, V. Who is doing the chores and childcare in dual-earner couples during the COVID-19 era of working from home?. *Rev Econ Household* 21, 519-565 (2023). Available at <https://doi.org/10.1007/s11150-022-09642-6>
- Petrova, S. & Simcock N. (2021). Gender and energy: domestic inequities reconsidered. *SOCIAL & CULTURAL GEOGRAPHY*, 22 (6), 849-867. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14649365.2019.1645200?needAccess=true>
- Psalti, A., & Antoniou, C. (2023). Working mothers in Greece during the COVID-19 pandemic: The conceptualization of “good motherhood” in conditions of lock-down and teleworking. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 28(1), 63-77. Available at https://doi.org/10.12681/psy_hps.31518
- Rania, N., Parisi, R., & Lagomarsino, F. (2022). Mothers and Workers in the Time of COVID-19: Negotiating Motherhood within Smart Working. *Journal of Contemporary Ethnography*, 51(5), 645-675. Available at <https://doi.org/10.1177/08912416221075833>
- Reuschke, D., Henley, A., Daniel, E. & Price, V. (2021). Testing the Differential Impact of COVID-19 on Self-Employed Women and Men in the United Kingdom. *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.3813643
- SolidarityNow (2024). The Reality of Employment for Migrant Women in Greece - An Empirical Study. Available at <https://reliefweb.int/report/greece/reality-employment-migrant-women-greece-empirical-study-enel>
- The Social Issues Research Centre (SIRC). (2012). *The changing face of motherhood in Western Europe- Greece*. Available at http://www.sirc.org/publik/motherhood_in_Greece.pdf
- Vasudevan R. & Raghavendra S. (2022). Women’s Self Employment as a Developmental Strategy: The Dual Constraints of Care Work and Aggregate Demand, *Feminist Economics*, 28 (3), 56-83. DOI: 10.1080/13545701.2022.2044497
- Widuto, A. (2023). *Energy poverty in the EU*. European Parliamentary Research Service (EPRS). Available at [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733583/EPRS_BRI\(2022\)733583_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733583/EPRS_BRI(2022)733583_EN.pdf)
- World Bank (2020). *COVID-19 Crisis Through a Migration Lens*. Migration and Development Brief, no. 32. World Bank, Washington, DC. Available at <https://hdl.handle.net/10986/33634>
- Zamfir, I. (2023). Gender aspects of energy poverty. European Parliamentary Research Service (EPRS). Available at [https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/266210/EPRS_ATA\(2023\)739349_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/266210/EPRS_ATA(2023)739349_EN.pdf)

GENDER IN CRISES

ΕΚΘΕΣΗ ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ: ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΕΩΝ

31 Αυγούστου 2025

Θωμαΐς Κάββουρα / Κοινωνική Επιστήμων

Το έργο «Έμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» - “Gender discrimination in multiple crises” υλοποιείται από τον φορέα υποδοχής το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και συνεργαζόμενο φορέα το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
(Κωδικός έργου: 16260)

**ΑΥΤΟΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ:
ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ
ΚΡΙΣΕΩΝ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ	168
EXECUTIVE SUMMARY	171
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	174
ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	176
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΑΤΖΕΝΤΑΣ 2030	176
1.1 Προκλήσεις και ιδιαιτερότητες για τις αυτοαπασχολούμενες γυναίκες με αναπηρία	177
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΑ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	182
2.1 Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα άτομα με αναπηρία	182
2.2 Επιπτώσεις της πανδημίας στις γυναίκες με αναπηρία, στον τομέα της αυτοαπασχόλησης	185
2.3 Επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης στις γυναίκες με αναπηρία	190
ΜΕΡΟΣ Β: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	195
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	195
3.1 Μεθοδολογία και σχεδιασμός της Έρευνας	195
3.2 Οι θεματικοί άξονες των συνεντεύξεων	197
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑ ΕΝΟΤΗΤΑ	201
4.1 Συνδυασμός εργασίας και οικιακών υποχρεώσεων	201
4.2 Διαχείριση του ελεύθερου χρόνου	207
4.3 Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας	209
4.4 Οι επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας	211
4.4.1 Η επίδραση της οικονομικής κρίσης	211
4.4.2 Η επίδραση της πανδημικής κρίσης	214
4.4.3 Η επίδραση της ενεργειακής κρίσης	216
4.5 Προκλήσεις και δυσκολίες	218
4.5.1 Προσωπικές δοκιμασίες και αντιμετώπιση όλων των κρίσεων	218
4.5.2 Ικανοποίηση και προκλήσεις: Η εξισορρόπηση εργασίας, οικογένειας και προσωπικών αναγκών	219
4.5.3 Η αναπηρία ως παράγοντας δυσκολίας	221
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	223
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	226

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

Η παρούσα μελέτη διερευνά τις επιπτώσεις των διαδοχικών κρίσεων στις γυναίκες με αναπηρία, εστιάζοντας στην οικιακή εργασία, τη φροντίδα και την αυτοαπασχόληση. Αναλύονται οι οικονομικές, υγειονομικές και ενεργειακές κρίσεις, και πώς αυτές επιδεινώνουν τις υπάρχουσες ανισότητες στον χώρο της εργασίας και της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Οι γυναίκες με αναπηρία αντιμετωπίζουν πολλαπλές διακρίσεις, καθώς η έλλειψη προσβασιμότητας, οι οικονομικοί περιορισμοί και τα κοινωνικά στερεότυπα περιορίζουν τις ευκαιρίες εργασίας και κοινωνικής συμμετοχής τους. Το κείμενο εξετάζει τη διασταύρωση φύλου και αναπηρίας, επισημαίνοντας τα δομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία και τις πολιτικές που απαιτούνται για την άμβλυνση αυτών των ανισοτήτων.

Θεωρητικό πλαίσιο και μεθοδολογία

Η αναπηρία αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες κοινωνικού αποκλεισμού, επηρεάζοντας τη συμμετοχή των ατόμων στην αγορά εργασίας, την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και την κοινωνική ζωή. Οι γυναίκες με αναπηρία βιώνουν πολλαπλές διακρίσεις, καθώς οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν απορρέουν τόσο από το φύλο τους όσο και από την αναπηρία τους.

Η μελέτη βασίζεται στη βιβλιογραφική ανασκόπηση, στην ανάλυση δευτερογενών δεδομένων και στη συλλογή ποιοτικών στοιχείων μέσω συνεντεύξεων. Οι θεματικοί άξονες που αναλύονται αφορούν την εργασία, τη φροντίδα, την υγειονομική περίθαλψη και τις στρατηγικές αντιμετώπισης των κρίσεων από τις γυναίκες με αναπηρία.

Βασικά ευρήματα**Εργασιακές προκλήσεις και αυτοαπασχόληση**

Οι γυναίκες με αναπηρία αντιμετωπίζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας, περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και ελλιπή προσαρμογή των θέσεων εργασίας στις ανάγκες τους, με αποτέλεσμα η αυτοαπασχόληση να αποτελεί συχνά τη μόνη βιώσιμη επιλογή, καθώς τους προσφέρει μεγαλύτερη ευελιξία. Ωστόσο, οι προκλήσεις είναι πολλαπλές, καθώς η περιορισμένη πρόσβαση σε χρηματοδότηση, η έλλειψη υποστηρικτικών πολιτικών και οι βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις μειώνουν τις ευκαιρίες απασχόλησής τους. Η κατάσταση αυτή επιτείνεται από τη διπλή διάκριση που υφίστανται στην αγορά εργασίας, καθώς οι γυναίκες με αναπηρία παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σύγκριση με τους

άνδρες με αναπηρία. Ειδικότερα, οι αυτοαπασχολούμενες γυναίκες με αναπηρία βιώνουν έντονη οικονομική αστάθεια και έλλειψη χρηματοδοτικών εργαλείων, ενώ θεσμικά εμπόδια περιορίζουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Παράλληλα, οι προκαταλήψεις στον εργασιακό χώρο ενισχύουν την περιθωριοποίησή τους, ενώ η απουσία δομών υποστήριξης καθιστά ακόμα δυσκολότερη τη διατήρηση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας.

Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης

Η οικονομική κρίση αύξησε τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για τις γυναίκες με αναπηρία. Η μείωση των κρατικών επιδοτήσεων και η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας οδήγησαν σε επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης και σε μεγαλύτερη εξάρτηση από άτυπες μορφές φροντίδας. Η οικονομική ανασφάλεια οδήγησε πολλές γυναίκες με αναπηρία σε ακόμα μεγαλύτερη περιθωριοποίηση, με αποτέλεσμα τη μείωση των ευκαιριών αυτονομίας και οικονομικής ανεξαρτησίας τους. Παράλληλα, οι πολιτικές λιτότητας μείωσαν τις δημόσιες δαπάνες για υγειονομική περίθαλψη, δυσχεραίνοντας την πρόσβαση σε θεραπείες και υπηρεσίες υποστήριξης.

Φροντίδα και οικιακή εργασία

Οι γυναίκες με αναπηρία επιβαρύνονται δυσανάλογα με καθήκοντα φροντίδας, τόσο λόγω κοινωνικών προσδοκιών όσο και λόγω έλλειψης κρατικών υποστηρικτικών δομών. Η πανδημία COVID-19 επιδείνωσε την κατάσταση, καθώς αύξησε το βάρος της φροντίδας στο σπίτι, περιόρισε την πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες και ενίσχυσε την κοινωνική απομόνωση. Κατά τη διάρκεια των lockdowns, η απουσία εύλογων προσαρμογών στην εργασία, η έλλειψη κοινωνικών παροχών και η περιορισμένη προσβασιμότητα στις υπηρεσίες υγείας έκαναν ακόμη πιο δύσκολη την καθημερινότητα των γυναικών με αναπηρία. Επιπλέον, πολλές γυναίκες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την εργασία τους λόγω των αυξημένων απαιτήσεων φροντίδας.

Ενεργειακή κρίση και οικονομικές επιπτώσεις

Η ενεργειακή κρίση επηρέασε ιδιαίτερα τις γυναίκες με αναπηρία, καθώς το αυξημένο κόστος διαβίωσης έκανε δυσκολότερη την κάλυψη βασικών αναγκών. Οι αυξήσεις στις τιμές ενέργειας επηρέασαν αρνητικά την ποιότητα ζωής τους, ειδικά για όσες βασίζονται σε ηλεκτρονικές συσκευές για τη διαβίωσή τους. Οι γυναίκες με αναπηρία αναγκάστηκαν να μειώσουν τη χρήση θέρμανσης και να περιορίσουν τις δαπάνες τους σε τρόφιμα και βασικά είδη, επιδεινώνοντας την κατάσταση της υγείας τους. Τα δεδομένα δείχνουν ότι πολλές γυναίκες με αναπηρία αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Οι υπάρχουσες πολιτικές δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες τους, ενώ

οι κοινωνικές ενισχύσεις είναι συχνά ανεπαρκείς ή μη προσβάσιμες για όσες τις έχουν περισσότερη ανάγκη.

Πολιτικές προτάσεις

Για να αντιμετωπιστούν οι πολλαπλές ανισότητες που βιώνουν οι γυναίκες με αναπηρία, απαιτούνται στοχευμένες πολιτικές, όπως:

1. **Ενίσχυση της πρόσβασης στην εργασία:** Προώθηση της ένταξης των γυναικών με αναπηρία στην αγορά εργασίας μέσω προγραμμάτων κατάρτισης, επιδοτούμενων θέσεων εργασίας και νομοθετικών παρεμβάσεων κατά των διακρίσεων.
2. **Υποστήριξη της αυτοαπασχόλησης:** Δημιουργία χρηματοδοτικών εργαλείων που θα επιτρέπουν στις γυναίκες με αναπηρία να αναπτύξουν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες.
3. **Προσαρμογή των κοινωνικών και εργασιακών πολιτικών:** Ανάπτυξη προγραμμάτων τηλεργασίας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία.
4. **Διασφάλιση προσβασιμότητας:** Ανάπτυξη πολιτικών που διασφαλίζουν την ισότιμη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και απασχόλησης.
5. **Ενίσχυση των κοινωνικών παροχών:** Αύξηση της κρατικής υποστήριξης για τη στέγαση, την ενέργεια και την υγεία, ώστε να μειωθεί η οικονομική ανασφάλεια των γυναικών με αναπηρία.

Συμπέρασμα

Η μελέτη αναδεικνύει τις σύνθετες ανισότητες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία, οι οποίες εντείνονται σε περιόδους κρίσεων. Η έλλειψη δομών υποστήριξης, η οικονομική ανασφάλεια και οι κοινωνικές διακρίσεις καθιστούν αναγκαία την εφαρμογή στοχευμένων πολιτικών που θα διασφαλίζουν την ισότιμη συμμετοχή τους στην κοινωνία και την αγορά εργασίας. Η προώθηση της ένταξης και της προσβασιμότητας αποτελεί βασική προϋπόθεση για μια δίκαιη και συμπεριληπτική κοινωνία.

EXECUTIVE SUMMARY

This study examines the impact of successive crises on women with disabilities, focusing on domestic work, caregiving, and self-employment. It analyzes economic, health, and energy crises and how they have exacerbated existing inequalities in employment and social integration. Women with disabilities face multiple forms of discrimination, as a lack of accessibility, financial constraints, and societal stereotypes limit their opportunities for work and social participation. The report explores the intersection of gender and disability, highlighting the structural barriers faced by women with disabilities and the policies required to mitigate these inequalities.

Theoretical Framework and Methodology

Disability is a major axis of social exclusion, affecting individuals' participation in the labor market, access to healthcare services, and social life. Women with disabilities experience multiple forms of discrimination, as the challenges they face stem from both their gender and their disability.

The study is based on a literature review, analysis of secondary data, and qualitative research through interviews. The thematic areas analyzed include employment, caregiving, healthcare access, and the strategies that women with disabilities develop to cope with crises.

Key Findings

Employment Challenges and Self-Employment

Women with disabilities face high unemployment rates, limited access to education, and inadequate workplace accommodations, making self-employment often their only viable option as it offers greater flexibility. However, they encounter multiple challenges, including restricted access to funding, a lack of supportive policies, and deeply ingrained prejudices that reduce their employment opportunities. These challenges are compounded by the double discrimination they face in the labor market, as women with disabilities have higher unemployment rates compared to men with disabilities.

Specifically, self-employed women with disabilities experience financial instability, lack of access to funding, and institutional barriers that limit their entrepreneurial activities. Workplace biases further reinforce their marginalization, while the absence of support structures makes it even more difficult for them to sustain their professional activities.

Impact of the Economic Crisis

The economic crisis increased the risk of poverty and social exclusion for women with disabilities. Cuts in state subsidies and the deregulation of the labor market led to worsening employment conditions and greater reliance on informal caregiving arrangements. Financial insecurity pushed many women with disabilities further into marginalization, reducing their opportunities for autonomy and economic independence. Additionally, austerity policies led to cuts in public healthcare spending, making it harder for them to access essential treatments and support services.

COVID-19 Pandemic Caregiving and Domestic Work

Women with disabilities bear a disproportionate burden of caregiving responsibilities due to both societal expectations and the lack of government support structures. The COVID-19 pandemic exacerbated this situation by increasing the burden of home care, limiting access to social services, and intensifying social isolation.

During lockdowns, the lack of reasonable workplace accommodations, insufficient social benefits, and restricted accessibility to healthcare services further complicated the daily lives of women with disabilities. Many were also forced to leave their jobs due to increased caregiving demands.

Energy Crisis and Economic Impact

The energy crisis has particularly affected women with disabilities, as the rising cost of living has made it more difficult to meet basic needs. Higher energy prices have negatively impacted their quality of life, especially for those who rely on electronic devices for daily living. Many women with disabilities were forced to reduce heating and cut back on spending for food and essential goods, worsening their health conditions.

Data indicates that many women with disabilities face an increased risk of poverty and social exclusion. Existing policies are insufficient to address their needs, while social support measures are often inadequate or inaccessible to those who need them most.

Policy Recommendations

To address the multiple inequalities faced by women with disabilities, targeted policies are needed, including:

1. **Enhancing employment access:** Promoting the inclusion of women with disabilities in the workforce through training programs, subsidized employment, and anti-discrimination legislation.

2. **Supporting self-employment:** Developing financial tools that allow women with disabilities to establish and grow their businesses.
3. **Adapting social and labor policies:** Implementing telework programs and flexible work arrangements that accommodate the needs of people with disabilities.
4. **Ensuring accessibility:** Developing policies that guarantee equal access to healthcare, education, and employment services.
5. **Strengthening social benefits:** Increasing government support for housing, energy, and healthcare to reduce the financial insecurity of women with disabilities.

Conclusion

This study highlights the complex inequalities faced by women with disabilities, which intensify during times of crisis. The lack of support structures, financial insecurity, and social discrimination make it essential to implement targeted policies that ensure their equal participation in society and the labor market. Promoting inclusion and accessibility is a fundamental prerequisite for a fair and inclusive society.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη εστιάζει στις αυτοαπασχολούμενες μητέρες με αναπηρία και στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στον τομέα της φροντίδας και της οικιακής εργασίας σε περιόδους κρίσεων. Οι διαδοχικές κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας, όπως η οικονομική κρίση, η πανδημία και η ενεργειακή κρίση, έχουν επιδεινώσει τις ανισότητες που υφίστανται οι γυναίκες με αναπηρία, καθιστώντας δυσκολότερη την ισότιμη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας και την κοινωνία (European Council, 2024).

Η αυτοαπασχόληση για τις γυναίκες με αναπηρία μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως στρατηγική επιβίωσης όσο και ως μηχανισμός ευελιξίας, επιτρέποντάς τους να προσαρμόσουν την επαγγελματική τους ζωή στις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Ωστόσο, η έλλειψη θεσμικών υποστηρικτικών δομών, η δυσκολία πρόσβασης σε χρηματοδότηση και η απουσία πολιτικών ενίσχυσης της αυτοαπασχόλησης περιορίζουν τις δυνατότητες επαγγελματικής τους εξέλιξης. Επιπλέον, οι γυναίκες αυτές συχνά καλούνται να ισορροπήσουν μεταξύ επαγγελματικών και υποχρεώσεων φροντίδας, σε ένα κοινωνικό περιβάλλον όπου οι γυναίκες εξακολουθούν να επωμίζονται δυσανάλογο βάρος της μη αμειβόμενης εργασίας.

Η οικονομική κρίση 2010-2012 προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, με τις γυναίκες να πλήττονται δυσανάλογα από την ανεργία και τη μείωση των μισθών. Για τις γυναίκες με αναπηρία, η κατάσταση ήταν ακόμη δυσκολότερη, καθώς η απασχόλησή τους συνδέεται με υψηλά ποσοστά επισφάλειας και διακρίσεων στον χώρο εργασίας (Hauben κ.ά., 2012). Η αυτοαπασχόληση αναδείχθηκε ως λύση για πολλές γυναίκες με αναπηρία, παρέχοντάς τους την ευελιξία που απαιτείται για τη διαχείριση των προσωπικών και οικογενειακών τους υποχρεώσεων. Ωστόσο, η οικονομική αστάθεια και οι περικοπές σε κοινωνικές παροχές επιδείνωσαν τη βιωσιμότητα αυτής της επιλογής (Marinakou, 2012).

Η πανδημία COVID-19 έθεσε νέες προκλήσεις στις αυτοαπασχολούμενες γυναίκες με αναπηρία, καθώς οι περιορισμοί μετακίνησης και τα lockdowns μείωσαν τις ευκαιρίες απασχόλησης και αύξησαν την απομόνωσή τους. Επιπλέον, οι γυναίκες αυτές επωμίστηκαν αυξημένες ευθύνες φροντίδας, τόσο για τα παιδιά τους όσο και για άλλα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας, ενώ η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής πρόνοιας περιορίστηκε σημαντικά (Norstedt & Germundsson, 2022). Παράλληλα, οι πολιτικές στήριξης που εφαρμόστηκαν κατά την πανδημία συχνά δεν λάμβαναν υπόψη τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία, με αποτέλεσμα την περαιτέρω περιθωριοποίησή τους (Goyal κ.ά., 2023).

Η ενεργειακή κρίση ήρθε να προσθέσει ένα ακόμη εμπόδιο στις ζωές των αυτοαπασχολούμενων γυναικών με αναπηρία. Η αύξηση του κόστους ενέργειας και βασικών αγαθών επηρέασε δυσανάλογα τα νοικοκυριά τους, καθώς πολλές γυναίκες με αναπηρία βασίζονται σε ηλεκτρονικές συσκευές για την καθημερινή τους διαβίωση, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη δυσκολία στην κάλυψη βασικών αναγκών λόγω των αυξημένων εξόδων (Scope, 2022). Οι κοινωνικές παροχές δεν επαρκούσαν για την κάλυψη αυτών των εξόδων, με αποτέλεσμα την αύξηση της οικονομικής ανασφάλειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει στη διερεύνηση των επιπτώσεων των διαδοχικών κρίσεων στις αυτοαπασχολούμενες μητέρες με αναπηρία, αναλύοντας τους τρόπους με τους οποίους ανταποκρίθηκαν στις προκλήσεις και τις στρατηγικές που ανέπτυξαν για να επιβιώσουν επαγγελματικά και προσωπικά. Η μεθοδολογία περιλαμβάνει βιβλιογραφική ανασκόπηση, ανάλυση δευτερογενών δεδομένων και συνεντεύξεις με ανάπηρες γυναίκες που βιώνουν τις επιπτώσεις αυτών των κρίσεων στην καθημερινότητά τους.

Η έρευνα καταγράφει τις εργασιακές προοπτικές, τις δυσκολίες φροντίδας και τις θεσμικές ελλείψεις που επιδεινώνουν τις ανισότητες. Επιδιώκει να αναδείξει τις πολλαπλές διακρίσεις που βιώνουν οι αυτοαπασχολούμενες μητέρες με αναπηρία και να συμβάλει στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και διαβίωσης αυτών των γυναικών. Παράλληλα, η ανάλυση των υφιστάμενων πολιτικών αποσκοπεί στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους μπορούν να ενισχυθούν τα μέτρα στήριξης, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα πιο συμπεριληπτικό και δίκαιο εργασιακό περιβάλλον. Εξετάζονται προτάσεις για την ενίσχυση των κοινωνικών δομών, την αύξηση της χρηματοδότησης για την αυτοαπασχόληση και την προώθηση πολιτικών που αναγνωρίζουν και στηρίζουν το έργο της φροντίδας ως αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Η φροντίδα και η οικιακή εργασία, αν και θεμελιώδεις για τη λειτουργία της κοινωνίας, παραμένουν υποτιμημένες και συχνά προσφέρονται αμισθί. Οι γυναίκες εξακολουθούν να αναλαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος των καθηκόντων φροντίδας και οικιακών εργασιών, ακόμα και όταν εργάζονται. Οι αυτοαπασχολούμενες μητέρες με αναπηρία αντιμετωπίζουν μια επιπρόσθετη δυσκολία: εκτός από τις υποχρεώσεις φροντίδας προς τα παιδιά, τους ηλικιωμένους ή άλλα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας, έχουν και τις δικές τους ανάγκες στήριξης. Η έλλειψη κοινωνικών δομών και υπηρεσιών που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των γυναικών με αναπηρία επιδεινώνει την κατάστασή τους, οδηγώντας σε μεγαλύτερο βαθμό κοινωνικής απομόνωσης και οικονομικής επισφάλειας.

ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΑΤΖΕΝΤΑΣ 2030**

Η Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (United Nations, 2007) είναι το αποτέλεσμα τριετών διαπραγματεύσεων, με την ενεργή συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών, των κυβερνήσεων, των διεθνών αλλά και εθνικών οργανισμών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εγκρίθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2006 στην έδρα των Ηνωμένων Εθνών στη Νέα Υόρκη και άνοιξε για υπογραφή στις 30 Μαρτίου 2007. Η Ελλάδα έχει υπογράψει και επικυρώσει τη Σύμβαση το 2007 και 2010 αντίστοιχα (Κολωνιάρης, 2013: 7).

Σκοπός της παρούσας Σύμβασης αποτελούσε η προώθηση, η προστασία και η εξασφάλιση της πλήρους και ισότιμης απόλαυσης όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών από όλα τα άτομα με αναπηρία, καθώς και η προώθηση του σεβασμού της εγγενούς αξιοπρέπειάς τους. Από το πρώτο άρθρο της Σύμβασης ορίζονται ως *«άτομα με αναπηρία όσοι/-ες έχουν μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, διανοητικές ή αισθητηριακές βλάβες, οι οποίες σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια μπορεί να εμποδίζουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία σε ίση βάση με τους άλλους»* (United Nations, 2007: 4).

Στην Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης επισημαίνουν την ανάγκη για ένα συμπεριληπτικό σύστημα που δεν αφήνει κανέναν πίσω, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στα άτομα με αναπηρία. Στη νέα ατζέντα για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η αναπηρία αντιμετωπίζεται ως θεμελιώδες ζήτημα για τη διασφάλιση της ισότητας και της πρόσβασης σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Οι κύριοι στόχοι που σχετίζονται με την αναπηρία περιλαμβάνουν:

- Τη δημιουργία εκπαιδευτικών δομών που υποστηρίζουν και διευκολύνουν την πρόσβαση για άτομα με αναπηρία.
- Την προώθηση ίσων ευκαιριών εργασίας και ισοδύναμων αμοιβών για τα άτομα με αναπηρία, διασφαλίζοντας ότι έχουν πλήρη και παραγωγική απασχόληση.
- Την υποστήριξη της πλήρους ένταξης και συμμετοχής των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνία, με έμφαση στην εξάλειψη των ανισοτήτων.
- Την εξασφάλιση της προσβασιμότητας στις αστικές υποδομές, στα δημόσια μέσα μεταφοράς και στους δημόσιους χώρους για άτομα με αναπηρία.

Οι συγκεκριμένοι στόχοι ενσωματώνουν την έννοια της προσβασιμότητας, της ίσης μεταχείρισης και της υποστήριξης, κάτι που στοχεύει στο να βοηθήσει τα άτομα με αναπηρία

να απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες, ενισχύοντας τη συμμετοχή τους στην κοινωνία (United Nations, 2015).

1.1 Προκλήσεις και ιδιαιτερότητες για τις αυτοαπασχολούμενες γυναίκες με αναπηρία

Τόσο το παρόν κεφάλαιο όσο και τα επόμενα περιλαμβάνουν βιβλιογραφικές πηγές και μια συνοπτική επισκόπηση του ζητήματος της αυτοαπασχόλησης σε ανάπηρες γυναίκες. Παρά το γεγονός ότι η ανάλυση δεν αποτελεί εξαντλητική μελέτη, παρέχει ένα γενικό πλαίσιο που συμβάλλει στην κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία στον επαγγελματικό χώρο. Στόχος είναι να αναδειχθούν οι βασικές παράμετροι και να τεθούν τα θεμέλια για περαιτέρω εμβάθυνση.

Σύμφωνα με έκθεση της ΕΣΑμεΑ, οι γυναίκες με αναπηρία αντιμετωπίζουν σημαντικά μεγαλύτερα εμπόδια στην πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τους άνδρες με αναπηρία. Η κατάσταση αυτή συνδέεται άμεσα με την ύπαρξη αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων που αφορούν την παραγωγικότητα των δύο φύλων. Όταν αυτά τα στερεότυπα εφαρμόζονται σε άτομα με αναπηρία, το πρόβλημα γίνεται εντονότερο. Η προκατάληψη αυτή οδηγεί στον αποκλεισμό ενός μεγάλου ποσοστού γυναικών με αναπηρία από την αγορά εργασίας, καθώς συχνά θεωρείται ότι δεν διαθέτουν επαρκή προσόντα για να τους δοθεί μια θέση εργασίας (ΕΣΑμεΑ, 2019: 15)

Οι γυναίκες με αναπηρία αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις λόγω του συνδυασμού του φύλου και της αναπηρίας τους, γεγονός που οδηγεί σε διπλές διακρίσεις και περιθωριοποίηση σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η υγεία και η κοινωνική ζωή. Στον τομέα της απασχόλησης, τα ποσοστά ανεργίας είναι ιδιαίτερα υψηλά, καθώς οι προκαταλήψεις των εργοδοτών και η έλλειψη προσαρμοσμένων υποδομών δυσχεραίνουν την πρόσβασή τους στην εργασία. Παράλληλα, η κοινωνική απομόνωση είναι έντονη, λόγω περιορισμένης πρόσβασης σε δημόσιους χώρους και υπηρεσίες, ενώ η εξάρτηση από φροντιστές και οικογένειες αυξάνει την ευαλωτότητά τους (WHO, 2011: 39-44).

Τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν πληθώρα εμποδίων στην αγορά εργασίας, με σοβαρές συνέπειες τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι η έλλειψη προσβασιμότητας στους χώρους εργασίας, οι φυσικοί περιορισμοί λόγω ανεπαρκών υποδομών ή τεχνολογιών υποβοήθησης, καθώς και η περιορισμένη κινητικότητα, που δυσχεραίνουν σημαντικά τόσο την εύρεση όσο και τη διατήρηση μιας θέσης εργασίας. Παράλληλα, το χάσμα στις δεξιότητες, αποτέλεσμα της ανεπαρκούς πρόσβασης σε εκπαιδευτικά προγράμματα και επαγγελματική κατάρτιση,

καθιστά πολλά άτομα με αναπηρία λιγότερο ανταγωνιστικά στην αγορά εργασίας. Εξίσου σοβαρές είναι οι διακρίσεις και οι παρανοήσεις από πλευράς εργοδοτών, οι οποίοι συχνά θεωρούν τα άτομα με αναπηρία λιγότερο παραγωγικά. Η κατάσταση είναι ακόμη δυσκολότερη για όσους αντιμετωπίζουν ψυχικές διαταραχές, λόγω του στίγματος και της έλλειψης ευαισθητοποίησης. Αυτή η κοινωνική απομόνωση, σε συνδυασμό με την έλλειψη αυτοπεποίθησης που συχνά προκαλείται από την περιθωριοποίηση, περιορίζει περαιτέρω τις δυνατότητές τους να διεκδικήσουν ενεργά μια θέση εργασίας (WHO, 2011: 238-240).

Από την πλευρά των εργοδοτών, νομοθετικές και δομικές προκλήσεις, όπως οι απαιτήσεις για επιπλέον παροχές ή μειωμένο ωράριο, λειτουργούν αποτρεπτικά. Επιπλέον, ορισμένα προγράμματα κοινωνικής προστασίας που συνδέουν τα επιδόματα με την ανεργία αποθαρρύνουν την απασχόληση, καθώς δημιουργούν αντικίνητρα για την είσοδο ή την παραμονή στην αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, η απώλεια των μέχρι πρότινος κοινωνικών επιδομάτων μόλις αρχίσουν να εργάζονται καθιστά την απασχόληση οικονομικά μη βιώσιμη για πολλά άτομα με αναπηρία. Οι συνέπειες αυτών των εμποδίων περιλαμβάνουν τη διαίωνιση της φτώχειας και την εξάρτηση από την οικογένεια ή τα κοινωνικά επιδόματα, την ενίσχυση της κοινωνικής απομόνωσης και τη μείωση της αυτονομίας των ατόμων με αναπηρία. Σε κοινωνικό επίπεδο, η υποεκπροσώπησή τους στην αγορά εργασίας οδηγεί σε μειωμένη παραγωγικότητα και ανεκμετάλλευτο ανθρώπινο δυναμικό. Η αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων απαιτεί στοχευμένες, συμπεριληπτικές πολιτικές που θα διασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και την απασχόληση, την ενίσχυση της επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και εκστρατείες ευαισθητοποίησης για την άρση των διακρίσεων. Ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη δημιουργία μιας δίκαιης και ισότιμης αγοράς εργασίας για τα άτομα με αναπηρία (WHO, 2011: 263-268).

Με βάση στοιχεία της Eurostat το 2023 παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές κατά χώρα και φύλο, καθώς και τα κύρια εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία. Το υψηλότερο ποσοστό ατόμων με αναπηρία το έχει η Λετονία (40,7%), ακολουθούμενη από τη Δανία (36,7%). Οι γυναίκες με αναπηρία παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά αναπηρίας (29,2%) από τους άνδρες (24,3%) σε όλες τις χώρες της ΕΕ, γεγονός που αποδίδεται στη μεγαλύτερη διάρκεια ζωής τους, η οποία αυξάνει την πιθανότητα εμφάνισης αναπηριών λόγω ηλικίας, καθώς και στις διαρθρωτικές διακρίσεις που αντιμετωπίζουν. Στην Ελλάδα το συνολικό ποσοστό αναπηρίας στην Ελλάδα είναι 23,1%: 24,9 είναι το ποσοστό των γυναικών και 21,1 των ανδρών.

Από τα στοιχεία της Eurostat αποτυπώνεται ότι οι γυναίκες με αναπηρία είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στην έμφυλη βία και την κακοποίηση, με 1 στις 5 να έχει υπάρξει θύμα βίας,

καθώς η συνδυασμένη διάκριση λόγω φύλου και αναπηρίας αυξάνει την ευαλωτότητά τους. Συνολικά, τα άτομα με αναπηρία στην ΕΕ αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις. Περίπου το 52% αισθάνεται ότι υφίσταται διακρίσεις, ενώ το 28,8% βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, συγκριτικά με το 18% του γενικού πληθυσμού. Στην απασχόληση, η ανεργία πλήττει το 17,7% των ατόμων με αναπηρία ηλικίας 20-26 ετών, περιορίζοντας την οικονομική τους ανεξαρτησία, ενώ στον τομέα της εκπαίδευσης το 20% εγκαταλείπει το σχολείο πρόωρα, με μόλις το 29% να ολοκληρώνει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, έναντι του 44% των μη ανάπηρων ατόμων. Στην υγειονομική περίθαλψη, είναι τέσσερις φορές πιο πιθανό να έχουν ανεκπλήρωτες ανάγκες λόγω κόστους, απόστασης ή αναμονής. Τέλος, το 17% των ατόμων με αναπηρία, κυρίως γυναίκες, ηλικιωμένοι και παιδιά, είναι θύματα βίας, συχνά εντός οικογένειας ή ιδρυμάτων φροντίδας. Αυτά τα δεδομένα υπογραμμίζουν την ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές και δράσεις που να προάγουν την ισότητα και την ένταξη (European Council, 2024).

Η αναπηρία στην Ευρώπη παραμένει βασικός παράγοντας κοινωνικού αποκλεισμού, επηρεάζοντας δυσανάλογα τις γυναίκες και όσους ζουν σε χώρες με λιγότερο ανεπτυγμένα κοινωνικά συστήματα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να ενισχύσει τις πολιτικές ένταξης, με έμφαση στην εκπαίδευση, την απασχόληση, την πρόληψη διακρίσεων και τη βελτίωση της πρόσβασης σε υγειονομικές υπηρεσίες. Επιπλέον, η αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών με αναπηρία πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα.

Κρίνοντας από προηγούμενες έρευνες, στο Ηνωμένο Βασίλειο η Ένωση Ανεξάρτητων Επαγγελματιών και Αυτοαπασχολούμενων (IPSE), ως ο μοναδικός μη κερδοσκοπικός οργανισμός αφιερωμένος στους αυτοαπασχολούμενους, σε έρευνα που διεξήγαγε το 2019 κατέληξε σε μια σειρά συστάσεων προς την κυβέρνηση και τη βιομηχανία για τη βελτίωση των εμπειριών των ατόμων με αναπηρία στην αυτοαπασχόληση.

Στα θετικά της αυτοαπασχόλησης συγκαταλέγεται η μεγαλύτερη ευελιξία και ο έλεγχος στο πρόγραμμα εργασίας, γεγονός που βοηθά τα άτομα να διαχειρίζονται καλύτερα την υγεία τους και να επιτυγχάνουν μια ικανοποιητική ισορροπία μεταξύ εργασίας και προσωπικής ζωής. Αυτό αποτελεί μεγάλο πλεονέκτημα συγκριτικά με τη μισθωτή εργασία, η οποία συχνά είναι άκαμπτη και λιγότερο υποστηρικτική ως προς τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία. Επίσης, με βάση την έρευνα, η αυτοαπασχόληση προσφέρει στα άτομα με αναπηρία την ευκαιρία να αντλήσουν μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη δουλειά τους, γεγονός που ενισχύει την αυτοεκτίμησή τους και τους δίνει μια προσωπική αίσθηση υπερηφάνειας. Τέλος, τα άτομα με αναπηρία θεωρούν ότι η αυτοαπασχόληση τους παρέχει την ευκαιρία να

ακολουθήσουν ένα προσωπικό πάθος ή να αξιοποιήσουν μια συγκεκριμένη δεξιότητα (IPSE, 2019).

Παρά τη θετική εικόνα της αυτοαπασχόλησης, τα άτομα με αναπηρία έρχονται αντιμέτωπα με σημαντικές προκλήσεις, κυρίως σε θέματα οικονομικής σταθερότητας. Είναι πιο ευάλωτοι σε διακυμάνσεις του εισοδήματος και συχνά αμείβονται λιγότερο από τους μη ανάπηρους συναδέλφους τους. Όπως συμβαίνει με όλες τις επιχειρήσεις, έτσι και οι αυτοαπασχολούμενοι με αναπηρία μπορεί να χρειάζονται κατά καιρούς οικονομική βοήθεια. Κατά καιρούς μπορεί να αισθάνονται ότι δεν υποστηρίζονται σε αυτόν τον τομέα από τις τράπεζες που δεν κατανοούν τις ανάγκες τους. Η περιορισμένη πρόσβαση σε οικονομικά προσιτή εκπαίδευση αποτελεί επίσης εμπόδιο στη βελτίωση των δεξιοτήτων και των εισοδημάτων τους, περιορίζοντας τις επαγγελματικές προοπτικές. Συχνά η μισθωτή απασχόληση αποδεικνύεται ανελαστική για τη διαχείριση των εκάστοτε αναγκών, ειδικά όταν απαιτείται άδεια για ιατρικές θεραπείες ή εξειδικευμένη φροντίδα. Οι ευκαιρίες για μερική ή ευέλικτη απασχόληση είναι συχνά ανύπαρκτες, ωθώντας πολλούς στην αυτοαπασχόληση ως λύση στην έλλειψη άλλων εργασιακών επιλογών. Τα άτομα με ειδικές ανάγκες ψυχικής υγείας, όπως εκείνα στο φάσμα του αυτισμού, δυσκολεύονται ιδιαίτερα σε περιβάλλοντα γραφείου, καθώς η φύση της εργασίας δεν ευνοεί τις ανάγκες τους. Αναδεικνύεται, επίσης, το ζήτημα της προσβασιμότητας στους χώρους εργασίας, οι οποίοι συχνά δεν καλύπτουν τις ανάγκες ατόμων με κινητικά προβλήματα (IPSE, 2019).

Συνολικά, η αυτοαπασχόληση προσφέρει σημαντικά οφέλη στα άτομα με αναπηρία, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να προσαρμόζουν το επαγγελματικό τους περιβάλλον στις ανάγκες και τις συνθήκες της υγείας τους. Ωστόσο, η έκθεση τονίζει την ανάγκη για ειδικά διαμορφωμένα συστήματα υποστήριξης που θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση των οικονομικών, εκπαιδευτικών και θεσμικών εμποδίων που αυτά τα άτομα συχνά συναντούν.

Σε παρόμοια έρευνα που διεξήχθη το 2017 στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι ερευνήτριες Jones και Wass επικεντρώνονται στην επίδραση της αυτοαπασχόλησης στην ενσωμάτωση των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας, και στο πώς η αυτοαπασχόληση μπορεί να συμβάλλει στην επίτευξη πλήρους απασχόλησης. Ο στόχος της έρευνας είναι να εξετάσει αν η αυτοαπασχόληση μπορεί να αποτελέσει έναν αποτελεσματικό μηχανισμό για τη μείωση του χάσματος στην απασχόληση μεταξύ ατόμων με αναπηρία και του γενικού πληθυσμού. Η έρευνα άντλησε δεδομένα από μεγάλες βάσεις δεδομένων, όπως η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Labour Force Survey) του Ηνωμένου Βασιλείου, και εμπλουτίστηκε από ποιοτικά δεδομένα, όπως μαρτυρίες ατόμων με αναπηρία. Τα δεδομένα δείχνουν ότι τα άτομα με αναπηρία τείνουν να εκπροσωπούνται δυσανάλογα στην αυτοαπασχόληση σε

σχέση με την αμειβόμενη εργασία, κυρίως λόγω των προσαρμογών που επιτρέπει η αυτοαπασχόληση. Αυτές οι προσαρμογές περιλαμβάνουν ευελιξία στο ωράριο, στον χώρο εργασίας και στις αρμοδιότητες, γεγονός που διευκολύνει την ενσωμάτωση των ατόμων με αναπηρία στην αγορά εργασίας (Jones & Wass, 2017). Η έρευνα καταλήγει στο ότι η αυτοαπασχόληση μπορεί να αποτελεί ένα εργαλείο για τη βελτίωση των ευκαιριών απασχόλησης για άτομα με αναπηρία, αλλά χρειάζονται περισσότερα στοιχεία για να διαπιστωθεί αν αποτελεί μία επιλογή «ώθησης» (ελλείψει επιλογών αμειβόμενης εργασίας) ή «έλξης» (θετική επιλογή λόγω των πλεονεκτημάτων της αυτοαπασχόλησης) (Jones & Wass, 2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΑ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ**2.1 Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα άτομα με αναπηρία**

Η βιβλιογραφία για την οικονομική κρίση ανέπτυξε ως επί το πλείστον τα στοιχεία ανισότητας που βίωσαν τα άτομα με αναπηρία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Το πεδίο μελέτης της αναπηρίας επικεντρώθηκε στο να μελετά την αναπηρία ακολουθώντας μια ουδέτερη προσέγγιση σε ό,τι αφορά ζητήματα φύλου, παραβλέποντας συχνά τις διαφορετικές εμπειρίες και προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία σε σύγκριση με τους άνδρες.

Σε έρευνα που διεξήχθη το 2012 από το European Foundation Centre στις χώρες της Ευρώπης, αναδείχτηκαν οι επιπτώσεις των μέτρων λιτότητας στις κοινωνικές υπηρεσίες, τα δικαιώματα και τις συνθήκες διαβίωσης των ατόμων με αναπηρία. Ο μέσος όρος του ποσοστού απασχόλησης για τα άτομα με αναπηρία στην ΕΕ το 2008 ήταν 45,2%, σε σύγκριση με το 73,7% για τα άτομα χωρίς αναπηρία. Το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία στην Ελλάδα ήταν 34,3 (Hauben κ.ά., 2012: 19). Τα άτομα με αναπηρία σύμφωνα με την έρευνα έχουν περισσότερες από 25% πιθανότητες να βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας (Hauben κ.ά., 2012: 23).

Σε έρευνα της Marinakou (2012: 6) το ποσοστό απασχόλησης για άτομα με αναπηρία ηλικίας 20-64 ετών στην Ελλάδα ήταν μόλις 31,4%, σε σύγκριση με το 68,1% του γενικού πληθυσμού, αποκαλύπτοντας σημαντικά κενά στην αγορά εργασίας. Λαμβάνοντας δεδομένα του 2010, το ποσοστό φτώχειας για άτομα με αναπηρία επιδεινώθηκε, με το 27,7% να κινδυνεύει από φτώχεια, γεγονός που αντανάκλα την έλλειψη επαρκών κοινωνικών δικτύων προστασίας (Marinakou, 2012: 7). Τα άτομα με αναπηρία αντιμετώπιζαν καθυστερήσεις στην πρόσβαση σε ευκαιρίες απασχόλησης λόγω γραφειοκρατικών εμποδίων και ανεπαρκούς εφαρμογής σχετικών νόμων, όπως ο Νόμος 2643/1998 (Marinakou, 2012: 21). Οι παροχές για την αναπηρία στην Ελλάδα επικεντρώνονται κυρίως στη χρηματοδοτική βοήθεια, αλλά στερούνται ολοκληρωμένων παροχών για την ανεξάρτητη διαβίωση, όπως ένα καθολικό επίδομα προσωπικής βοήθειας. Η προσβασιμότητα παραμένει πρόκληση, με τις δημόσιες υποδομές και υπηρεσίες να μην είναι επαρκώς προσαρμοσμένες στις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία (Marinakou, 2012: 26- 28).

Τα παραπάνω ευρήματα αναδεικνύουν τις πολυδιάστατες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία στην Ελλάδα, καθώς η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας έχουν επιδεινώσει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες. Ελλείψεις σε

χρηματοδότηση, ανεπαρκής προσβασιμότητα και υποστήριξη, καθώς και η αδυναμία εφαρμογής στρατηγικών κοινωνικής ένταξης, εντείνουν τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση αυτής της ευάλωτης ομάδας.

Η οικονομική κρίση που εμφανίστηκε στην Ελλάδα το 2010 επηρέασε αναπόφευκτα τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία και, κατά συνέπεια, τις διεκδικήσεις του αναπηρικού κινήματος. Την ίδια στιγμή που η Ευρώπη και, λίγα χρόνια αργότερα, η Ελλάδα προετοιμάζονταν για την επικύρωση μίας σημαντικής διεθνούς συνθήκης για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (τη Σύμβαση του ΟΗΕ), η οικονομική κρίση ανέτρεψε τις πολιτικές και οικονομικές προτεραιότητες τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Ελλάδας, η αντιμετώπιση της οικονομικής ύφεσης απαιτούσε την υιοθέτηση τριών συνεχόμενων προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής (2010, 2012, 2015) σε συνεργασία με την Τρόικα (Ακαλέστου, 2020: 43).

Βάσει των στοιχείων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης του 2016 (ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat), κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, 6 στους 10 πολίτες με σοβαρή αναπηρία (ηλικίας 16-64 ετών) βρέθηκαν αντιμέτωποι με τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Παράλληλα, 4 στους 10 πολίτες ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν σοβαρές υλικές στερήσεις. Η έρευνα δείχνει ότι ο κίνδυνος φτώχειας για τα άτομα με αναπηρία παρέμεινε υψηλός, ακόμη και μετά την καταβολή κοινωνικών μεταβιβάσεων (όπως επιδόματα αναπηρίας). Αυτό υποδηλώνει ότι οι υπάρχουσες οικονομικές ενισχύσεις δεν ήταν επαρκείς για να μειώσουν τις οικονομικές ανισότητες και να εξασφαλίσουν ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης, λαμβάνοντας υπόψη το πρόσθετο κόστος που σχετίζεται με την αναπηρία (Ακαλέστου, 2020: 44).

Η οικονομική κρίση που ξέσπασε στην Ελλάδα από το 2009 και οι πολιτικές λιτότητας που ακολούθησαν είχαν σοβαρές επιπτώσεις στα άτομα με αναπηρία, εντείνοντας τις ανισότητες και τα εμπόδια πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη. Τα άτομα με αναπηρία βιώνουν υψηλότερα ποσοστά ανικανοποίητων αναγκών υγειονομικής περίθαλψης συγκριτικά με τα μη ανάπηρα άτομα. Οι βασικές αιτίες περιλαμβάνουν το κόστος, τις δυσκολίες μετακίνησης και τις μεγάλες λίστες αναμονής. Οι πολιτικές λιτότητας έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση μακροχρόνιων ανισοτήτων για τα άτομα με αναπηρία. Οι περικοπές στις δημόσιες δαπάνες υγείας, οι οποίες μειώθηκαν κατά 45,3% μεταξύ 2009 και 2014, επιδείνωσαν την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας. Παράλληλα, νομοθετήματα όπως ο νόμος 4387/2016 περιλαμβάνουν μέτρα που μειώνουν τις συντάξεις των ατόμων με αναπηρία ανάλογα με τη σοβαρότητα της κατάστασής τους. Προτεινόμενοι νόμοι που

αποκλείουν την υγειονομική κάλυψη για άτομα με διαπιστωμένες σοβαρές αναπηρίες προκαλούν ανησυχία, καθώς προωθούν τον αποκλεισμό βάσει κόστους.

Οι Rotarou & Sakellariou (2017) επισημαίνουν ότι η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας στην Ελλάδα είχαν σοβαρές επιπτώσεις στην απασχόληση των ατόμων με αναπηρία, επιδεινώνοντας τις ήδη υπάρχουσες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν. Συγκεκριμένα, το 2011 απασχολούνταν μόνο το 14,6% των ατόμων με βασικές λειτουργικές δυσκολίες και το 15,5% των ατόμων με περιορισμούς στην εργασία λόγω αναπηρίας. Τα άτομα με αναπηρία συχνά αποκλείονται από την αγορά εργασίας, καθώς η ανεργία και η οικονομική αβεβαιότητα επηρεάζουν δυσανάλογα τις ευάλωτες ομάδες. Η έλλειψη πολιτικών ένταξης και οι προκαταλήψεις στον εργασιακό χώρο αποτελούν σημαντικά εμπόδια για την επαγγελματική αποκατάσταση αυτής της ομάδας. Κατ' επέκταση η ανεργία των ατόμων με αναπηρία εντείνει τις οικονομικές ανισότητες, καθώς περιορίζεται η δυνατότητα εισοδήματος. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε μεγαλύτερη εξάρτηση από τις κοινωνικές παροχές, οι οποίες έχουν υποστεί σημαντικές περικοπές λόγω των μέτρων λιτότητας.

Η Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης του 2016 (με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2015), που διενεργήθηκε από την ΕΛΣΤΑΤ σε συνεργασία με τη Eurostat, αναδεικνύει την αυξημένη ευαλωτότητα των ατόμων με αναπηρία στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Η οικονομική κρίση διεύρυνε τις κοινωνικές ανισότητες, πλήττοντας δυσανάλογα τα άτομα με αναπηρία στην Ελλάδα. Η φτώχεια, οι σοβαρές υλικές στερήσεις και η χαμηλή ένταση εργασίας αποτελούν διαρκείς προκλήσεις, ενώ τα υφιστάμενα μέτρα κοινωνικής προστασίας αποδεικνύονται ανεπαρκή για να εξασφαλίσουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Επιπλέον, το πρόσθετο κόστος που συνεπάγεται η αναπηρία, σε συνδυασμό με την έλλειψη ουσιαστικής στήριξης και δομών που θα διευκόλυναν την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη, καθιστά τα άτομα με αναπηρία μια από τις πλέον ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Η κρίση επιβάρυνε περαιτέρω τις συνθήκες διαβίωσής τους και περιόρισε τη δυνατότητά τους να καλύψουν βασικές ανάγκες, υπογραμμίζοντας την επείγουσα ανάγκη για στοχευμένες πολιτικές που θα ενισχύουν την κοινωνική ένταξη, την απασχόληση και την οικονομική στήριξη αυτής της ομάδας (ΕΣΑμεΑ, 2018).

2.2 Επιπτώσεις της πανδημίας στις γυναίκες με αναπηρία, στον τομέα της αυτοαπασχόλησης

Στην έκθεση του OECD για το 2021 «The Missing Entrepreneurs 2021: Policies for Inclusive Entrepreneurship and Self-Employment» γίνεται εκτενής αναφορά σχετικά με τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι υποεκπροσωπούμενες ομάδες στην επιχειρηματικότητα, εστιάζοντας στο φύλο, την ηλικία και την αναπηρία, ειδικά υπό τις επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19. Στην έκθεση αναδεικνύονται τα δομικά και συστημικά εμπόδια που εμποδίζουν τα άτομα με αναπηρία να συμμετέχουν στην επιχειρηματικότητα με ίσους όρους. Επίσης, δεδομένου του χρονικού πλαισίου, το έγγραφο αναφέρεται στο πώς η πανδημία έχει επιδεινώσει αυτές τις υπάρχουσες ανισότητες.

Πιο αναλυτικά, η πανδημία του COVID-19 επηρέασε δυσανάλογα τους επιχειρηματίες με αναπηρία, καθώς τα μέτρα περιορισμού και η οικονομική ύφεση έχουν αυξήσει τις οικονομικές και λειτουργικές τους ευπάθειες. Λόγω περιορισμένης πρόσβασης σε πόρους, οι επιχειρηματίες με αναπηρία δυσκολεύτηκαν να προσαρμοστούν σε ψηφιακά κανάλια και να διατηρήσουν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Η πανδημία τόνισε την ανάγκη για υποστηρικτικούς μηχανισμούς που να ανταποκρίνονται στις μοναδικές προκλήσεις τους, όπως ευέλικτη χρηματοδότηση και στοχευμένες πολιτικές παρεμβάσεις για να διασφαλιστεί η ανθεκτικότητα (OECD, 2021: 46, 65).

Οι γυναίκες αυτοαπασχολούμενες με αναπηρία βιώνουν διπλά επίπεδα μειονεξίας λόγω των προκαταλήψεων για το φύλο και την αναπηρία. Η έκθεση επισημαίνει ότι, γενικά, οι γυναίκες στην επιχειρηματικότητα έχουν επηρεαστεί δυσανάλογα από τις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19, συχνά αναλαμβάνοντας αυξημένες οικογενειακές και φροντιστικές ευθύνες που περιορίζουν τη δυνατότητά τους να ασχοληθούν με την επιχείρησή τους. Αυτές οι ευθύνες, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς που αντιμετωπίζουν λόγω αναπηρίας, ενισχύουν τις προκλήσεις για τις γυναίκες με αναπηρία στην επιβίωση και την ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για πολιτικές που να λαμβάνουν υπόψη το φύλο και την αναπηρία (OECD, 2021: 77-80).

Η έρευνα των Norstedt & Germundsson (2022) εστιάζει στην αυτοαπασχόληση ατόμων με αναπηρία στη Σουηδία, αναλύοντας τα εμπόδια και τις δυνατότητες που αντιμετωπίζουν στην προσπάθειά τους να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Η έρευνα βασίστηκε σε ποιοτικές συνεντεύξεις με 10 αυτοαπασχολούμενους με αναπηρίες και μία ομαδική συνέντευξη με 6 άτομα με οπτικές αναπηρίες. Το δείγμα περιλάμβανε άτομα με

διαφορετικές μορφές αναπηρίας, όπως οπτικές, ακουστικές, κινητικές και νευροψυχιατρικές διαταραχές (Norstedt & Germundsson, 2022: 242).

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα, παρά τη διαφορετικότητα στο επίπεδο αναπηρίας, στο επάγγελμα και στο εκπαιδευτικό επίπεδο, μοιράζονται κοινές ανάγκες για υποστήριξη και προσαρμογές στην εργασία τους, που απαιτούν συνεχή προσπάθεια για την εξισορρόπηση της καθημερινότητας με τις επαγγελματικές υποχρεώσεις. Η ανάγκη για ευελιξία είναι ουσιαστική για να μπορούν να προσαρμόζουν το πρόγραμμά τους ανάλογα με την κατάστασή τους, αλλά συχνά συνεπάγεται οικονομική και εργασιακή ανασφάλεια. Οι αυστηροί και αντιφατικοί κανονισμοί για την πρόσβαση σε υποστηρικτικές υπηρεσίες περιπλέκουν τη λειτουργία των επιχειρήσεών τους, ενώ η οικονομική αβεβαιότητα εντείνεται από την αδυναμία αξιοποίησης επιδοτήσεων και ασφαλιστικών παροχών. Παρά την υποστήριξη από προσωπικά δίκτυα, η ένταξη σε επαγγελματικές ομάδες είναι περιορισμένη λόγω προσβασιμότητας και κοινωνικών αποκλεισμών. Συνολικά, τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν σοβαρά εμπόδια στην αυτοαπασχόληση, που επιδεινώνονται από τη γραφειοκρατία, τις οικονομικές προκλήσεις και την έλλειψη κοινωνικής αναγνώρισης, απαιτώντας σημαντική προσωπική αντοχή για την επιβίωση των επιχειρήσεών τους (Norstedt & Germundsson, 2022: 244-248).

Μέρος των συνεντεύξεων της έρευνας πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19. Η έρευνα επισημαίνει ότι η πανδημία COVID-19 επέφερε αλλαγές που ενδεχομένως θα μπορούσαν να ωφελήσουν τα άτομα με αναπηρίες, κυρίως μέσα από την επιτάχυνση της ψηφιακής ανάπτυξης και την αύξηση της αποδοχής της τηλεργασίας. Οι συμμετέχοντες εξέφρασαν την ελπίδα ότι αυτές οι αλλαγές θα δημιουργήσουν μακροπρόθεσμα πιο ευέλικτες εργασιακές συνθήκες, γεγονός που θα μπορούσε να διευκολύνει την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και να προσαρμοστεί καλύτερα στις ανάγκες τους.

Ωστόσο, η έρευνα δεν προβαίνει σε οριστικά συμπεράσματα σχετικά με το πώς ακριβώς αυτές οι αλλαγές θα επηρεάσουν τη μακροπρόθεσμη ένταξη των ατόμων με αναπηρίες στην αγορά εργασίας. Ενθαρρύνει, αντίθετα, την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, ώστε να διαπιστωθεί αν και πώς οι αλλαγές της πανδημίας θα επηρεάσουν τη συμμετοχή των ατόμων με αναπηρίες στην επαγγελματική ζωή στο μέλλον. Τέλος αναφέρεται συνολικά στα άτομα με αναπηρία χωρίς να δίνει έμφαση στις γυναίκες.

Στην αντίστοιχη έρευνα του OECD για το 2023, υπάρχει επίσης αναφορά στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία όσον αφορά την αυτοαπασχόληση και την επιχειρηματικότητα λόγω των αποτελεσμάτων που έφερε η πανδημία, καθώς ενίσχυσε

τις υπάρχουσες προκλήσεις. Τονίζεται ότι τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια λόγω χαμηλών επιπέδων εκπαίδευσης, εμπειρίας και αρνητικών κοινωνικών στάσεων (OECD, 2023: 172). Αξιοσημείωτο είναι το χάσμα μεταξύ ανδρών και γυναικών με αναπηρία στην αυτοαπασχόληση, το οποίο είναι μεγαλύτερο από το γενικό χάσμα των φύλων στην επιχειρηματικότητα. Οι άνδρες με αναπηρία έχουν 30% περισσότερες πιθανότητες να είναι αυτοαπασχολούμενοι σε σύγκριση με τις γυναίκες, και το ποσοστό αυτό αυξάνεται σε περίπου 90% για τα άτομα με αναπηρία σε σχέση με τις γυναίκες, δείχνοντας πως οι γυναίκες με αναπηρία υστερούν σημαντικά στην πρόσβαση στην αυτοαπασχόληση (OECD, 2023: 178).

Αναφορικά με την Ελλάδα, η έκθεση παρουσιάζει δεδομένα σχετικά με την επιχειρηματικότητα και την αυτοαπασχόληση. Επισημαίνονται οι μακροχρόνιες προκλήσεις στο επιχειρηματικό περιβάλλον, παρά τις μεταρρυθμίσεις (όπως η ψηφιοποίηση της δημόσιας διοίκησης). Παρόλο που τα ποσοστά δημιουργίας νέων επιχειρήσεων είναι χαμηλά, σημειώνεται ότι η Ελλάδα έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αυτοαπασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (29% έναντι 20% στην ΕΕ). Ωστόσο, η αγορά παραμένει απαιτητική και οι περισσότερες πρωτοβουλίες για την προώθηση της επιχειρηματικότητας χρηματοδοτούνται από ευρωπαϊκά κονδύλια και διεθνείς χορηγούς. Επιπλέον, υπάρχει μεγάλο χάσμα μεταξύ των φύλων στην επιχειρηματικότητα. Οι άνδρες είναι κατά 1,5 φορά πιο πιθανό να ξεκινήσουν μια νέα επιχείρηση από τις γυναίκες, ενώ είναι σχεδόν τρεις φορές πιο πιθανό να ξεκινήσουν επιχειρήσεις με στόχο την ανάπτυξη (OECD, 2023: 277).

Η πανδημία COVID-19 επηρέασε βαθιά τα άτομα με αναπηρία, εντείνοντας τις υπάρχουσες ανισότητες και δημιουργώντας νέες προκλήσεις. Τα άτομα με αναπηρία βρέθηκαν αντιμέτωπα με σοβαρούς περιορισμούς στην πρόσβαση στις τακτικές υπηρεσίες υγείας, καθώς οι υγειονομικοί πόροι κατευθύνθηκαν στην αντιμετώπιση της πανδημίας. Υπηρεσίες αποκατάστασης, φαρμακευτική αγωγή και εξειδικευμένες υπηρεσίες επηρεάστηκαν, με σοβαρές επιπτώσεις στη λειτουργικότητα και την ευεξία των ατόμων αυτών. Επιπλέον, οι διακοπές δημόσιων υπηρεσιών υγείας ανάγκασαν πολλούς να καταφύγουν σε ιδιωτική περίθαλψη με υψηλό κόστος ή να παραλείψουν εντελώς τη φροντίδα τους. Ο πληθωρισμός επιδείνωσε την κατάσταση, αυξάνοντας το κόστος αγαθών όπως φάρμακα και βοηθητικές συσκευές, ενώ η απώλεια θέσεων εργασίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας ενίσχυσε τον κίνδυνο φτώχειας, σε μια ομάδα πληθυσμού που ήδη διέτρεχε αυξημένο οικονομικό κίνδυνο (Goyal κ.ά., 2023: 77).

Επιπλέον, τα lockdown επιδείνωσαν την καθημερινότητα πολλών αναπήρων, καθώς διακόπηκαν οι υπηρεσίες υποστήριξης και η φροντίδα από προσωπικούς βοηθούς, οικογένεια

ή φίλους, δημιουργώντας εμπόδια στη μετακίνηση και στην πρόσβαση σε υγειονομικές υπηρεσίες. Τα μέτρα για τον COVID-19, όπως οι πληροφορίες για τον ιό και οι στρατηγικές πρόληψης, δεν σχεδιάστηκαν με γνώμονα την προσβασιμότητα. Οι πληροφορίες δεν ήταν πάντα διαθέσιμες σε μορφές όπως Braille ή νοηματική γλώσσα, ενώ οι εμβολιαστικές διαδικασίες ήταν συχνά απρόσιτες και δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες τους (Goyal κ.ά., 2023: 77). Η πανδημία επηρέασε επίσης την ψυχική υγεία και την κοινωνική απομόνωση των ατόμων με αναπηρία. Ο φόβος μόλυνσης επηρέασε τη συμπεριφορά αναζήτησης υγειονομικής φροντίδας, ενώ η κοινωνική αποστασιοποίηση ενίσχυσε την απομόνωση. Τα οικονομικά προβλήματα, οι δυσκολίες πρόσβασης σε βασικές υπηρεσίες και ο αυξημένος φόβος για την υγεία επιδείνωσαν την ψυχική τους κατάσταση, οδηγώντας συχνά σε άγχος, στρες και κατάθλιψη. Συνολικά, η πανδημία ανέδειξε την ανάγκη για πιο ανθεκτικά και ενσωματωμένα συστήματα υγείας που να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες των ατόμων με αναπηρία, τόσο σε κρίσεις όσο και σε κανονικές συνθήκες (Goyal κ.ά., 2023: 78).

Αντίστοιχη έρευνα κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 αποδεικνύει ότι τα άτομα με αναπηρία επηρεάστηκαν δυσανάλογα, καθώς αντιμετώπισαν πολυάριθμες προκλήσεις που ανέδειξαν και επιδείνωσαν συστημικές ανισότητες. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα ήταν η απώλεια ή ο περιορισμός υπηρεσιών κατ' οίκον και υγειονομικής φροντίδας. Πολλοί άνθρωποι με αναπηρία δυσκολεύτηκαν να αποκτήσουν πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, όπως βοήθεια για καθημερινές ανάγκες ή ιατρικό εξοπλισμό, με σοβαρές συνέπειες για την ανεξάρτητη διαβίωσή τους. Ελλείψεις σε αναπνευστήρες και άλλα ιατρικά αναλώσιμα ήταν εμφανείς, ενώ η στροφή στην τηλεϊατρική δεν κατάφερε να καλύψει αποτελεσματικά όλες τις ανάγκες, ιδιαίτερα για θεραπείες που απαιτούσαν φυσική παρουσία.

Παράλληλα, η καθημερινότητα των ατόμων με αναπηρία και των οικογενειών τους επηρεάστηκε βαθιά. Η μετάβαση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση περιόρισε την πρόσβαση παιδιών με αναπηρία σε σχολικές θεραπείες και κοινωνική αλληλεπίδραση, ενώ οι γονείς αναγκάστηκαν να αναλάβουν κι άλλους ρόλους ως εκπαιδευτικοί, επηρεάζοντας την εργασιακή τους ζωή. Οι ενήλικες με αναπηρία βρέθηκαν αντιμέτωποι με μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ η ανάγκη προσαρμογής σε νέες τεχνολογίες για εξ αποστάσεως εργασία προσέθεσε επιπλέον πίεση.

Η πρόσβαση στις μεταφορές, ήδη προβληματική πριν την πανδημία, επιδεινώθηκε, με καθυστερήσεις και μειωμένη εξυπηρέτηση να δυσχεραίνουν την πρόσβαση σε βασικές ανάγκες. Παράλληλα, ο φόβος μόλυνσης στα μέσα μεταφοράς ενέτεινε την κοινωνική απομόνωση. Η οικονομική πίεση αυξήθηκε, καθώς πολλοί έχασαν τη δουλειά τους ή είδαν τα εισοδήματά τους να μειώνονται, ενώ η άνοδος των τιμών στη στέγαση και οι λίγες

διαθέσιμες επιλογές επιδείνωσαν την κατάσταση. Το υψηλό κόστος του διαδικτύου και της τεχνολογίας αποτέλεσε έναν ακόμη παράγοντα που περιόρισε την πρόσβαση σε εκπαίδευση, εργασία και υπηρεσίες υγείας.

Η ψυχική υγεία των ατόμων με αναπηρία υπέστη σοβαρό πλήγμα. Η απομόνωση, το άγχος για την ασθένεια και η ανασφάλεια επιδείνωσαν την ψυχική τους ευεξία, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που η απουσία κατ' οίκον φροντίδας σήμαινε απώλεια ανεξαρτησίας. Ταυτόχρονα, η απουσία προσβάσιμων πληροφοριών για την COVID-19 και οι περιορισμοί στην επικοινωνία με υπηρεσίες υγείας δημιούργησαν πρόσθετα εμπόδια. Η πανδημία ανέδειξε τη σοβαρότητα των υφιστάμενων ανισοτήτων που επηρεάζουν την υγεία, την εκπαίδευση, την οικονομική ασφάλεια και την ποιότητα ζωής των ατόμων με αναπηρία. Η ανάγκη για πιο προσαρμοσμένες, προσβάσιμες και αποτελεσματικές λύσεις στον τομέα της δημόσιας υγείας είναι πλέον πιο επιτακτική από ποτέ, ώστε να διασφαλιστεί η ισότιμη συμμετοχή και η καλύτερη προετοιμασία για μελλοντικές κρίσεις (Rechner κ.ά., 2023).

Οι πολλαπλές και πολύπλοκες προκλήσεις που αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας οι γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρίες αποτυπώνονται στην έκθεση του UNFPA και το Women Enabled International (WEI), που δημοσιεύτηκε το 2021. Ένας σημαντικός τομέας που επηρεάστηκε ήταν η σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία. Οι γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρίες ήρθαν αντιμέτωπες με αυξημένα εμπόδια στην πρόσβαση σε υπηρεσίες, κυρίως λόγω της κοινωνικής αποστασιοποίησης και των περιορισμών στις μεταφορές. Παράλληλα, οι δομές ήταν μη προσβάσιμες, ενώ οι πάροχοι υγειονομικής περίθαλψης συχνά διακατέχονταν από προκαταλήψεις, γεγονός που περιόριζε ακόμη περισσότερο την πρόσβασή τους στις απαραίτητες υπηρεσίες (UNFPA & WEI, 2021: 11). Ένας άλλος τομέας που αναδεικνύεται στην έκθεση είναι ο αυξημένος κίνδυνος έμφυλης βίας, ειδικά κατά τη διάρκεια των περιοριστικών μέτρων. Οι γυναίκες με αναπηρίες ήταν περισσότερο εκτεθειμένες στη σωματική, σεξουαλική και ψυχολογική βία, ενώ η απομόνωση και η μειωμένη διαθεσιμότητα συστημάτων υποστήριξης επιδείνωσαν την κατάστασή τους (UNFPA & WEI, 2021: 17). Ταυτόχρονα, υπήρξαν σοβαρές προκλήσεις στην πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη. Πολλές γυναίκες με αναπηρίες δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν ιατρικές συνεδρίες ή φυσικοθεραπείες, καθώς οι πόροι υγειονομικής περίθαλψης ανακατευθύνθηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Η αύξηση του κόστους ή η έλλειψη βασικών φαρμάκων, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στα πρωτόκολλα περίθαλψης που περιόρισαν τη φυσική επαφή, επηρέασαν σημαντικά την ποιότητα της φροντίδας. Παράλληλα, η ανεπαρκής προσβάσιμη πληροφόρηση για τα μέτρα προστασίας και τη

διαχείριση του COVID-19 αποτέλεσε πρόσθετο εμπόδιο, ιδίως για άτομα με ψυχοκοινωνικές ή νοητικές αναπηρίες (UNFPA & WEI, 2021: 22-24).

Η πανδημία επέφερε επίσης περιορισμούς στην εκπαίδευση και την εργασία. Η απουσία προσαρμογών στα διαδικτυακά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα περιορίσε τη συμμετοχή των κοριτσιών με αναπηρίες, ενώ η έλλειψη εργαλείων, όπως λογισμικό ανάγνωσης για άτομα με προβλήματα όρασης, ενίσχυσε τον αποκλεισμό. Παράλληλα, οι γυναίκες με αναπηρίες βίωσαν εντονότερες διακρίσεις στον χώρο εργασίας, κυρίως λόγω της έλλειψης εύλογων προσαρμογών και της ενίσχυσης προκαταλήψεων (UNFPA & WEI, 2021: 25-27).

Επιπλέον, οι δομές υποστήριξης, όπως οι προσωπικοί βοηθοί, έγιναν λιγότερο διαθέσιμες λόγω των περιοριστικών μέτρων. Αυτό ανάγκασε πολλές οικογένειες να αναλάβουν τον ρόλο των φροντιστών, χωρίς την κατάλληλη εκπαίδευση, γεγονός που δημιούργησε περαιτέρω επιβάρυνση (UNFPA & WEI, 2021: 27). Την ίδια στιγμή, οι γυναίκες με αναπηρίες δεν επωφελήθηκαν επαρκώς από κρατικές ενισχύσεις, καθώς πολλές πολιτικές δεν σχεδιάστηκαν με γνώμονα τη συμπερίληψη και την προσβασιμότητα (UNFPA & WEI, 2021: 28-30).

Τέλος, η διατομεακή διάκριση μεταξύ φύλου και αναπηρίας ενίσχυσε την ευαλωτότητα αυτών των γυναικών. Ο συνδυασμός αυτών των χαρακτηριστικών τις κατέστησε πιο ευάλωτες στη φτώχεια, στον αποκλεισμό από την εκπαίδευση, και στη βία λόγω φύλου (UNFPA & WEI, 2021: 17). Παράλληλα, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας συχνά αγνόησαν αυτές τις ανάγκες, αφήνοντας σημαντικά κενά στην υποστήριξη των γυναικών με αναπηρίες (UNFPA & WEI, 2021: 22, 25). Αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρίες αντιμετώπισαν δυσανάλογες προκλήσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για περιεκτικά και προσβάσιμα μέτρα στις απαντήσεις κρίσεων.

2.3 Επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης στις γυναίκες με αναπηρία

Σε έρευνα του 2022 από το Scope⁵³ αναφέρεται η επίδραση της ενεργειακής και γενικότερα της οικονομικής κρίσης στα άτομα με αναπηρία, τα οποία επηρεάζονται σοβαρά από την άνοδο των τιμών σε βασικά είδη, όπως η ενέργεια και τα τρόφιμα. Η έκθεση επισημαίνει πως τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν πολλές οικονομικές δυσκολίες, όπως μείωση των επιδομάτων τους λόγω του πληθωρισμού και αύξηση του ενεργειακού κόστους που

⁵³ Το Scope είναι μια οργάνωση που εργάζεται για τη δημιουργία ενός ισότιμου μέλλοντος για τα άτομα με αναπηρία. Αντιπροσωπεύει μια δυναμική κοινότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο (περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://www.scope.org.uk/about-us>).

δυσχεραίνει την καθημερινότητά τους. Οι κυβερνητικές ενισχύσεις δεν είναι επαρκείς και πολλοί αναφέρουν ότι τα μέτρα υποστήριξης δεν καλύπτουν τις αυξανόμενες ανάγκες.

Τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες λόγω της ενεργειακής κρίσης, οι οποίες επηρεάζουν άμεσα την καθημερινότητά τους και την υγεία τους. Αδυνατούν να καλύψουν το κόστος της ενέργειας για τη θέρμανση των σπιτιών τους, κάτι που αποτελεί κίνδυνο για την υγεία τους, ειδικά για εκείνους που χρειάζονται συνεχή θέρμανση λόγω προβλημάτων υγείας. Το αυξημένο κόστος λειτουργίας του απαραίτητου ιατρικού εξοπλισμού στο σπίτι, όπως τα μηχανήματα οξυγόνου, αποτελεί άλλη μία πρόκληση που δυσχεραίνει την επιβίωσή τους. Επιπλέον, πολλοί έχουν χρέη προς τις εταιρείες ηλεκτρισμού και αναγκάζονται να περιορίσουν τη χρήση ενέργειας σε κρίσιμες συσκευές, όπως το ψυγείο, γεγονός που επιδεινώνει την υγεία τους. Η οικονομική αβεβαιότητα και η ανάγκη να περικόψουν βασικά αγαθά και υπηρεσίες, όπως η θέρμανση, τα γεύματα και οι μετακινήσεις, επιβαρύνουν τόσο την ψυχική όσο και τη σωματική τους υγεία. Παράλληλα, η αυξημένη τιμή της ενέργειας περιορίζει την κινητικότητά τους και μειώνει την ανεξαρτησία τους, επηρεάζοντας την ικανότητά τους να εργαστούν, να κινηθούν και να συμμετέχουν σε καθημερινές δραστηριότητες (Scope, 2022).

Σε αντίστοιχη έρευνα του 2023 από το Scope, εξετάστηκε το επιπλέον κόστος που επιβαρύνει τα άτομα με αναπηρία στην τρέχουσα ενεργειακή κρίση, αναδεικνύοντας το πώς η οικονομική ανασφάλεια επηρεάζει την υγεία και την ευημερία τους. Όπως αναφέρεται στην έρευνα, οι επιβαρύνσεις προϋπήρχαν λόγω των πρόσθετων αναγκών, αλλά η αύξηση των τιμών στην ενέργεια και τα βασικά αγαθά εντείνει τη δυσκολία που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία, τα οποία χρειάζονται έως και 975 λίρες επιπλέον τον μήνα για να φτάσουν σε επίπεδα διαβίωσης αντίστοιχα με αυτά των μη ανάπηρων νοικοκυριών.

Η αύξηση των τιμών επιβαρύνει δυσανάλογα ειδικά άτομα με χαμηλότερα εισοδήματα. Επιπλέον, λόγω της υψηλής εξάρτησής τους από την ενέργεια, καθώς χρησιμοποιούν ειδικό ιατρικό εξοπλισμό ή χρειάζονται σταθερή θέρμανση για λόγους υγείας, βρίσκονται σε ακόμα πιο ευάλωτη θέση με τις αυξήσεις στις τιμές της ενέργειας. Πολλές οικογένειες μελών με αναπηρία αδυνατούν να αποπληρώσουν τους λογαριασμούς τους και περιορίζουν δραστικά τη χρήση ενέργειας, κάτι που επηρεάζει αρνητικά την υγεία και τη διατροφή τους. Παράλληλα, δυσκολεύονται να καλύψουν τα έξοδα στέγασης και σίτισης (Scope, 2023).

Το άρθρο της *Guardian* (Partington, 2023) περιγράφει τον αντίκτυπο της ενεργειακής και οικονομικής κρίσης στους ανθρώπους με αναπηρία στο Ηνωμένο Βασίλειο, τονίζοντας ότι είναι από τις ομάδες που πλήττονται πιο σοβαρά. Ειδικότερα, τα άτομα με αναπηρία έχουν περίπου 44% λιγότερο διαθέσιμο εισόδημα σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό,

γεγονός που τους καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους στην αύξηση του κόστους των βασικών αγαθών.

Έχει παρατηρηθεί περιορισμός στη χρήση ενέργειας και θέρμανσης, καθώς όπως αναφέρεται στο άρθρο σχεδόν οι μισοί από τους ενήλικες με αναπηρία (48%) έχουν μειώσει τη χρήση ενέργειας για να εξοικονομήσουν χρήματα, ενώ περίπου το 41% δηλώνει ότι δεν μπορεί να διατηρήσει το σπίτι του ζεστό. Το αντίστοιχο ποσοστό στους μη ανάπηρους είναι περίπου 23%. Τα άτομα με αναπηρία είναι πιο πιθανό να ανήκουν στα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, με το ένα τρίτο των ενηλίκων στις φτωχότερες οικογένειες να έχουν κάποια αναπηρία. Παρά την αναγνώριση των αυξημένων οικονομικών πιέσεων που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία, από την κυβέρνηση, η παροχή του επιδόματος δεν επαρκεί. Χρειάζεται πρόσθετη στήριξη, δεδομένων των ήδη υπάρχοντων εισοδηματικών ανισοτήτων.

Αντίστοιχο άρθρο της ίδια εφημερίδας (Butler, 2023), το οποίο παρουσιάζει τα ευρήματα έρευνας, από το Euan's Guide μιας φιλανθρωπικής οργάνωσης, τονίζει πως η ενεργειακή κρίση επηρεάζει δυσανάλογα τα άτομα με αναπηρία, τα οποία αναγκάζονται να παίρνουν δύσκολες αποφάσεις για να αντεπεξέλθουν στο αυξημένο κόστος ζωής. Πολλοί άνθρωποι με σοβαρές αναπηρίες ή χρόνιες παθήσεις αναγκάζονται να μειώσουν τη χρήση ζωτικής σημασίας ιατρικού εξοπλισμού, παραλείπουν γεύματα, ακυρώνουν ραντεβού σε νοσοκομεία ή μειώνουν δραματικά τη θέρμανση στο σπίτι τους για να διασφαλίσουν τη λειτουργία του εξοπλισμού που τους κρατά ζωντανούς. Χαρακτηριστικά παραδείγματα περιλαμβάνουν άτομα που χρησιμοποιούν εξοπλισμό όπως αναπνευστικές συσκευές και ηλεκτρικά αμαξίδια, τα οποία είναι απαραίτητα για την επιβίωση και την ποιότητα ζωής τους. Ορισμένοι δεν μπορούν πλέον να καλύψουν τα έξοδα για θεραπείες, ενώ άλλοι έχουν εγκαταλείψει την κοινωνική τους ζωή, λόγω οικονομικής αδυναμίας, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το άγχος και η κατάθλιψή τους.

Η Consumer Scotland σε συνεργασία με την Collaborate Research, αναφορικά με τις επιπτώσεις του κόστους ενέργειας για άτομα με αναπηρία, διεξήγαγαν έρευνα μεταξύ Δεκεμβρίου 2023 και Ιανουαρίου 2024. Η έρευνα έγινε μέσω βιωματικών workshop με ανάπηρα άτομα και εκπροσώπους οργανισμών που ασχολούνται με τη φροντίδα αναπήρων. Σκοπός ήταν η εξέταση των επιπτώσεων του κόστους ενέργειας σε άτομα με αναπηρίες, χρόνιες ή απειλητικές για τη ζωή παθήσεις, καθώς και η ανάπτυξη στρατηγικών για την αντιμετώπιση των ενεργειακών προκλήσεων.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, τα άτομα με αναπηρίες και προβλήματα υγείας αντιμετωπίζουν αυξημένες προκλήσεις λόγω υψηλότερων αναγκών σε ενέργεια, όπως η

θέρμανση και η χρήση ιατρικού εξοπλισμού. Τα στατιστικά στοιχεία υποδεικνύουν ότι το 68% των ατόμων με αναπηρία περιορίζει τη χρήση ενέργειας, ενώ το 51% αδυνατεί να θερμάνει επαρκώς το σπίτι του. Επιπλέον, το 40% περιορίζει την κατανάλωση τροφίμων για να αντέξει το κόστος ενέργειας, ενώ άλλες μελέτες επιβεβαιώνουν την ενεργειακή στέρηση και τη μειωμένη χρήση απαραίτητου ιατρικού εξοπλισμού. Ένα ενδιαφέρον εύρημα είναι η αναγκαιότητα της θέρμανσης για τη διαχείριση του πόνου και η χρήση ηλεκτρικού εξοπλισμού, όπως συμπτυκνωτές οξυγόνου, που αυξάνουν το ενεργειακό κόστος. Οι επιπτώσεις περιλαμβάνουν κινδύνους για τη σωματική και ψυχική υγεία, αυξημένη κοινωνική απομόνωση και οικονομική πίεση με συσσώρευση χρεών. Παράλληλα με όλα όσα αναφέρθηκαν, αναδεικνύεται η ανεπαρκής οικονομική ενίσχυση που δεν καλύπτει τις ενεργειακές ανάγκες και οι περίπλοκες διαδικασίες αίτησης επιδομάτων. Συμπερασματικά, τα άτομα με αναπηρίες και προβλήματα υγείας αντιμετωπίζουν σημαντικές και συγκεκριμένες προκλήσεις σχετικά με την ενεργειακή προσιτότητα. Τα υπάρχοντα συστήματα υποστήριξης είναι ανεπαρκή, απαιτώντας στοχευμένες παρεμβάσεις και καλύτερη ευθυγράμμιση των πολιτικών με την πραγματικότητα που βιώνουν τα επηρεαζόμενα άτομα και οι οικογένειές τους (Consumer Scotland, 2024).

Η έρευνα “Preventing excess winter deaths and illness associated with cold homes” αναδεικνύει τη ζωτική σημασία της αντιμετώπισης των ψυχρών σπιτιών για την πρόληψη υπερβολικών θανάτων και σοβαρών προβλημάτων υγείας κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν ότι ευάλωτοι πληθυσμοί, όπως άτομα με καρδιαγγειακές ή αναπνευστικές παθήσεις, άτομα με αναπηρία, ηλικιωμένοι άνω των 65 ετών και νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο. Η παρατεταμένη έκθεση στο κρύο συνδέεται με σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία, όπως εμφράγματα, εγκεφαλικά επεισόδια, λοιμώξεις του αναπνευστικού συστήματος, καθώς και ψυχολογικά προβλήματα (κατάθλιψη και άγχος).

Η έρευνα επισημαίνει την ανάγκη για στοχευμένες παρεμβάσεις, όπως η αναγνώριση ευάλωτων ομάδων μέσω δεδομένων υγείας, η εφαρμογή μέτρων μόνωσης και η παροχή κατάλληλων θερμαντικών συσκευών. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ανάπτυξη ολοκληρωμένων σχεδίων εξιτηρίου, που διασφαλίζουν την επαρκή θέρμανση των σπιτιών πριν από την επιστροφή των ασθενών από νοσηλεία. Η έκθεση καταλήγει ότι απαιτείται συντονισμένη συνεργασία μεταξύ τοπικών αρχών, υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής πρόνοιας για την υποστήριξη των ευάλωτων πληθυσμών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη θερμική άνεση, καθώς και στην άμεση εφαρμογή πολιτικών, καθώς τα ψυχρά σπίτια συνδέονται όχι μόνο με

αυξημένη θνησιμότητα, αλλά και με σημαντική επιδείνωση της ποιότητας ζωής (NICE, 2024).

ΜΕΡΟΣ Β: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

3.1 Μεθοδολογία και σχεδιασμός της έρευνας

Η έρευνα επικεντρώνεται στις αλλαγές που έχουν επέλθει στις ζωές των γυναικών με αναπηρία, ιδιαίτερα στον τομέα της απλήρωτης εργασίας, όπως είναι η φροντίδα και η οικιακή εργασία, ως αποτέλεσμα των διαδοχικών κρίσεων. Στόχος είναι να διερευνηθεί πώς οι γυναίκες με αναπηρία, που είναι μητέρες και μέλη οικογενειών με διπλό εισόδημα, βιώνουν τις αλλαγές αυτές και ποιες πρακτικές εφαρμόζουν για να ανταποκριθούν στις αυξημένες υποχρεώσεις τους. Ειδικότερα, η μελέτη εστιάζει στις επιπτώσεις των πολλαπλών κρίσεων και τις πολιτικές αντιμετώπισής τους, δίνοντας έμφαση στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία.

Η διερεύνηση των εμπειριών τους αρχικά είχε σχεδιαστεί να πραγματοποιηθεί μέσω ενός focus group, στο οποίο θα συμμετείχαν μητέρες με αναπηρία, αυτοαπασχολούμενες, ηλικίας 35-65 ετών, σε οικογένειες διπλού εισοδήματος. Ο στόχος αυτής της επιλογής ήταν λόγω των ιδιαίτερων δυσκολιών που βιώνουν οι γυναίκες με αναπηρία, καθώς καλούνται να ισορροπήσουν την εργασιακή τους ζωή με τις απαιτήσεις της φροντίδας και της οικιακής εργασίας, αντιμετωπίζοντας ταυτόχρονα τις πρόσθετες προκλήσεις που συνεπάγεται η αναπηρία. Για τον σκοπό αυτό, δημιουργήθηκε ένας ενδεικτικός οδηγός συζήτησης με θεματικές που αποσκοπούσαν στην κάλυψη όλων των κρίσιμων πτυχών των γυναικών, δίνοντας όμως έμφαση στο άτομο και όχι στην αναπηρία, αυτή καθ' εαυτή.

Το πλαίσιο της έρευνας ωστόσο αποδείχθηκε ιδιαίτερα απαιτητικό, καθώς ήταν δύσκολο να προσεγγιστεί και να συγκροτηθεί ένας επαρκής αριθμός ατόμων για τη δημιουργία ενός focus group. Αρχικά, στάλθηκαν προσκλήσεις σε διάφορους συλλόγους και ΜΚΟ, όπως η Ελληνική Παραολυμπιακή Επιτροπή, ο Πανελλήνιος Σύλλογος Γυναικών με Καρκίνο Μαστού, η ΑΜΚΕ Cool Crips, η Κίνηση Ανάπηρων Καλλιτεχνών, η Κίνηση Χειραφέτησης Αναπήρων «Μηδενική Ανοχή», ο Πανελλήνιος Σύλλογος Παραπληγικών (ΠΑΣΠΑ), ο Σύλλογος Ατόμων με Σκλήρυνση Κατά Πλάκας (ΣΑμΣΚΠ), ο Ενιαίος Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων ΑΜΕΑ Αττικής και Νήσων, καθώς και η διαδικτυακή σελίδα «Ανάπηρες Γυναίκες» στο Facebook. Παρά τη διεύρυνση των αποδεκτών, οι δυσκολίες ανταπόκρισης παρέμειναν, δυσχεραίνοντας την επίτευξη των στόχων για τη συγκρότηση της ομάδας. Από το σύνολο των προσκλήσεων που απεστάλησαν, ανταπόκριση υπήρξε μόνο από τη σελίδα «Ανάπηρες Γυναίκες», γεγονός που αποδίδεται στο στενό και

εξειδικευμένο πλαίσιο της έρευνας. Παρά τις προσπάθειες, ο χρονικός περιορισμός και η αδυναμία εξεύρεσης επαρκούς αριθμού ατόμων για τη συγκρότηση focus group οδήγησαν στη λήψη απόφασης για τη διεξαγωγή ατομικών συνεντεύξεων.

Η πρώτη συνέντευξη πραγματοποιήθηκε με μέλος της σελίδας «Ανάπηρες Γυναίκες», η οποία πληρούσε όλα τα κριτήρια επιλογής και προσέφερε πολύτιμες πληροφορίες για την κατανόηση του θέματος. Οι επόμενες συμμετέχουσες εντοπίστηκαν μέσω του επαγγελματικού και κοινωνικού δικτύου της ομάδας έργου, επιτρέποντας τη συμπλήρωση του δείγματος. Συνολικά, πραγματοποιήθηκαν έξι ατομικές συνεντεύξεις, τέσσερις από τις οποίες αποτελούνταν από αυτοαπασχολούμενες γυναίκες, ενώ οι υπόλοιπες δύο από μισθωτές εργαζόμενες. Οι διαφορετικές επαγγελματικές συνθήκες και εμπειρίες των συμμετεχουσών παρείχαν ποικιλόμορφα δεδομένα, εμπλουτίζοντας την ανάλυση και προσφέροντας πολύτιμες οπτικές για την ερμηνεία των ζητημάτων που εξετάζονται στην έρευνα.

Οι θεματικοί άξονες που αναδείχθηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις και θα αναπτυχθούν στη συνέχεια είναι οι εξής:

- Συνδυασμός εργασίας και οικιακών υποχρεώσεων
- Ελεύθερος χρόνος
- Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας
- Επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας
- Προκλήσεις και δυσκολίες

Η ανάλυση αυτών των αξόνων επιδιώκει να αναδείξει τις στρατηγικές που επιστρατεύουν οι γυναίκες με αναπηρία για να αντεπεξέλθουν στις αυξημένες απαιτήσεις της καθημερινότητάς τους. Παράλληλα, λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες τους, καθώς και οι περιορισμοί που επιφέρει η αναπηρία τους, με στόχο την κατανόηση των σύνθετων προκλήσεων που αντιμετωπίζουν. Μέσα από αυτή τη διερεύνηση, επιδιώκεται να φωτιστούν τόσο οι δυσκολίες όσο και οι τρόποι με τους οποίους αυτές οι γυναίκες προσπαθούν να ισορροπήσουν ανάμεσα στην εργασία, τις οικογενειακές υποχρεώσεις και την προσωπική τους ευημερία.

3.2 Οι θεματικοί άξονες των συνεντεύξεων

Θεματικός Άξονας 1: Συνδυασμός εργασίας και οικιακών υποχρεώσεων

Η ενότητα αυτή εξετάζει τις προκλήσεις και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενες μητέρες στην προσπάθειά τους να συνδυάσουν την επαγγελματική τους ζωή με τις ευθύνες της φροντίδας του σπιτιού και της οικογένειας. Εστιάζει στην απαιτητικότητα της εργασίας τους και στις συγκεκριμένες δυσκολίες που προκύπτουν από τις οικιακές και οικογενειακές υποχρεώσεις. Επιπλέον, διερευνάται το ποιος αναλαμβάνει την ευθύνη για τη φροντίδα των παιδιών ή άλλων εξαρτώμενων μελών της οικογένειας και πώς αυτό επηρεάζει τη συνολική ισορροπία ανάμεσα στην εργασία και την οικογενειακή ζωή.

Η ενότητα επικεντρώνεται επίσης στον ρόλο της υποστήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον, όπως είναι οι σύζυγοι ή άλλα μέλη της οικογένειας, καθώς και στις πρακτικές που υιοθετούν οι μητέρες για να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Μέσα από την περιγραφή της καθημερινότητάς τους, αναδεικνύεται το πώς οργανώνουν τον χρόνο και τις ευθύνες τους, ενώ διερευνάται το περιεχόμενο της φροντίδας που παρέχουν, είτε πρόκειται για προετοιμασία γευμάτων, φροντίδα ή υποστήριξη των παιδιών σε εκπαιδευτικές και εξωσχολικές δραστηριότητες.

Ο λόγος που η ενότητα του υποστηρικτικού περιβάλλοντος περιλαμβάνεται σε αυτό το πλαίσιο του συνδυασμού εργασίας και οικογένειας προέκυψε από τα λεγόμενα των ίδιων των ερωτώμενων, καθώς παρατηρήθηκε ότι οι απαντήσεις τους ήταν αλληλένδετες και συμπληρωματικές. Συγκεκριμένα, οι προκλήσεις του συνδυασμού εργασίας και οικιακών υποχρεώσεων δεν μπορούσαν να εξεταστούν ανεξάρτητα από την καθημερινή ρουτίνα και την υποστήριξη που λαμβάνουν οι γυναίκες. Η καθημερινότητα αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνονται αυτές οι προκλήσεις, ενώ η υποστήριξη από την οικογένεια ή το περιβάλλον καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα ισορροπίας ανάμεσα στην εργασία και τη φροντίδα του σπιτιού. Στόχος είναι να αναδειχθεί ο τρόπος που οι γυναίκες διαχειρίζονται την καθημερινότητά τους και ποιες είναι οι πηγές υποστήριξης που διευκολύνουν την ισορροπία ανάμεσα στην εργασία και την οικογένεια.

- Πόσο δύσκολο ή εύκολο είναι για μια εργαζόμενη μητέρα σήμερα να συνδυάζει την εργασία της με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού;
- Τι σας δυσκολεύει περισσότερο με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού; Γιατί;
- Ποιος ασχολείται με τη φροντίδα των παιδιών ή άλλων μελών της οικογένειας (π.χ. ηλικιωμένων);

- Ποιος/ποιοι σας ανακουφίζουν/διευκολύνουν/βοηθάνε με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
- Μπορείτε να μας περιγράψετε μια καθημερινή ημέρα από το πρωί που ξυπνάτε μέχρι το βράδυ; Συνήθως τι περιλαμβάνει το καθημερινό σας πρόγραμμα;
- Τι ακριβώς περιλαμβάνει αυτή η φροντίδα (ετοιμασία φαγητού, εξωσχολικές δραστηριότητες των παιδιών κ.λπ., φροντίδα ηλικιωμένων κ.λπ.);

Θεματικός Άξονας 2: Ελεύθερος χρόνος

Η ενότητα αυτή εξετάζει τον βαθμό στον οποίο οι γυναίκες εργαζόμενες και μητέρες καταφέρνουν να εξασφαλίσουν ελεύθερο χρόνο για τον εαυτό τους και πώς αξιοποιούν αυτόν τον χρόνο. Εστιάζει στη σημασία που αποδίδουν στον ελεύθερο χρόνο, στις δραστηριότητες που τους προσφέρουν χαλάρωση και ευχαρίστηση, είτε εντός είτε εκτός σπιτιού, καθώς και στη διαχείριση των διαθέσιμων πόρων και χρόνου μέσα στην εβδομάδα. Στόχος είναι να κατανοηθεί πώς οι γυναίκες ισορροπούν τις προσωπικές τους ανάγκες με τις οικογενειακές και επαγγελματικές απαιτήσεις.

- Γενικά μιλώντας, θεωρείτε πως έχετε ελεύθερο χρόνο για εσάς προσωπικά; Έχετε κάποια δραστηριότητα εντός ή εκτός σπιτιού που σας διασκεδάζει/ευχαριστεί/ξεκουράζει, και ποια είναι αυτή;
- Τι σημαίνει ελεύθερος χρόνος για εσάς; Πόσο ελεύθερο χρόνο έχετε μέσα στην εβδομάδα και πώς τον αξιοποιείτε;

Θεματικός Άξονας 3: Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας

Η ενότητα αυτή διερευνά τα διλήμματα που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενες γυναίκες και μητέρες, όταν προσπαθούν να ισορροπήσουν μεταξύ της επαγγελματικής ζωής και των οικογενειακών υποχρεώσεων. Εστιάζει στις σκέψεις που μπορεί να έχουν σχετικά με την εγκατάλειψη της δουλειάς τους για να αφοσιωθούν πλήρως στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών, αλλά και στην πιθανότητα αλλαγής επαγγελματικής πορείας. Στόχος είναι να κατανοηθούν τα κίνητρα, οι προβληματισμοί και οι παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις τους σχετικά με την εργασία και την οικογενειακή ζωή.

- Θεωρείτε τη δουλειά σας κουραστική ή απαιτητική; Αν ναι, γιατί;
- Έχετε σκεφτεί να αφήσετε τη δουλειά σας και να ασχοληθείτε αποκλειστικά και μόνο με το σπίτι; (Αν ναι γιατί, αν όχι γιατί;)
- Έχετε σκεφτεί να αλλάξετε δουλειά; (Αν ναι γιατί, αν όχι γιατί;)
- Σκεφτήκατε ποτέ να σταματήσετε τη δουλειά σας για να αφοσιωθείτε στη φροντίδα και το μέγαλωμα των παιδιών;

Θεματικός Άξονας 4: Επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας

Η ενότητα αυτή επικεντρώνεται στις αλλαγές που έχουν επέλθει στη φροντίδα του νοικοκυριού και της οικογένειας λόγω εξωτερικών κρίσεων, όπως η οικονομική κρίση, η πανδημία και η τρέχουσα ακρίβεια. Εξετάζει πώς οι συνθήκες αυτές επηρέασαν τις οικιακές εργασίες, τις συνήθειες κατανάλωσης και τις ευθύνες φροντίδας, ενώ εστιάζει στις προσαρμογές που απαιτήθηκαν σε καθημερινό επίπεδο. Παράλληλα, διερευνάται η διαχείριση του νοικοκυριού κατά την περίοδο της πανδημίας, συμπεριλαμβανομένων της τηλεργασίας, της σχολικής τηλεδιασκέψεων και της παραμονής στο σπίτι. Επιπλέον, αναλύεται η αντιμετώπιση των οικονομικών πιέσεων στα πρώτα χρόνια της κρίσης των μνημονίων, με στόχο να αναδειχθεί ο τρόπος που οι γυναίκες διαχειρίστηκαν τις δυσκολίες και προσαρμόστηκαν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

- Λόγω της ακρίβειας τι έχει αλλάξει στη φροντίδα του νοικοκυριού σας σήμερα (π.χ. αλλαγές στις συνήθειες μαγειρέματος, υγιεινής και οικιακής φροντίδας, αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες αγοράς προϊόντων οικιακής φροντίδας, επιπλέον ή νέα βάρη και ευθύνες, αύξηση/μείωση ωρών οικιακής φροντίδας);
- Κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Γενικά μιλώντας, στη διάρκεια της πανδημίας πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας (π.χ. τηλεργασία ή μείωση ωρών αμειβόμενης εργασίας, βοήθεια των παιδιών στην σχολική τηλεργασία, παραμονή των παιδιών στο σπίτι με κλειστούς βρεφονηπιακούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και σχολεία κ.ά.);
- Κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης (2010-12) την περίοδο των μνημονίων ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας;

Θεματικός Άξονας 5: Προκλήσεις και δυσκολίες

Η τελευταία ενότητα εξετάζει τις γενικές δυσκολίες και προκλήσεις που έχουν αντιμετωπίσει οι γυναίκες εργαζόμενες και μητέρες σε διαφορετικές περιόδους κρίσεων, όπως η πανδημία, η οικονομική κρίση, και το παρόν. Εστιάζει στη σύγκριση των συνθηκών, εντοπίζοντας ποια ήταν η πιο δύσκολη περίοδος για αυτές. Παράλληλα, διερευνά το επίπεδο ικανοποίησης από την εργασία τους και τον χρόνο που αφιερώνουν στη φροντίδα του σπιτιού και των εξαρτώμενων μελών της οικογένειας, αναδεικνύοντας τους τρόπους με τους οποίους

διαχειρίζονται την καθημερινότητά τους. Τέλος, εξετάζεται ο βαθμός στον οποίο η αναπηρία επηρεάζει τις δυσκολίες και τις δυνατότητες διαχείρισης των απαιτήσεων αυτών. Στόχος είναι να αποτυπωθεί η συνολική εμπειρία των γυναικών και να κατανοηθούν οι παράγοντες που ενισχύουν ή δυσχεραίνουν την προσπάθειά τους για ισορροπία και αυτοπραγμάτωση.

- Γενικά μιλώντας, ποια είναι/ήταν η πιο δύσκολη περίοδος για εσάς; Σήμερα, η περίοδος της πανδημίας ή τα πρώτα χρόνια της κρίσης;
- Σήμερα αισθάνεστε ικανοποιημένη από τη δουλειά σας και τον χρόνο που αφιερώνετε στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών ή μελών της οικογένειας που έχουν ανάγκη φροντίδας; Πώς τα καταφέρνετε; Πώς τα βγάζετε πέρα;
- Πιστεύετε ότι δυσκολεύεστε περισσότερο στα θέματα που συζητήσαμε λόγω της αναπηρίας σας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΝΑ ΕΝΟΤΗΤΑ**4.1 Συνδυασμός εργασίας και οικιακών υποχρεώσεων**

Η καθημερινότητα μιας εργαζόμενης μητέρας χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εξισορρόπησης πολλαπλών ρόλων, υπό συνθήκες που είναι ακόμα πιο απαιτητικές όταν ενυπάρχει κάποια πάθηση που προσθέτει βάρος ή επισφάλεια. Εκτός από τις ευθύνες της εργασίας και της φροντίδας του σπιτιού και της οικογένειας, οι γυναίκες με αναπηρία καλούνται να διαχειριστούν τη σωματική κόπωση, τις απαιτήσεις της θεραπείας τους και τις οικονομικές πιέσεις που συνδέονται με την αναπηρία. Μέσα από τις μαρτυρίες τους, αποτυπώνεται ο καθημερινός αγώνας τους, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν και οι μηχανισμοί υποστήριξης που αξιοποιούν, αναδεικνύοντας την ανθεκτικότητα και τη δύναμή τους απέναντι στις πολλαπλές ευθύνες και τις δυσκολίες της ζωής τους.

Παρότι όλες οι συμμετέχουσες ανέφεραν ότι έχουν υποστήριξη από τους συζύγους, τα παιδιά τους και άλλα μέλη εντός ή εκτός του νοικοκυριού, οι περισσότερες ανέφεραν ότι νιώθουν δύσκολο τον συνδυασμό εξισορρόπησης εργασίας και οικογενειακής ζωής. Αυτό με βάση τις μαρτυρίες οφείλεται σε διάφορους λόγους. Έναν λόγο αποτελεί ο βαθμός και το είδος αναπηρίας: *«Ο συνδυασμός είναι αρκετά δύσκολος, γιατί συνεχώς πρέπει να κάνω προσαρμογές λόγω της ασθένειας. Υπάρχουν μέρες που ο πόνος με αναγκάζει να αφήνω κάποιες δουλειές για αργότερα ή να ζητάω βοήθεια από τον σύζυγό μου και την κόρη μου. Η σκλήρυνση επηρεάζει τις αντοχές μου, αλλά έχω μάθει κάπως να διαχειρίζομαι τον χρόνο και τις υποχρεώσεις μου»*. Η μαρτυρία αυτή δείχνει πώς η ανάγκη για συνεχή προσαρμογή προσθέτει πίεση στη ζωή των γυναικών, καθώς καλούνται να διαχειριστούν όχι μόνο τις ευθύνες τους αλλά και τις αντοχές τους.

Εκτός από τις δυσκολίες που απορρέουν από την ασθένεια, οι απαιτητικές εργασιακές συνθήκες και το καθημερινό βάρος επιδεινώνονται από τις χρόνιες παθήσεις, οι οποίες επηρεάζουν τη σταθερότητα των δυνατοτήτων των γυναικών. Αυτή η αστάθεια καθιστά πιο δύσκολη την οργάνωση και την ολοκλήρωση των οικιακών και επαγγελματικών ευθυνών. Μία συμμετέχουσα περιγράφει: *«[...] στην ουσία κάνω μια δουλειά που θα μπορούσα να την κάνω σε 3 μέρες. Λόγω του παιδιού, επειδή τη σπάω πάρα πολύ, θα την κάνω σε τρεις βδομάδες»*. Η μαρτυρία αυτή αποκαλύπτει ότι η συμμετέχουσα προχωράει σε προσαρμογές που επιβάλλονται από την κατάσταση της υγείας, καθυστερώντας την ολοκλήρωση κάποιων υποχρεώσεων. Όπως αναφέρει και η ίδια, όταν η αναπηρία ή οι χρόνιες παθήσεις δεν είναι σταθερές, αυτό δυσχεραίνει περαιτέρω τη διαχείριση της καθημερινότητας: *«Εγώ δεν έχω*

μια αναπηρία σταθερή. Δεν είμαι π.χ. παραπληγική, εγώ έχω χρόνιες παθήσεις, το οποίο σημαίνει ότι έχω χρόνιο πόνο, το οποίο με τη σειρά του σημαίνει ότι τη μια μέρα είμαι πολύ καλά και βγάζω δουλειά και την άλλη μέρα δεν είμαι, δεν μπορώ να σηκωθώ από το κρεβάτι και βγάζω ταπεράκια από την κατάψυξη γιατί δεν μπορώ ούτε να μαγειρέψω. Οπότε υπάρχει μια συνθήκη πολύ ειδική γιατί δεν τελειώνει, είναι συνεχής».

Ένα ακόμα κρίσιμο ζήτημα που επηρεάζει τη σταθερότητα της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής είναι ο χρόνος και η ενέργεια που απαιτεί η διαχείριση μιας χρόνιας πάθησης. Οι γυναίκες που αντιμετωπίζουν τέτοιες προκλήσεις καλούνται να αφιερώσουν σημαντικό μέρος της καθημερινότητάς τους για να συντονίσουν ιατρικές διαδικασίες, να διαχειριστούν φαρμακευτικές αγωγές και να διασφαλίσουν ότι όλα τα απαραίτητα βήματα για τη φροντίδα της υγείας τους γίνονται σωστά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία ερωτώμενη, «κανένας δεν καταλαβαίνει πόσο δύσκολο είναι να έχεις τις συνταγές σου, να μην τελειώνουν, να μη σου λείπει το ένα, να μη σου λείπει το άλλο, να μην παραλείψεις κάτι, να συντονίσεις όλους τους γιατρούς που, παρόλο που είναι σε δημόσια νοσοκομεία, δεν συνεννοούνται μεταξύ τους. Δεν υπάρχει ο φάκελός μου. Πρέπει εγώ κάθε φορά να λέω ιστορικό και όλο αυτό, το οποίο είναι τρομερά ψυχοφθόρο, θέλει αφιέρωση. Είναι βασική δουλειά, ο προσωπικός βοηθός που υποτίθεται ότι ένα από τα πράγματα που ήρθε να καλύψει είναι αυτό. [...] Οπότε και αυτό ακόμα επηρεάζει στη δουλειά. Γιατί πάλι κλέβεις ένα κομμάτι της ζωής, της ηρεμίας, της παραγωγικής ώρας που έχεις για να δεις ότι έχω μιλήσει με όλους τους γιατρούς, έχω κλείσει τα ραντεβού που πρέπει, έχω κάνει εξετάσεις, τα έχω πάει, τα έχω στείλει». Η απουσία ενός συντονισμένου ιατρικού συστήματος, που θα διευκόλυνε τη διαχείριση της υγείας, προσθέτει ένα επιπλέον στρώμα δυσκολίας. Αυτή η διαδικασία δεν περιορίζεται μόνο στον συντονισμό με τους γιατρούς και τις θεραπείες, αλλά επηρεάζει και την καθημερινή ζωή των γυναικών, αφαιρώντας χρόνο από την εργασία, την οικογένεια και την προσωπική ηρεμία. Αυτή η συνεχής ανάγκη για παρακολούθηση και συντονισμό λειτουργεί ως ένα επιπλέον «αόρατο βάρος», το οποίο μειώνει τη διαθέσιμη «παραγωγική» ώρα για εργασία ή για την προσωπική φροντίδα των γυναικών. Η έλλειψη χρόνου και ενέργειας δεν περιορίζει μόνο την επαγγελματική τους απόδοση, αλλά επηρεάζει και την ψυχική τους υγεία, καθώς η αίσθηση του συνεχούς άγχους και της υπερφόρτωσης γίνεται μόνιμο μέρος της καθημερινότητας.

Η διαχείριση της καθημερινότητας για τις γυναίκες με αναπηρία ή χρόνιες παθήσεις, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες, είναι μια πολυδιάστατη πρόκληση. Οι περιορισμοί που επιβάλλει η αναπηρία, οι σωματικές και ψυχικές επιπτώσεις της, σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, δημιουργούν ένα συνεχές πλαίσιο

πίεσης και αναγκών για προσαρμογές. Παρόλο που η υποστήριξη από την οικογένεια είναι καθοριστική, δεν μπορεί πάντα να εξαλείψει αυτές τις προκλήσεις, οι οποίες παραμένουν μέρος της καθημερινότητας των ερωτώμενων.

Η διαχείριση των οικιακών υποχρεώσεων παρουσιάζει ποικίλες δυσκολίες για τις ερωτώμενες, με τις προκλήσεις να εστιάζονται κυρίως στις πιο απαιτητικές σωματικά εργασίες και στη διαχείριση του χρόνου, ιδίως όταν συνυπάρχουν προβλήματα υγείας και οικονομικοί περιορισμοί. Οι βαριές και απαιτητικές δουλειές, όπως το σκούπισμα, το σφουγγάρισμα και η γενική καθαριότητα, αναδεικνύονται ως οι μεγαλύτερες δυσκολίες, προκαλώντας συχνά όχι μόνο σωματική κόπωση, αλλά και ψυχολογική επιβάρυνση.

Μία συμμετέχουσα αναφέρεται χαρακτηριστικά στην επίδραση του πόνου στις δυνατότητές της να διαχειριστεί τις δουλειές του σπιτιού: *«Το πρόβλημά μου εμένα είναι ο πόνος, οπότε το να βάλω σκούπα δεν είναι μόνο ο χρόνος, θα είναι επίπονο και μετά θα με περιορίσει σε άλλα πράγματα [...] Οπότε το δύσκολο είναι ότι εγώ δεν μπορώ να κάνω χοντρές δουλειές, δεν μπορώ να σηκώσω χαλιά»*. Αυτή η μαρτυρία καταδεικνύει ότι οι φυσικοί περιορισμοί που προκαλούνται από προβλήματα υγείας έχουν ευρύτερες επιπτώσεις, καθώς η εξάντληση από τις δουλειές του σπιτιού μειώνει την ικανότητα της ερωτώμενης να ασχοληθεί με άλλες πτυχές της ζωής της. Επιπλέον, η ίδια ερωτώμενη επισημαίνει τις δυσκολίες που σχετίζονται με την εξεύρεση εξωτερικής βοήθειας, λόγω οικονομικών περιορισμών. *«Και μετά μπαίνει πάλι το οικονομικό ως προς το να φέρω κάποιον να με βοηθήσει, γιατί εντάξει, θα έρθει μια φίλη μου, θα έρθει η πεθερά μου, αλλά δεν μ' αρέσει»*. Ενώ λοιπόν η οικογένεια ή οι φίλοι προσφέρουν περιστασιακή υποστήριξη, η αίσθηση της εξάρτησης από άλλους μπορεί να είναι δυσάρεστη και να ενισχύει το αίσθημα της απώλειας ελέγχου. Παράλληλα, από τα λεγόμενα της ερωτώμενης, φανερώνεται η ανάγκη για αναπροσαρμογή στις προτεραιότητες και τη διαχείριση των προσδοκιών, ως στρατηγική αντιμετώπισης των δυσκολιών. *«Έχω ρίξει τρομερά τα στάνταρντ μου στο τι είναι καθαρό και τι δεν είναι. Έτσι, έχουμε κάνει προσαρμογές. Αναγκαστικά δεν γίνεται αλλιώς»*.

Η εμπειρία αυτή αναδεικνύει πώς η σωματική κόπωση, τα προβλήματα υγείας και οι οικονομικές συνθήκες αλληλοεπιδρούν, δημιουργώντας ένα πολύπλοκο πλαίσιο προκλήσεων. Παρά τις δυσκολίες, οι συμμετέχουσες προσπαθούν να βρουν λύσεις μέσω προσαρμογών, βοήθειας από το περιβάλλον και ρεαλιστικών αλλαγών στις προσδοκίες τους, προκειμένου να ανταποκριθούν όσο καλύτερα γίνεται στις απαιτήσεις της καθημερινότητάς τους.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ερωτώμενες στις οικιακές δουλειές συνδέονται κυρίως με τη σωματική κόπωση, τις προσωπικές προτιμήσεις και την ανάγκη για

αποτελεσματική διαχείριση του χρόνου. Παρά τις προκλήσεις, η υποστήριξη από τον σύντροφο ή άλλα μέλη της οικογένειας αναδεικνύεται ως βασικός παράγοντας που διευκολύνει την καθημερινότητά τους, ενώ η ανάθεση συγκεκριμένων εργασιών σε άλλους παρέχει σημαντική ανακούφιση.

Η διαχείριση των οικιακών υποχρεώσεων και της φροντίδας του σπιτιού για τις ερωτώμενες δεν αποτελεί ατομική υπόθεση, αλλά βασίζεται στη συνεργασία και την υποστήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον. Οι σύζυγοι/σύντροφοι αποτελούν τον κύριο άξονα βοήθειας, αναλαμβάνοντας τόσο τις βαριές ευθύνες όσο και τον ρόλο του συναισθηματικού υποστηρικτή, ενώ τα παιδιά, ανάλογα με την ηλικία τους, συμμετέχουν ενεργά ή εκπαιδεύονται στην υπευθυνότητα μέσω μικρών δουλειών. Η οργάνωση και ο προγραμματισμός αναδεικνύονται επίσης ως βασικές στρατηγικές για τη διαχείριση των ευθυνών, ενώ η εξωτερική βοήθεια στο παρελθόν συμπλήρωσε τις ανάγκες σε περιόδους μεγαλύτερης πίεσης.

Ο ρόλος του συζύγου ή συντρόφου αναδεικνύεται καθοριστικός στη διαχείριση των οικιακών ευθυνών, με τη συμμετοχή του να αποτελεί ένα σταθερό σημείο στήριξης για τις ερωτώμενες. Η ενεργή εμπλοκή των συζύγων στην καθημερινότητα δεν περιορίζεται στις βασικές υποχρεώσεις, αλλά επεκτείνεται στην ισότιμη κατανομή όλων των ευθυνών, δημιουργώντας ένα περιβάλλον συνεργασίας και αμοιβαίας κατανόησης. Όπως αναφέρει μία ερωτώμενη: *«Με τον σύζυγό μου πάντα έτσι ήμασταν, μοιραζόμασταν τις δουλειές στο σπίτι. Και όλες τις υποχρεώσεις, όχι μόνο την καθαριότητα. [...] Έχουμε έναν προγραμματισμό. Ο άντρας μου είναι και αυτός νοσηλευτής. Μοιράζουμε τις δουλειές, ξέρουμε. Πάντα τα μοιράζαμε και είναι μια όμορφη συγκατοίκηση»*. Χαρακτηριστική είναι και η ακόλουθη μαρτυρία: *«Έχω πολλή βοήθεια, έχω έναν σύντροφο που μοιράζεται το 50% και παράλληλα δουλεύει full time»*. Εδώ, υπογραμμίζεται η ισότιμη κατανομή των ευθυνών, παρά το γεγονός ότι και οι δύο εργάζονται με πλήρες ωράριο. Αυτό δείχνει μια συνειδητή προσπάθεια και από τους δύο να στηρίζουν ο ένας τον άλλον, αναγνωρίζοντας τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν ως εργαζόμενοι γονείς.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η υποστήριξη από τον σύντροφο προσφέρεται ειδικά τις ημέρες που οι ερωτώμενες αισθάνονται μεγαλύτερη σωματική κόπωση: *«Εγώ έχω μεγάλο πρόβλημα στο να σκύβω και γενικά στο σπίτι ό,τι πέσει κάτω επικρατεί η φράση “μπορείς να μαζέψεις αυτό”. Και τώρα έχουμε βάλει και το παιδί, το κάνουμε και για εκπαιδευτικούς λόγους “Αν μπορείς να μου δώσεις αυτό σε παρακαλώ”»*. Η ανάληψη των πιο απαιτητικών ευθυνών από τους συζύγους επισημαίνεται επίσης, όπως και στην επόμενη μαρτυρία: *«Ο σύζυγός μου έχει έναν πολύ υποστηρικτικό ρόλο, ιδίως όταν εγώ έχω να κάνω κάποια*

θεραπεία ή να προετοιμαστώ για εξετάσεις. Ξέρεις, είναι κάποιες μέρες που δεν μπορώ να σηκωθώ από το κρεβάτι, οπότε τότε εκείνος αναλαμβάνει πολλά στο σπίτι».

Η έννοια της «φροντίδας» των παιδιών ή άλλων μελών αποτελούσε ξεχωριστό τμήμα των ερωτήσεων στη συνέντευξη, ωστόσο από τις απαντήσεις προκύπτει ότι η φροντίδα του σπιτιού και η φροντίδα των παιδιών δεν αντιμετωπίζεται πάντα από τις γυναίκες ως δύο διακριτές κατηγορίες, αλλά ως ένα ενιαίο και αλληλοσυνδεδεμένο σύνολο υποχρεώσεων. Και σε αυτή την ερώτηση, η βοήθεια που παρέχεται από τον σύζυγο/σύντροφο είναι καθοριστικής σημασίας για την εξισορρόπηση αυτών των ευθυνών. Οι σύντροφοι αναλαμβάνουν ενεργούς ρόλους, βοηθώντας σε βασικές υποχρεώσεις και καλύπτοντας κενά, ιδίως σε περιόδους που οι ίδιες αντιμετωπίζουν δυσκολίες: *«Όπως σου είπα, δούλενα βράδυ για πολλά χρόνια ως νοσοκόμα. Κυρίως στα ρεπό μου ασχολούμουν μόνο με τα παιδιά. Να τους μαγειρέψω, να παίζουμε, να δούμε μια ταινία, να τα πάω σε ένα πάρτι. [...] όταν ήταν πιο μικρά η φροντίδα περιλάμβανε το μαγείρεμα, τις σχολικές υποχρεώσεις και τις εξωσχολικές. [...] λόγω των ωραρίων μου, ο άντρας μου ήταν αυτός που ασχολούνταν πιο πολύ, αλλά και λόγω επαγγέλματος (δάσκαλος) ασχολούνταν με το να τα διαβάσει. Αργότερα στο γυμνάσιο τα μοιράσαμε γιατί ήταν πολλά τα μαθήματα, αλλά πλέον ήμουν και εγώ με πρωινή δουλειά».* Αυτή η συνεργασία αναδεικνύεται ως βασικό στοιχείο της καθημερινής διαχείρισης, προσφέροντας πρακτική αλλά και συναισθηματική ανακούφιση.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, παρά τη στήριξη που περιγράφεται, η αντίληψη της φροντίδας εξακολουθεί να περιλαμβάνει μια έντονη προσωπική δέσμευση από την πλευρά των γυναικών. Σε όλες τις περιπτώσεις των συνεντεύξεων, οι ερωτώμενες επιβεβαίωσαν την ύπαρξη βοήθειας από τους συζύγους τόσο στις δουλειές του σπιτιού όσο και στην ανατροφή των παιδιών. Ωστόσο, αυτή η βοήθεια συχνά θεωρείται συμπληρωματική, με τις ίδιες να αισθάνονται ότι η κύρια ευθύνη εξακολουθεί να τους ανήκει. Αν και θα ήταν εσφαλμένο να γενικευθεί αυτή η εμπειρία, η κοινή αναφορά στη στήριξη από τον σύντροφο υπογραμμίζει τη σημασία της συνεργασίας μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Σε αρκετές περιπτώσεις, η συνεισφορά του συζύγου περιγράφεται ως ζωτικής σημασίας για την ομαλή λειτουργία της καθημερινότητας. Αυτή η υποστήριξη διευκολύνει όχι μόνο τις πρακτικές ανάγκες, αλλά και τη διαχείριση του άγχους και της συναισθηματικής φόρτισης που συνοδεύουν τις πολλαπλές ευθύνες.

Συνολικά, οι απαντήσεις των ερωτώμενων φανερώνουν ότι η φροντίδα – είτε πρόκειται για το σπίτι είτε για την οικογένεια – είναι μια συλλογική προσπάθεια που ενισχύεται από την αμοιβαία κατανόηση και τη συνεργασία, αλλά ταυτόχρονα εξακολουθεί να συνδέεται στενά με το προσωπικό αίσθημα ευθύνης των γυναικών.

Τα παιδιά αποτελούν έναν ακόμα πόρο υποστήριξης στις οικιακές υποχρεώσεις, ειδικά καθώς μεγαλώνουν φαίνεται να παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στη διαχείριση των οικιακών υποχρεώσεων, με τη συμμετοχή τους να συμβάλλει ουσιαστικά στην ελάφρυνση του φορτίου της μητέρας. *«Ο σύζυγός μου είναι η μεγαλύτερη στήριξή μου, και τώρα τα παιδιά βοηθούν όσο μπορούν, κυρίως ξέρεις όταν μεγαλώνουν τα παιδιά αρχίζουν τα παράπονα για το φαγητό, και να σου πω την αλήθεια μας βολεύει με τον άντρα μου αυτό γιατί πλέον μαγειρεύουν εκείνα τις πιο πολλές μέρες»*. Η ωρίμανση των παιδιών και η δυνατότητά τους να αναλάβουν συγκεκριμένες ευθύνες, όπως το μαγείρεμα, δεν αποτελεί μόνο πρακτική βοήθεια, αλλά λειτουργεί και ως στρατηγική αντιμετώπισης της καθημερινότητας. Τα παιδιά, καθώς μεγαλώνουν, δεν περιορίζονται πλέον σε μικρές δουλειές, αλλά γίνονται ουσιαστικοί συνεισφέροντες στις βασικές ανάγκες του σπιτιού. Αυτή η αλλαγή δεν διευκολύνει μόνο την καθημερινότητα, αλλά επιτρέπει στους γονείς, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, να εξοικονομήσουν χρόνο και ενέργεια για άλλες υποχρεώσεις.

Η εξωτερική βοήθεια φαίνεται να έχει διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο για τις ερωτώμενες σε περιόδους αυξημένων απαιτήσεων, ειδικά όταν τα παιδιά ήταν μικρότερα ή όταν υπήρξαν κρίσιμες στιγμές στη ζωή τους. Η παροχή βοήθειας από τρίτα άτομα λειτούργησε ως λύση για να καλυφθούν ανάγκες που δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν από την ίδια την οικογένεια, είτε λόγω έλλειψης χρόνου είτε λόγω αυξημένων υποχρεώσεων.

Στην πρώτη ερωτώμενη αναφέρει: *«Είχαμε μία περίοδο πριν πολλά χρόνια μία κυρία όταν ήταν μικρά τα παιδιά, γιατί είχαμε πάρα πολύ σίδερο. [...] Φρεσκάριζε το σπίτι μία φορά την εβδομάδα. Τις υπόλοιπες μέρες, εμείς πάλι. Εναλλάξ»*. Γίνεται φανερό ότι η εξωτερική βοήθεια αποτέλεσε μια πρακτική λύση για συγκεκριμένες ανάγκες, όπως το σιδέρωμα και ο καθαρισμός. Αυτές οι υποχρεώσεις συχνά απαιτούν σημαντικό χρόνο και ενέργεια, και η ανάθεσή τους σε ένα τρίτο άτομο επέτρεψε στην οικογένεια να επικεντρωθεί σε άλλες προτεραιότητες, όπως η φροντίδα των παιδιών. Μία άλλη συμμετέχουσα αναδεικνύει τη σημασία της εξωτερικής βοήθειας όχι μόνο για τις καθημερινές ανάγκες, αλλά και ως υποστήριξη σε περιόδους κρίσης. *«Έχουμε και τη γιαγιά, που επίσης θα καλύψει κενά. Πέρσι τον Φλεβάρη μέχρι το καλοκαίρι είχαμε μια κοπέλα (για το παιδί), γιατί πέρσι τον Φλεβάρη πέρασα μια δύσκολη κρίση»*. Η πρόσληψη βοήθειας για λίγους μήνες λειτούργησε ως προσωρινή λύση που επέτρεψε στην ερωτώμενη να αντεπεξέλθει σε μια δύσκολη φάση, εξισορροπώντας τη φροντίδα του σπιτιού με την προσωπική της αυτοφροντίδα.

Συνολικά, οι μαρτυρίες αυτές αναδεικνύουν πώς η εξωτερική βοήθεια, είτε με τη μορφή οικιακής υποστήριξης είτε με τη συνδρομή μελών της οικογένειας, μπορεί να λειτουργήσει ως κρίσιμη διευκόλυνση για τη διαχείριση των αυξημένων υποχρεώσεων.

Τέτοιες λύσεις επιτρέπουν στις ερωτώμενες να αντεπεξέρχονται καλύτερα στις προκλήσεις της καθημερινότητας και να αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη ευελιξία περιόδους έντασης ή κρίσης.

4.2 Διαχείριση του ελεύθερου χρόνου

Ο ελεύθερος χρόνος συνιστά μία ανεκτίμητη ευκαιρία για τις γυναίκες, καθώς τους παρέχει τη δυνατότητα να αποφορτιστούν από τις πιέσεις της καθημερινότητας, αφιερώνοντας στιγμές τόσο στην προσωπική τους ευεξία όσο και στους οικείους τους. Παρ' όλα αυτά, οι πολλαπλές υποχρεώσεις που απορρέουν από τον επαγγελματικό τομέα, τη διαχείριση του νοικοκυριού, την οικογενειακή φροντίδα, αλλά και τα ζητήματα υγείας, συχνά περιορίζουν τη διαθεσιμότητα και την ποιότητα του ελεύθερου χρόνου, καθιστώντας τον ως ένα προνόμιο δυσεύρετο. Μέσα από τις μαρτυρίες τους, οι γυναίκες αναδεικνύουν την κομβική σημασία του ελεύθερου χρόνου, ενώ παράλληλα περιγράφουν τις δυσκολίες που καλούνται να υπερβούν προκειμένου να τον διεκδικήσουν.

Από το σύνολο των συμμετεχουσών, εκείνες που απασχολούνται ως ελεύθερες επαγγελματίες, στέκονται μεταξύ άλλων και στη δυσκολία εύρεσης ελεύθερου χρόνου, λόγω της φύσης της εργασίας τους: *«[...] είμαι καθηγήτρια αγγλικών, αν δεν έχω ιδιαίτερα, θα προετοιμάζω τα μαθήματα, και όταν έρχεται περίοδος εξετάσεων, εκεί ειδικά δεν υπάρχει χρόνος για τίποτα. Η διδασκαλία, ως επάγγελμα, απαιτεί συνεχή ενασχόληση καθ' όλη τη διάρκεια του έτους»*. Αντίθετα, οι μισθωτές, χάρη στο συγκεκριμένο και δομημένο ωράριο που χαρακτηρίζει την απασχόλησή τους, φαίνεται να μπορούν να οριοθετήσουν τον διαθέσιμο χρόνο τους με μεγαλύτερη ευκολία, όπως αναφέρει μια ερωτώμενη: *«[...] και να μην υπάρχει τον δημιουργώ. Πριν το χειρουργείο μου αρέσει πάρα πολύ η γυμναστική. Αλλά μετά το χειρουργείο, δηλαδή εδώ και έναν χρόνο, δεν γυμνάζομαι. Μπορεί να περπατήσω [...] μου αρέσει πολύ να κανονίζω με μία φίλη να βγω έξω, να πάμε βόλτα»*.

Στον ελεύθερο χρόνο φαίνεται από τις απαντήσεις των συμμετεχουσών ότι παίζει ρόλο η οικονομική κατάσταση και οι προτεραιότητες που έχουν τεθεί στην οικογένεια. Αυτό το στοιχείο επηρεάζει επίσης τον τρόπο που οι ερωτώμενες αξιοποιούν τον ελεύθερο χρόνο τους. Όπως επισημαίνει μία συμμετέχουσα: *«Με δύο φοιτητές στο σπίτι και με το στεγαστικό, εμείς είμαστε οι τελευταίοι που θα σκεφτούμε να βγούμε έξω. Θα βγούμε κανένα Σάββατο απόγευμα να πάμε στην αδελφή μου ή στον κουνιάδο μου να περάσουμε το απόγευμα. Δεν θα κάνουμε κάτι που να κοστίζει, π.χ. να πάμε θέατρο ή σινεμά»*. Η επιλογή δραστηριοτήτων που δεν επιβαρύνουν οικονομικά αντικατοπτρίζει τις σύνθετες προκλήσεις που συνεπάγεται η

οικονομική διαχείριση στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής. Αυτές οι επιλογές δεν είναι απλώς θέμα προτίμησης, αλλά συνδέονται άμεσα με τις προτεραιότητες και τις ανάγκες της οικογένειας, όπως επί του προκειμένου η κάλυψη οικονομικών υποχρεώσεων ή σπουδών, καθώς και με την επιθυμία για διατήρηση κοινωνικών δεσμών χωρίς περαιτέρω οικονομική επιβάρυνση. Η προσαρμογή σε αυτό το πλαίσιο οδηγεί πολλές οικογένειες στην αναζήτηση λύσεων που συνδυάζουν οικονομική βιωσιμότητα με ψυχαγωγία, αναδεικνύοντας τον καθοριστικό ρόλο της οικονομικής κατάστασης στη διαμόρφωση του ελεύθερου χρόνου.

Εκτός από όσα αναφέρθηκαν, παρατηρήθηκε ότι ο ελεύθερος χρόνος περιορίζεται και από τη χρόνια πάθηση που αντιμετωπίζουν ορισμένες γυναίκες. Χωρίς πρόθεση γενίκευσης, επισημάνθηκε πως, σε συγκεκριμένες περιόδους της ζωής τους ή σε περιπτώσεις ορισμένων παθήσεων, η κατάσταση της υγείας τους τις εμποδίζει να συμμετέχουν σε οποιαδήποτε δραστηριότητα, επηρεάζοντας καθοριστικά την ποιότητα του ελεύθερου χρόνου τους: *«Όπως είπα και νωρίτερα, κάποιες φορές δεν μπορώ να καθορίσω εύκολα το πρόγραμμά μου από τους πόνους (ενν. από τη σκλήρυνση κατά πλάκας), για να είμαι ακριβής αυτό γινόταν κυρίως στην αρχή που δεν είχα βρει κατάλληλη θεραπεία, αλλά και τώρα κάποιες φορές μπορεί να χρειαστεί προσαρμογή η φαρμακευτική αγωγή που παίρνω»*. Μια άλλη συμμετέχουσα αναφέρει: *«Εντάξει, μου έχει τύχει να ακυρώσω φυσικά γιατί λίγο πριν φύγω με έπιασε επιληπτική κρίση, εντάξει συμβαίνουν αυτά, και έχω και ανθρώπους γύρω μου με κατανόηση που με ξέρουν και με αγαπούν»*. Αυτές οι μαρτυρίες καταδεικνύουν πως ο ελεύθερος χρόνος, για όσες γυναίκες αντιμετωπίζουν χρόνιες παθήσεις, συνδέεται άρρηκτα με την κατάσταση της υγείας τους, απαιτώντας συχνά ευελιξία και προσαρμογή.

Ωστόσο ένα στοιχείο που αναδεικνύεται από όλες τις ερωτώμενες είναι το γεγονός ότι ο ελεύθερος χρόνος αντιπροσωπεύει έναν πολύτιμο χρόνο για αυτοφροντίδα, ξεκούραση και επικοινωνία με αγαπημένα πρόσωπα. Μία ερωτώμενη δηλώνει: *«Θεωρητικά, ναι, έχω ελεύθερο χρόνο. Δηλαδή, αυτό που κάνω τώρα (ενν. τη συνέντευξη), για μένα το κάνω. Μπορώ ένα Σάββατο απόγευμα να πάω μια βόλτα με έναν φίλο μου ή μια φίλη μου»*. Μια άλλη αναφέρει: *«Είναι χρόνος που μπορώ να αφιερώσω σε εμένα. Για παράδειγμα θα πάω στην αδελφή μου και θα περάσω αυτό τον χρόνο, να μιλήσουμε ή να πάμε να κάνουμε καμία βόλτα»*. Αυτός ο χρόνος δεν περιορίζεται μόνο στη χαλάρωση, αλλά διαδραματίζει και έναν ουσιαστικό ρόλο στην ενίσχυση των προσωπικών σχέσεων. Η επαφή με αγαπημένα πρόσωπα, είτε μέσω συναντήσεων είτε μέσω δραστηριοτήτων, προσφέρει μια (ίσως και τη μόνη) ευκαιρία για συναισθηματική αποφόρτιση τόσο από την καθημερινότητα όσο και από τα ζητήματα υγείας.

Ο ελεύθερος χρόνος αναδεικνύεται ως μια ανεκτίμητη πτυχή της ζωής των γυναικών, παρέχοντάς τους την ευκαιρία να φροντίσουν τον εαυτό τους, να ξεκουραστούν και να ενδυναμώσουν τις σχέσεις τους με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Ωστόσο, από τις μαρτυρίες των ερωτώμενων προκύπτει ότι η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου αποτελεί μια πολυδιάστατη πρόκληση, καθώς επηρεάζεται από παράγοντες όπως οι επαγγελματικές υποχρεώσεις, η οικονομική κατάσταση, η υγεία τους και οι οικογενειακές προτεραιότητες. Ειδικότερα, οι γυναίκες που αντιμετωπίζουν χρόνιες παθήσεις ή αυξημένες οικονομικές πιέσεις καλούνται να προσαρμόζουν συνεχώς τις δραστηριότητές τους, ώστε να ανταποκρίνονται στις καθημερινές απαιτήσεις. Παρά τις δυσκολίες, ο ελεύθερος χρόνος διατηρεί μια σημαντική συμβολική και πρακτική αξία, λειτουργώντας ως μέσο αναζωογόνησης και συναισθηματικής αποφόρτισης, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει την προσωπική και κοινωνική ευημερία τους.

4.3 Διλήμματα εργασίας και οικιακής φροντίδας

Η εργασία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των γυναικών, παρέχοντας όχι μόνο οικονομική ασφάλεια, αλλά και μια αίσθηση αυτοπραγμάτωσης, προσωπικής ολοκλήρωσης και συνεισφοράς. Ωστόσο, οι απαιτήσεις του επαγγέλματος, η σωματική κόπωση και οι προκλήσεις που σχετίζονται με την υγεία ή τις οικογενειακές υποχρεώσεις καθιστούν τη διαχείριση της καθημερινότητας ιδιαίτερα απαιτητική. Μέσα από τις μαρτυρίες, αναδεικνύονται τόσο οι δυσκολίες όσο και η βαθιά σύνδεση που έχουν οι ερωτώμενες με την εργασία τους.

Σχεδόν όλες οι ερωτώμενες αναφέρουν ότι η εργασία τους κάποιες φορές γίνεται κουραστική, είτε λόγω της φύσης του επαγγέλματός τους είτε λόγω επιπλέον επιβαρύνσεων από προβλήματα υγείας. Οι διαφορετικές επαγγελματικές απαιτήσεις, όπως η ορθοστασία και η εγρήγορση, εντείνουν την κόπωση. Όπως δηλώνει μία ερωτώμενη: *«[...] κομμώτρια είμαι, δεν κάθομαι, είμαι όλη μέρα όρθια. Η πολύωρη ορθοστασία και η κούραση που έχω έτσι και αλλιώς, εκτός από το θέμα μου, δεν βοηθάνε. Και όλο αυτό γίνεται χειρότερο λόγω της σκλήρυνσης»*. Παρόμοια, μία άλλη σημειώνει: *«Η διδασκαλία το γνωρίζουμε όλοι ότι είναι απαιτητική, ειδικά όταν αντιμετωπίζω κόπωση ή έχω σε έξαρση κάποιο από τα συμπτώματα. Χρειάζεται να είμαι μόνιμα σε εγρήγορση ψυχικά και σωματικά και να μεταδίδω όσο καλύτερα γίνεται στους μαθητές μου»*. Οι μαρτυρίες υπογραμμίζουν ότι, ανεξάρτητα από το είδος του επαγγέλματος, η εργασία συχνά επιβαρύνει τις γυναίκες, με την κόπωση να εντείνεται τόσο

από τις επαγγελματικές απαιτήσεις όσο και από προβλήματα υγείας, καθιστώντας αναγκαία τη σωστή υποστήριξη και διαχείριση.

Παρά την κούραση, που σαφώς μπορεί να διαφέρει ανάλογα το επάγγελμα ή το είδος της πάθησης, η πλειοψηφία των ερωτώμενων αναφέρει ότι δεν σκέφτηκε σοβαρά να εγκαταλείψει το επάγγελμα. Παρόλο που αρκετές γυναίκες ανέφεραν στιγμές αμφιβολίας, ειδικά σε περιόδους κρίσεων υγείας ή έντονου άγχους, η εργασία τούς παρέχει μια αίσθηση παραγωγικότητας που σχετίζεται και με την αυτοεκτίμηση. Όπως σημειώνει μία ερωτώμενη, *«Όχι, ποτέ. Ακόμα και τότε που ήμουν νοσοκόμα δεν το σκέφτηκα. Δούλευα και εις γνώσιν μου ταλαιπωρούσα πολύ το σώμα μου για να μπορέσουμε να βάλουμε λεφτά στην άκρη. Να φανταστείς έχω ευρυαγγείες στα πόδια μου από 20 χρονών. Και οι δύο αυτές δουλειές μου είναι μέρος της ταυτότητάς μου και με γεμίζουν»*. Η σύνδεση μεταξύ επαγγέλματος και ψυχικής ευεξίας είναι έντονη, όπως δηλώνεται από μία άλλη ερωτώμενη *«Η δουλειά μου δεν είναι μόνο πηγή εισοδήματος, αλλά και σημαντική για την ψυχική μου ευεξία. Με κάνει να νιώθω παραγωγική και συνδεδεμένη με τους μαθητές μου»*. Οι απαντήσεις καταδεικνύουν ότι, παρά τις δυσκολίες και την κούραση, η εργασία δεν αποτελεί μόνο μέσο βιοπορισμού, αλλά συνδέεται βαθιά με την αυτοεκτίμηση, την αίσθηση παραγωγικότητας και την ψυχική ευεξία. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων δεν έχει σκεφτεί σοβαρά να αλλάξει επάγγελμα, καθώς η εργασία τους αποτελεί μέρος της ταυτότητάς τους και της προσωπικής τους ολοκλήρωσης. Για πολλές, το επάγγελμά τους είναι κάτι περισσότερο από δουλειά: *«Η διδασκαλία είναι αυτό που αγαπώ. Παρά τις δυσκολίες, η επαφή με τα παιδιά μου δίνει χαρά και σκοπό. Κάποιες μέρες σκέφτομαι αυτά (ενν. τα παιδιά) και τις υποχρεώσεις μου απέναντί τους και βρίσκω κουράγιο από αυτό»*. Για πολλές γυναίκες, το επάγγελμά τους δεν είναι απλώς μια υποχρέωση, αλλά μέρος της ταυτότητάς τους, προσφέροντάς τους νόημα και σύνδεση τόσο με τον εαυτό τους όσο και με τους γύρω τους.

Η πλειοψηφία των ερωτώμενων ανέφερε πως, παρά τις δυσκολίες και την κούραση που προκαλεί η εργασία, δεν σκέφτηκε σοβαρά να εγκαταλείψει το επάγγελμα για να αφοσιωθεί αποκλειστικά στις οικιακές εργασίες και στη φροντίδα ή το μέγαλωμα των παιδιών. Παρόλο που, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, η σωματική κόπωση μπορεί σε ορισμένες περιόδους να είναι έντονη, ή οι ανάγκες των παιδιών να απαιτούν μεγαλύτερη προσοχή, οι περισσότερες γυναίκες θεωρούν την εργασία τους ουσιώδες και αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητάς τους. Χαρακτηριστική είναι η φράση μιας συμμετέχουσας που δηλώνει: *«Αν δεν είχα όλα αυτά τα προβλήματα υγείας που έχω τώρα, θα δούλευα περισσότερο»*. Η συγκεκριμένη επισήμανση αναδεικνύει ότι δεν είναι η φροντίδα των παιδιών που περιορίζει την επαγγελματική τους δραστηριότητα, αλλά ζητήματα υγείας που επηρεάζουν τη δυνατότητα εργασίας με

διαφορετικούς ρυθμούς. Η επαγγελματική τους ενασχόληση δεν παρέχει μόνο οικονομική ασφάλεια, αλλά συνδέεται και με την προσωπική ολοκλήρωση, την παραγωγικότητα και την ψυχική ευεξία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία συμμετέχουσα: *«Η δουλειά μου δεν είναι μόνο πηγή εισοδήματος, αλλά είναι σημαντική για την ψυχική μου ισορροπία».*

Οι μαρτυρίες των ερωτώμενων αναδεικνύουν τη βαθιά σύνδεση των γυναικών με την εργασία τους, η οποία δεν αποτελεί μόνο μέσο βιοπορισμού, αλλά και θεμέλιο προσωπικής ολοκλήρωσης, αυτοεκτίμησης και ψυχικής ευεξίας. Παρά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, όπως η σωματική κόπωση, τα ζητήματα υγείας ή οι αυξημένες οικογενειακές υποχρεώσεις, η πλειοψηφία των γυναικών δεν σκέφτηκε σοβαρά να εγκαταλείψει την επαγγελματική τους ενασχόληση. Για αυτές, η εργασία είναι αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητάς τους, πηγή παραγωγικότητας και ισορροπίας, αλλά και ένα μέσο που τους προσφέρει σκοπό και σύνδεση με τον ευρύτερο κοινωνικό τους ρόλο. Όπως ανέφεραν και σε προηγούμενη ενότητα, όλες διαθέτουν υποστήριξη και βοήθεια, κυρίως από τους συζύγους τους, γεγονός που τις διευκολύνει να αντεπεξέλθουν στις παράλληλες απαιτήσεις της εργασίας και της οικογενειακής φροντίδας. Παρόλο που οι ρυθμοί και οι απαιτήσεις μπορεί να διαφοροποιούνται ανάλογα με τις προσωπικές τους συνθήκες, οι γυναίκες αντλούν δύναμη και ικανοποίηση από την εργασία τους, διατηρώντας την ως βασικό πυλώνα της ζωής τους.

4.4 Οι επιπτώσεις των κρίσεων στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας

4.4.1 Η επίδραση της οικονομικής κρίσης

Η οικονομική κρίση αποτέλεσε σημείο καμπής για την ελληνική κοινωνία, επηρεάζοντας σε βάθος κάθε πτυχή της καθημερινότητας. Οι αλλαγές που έφερε ήταν ραγδαίες και συχνά καταστροφικές, με τα νοικοκυριά να βρίσκονται αντιμέτωπα με μειώσεις εισοδημάτων, αυξημένα χρέη και τη συνεχή αβεβαιότητα για το μέλλον. Η διαχείριση αυτής της κρίσης δεν περιορίστηκε μόνο στην οικονομική επιβίωση, αλλά συνδέθηκε άμεσα με την ψυχική ανθεκτικότητα των ανθρώπων, καθώς και με τις ισορροπίες στις οικογενειακές σχέσεις. Μέσα από τις αφηγήσεις, διακρίνεται το βάρος που σήκωσαν οι γυναίκες, που κλήθηκαν να συνδυάσουν πολλαπλούς ρόλους και να διαχειριστούν διάφορες καταστάσεις σε προσωπικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Οι ερωτώμενες στο σύνολό τους περιγράφουν την οικονομική κρίση ως μια περίοδο έντονης οικονομικής πίεσης και αλλαγών, η οποία άλλαξε δραστικά τον τρόπο ζωής τους. Μία συμμετέχουσα αναφέρει για εκείνη την περίοδο: *«Εγώ στην κρίση είχα τρομερό*

πρόβλημα. Ήμουν διαχειρίστρια της πολυκατοικίας και δεν μπορούσα να παραδώσω. Γιατί μου χρωστάγανε λεφτά, δεν μπορούσα να τους πιέσω». Αυτή η μαρτυρία αναδεικνύει το πώς ακόμα και καθημερινές υποχρεώσεις, όπως η διαχείριση κοινοχρήστων, γίνονταν δυσβάσταχτες λόγω της γενικότερης οικονομικής ασφυξίας.

Η οικονομική ανασφάλεια αποτυπώνεται και από την παρακάτω μαρτυρία, η οποία τονίζει πως η φτωχοποίηση της κοινωνίας εξαπλώθηκε σε τέτοιο βαθμό που επηρέαζε δραματικά την καθημερινότητα της οικογένειας. *«Δεν ξέρω τι ήταν χειρότερο. Τότε είχαμε τα παιδιά μικρά, είχαμε πάρει ένα στεγαστικό τεράστιο, γιατί νομίζαμε ότι με δύο μισθούς και από δύο πτυχία και εγώ και ο σύζυγος θα έχουμε καλούς μισθούς και θα είμαστε συνεπείς. Κόβονται οι μισθοί, η δόση του δανείου παρέμεινε η ίδια, η μάνα μου αρρωσταίνει και έρχεται σπίτι να την προσέχω εγώ, και λίγο αργότερα, κάπου το 2012, μαθαίνω ότι έχω και εγώ καρκίνο». Αυτή η μαρτυρία αναδεικνύει ότι οι οικονομικές δυσκολίες που προκλήθηκαν από την κρίση δεν περιορίστηκαν μόνο στη μείωση του εισοδήματος, αλλά δημιούργησαν ένα ντόμινο προβλημάτων που επηρέασε κάθε πτυχή της ζωής. Η δέσμευση για το στεγαστικό δάνειο, η οποία βασίστηκε στην προοπτική σταθερών μισθών και καλών συνθηκών διαβίωσης, κατέληξε να γίνει πηγή οικονομικής πίεσης που επηρεάζει όλη την οικογένεια, καθώς η μείωση των εισοδημάτων έκανε αδύνατη τη συνεπή αποπληρωμή του.*

Παράλληλα, η εμφάνιση σοβαρών θεμάτων υγείας εντάθηκε από τη μείωση των παροχών του κράτους πρόνοιας, αναγκάζοντας τις οικογένειες να αναλαμβάνουν οι ίδιες τη φροντίδα των μελών τους, χωρίς εξωτερική βοήθεια. Όπως υπογραμμίζεται στη μαρτυρία, η φροντίδα της μητέρας που αρρώστησε μεταφέρθηκε εξ ολοκλήρου στην ερωτώμενη, κάτι που επιβάρυνε περαιτέρω την καθημερινότητά της. Αυτό το γεγονός αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποτυχίας του κοινωνικού κράτους να ανταποκριθεί στις ανάγκες των πολιτών του κατά την περίοδο της κρίσης, μεταθέτοντας το βάρος στους οικογενειακούς δεσμούς και στις ήδη εξαντλημένες γυναίκες, που πλέον ανέλαβαν και τον ρόλο των φροντιστών.

Η ίδια συμμετέχουσα περιγράφει αναλυτικά το βίωμά της από την κρίση και τις στερήσεις που προέκυψαν. Αν και πρόκειται για μια μακροσκελή αναφορά, αξίζει να ειπωθεί: *«[...] Τα παιδιά τώρα στο δημοτικό και εγώ 40 χρονών να μην ξέρω από πού μου ήρθε (ενν. η ασθένεια του καρκίνου). Εκεί ένιωσα ότι καταρρέω, νόμιζα ότι μέχρι τότε το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν ότι δεν ανάβαμε καλοριφέρ και ότι η δόση του δανείου ήταν μεγάλη. Και, ξαφνικά, αρχίζω να κάνω τη μία εξέταση μετά την άλλη, πολλές από τις οποίες κόστιζαν και μάλιστα πολύ, ενώ ήμουν και πρώην συνάδελφος και ήξερα και γιατρούς αλλά και τις διαδικασίες! Τα επόμενα χρόνια θυμάμαι ήταν χρόνια στερήσεων, μετά από 3 χρόνια, αφού*

είχα συνέλθει, θυμάμαι παντρευτόταν μια ανιψιά μου και πήγαμε να αγοράσουν τα παιδιά ρούχα και παπούτσια. Εκεί λοιπόν θυμάμαι να λέω στον άντρα μου “εσύ δεν θα πάρεις (παπούτσια), με ποια θα έρθεις, αυτά που φοράς έχουν σχεδόν τρυπήσει” και όντως είχαν τριφτεί πάρα πολύ, και μου λέει “γιατί, εσύ με τι θα έρθεις;”. Τότε συνειδητοποίησα ότι δεν είχα αγοράσει για εμένα τίποτα όλον αυτό τον καιρό, τα τελευταία ρούχα που είχα πάρει ήταν κάτι καινούριες νυχτικές για το νοσοκομείο, για όταν θα έβγαινα από το χειρουργείο. Εν τέλει, μην τα πολυλογώ, ένα φουστανάκι που είχα έβαλα, αλλά πήρα καινούργια παπούτσια!».

Η μαρτυρία αυτή αναδεικνύει τη βαθιά προσωπική θυσία που αναγκάζονται να κάνουν οι γυναίκες για να στηρίζουν τις οικογένειές τους, ακόμη και εις βάρος των ίδιων των βασικών τους αναγκών. Παρά τη συντροφική σχέση κατανόησης που περιγράφεται, που ο σύζυγος συμμερίζεται τη δυσκολία, η ερωτώμενη αναγκάζεται να θέτει τις ανάγκες της σε δεύτερη μοίρα με μια συστηματική παραμέληση των προσωπικών της αναγκών προς όφελος της οικογένειας. Το γεγονός ότι ακόμη και η αγορά ενός φορέματος ή ενός ζευγαριού παπουτσιών προκαλεί προβληματισμό δείχνει πώς η οικονομική και ψυχική επιβάρυνση μετατρέπεται σε καθημερινή πραγματικότητα, επηρεάζοντας βαθιά την αίσθηση αυτοφροντίδας.

Παρά τις γενικότερες δυσκολίες της περιόδου, οι συμμετέχουσες τονίζουν τη σημασία της προσαρμογής της καθημερινότητας και της συνεργασίας με τους συζύγους/συντρόφους τους. Όπως αναφέρει μία γυναίκα, *«η οικονομική κρίση ήταν δύσκολη για την οικογένειά μας, αρχικά το φροντιστήριο που δούλευα τότε μείωσε το προσωπικό και μέχρι το 2011 έκλεισε. Τότε είχα λίγους μαθητές που έκανα ιδιαίτερα, αλλά με την αντίστοιχη μείωση των μισθών που βίωναν οι γονείς τους περιόρισαν τις ώρες διδασκαλίας. Το αποτέλεσμα ήταν να έχω και λιγότερους μαθητές και λιγότερες ώρες μαθημάτων. Μόνο το άγχος για τη διατήρηση του εισοδήματός μου θυμάμαι να είναι αμείωτο! Ωστόσο τότε είπαμε με τον άντρα μου ότι το εισόδημά μας θα είναι κοινό, θα με βοηθήσει και θα τον βοηθήσω και έτσι μάθαμε να προσαρμοζόμαστε και να συνεργαζόμαστε για να τα βγάλουμε πέρα»*. Αυτή η μαρτυρία τονίζει τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν οι οικογένειες κατά την οικονομική κρίση, αλλά και τη σημασία της προσαρμοστικότητας και της συνεργασίας για την αντιμετώπισή τους. Η ερωτώμενη περιγράφει την οικονομική ανασφάλεια που προέκυψε από την απώλεια εργασίας και τη σταδιακή μείωση του εισοδήματος λόγω της περιορισμένης ζήτησης για ιδιαίτερα μαθήματα.

Συμπερασματικά, η εμπειρία της οικονομικής κρίσης δείχνει ότι, παρά τη δυσκολία των συνθηκών, η συνεργασία και η κοινή δέσμευση μεταξύ των συντρόφων αποτέλεσαν κρίσιμα εργαλεία για τη διατήρηση της οικογενειακής σταθερότητας. Ωστόσο, η κρίση

φανέρωσε επίσης το δυσανάλογο ψυχολογικό και πρακτικό βάρος που επωμίστηκαν οι γυναίκες, καθώς κλήθηκαν να συνδυάσουν την απώλεια εισοδήματος με την αυξημένη ευθύνη της φροντίδας της οικογένειας. Αυτή η διπλή πρόκληση αποτυπώνει την ανθεκτικότητά τους, αλλά και την επείγουσα ανάγκη για πιο δίκαιες και συμπεριληπτικές κοινωνικές πολιτικές σε περιόδους κρίσης.

4.4.2 Η επίδραση της πανδημικής κρίσης

Η πανδημία του COVID-19 επηρέασε τη ζωή των ερωτώμενων σε πολλά επίπεδα, προκαλώντας έντονο άγχος, στρες και αλλαγές στην καθημερινότητά τους. Οι αφηγήσεις αναδεικνύουν τις πολυδιάστατες προκλήσεις που αντιμετώπισαν οι οικογένειες, οι οποίες περιλάμβαναν τη διαχείριση της υγείας, τη φροντίδα των παιδιών και την προσαρμογή στις νέες εργασιακές και εκπαιδευτικές συνθήκες.

Η πανδημία επέφερε πρωτόγνωρο φόβο για την υγεία, ειδικά για όσους εργάζονταν σε χώρους με υψηλό κίνδυνο, όπως τα νοσοκομεία. Οι καθημερινές συνθήκες εργασίας σε αυτά τα περιβάλλοντα, όπου η έκθεση στον ιό ήταν αυξημένη, δημιούργησαν έντονη ψυχολογική πίεση. Όπως περιγράφει μία συμμετέχουσα, η οποία είναι κοινωνική λειτουργός εντός του νοσοκομείου, «Φοβόμουν ότι αν κολλήσω θα πάω στο νοσοκομείο και μπορεί να πεθάνω. Ο αδελφός μου, που είναι και αυτός γιατρός, μου έλεγε τι γίνεται πάνω στις πτέρυγες, και δεν μπορούσα να το πιστέψω [...] έτρεμα για το τι θα γίνει στο σπίτι. Τα παιδιά να πρέπει να κλειστούν στο σπίτι. Ο άντρας μου να πρέπει να δουλεύει από το σπίτι και εγώ να πηγαиноέρχομαι στο νοσοκομείο με τρεμάμενη ψυχή!». Ο φόβος λοιπόν δεν περιορίστηκε μόνο στην υγεία της συμμετέχουσας, αλλά επεκτάθηκε και στις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η επιβάρυνση της υγείας της για την οικογένειά της. Ο συνεχής κίνδυνος μόλυνσης και οι τραυματικές εμπειρίες που μοιράζονταν συνάδελφοι ενέτειναν την αίσθηση ευαλωτότητας και ανασφάλειας.

Αναφορικά με την τηλεεκπαίδευση, οι συμμετέχουσες που είχαν παιδιά σε σχολικό πλαίσιο τονίζουν την κακή οργάνωση και τις δυσκολίες που έφερε για τις ίδιες αλλά και για τα παιδιά τους αυτή η νέα συνθήκη. Μια συμμετέχουσα αναφέρει: «Ο μικρός μου γιος διάβαζε για τις πανελλήνιες τότε. Ευτυχώς τα παιδιά έχουν ξεχωριστά δωμάτια, οπότε δεν ενοχλούσε ο ένας τον άλλο. Την ίδια περίοδο και ο μεγάλος μου γιος είχε εξεταστική στο πανεπιστήμιο, ήταν πολύ στρεσογόνο όλο αυτό και για εμάς ως γονείς. Ενώ φαινομενικά δεν χρειαζόταν να τα διαβάσουμε, είχαμε ένα λάπτοπ και έναν υπολογιστή, και αυτά ήταν πάντα δεσμευμένα από τα παιδιά, τη στιγμή που ο άντρας μου ως δάσκαλος έπρεπε να διδάσκει και

αυτός στους μαθητές του. *Εν τέλει κατέληξε ο άντρας μου να πάρει άδεια από τη διευθύντρια και να πηγαίνει στο σχολείο να κάνει μάθημα από υπολογιστή του σχολείου. Γενικότερα η τηλεργασία ήταν προβληματική, και αυτό σας το λέω γιατί είδα και τις δύο πλευρές*». Αυτή η μαρτυρία αποτυπώνει την πολυπλοκότητα της νέας καθημερινότητας. Η έλλειψη επαρκούς εξοπλισμού, όπως υπολογιστές, ανάγκασε τα μέλη της οικογένειας να προσαρμόσουν τις δραστηριότητές τους, συχνά εις βάρος της παραγωγικότητας και της ψυχικής ηρεμίας τους. Οι γονείς, παρά το γεγονός ότι δεν συμμετείχαν άμεσα στη μελέτη των παιδιών τους, βίωσαν έντονο άγχος λόγω της ανάγκης να διασφαλίσουν ένα υποστηρικτικό περιβάλλον, ενώ παράλληλα έπρεπε να ανταποκριθούν στις δικές τους επαγγελματικές υποχρεώσεις.

Η τηλεεκπαίδευση δεν απαιτούσε μόνο τεχνολογικά μέσα, αλλά και προσαρμογές στον χώρο και στον χρόνο. Η έλλειψη επαρκούς ιδιωτικότητας δυσχέρανε την ομαλή διεξαγωγή των μαθημάτων και τη συγκέντρωση των μαθητών. Η μαρτυρία αυτή αναδεικνύει την ανεπάρκεια υποδομών για την υποστήριξη της τηλεργασίας στο σπίτι. Μία άλλη συμμετέχουσα μέσω της μαρτυρίας της συνηγορεί στην έλλειψη προετοιμασίας των σχολείων και των καθηγητών για τη διαδικτυακή εκπαίδευση. *«Δεν ήταν εκπαίδευση. Άλλα μαθήματα γινόντουσαν, άλλα δεν γινόντουσαν [...] δεν ήταν προετοιμασμένοι ούτε οι καθηγητές, ούτε είχαν τις γνώσεις να το κάνουν αυτό*».

Μια ακόμα μαρτυρία που αναδεικνύει πώς η τηλεργασία και η τηλεεκπαίδευση ενίσχυσε τις ανισότητες, ειδικά για οικογένειες που δεν διέθεταν τα απαραίτητα μέσα, έρχεται από μία συμμετέχουσα η οποία είναι καθηγήτρια Αγγλικών: *«[...] Έπρεπε εν μία νυκτί να αλλάξω τα μέσα διδασκαλίας μου, να προετοιμάσω τα παιδιά μου για τη δική τους τηλεεκπαίδευση και να διαχειρίζομαι παράλληλα και όλο τον φόβο μου μην κολλήσω. [...] Μόλις τελείωνε το σχολείο του παιδιού, το ένα και μοναδικό λαπτοπ του σπιτιού το είχα εξ ολοκλήρου εγώ. Αν δεν είχα τον άντρα μου τότε να κρατάει τη μικρή να παίζουν, ή να διαβάξει εναλλάξ τη μεγάλη, δεν θα τα είχαμε καταφέρει. Η εργασία η δική μου από το σπίτι, ο εγκλεισμός και παράλληλα η φροντίδα των παιδιών ήταν όλα τόσο ασφυκτικά που θυμάμαι ότι πιεζόμουν τόσο πολύ που συχνά έσπαγα και έκλαιγα ασταμάτητα*».

Η έλλειψη υλικοτεχνικών υποδομών, όπως το γεγονός ότι όλη η οικογένεια διέθετε μόνο έναν υπολογιστή, ενέτεινε την πίεση. Το λάπτοπ έπρεπε να χρησιμοποιείται με εναλλαγή, κάτι που δυσχέρανε τη ροή της καθημερινότητας. Παράλληλα, ο εγκλεισμός δημιούργησε μια ασφυκτική κατάσταση, όπου οι πολλαπλοί ρόλοι της μητέρας ως εργαζόμενης, ως δασκάλας και ως φροντίστριας των παιδιών έγιναν εξαιρετικά απαιτητικοί. Η συμβολή του συζύγου αναγνωρίζεται ως κρίσιμη για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων. Η βοήθειά του στη φροντίδα και τη μελέτη των παιδιών αποτέλεσε έναν από

τους βασικούς παράγοντες που επέτρεψαν την προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Παρ' όλα αυτά, το βάρος της καθημερινότητας ήταν τόσο μεγάλο που η συμμετέχουσα τονίζει την ψυχική της εξάντληση και τις συναισθηματικές εκρήξεις που βίωνε.

Τέλος, δεν πρέπει να παραλείψουμε την οικονομική πίεση των γυναικών που ήταν ελεύθερες επαγγελματίες και έπρεπε να παύσουν την εργασία τους. Όπως περιγράφει μια συμμετέχουσα, *«το κομμωτήριο αναγκάστηκε να κλείσει για κάποιο διάστημα, τα έξοδά μου όμως συνέχισαν να τρέχουν και αυτό μου πρόσθεσε περισσότερη πίεση. Εκεί εντάθηκαν οι πόνοι μου, γιατί άρχισα να έχω ψυχοσωματικά και στον επόμενο έλεγχο φάνηκε ότι ανέβηκε και άλλο το ποσοστό αναπηρίας μου»*. Η εμπειρία αυτή καταδεικνύει τη σύνδεση μεταξύ οικονομικής ανασφάλειας και σωματικής υγείας, με την πανδημία να αναδεικνύει την ευαλωτότητα των ελεύθερων επαγγελματιών, ιδιαίτερα των γυναικών με αναπηρία. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει την ανάγκη για μεγαλύτερη υποστήριξη σε τέτοιες κρίσεις, ώστε να μετριαστούν οι επιπτώσεις τόσο στην οικονομική όσο και στην ψυχική υγεία των ατόμων που επηρεάζονται δυσανάλογα.

Η πανδημία του COVID-19 αποτέλεσε μια πολυδιάστατη κρίση, η οποία ανέδειξε τις ανισότητες, τις ελλείψεις και τις πιέσεις που βίωσαν οι οικογένειες, με ιδιαίτερη επιβάρυνση οι γυναίκες. Μέσα από τις αφηγήσεις προκύπτει ότι οι γυναίκες κλήθηκαν να διαχειριστούν έναν συνδυασμό ρόλων, ως εργαζόμενες, μητέρες, φροντίστριες και υποστηρίκτριες της οικογένειας, σε ένα περιβάλλον με περιορισμένους πόρους και αυξημένο άγχος. Οι προκλήσεις της τηλεκπαίδευσης και της τηλεργασίας ανέδειξαν την ανάγκη για υλικοτεχνική υποστήριξη, ενώ ο φόβος για την υγεία, τόσο τη δική τους όσο και της οικογένειάς τους, ενίσχυσε την ψυχολογική πίεση. Παράλληλα, η οικονομική ανασφάλεια των ελεύθερων επαγγελματιών και οι συνέπειες στην υγεία λόγω του εγκλεισμού και του άγχους φανέρωσαν τις ευαλωτότητες του κοινωνικού συστήματος και τη σημασία της συνεργασίας εντός των οικογενειών.

4.4.3 Η επίδραση της ενεργειακής κρίσης

Η ακρίβεια έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στον τρόπο διαχείρισης του νοικοκυριού, αναγκάζοντας τις οικογένειες να προσαρμόσουν τις συνήθειές τους και να περιορίσουν τις δαπάνες, ακόμη και σε βασικές ανάγκες. Οι ερωτώμενες περιγράφουν ότι οι αυξημένες τιμές έχουν επηρεάσει τις καθημερινές τους επιλογές, με προσαρμογές που κυμαίνονται από τη μείωση της κατανάλωσης έως την αλλαγή στις προτεραιότητες των αγορών τους.

Σαν πρώτη επίπτωση της ακρίβειας, οι οικογένειες έχουν περιορίσει τα έξοδα που θεωρούν μη απαραίτητα, όπως η αγορά φαγητού μέσω delivery. Μια συμμετέχουσα δηλώνει

χαρακτηριστικά: «Έχουμε περιορίσει πολύ το *delivery*. [...] συνέπεσε και με το παιδί που, την στιγμή που άρχισε να τρώει έξι μηνών και μετά τον χρόνο μαγειρεύαμε. [...] αλλά το πρώτο πράγμα που μπορούμε να περιορίσουμε και να κόψουμε είναι αυτό». Ο περιορισμός αυτός δεν συνδέεται μόνο με την ανάγκη εξοικονόμησης χρημάτων, αλλά και με άλλες παραμέτρους, όπως οι διατροφικές προτιμήσεις για την υγεία των παιδιών. Η ίδια αναφέρεται επίσης και στην αύξηση των τιμών στα είδη πρώτης ανάγκης, που έχει οδηγήσει σε αλλαγές στις αγοραστικές επιλογές. Όπως επισημαίνει, «*τώρα με την αύξηση των τιμών στο σούπερ μάρκετ εμείς που τρώμε τυρί αλλάζαμε φοβερά το τι θα πάρουμε. Πάντα είχα τη λογική ότι είναι καλύτερα να ψωνίζεις τοπικά. Γιατί να πάρω ένα τυρί που έχει έρθει από τη Γερμανία και να μην πάρω φέτα. Τώρα παίρνω το ένταμ από τη Γερμανία γιατί το κασέρι κάνει 19€*». Αυτές οι αλλαγές αντικατοπτρίζουν την ανάγκη για οικονομικούς συμβιβασμούς, που συχνά ανατρέπουν καθιερωμένες καταναλωτικές συνήθειες, ακόμη και όταν πρόκειται για προϊόντα που ήταν οικονομικά και προσιτά.

Η ακρίβεια έχει αναγκάσει τις οικογένειες να υιοθετήσουν έναν πιο αυστηρό προϋπολογισμό, να μειώσουν την κατανάλωση και να δώσουν προτεραιότητα σε βασικές ανάγκες. Όπως περιγράφει μία ερωτώμενη, έχει μειώσει την κατανάλωση και την ποιότητα ορισμένων αγαθών, ώστε να αντεπεξέλθουν οικογενειακά στις οικονομικές πιέσεις: «*[...] θα ξαναπώ έχω δύο φοιτητές στο σπίτι, οι οποίοι δεν δουλεύουν. Κάνουν κάποιες περιστασιακές δουλειές, αλλά και πάλι αυτά δεν φτάνουν για να βοηθήσουν στο σπίτι. Το φαγητό δεν μπορούμε να το μειώσουμε, τα πλυντήρια το ίδιο, αλλά όμως άλλαξα το απορρυπαντικό, παίρνω πιο οικονομικό, μαλακτικό δεν βάζω πια, το ρεύμα τα κυνηγάω τα παιδιά για το θερμοσίφωνα και τα φώτα. [...] επίσης πετρέλαιο έχουμε να βάλουμε χρόνια...*». Η ακρίβεια έχει διαμορφώσει νέες συνθήκες διαβίωσης για τις οικογένειες, αναγκάζοντάς τις να αναθεωρήσουν τις καταναλωτικές τους συνήθειες και να περιορίσουν τις δαπάνες τους στις απολύτως βασικές ανάγκες. Η παραπάνω μαρτυρία αναδεικνύει τη συστηματική προσαρμογή που απαιτείται για να διατηρηθεί η οικονομική σταθερότητα. Η συμμετέχουσα περιγράφει ότι οι οικονομικές πιέσεις την έχουν οδηγήσει να μειώσει τόσο την κατανάλωση όσο και την ποιότητα σε αγαθά. Αυτές οι αλλαγές φανερώνουν τον βαθμό στον οποίο η ακρίβεια επηρεάζει την καθημερινότητα, μετατρέποντας ακόμη και τις πιο απλές συνήθειες, όπως η θέρμανση ή η καθαριότητα, σε ζητήματα στρατηγικής οικονομικής διαχείρισης.

Η ακρίβεια και η οικονομική πίεση που αυτή επιφέρει αναγκάζει τις γυναίκες να προσαρμόσουν τις προτεραιότητές τους σε πολλαπλά επίπεδα, επηρεάζοντας άμεσα την καθημερινότητά τους και οδηγώντας συχνά σε θυσίες που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής τους. «*Έχω περιορίσει λόγω ακρίβειας και λόγω ότι τα λεφτά μου τα τρώνε οι γιατροί, στην*

κυριολεξία, πάρα πολύ την προσωπική μου φροντίδα, στο να πάω π.χ. να ψωνίσω ρούχα». Οι γυναίκες φαίνεται να επωμίζονται μεγάλο μέρος της ευθύνης αυτής της προσαρμογής, καθώς καλούνται να εξισορροπήσουν την οικονομική διαχείριση με τις ανάγκες του σπιτιού και της οικογένειας. Οι μαρτυρίες αποτυπώνουν την πίεση που ασκεί η ακρίβεια τόσο σε πρακτικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο, με τις προσαρμογές να αποτελούν μονόδρομο για την αντιμετώπιση της νέας πραγματικότητας. Παράλληλα, η αυξημένη παρακολούθηση της κατανάλωσης ρεύματος και ενέργειας υπογραμμίζει τη σκληρή πραγματικότητα που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες, καθώς η διατήρηση της λειτουργικότητας του νοικοκυριού απαιτεί συνεχή προσοχή και περικοπές σε «πολυτέλειες» που παλαιότερα θεωρούνταν δεδομένες. Το βάρος της οικονομικής πίεσης επηρεάζει όχι μόνο τις συνθήκες διαβίωσης, αλλά και την ψυχολογική ευημερία, καθώς η διαρκής ανάγκη για παρακολούθηση και εξοικονόμηση δημιουργεί άγχος και ανασφάλεια.

4.5 Προκλήσεις και δυσκολίες

4.5.1 Προσωπικές δοκιμασίες και αντιμετώπιση όλων των κρίσεων

Η ερώτηση για την πιο δύσκολη περίοδο της ζωής των συμμετεχουσών φέρνει στην επιφάνεια τις πολλαπλές προκλήσεις που αντιμετώπισαν σε διαφορετικές συγκυρίες, αποκαλύπτοντας τα διαφορετικά επίπεδα πίεσης που επέφεραν η οικονομική κρίση, η πανδημία και η σύγχρονη ακρίβεια. Η οικονομική κρίση αναδεικνύεται από πολλές μαρτυρίες ως η πλέον σκληρή περίοδος, καθώς συνδυάστηκε με σοβαρές προσωπικές δοκιμασίες, όπως θέματα υγείας, έντονη οικονομική πίεση και ανατροπές στον οικογενειακό βίο. Όπως σημειώνει μια συμμετέχουσα, «η περίοδος της οικονομικής κρίσης ήταν μακράν η χειρότερη, γιατί συνέπεσε με τη διάγνωση του καρκίνου. Ήταν ψυχολογικά και σωματικά εξαντλητική. Παρά τις δυσκολίες, η οικογένειά μου στάθηκε δίπλα μου, και αυτό ήταν που με κράτησε όρθια». Αυτή η μαρτυρία υπογραμμίζει τη σημασία της οικογενειακής αλληλεγγύης, που συχνά αποτέλεσε σωσίβιο στις πλέον δυσχερείς συνθήκες.

Παράλληλα, η οικονομική κρίση, όπως αναφέρθηκε από άλλη συμμετέχουσα, δημιούργησε ένα περιβάλλον διαρκούς ανασφάλειας, με μειώσεις εισοδημάτων και τον φόβο της επαγγελματικής αποτυχίας να κυριαρχούν, «Η περίοδος της οικονομικής κρίσης ήταν, χωρίς αμφιβολία, μια από τις πιο δύσκολες στιγμές που έχω ζήσει. Τα εισοδήματα μειώθηκαν και το άγχος για το αν θα μπορέσω να διατηρήσω τη δουλειά μου και να υποστηρίξω την οικογένεια ήταν έντονο». Αυτή η μαρτυρία αναδεικνύει το βάθος των επιπτώσεων της κρίσης

στην επαγγελματική και οικογενειακή σταθερότητα, κάνοντας εμφανή την ανάγκη για προσαρμοστικότητα και αλληλοϋποστήριξη.

Η πανδημία, αν και χαρακτηρίζεται ως εξίσου δύσκολη, περιγράφεται περισσότερο ως μια περίοδος αβεβαιότητας και ψυχικής πίεσης. Οι νέες συνθήκες που επέβαλε, όπως η τηλεκπαίδευση, η τηλεργασία και ο φόβος για την υγεία, ήταν όπως περιγράφηκε προηγουμένως εξαιρετικά απαιτητικές. Όπως σημειώνει μια συμμετέχουσα, *«η περίοδος της πανδημίας ήταν ιδιαίτερα δύσκολη λόγω της αβεβαιότητας και της οικονομικής πίεσης που δημιούργησε»*. Παρότι η πανδημία ήταν τραυματική, η οικονομική κρίση συχνά αναφέρεται ως πιο οδυνηρή λόγω των μακροχρόνιων επιπτώσεών της. *«Παρόλο που η πανδημία έφερε νέα προβλήματα, όπως την τηλεκπαίδευση και την επιπλέον ψυχική φόρτιση, μπορώ να πω ότι η οικονομική κρίση άφησε βαθύτερα σημάδια στην καθημερινότητά μας»*.

Σήμερα, η ακρίβεια αποτελεί έναν νέο παράγοντα πίεσης που εντείνει την καθημερινή δυσκολία. *«Η ακρίβεια που βιώνουμε σήμερα έχει κάνει την καθημερινότητα εξίσου απαιτητική, με τις τιμές να αυξάνονται συνεχώς και το κόστος ζωής να επηρεάζει κάθε πτυχή της ζωής μας»*, σημειώνει μια άλλη συμμετέχουσα, τονίζοντας την επίδραση του αυξημένου κόστους ζωής στη διαχείριση της καθημερινότητας. Αυτή η νέα πρόκληση δεν περιορίζεται μόνο στα οικονομικά, αλλά επηρεάζει ευρύτερα την ψυχολογία και την ποιότητα ζωής.

Συνολικά, οι μαρτυρίες δείχνουν ότι, παρόλο που κάθε περίοδος είχε τις δικές της ιδιαιτερότητες και δυσκολίες, η κοινή συνιστώσα ήταν η ανάγκη για προσαρμοστικότητα, αντοχή και υποστήριξη. Οι συμμετέχουσες, ανεξαρτήτως της χρονικής περιόδου που θεωρούν πιο δύσκολη, υπογραμμίζουν την αξία της οικογένειας ως πηγή ανθεκτικότητας.

4.5.2 Ικανοποίηση και προκλήσεις: Η εξισορρόπηση εργασίας, οικογένειας και προσωπικών αναγκών

Η ανάλυση των απαντήσεων δείχνει ότι η ικανοποίηση των γυναικών από τη δουλειά τους και τον χρόνο που αφιερώνουν στην οικογένεια εξαρτάται από έναν ευαίσθητο συνδυασμό προσωπικής αντοχής, υποστήριξης από τον σύντροφο και προσαρμοστικότητας στις απαιτήσεις της καθημερινότητας. Παρόλο που οι συνθήκες είναι απαιτητικές, πολλές συμμετέχουσες εκφράζουν θετικά συναισθήματα για τη δουλειά τους και την οικογενειακή ζωή.

Μία από τις σημαντικές προκλήσεις που αναφέρονται είναι η αλληλοεπικάλυψη επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων, η οποία δημιουργεί σύγχυση και δυσκολία στην οριοθέτηση των ρόλων. Όπως σημειώνει μία συμμετέχουσα, *«είναι πολύ*

δύσκολο ότι υπάρχει μια μόνιμη διάχυση. Δηλαδή, δεν υπάρχει τώρα σταματάω αυτό και ξεκινάω το άλλο. Γιατί το παιδί είναι πάντα εκεί και το άγχος για το αν είναι σωστό αυτό που γράφω ή όχι είναι πάντα εκεί [...] Χρόνο στον εαυτό μου δεν αφιερώνω». Το συνεχές άγχος για την ποιότητα της εργασίας και η αδιάκοπη παρουσία των οικογενειακών αναγκών επιβαρύνουν ψυχικά και σωματικά τη συμμετέχουσα. Παρά την ένταση αυτής της πραγματικότητας, η ίδια δηλώνει ικανοποιημένη με τη σχέση που έχει αναπτύξει με την κόρη της. Ωστόσο, η έλλειψη προσωπικού χρόνου, όπως αναγνωρίζει η ίδια, αποτελεί σημαντική πρόκληση, τονίζοντας την ανάγκη για καλύτερη ισορροπία ανάμεσα στις διάφορες πτυχές της καθημερινότητάς της.

Η υποστήριξη του συζύγου αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς στις περισσότερες μαρτυρίες. Οι συμμετέχουσες τονίζουν τη σημασία της συνεργασίας και της κοινής προσπάθειας για την εξισορρόπηση των ευθυνών. Μια γυναίκα αναφέρει ότι *«το να συνδυάζω δουλειά και παιδιά δεν είναι εύκολο, ειδικά με τη νόσο του Crohn που με περιορίζει κάποιες φορές. Παρ' όλα αυτά, η υποστήριξη του συζύγου μου είναι ανεκτίμητη. Μόνο επειδή είμαστε μαζί τα καταφέρνουμε. Μοιραζόμαστε τις ευθύνες και συζητάμε ανοιχτά για το πώς νιώθουμε και πώς μπορούμε να βοηθήσουμε ο ένας τον άλλο»*. Αυτή η συνεργασία δημιουργεί μια αίσθηση αλληλεγγύης και ενίσχυσης, που τις βοηθά να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες.

Η ικανοποίηση από την εργασία συνδέεται επίσης με το αίσθημα προσφοράς και δημιουργικότητας. Όπως αναφέρει μία συμμετέχουσα, *«η ικανοποίηση είναι κάτι που κερδίζεται μέσα από τις μικρές καθημερινές στιγμές. Αν και η δουλειά μου είναι απαιτητική, μου δίνει μεγάλη χαρά και νόημα. Το να βλέπω τους μαθητές μου να προοδεύουν με κάνει να νιώθω ότι προσφέρω κάτι ουσιαστικό»*. Η αίσθηση ότι η δουλειά έχει θετικό αντίκτυπο ενισχύει την ψυχική ανθεκτικότητα και την αφοσίωση στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, παρά τις δυσκολίες. Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι οι χρόνιες παθήσεις δημιουργούν πρόσθετα εμπόδια, τα οποία οι συμμετέχουσες έχουν βρει τρόπους και στρατηγικές για να τα αντιμετωπίζουν.

Συνολικά, η ικανοποίηση από τη δουλειά και την οικογενειακή ζωή δεν είναι αυτονόητη, αλλά αποτελεί αποτέλεσμα διαρκούς προσπάθειας, συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης. Παρότι οι δυσκολίες είναι πολλές, οι γυναίκες αναφέρουν ότι βρίσκουν χαρά και ικανοποίηση μέσα από τις μικρές, καθημερινές στιγμές και την αίσθηση ότι συνεισφέρουν ουσιαστικά τόσο στην οικογένεια όσο και στην εργασία τους.

4.5.3 Η αναπηρία ως παράγοντας δυσκολίας

Η επίδραση της αναπηρίας στην καθημερινότητα και στις ευθύνες των γυναικών προσεγγίζεται με διαφορετικό τρόπο από κάθε συμμετέχουσα, ανάλογα με το είδος της αναπηρίας και τη φάση εξέλιξης της ασθένειας. Μέσα από τις αφηγήσεις αναδεικνύονται δύο διακριτές οπτικές που αποτυπώνουν τις ποικίλες εμπειρίες και προκλήσεις.

Για κάποιες συμμετέχουσες, η αναπηρία δεν αποτελεί ένα εμπόδιο που καθορίζει τη ζωή τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία συμμετέχουσα, *«δεν με σταματά κάτι. [...] κάνω ελέγχους κάθε τρεις μήνες και ζω με αυτή την αγωνία την οποία πρέπει να μάθω να διαχειρίζομαι για το υπόλοιπο της ζωής μου»*. Αυτή η άποψη αντικατοπτρίζει μια στάση αποφασιστικότητας και ανθεκτικότητας, όπου η αναπηρία αντιμετωπίζεται ως μέρος της καθημερινότητας, χωρίς όμως να περιορίζει την ικανότητα της συμμετέχουσας να ανταποκρίνεται στις ευθύνες της. Οι συμμετέχουσες αυτής της άποψης τονίζουν τη σημασία της ψυχολογικής δύναμης και της συνειδητής προσπάθειας να προσαρμόσουν τη ζωή τους γύρω από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

Από την άλλη πλευρά, αρκετές συμμετέχουσες περιγράφουν την αναπηρία τους ως παράγοντα που προσθέτει δυσκολίες, τόσο σωματικές όσο και ψυχολογικές, στις ήδη απαιτητικές καθημερινές τους ευθύνες. Όπως σημειώνει μία από αυτές, *«η επιληψία προσθέτει επιπλέον δυσκολίες, καθώς υπάρχει πάντα η αβεβαιότητα και ο φόβος μιας κρίσης. Αυτή η ανησυχία με κάνει να προσπαθώ περισσότερο για να διατηρήσω την ισορροπία στη ζωή μου. Παρ' όλα αυτά, έχω μάθει να ζω με την κατάστασή μου και να προσαρμόζομαι στις προκλήσεις. Με τη φαρμακευτική αγωγή και την υποστήριξη των δικών μου ανθρώπων, καταφέρνω να παραμένω λειτουργική και αισιόδοξη»*. Άλλες περιγράφουν το βάρος της διαχείρισης της υγείας τους ως ένα επιπλέον φορτίο που επιβαρύνει τη ζωή τους, λόγω των συνεχών ιατρικών εξετάσεων και της φαρμακευτικής αγωγής. *«Η νόσος μού φέρνει πρόσθετες δυσκολίες στην καθημερινότητά μου. Υπάρχουν ημέρες που ο πόνος και η κούραση είναι τόσο έντονα και με εμποδίζουν να κάνω τα πράγματα που θεωρούνται δεδομένα. Είμαι άνθρωπος που τα θέλω όλα σε τάξη και αν τυχόν ακυρωθεί κάποιο ραντεβού με νοσοκομείο ή μου πουν ότι ένα φάρμακό μου θα σταματήσει και πρέπει να βρούμε άλλο με τη γιατρό μου, εκεί νιώθω ότι πέφτει πάνω μου ένα τεράστιο βάρος»*. Σε αυτό το σημείο επανέρχεται η προσαρμοστικότητα τους και η ανάγκη για υποστήριξη από την οικογένεια, η οποία αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στη διαχείριση των προκλήσεων.

Κοινός παρονομαστής και στις δύο οπτικές είναι η προσαρμοστικότητα και η αίσθηση δύναμης που αντλούν οι συμμετέχουσες από τα προσωπικά τους βιώματα. Είτε η αναπηρία

αντιμετωπίζεται ως διαχειρίσιμη πραγματικότητα είτε ως πρόσθετη δυσκολία, οι γυναίκες βρίσκουν τρόπους να παραμείνουν λειτουργικές και να αντεπεξέλθουν στις καθημερινές απαιτήσεις, συχνά με τη στήριξη των δικών τους ανθρώπων και τη χρήση στρατηγικών διαχείρισης του χρόνου και των υποχρεώσεων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα έρευνα προσέγγισε τη ζωή και τις εμπειρίες των εργαζόμενων γυναικών με αναπηρία, εστιάζοντας στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην εξισορρόπηση επαγγελματικών, οικογενειακών και προσωπικών υποχρεώσεων. Παράλληλα, εξετάστηκαν οι επιπτώσεις που είχαν διαφορετικές περίοδοι κρίσεων, όπως η οικονομική κρίση, η πανδημία και η ενεργειακή κρίση, στην καθημερινότητά τους. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν μέσω συνεντεύξεων ανέδειξαν σημαντικά ζητήματα που αφορούν την επαγγελματική τους ζωή, τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, την οικιακή φροντίδα και την ψυχική ανθεκτικότητα που απαιτείται για την αντιμετώπιση των πολλαπλών ρόλων που καλούνται να εκπληρώσουν.

Ένα από τα κεντρικά συμπεράσματα της έρευνας αφορά την πολυδιάστατη καθημερινότητα των γυναικών με αναπηρία, η οποία χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια συνδυασμού επαγγελματικών υποχρεώσεων, οικιακής φροντίδας και προσωπικής φροντίδας της υγείας τους. Οι γυναίκες αυτές βρίσκονται αντιμέτωπες με μια συνεχώς αυξανόμενη πίεση, καθώς οι ρόλοι που αναλαμβάνουν είναι πολλαπλοί και συχνά αλληλεπικαλυπτόμενοι. Η αναπηρία ή οι χρόνιες παθήσεις που αντιμετωπίζουν προσθέτουν ένα επιπλέον επίπεδο δυσκολίας στη διαχείριση της καθημερινότητάς τους. Όπως αναφέρεται από τις συμμετέχουσες, η διαχείριση της υγείας τους απαιτεί πολύ χρόνο και ενέργεια. Ιατρικές επισκέψεις, παρακολούθηση φαρμακευτικών αγωγών και ανάγκη για ξεκούραση αποτελούν συχνά μέρος της καθημερινότητάς τους, περιορίζοντας τον χρόνο που μπορούν να αφιερώσουν σε άλλες δραστηριότητες. Η συνεχής ανάγκη προσαρμογής στις απαιτήσεις της ασθένειας περιγράφεται ως μια μόνιμη πρόκληση, ενώ η αίσθηση αστάθειας που προκαλείται από την απρόβλεπτη φύση ορισμένων παθήσεων δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την οργάνωση των υποχρεώσεων.

Η οικογένεια, και ιδιαίτερα οι σύντροφοι, αναδεικνύεται ως ένας από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες υποστήριξης στη ζωή των γυναικών με αναπηρία. Σχεδόν όλες οι συμμετέχουσες αναφέρουν ότι η βοήθεια που λαμβάνουν από τους συντρόφους τους, τόσο στις οικιακές υποχρεώσεις όσο και στη φροντίδα των παιδιών, είναι ζωτικής σημασίας. Η ενεργή συμμετοχή των συζύγων στις καθημερινές δουλειές και η κατανόηση που δείχνουν στις ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών προσφέρουν μια σημαντική ανακούφιση από τις πιέσεις της καθημερινότητας.

Παράλληλα, η συμβολή των παιδιών στη διαχείριση των οικιακών ευθυνών, ειδικά καθώς μεγαλώνουν, συμβάλλει στην ελάφρυνση του φορτίου των μητέρων. Η συμμετοχή

τους σε μικρές δουλειές ή ακόμη και στη φροντίδα του φαγητού υπογραμμίζει τη δυναμική που μπορεί να αναπτυχθεί μέσα στην οικογένεια για την κατανομή των ευθυνών. Ωστόσο, οι γυναίκες εξακολουθούν να αισθάνονται ότι φέρουν την κύρια ευθύνη για τη διαχείριση του σπιτιού και της οικογένειας, γεγονός που προκαλεί επιπλέον συναισθηματική φόρτιση.

Η επαγγελματική ζωή των γυναικών με αναπηρία παρουσιάζει διττό χαρακτήρα. Από τη μία πλευρά, η εργασία αποτελεί έναν σημαντικό πυλώνα της ταυτότητάς τους, πηγή αυτοεκτίμησης και μέσο οικονομικής ανεξαρτησίας. Από την άλλη, οι απαιτήσεις της εργασίας σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες ευθύνες προκαλούν συχνά σωματική και ψυχική εξάντληση. Πολλές από τις συμμετέχουσες δήλωσαν ότι η εργασία τους προσφέρει ικανοποίηση, ιδιαίτερα όταν αυτή περιλαμβάνει δημιουργικά ή κοινωνικά χρήσιμα στοιχεία. Εντούτοις, ανέδειξαν την ανάγκη για μεγαλύτερη ευελιξία στις συνθήκες εργασίας, ώστε να μπορούν να ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες ανάγκες τους.

Παρόλο που οι συμμετέχουσες εκφράζουν μια θετική στάση απέναντι στην εργασία τους, αναγνωρίζουν ότι η σωματική κόπωση, οι απαιτήσεις του επαγγέλματος και οι επιπτώσεις της αναπηρίας τους περιορίζουν τις δυνατότητές τους. Αυτή η πραγματικότητα καθιστά την υποστήριξη από τους εργοδότες και την ευαισθησία στις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία κρίσιμα ζητήματα για την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ εργασίας και προσωπικής ζωής.

Ο ελεύθερος χρόνος, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες, είναι μια πτυχή της καθημερινότητας που περιορίζεται σημαντικά λόγω των πολλαπλών υποχρεώσεων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες με αναπηρία. Οι περισσότερες συμμετέχουσες αναφέρουν ότι ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί πολυτέλεια, καθώς οι επαγγελματικές, οικογενειακές και προσωπικές υποχρεώσεις αφήνουν ελάχιστα περιθώρια για ξεκούραση ή ψυχαγωγία. Παρά τα εμπόδια, οι γυναίκες αναγνωρίζουν τη σημασία του ελεύθερου χρόνου για την ψυχική τους ευεξία και τη διατήρηση των κοινωνικών τους σχέσεων. Οι περισσότερες προσπαθούν να αφιερώσουν έστω και λίγες στιγμές για δραστηριότητες που τις ευχαριστούν, όπως μια βόλτα με φίλους ή λίγος χρόνος για αυτοφροντίδα. Ωστόσο, οι οικονομικοί περιορισμοί και οι αυξημένες ανάγκες της καθημερινότητας καθιστούν δύσκολη την πραγματοποίηση αυτών των δραστηριοτήτων.

Η οικονομική κρίση, η πανδημία και η ενεργειακή κρίση είχαν βαθιά επίδραση στη ζωή των συμμετεχουσών, αναδεικνύοντας τη διαχρονική ανθεκτικότητά τους αλλά και τις μεγάλες θυσίες που κλήθηκαν να κάνουν. Για πολλές από τις συμμετέχουσες, η περίοδος της οικονομικής κρίσης αποτέλεσε την πιο δύσκολη φάση της ζωής τους. Η μείωση των εισοδημάτων, η αύξηση των χρεών και η γενικότερη οικονομική ανασφάλεια προκάλεσαν

έντονο άγχος και ανασφάλεια. Ταυτόχρονα, οι μειωμένες παροχές κοινωνικής πρόνοιας αύξησαν τις ευθύνες των οικογενειών, με τις γυναίκες να επωμίζονται το μεγαλύτερο μέρος του φορτίου. Η πανδημία έφερε νέες προκλήσεις, όπως η τηλεκπαίδευση, η τηλεργασία και ο φόβος για την υγεία. Παράλληλα, οι ελλείψεις σε υλικοτεχνικό εξοπλισμό και οι ασφυκτικές συνθήκες του εγκλεισμού ενέτειναν την πίεση στις οικογένειες. Για τις γυναίκες με αναπηρία, η πανδημία ανέδειξε την ανάγκη για ευελιξία και τη σημασία της υποστήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον. Τέλος, η αύξηση του κόστους ζωής λόγω της ακρίβειας και των υψηλών τιμών ενέργειας δημιούργησε νέες δυσκολίες για τις οικογένειες. Οι συμμετέχουσες αναφέρουν ότι έχουν αναγκαστεί να περιορίσουν ακόμη και βασικές ανάγκες, όπως η θέρμανση ή η κατανάλωση ρεύματος, για να αντεπεξέλθουν στις οικονομικές πιέσεις.

Παρά τις προκλήσεις, οι συμμετέχουσες υπογραμμίζουν τη σημασία της ψυχολογικής δύναμης και της υποστήριξης από τους οικείους τους για την αντιμετώπιση των δυσκολιών. Η αναπηρία, αν και αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει τις επιλογές και τις δυνατότητές τους, δεν καθορίζει τη ζωή τους, καθώς οι ίδιες αναπτύσσουν στρατηγικές για να παραμένουν λειτουργικές και παραγωγικές.

Η έρευνα καταδεικνύει ότι οι γυναίκες με αναπηρία αντλούν δύναμη από την οικογένεια, τους φίλους και το κοινωνικό τους δίκτυο, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται η ανάγκη για συμπεριληπτικές κοινωνικές πολιτικές που θα στηρίζουν τις προσπάθειές τους. Η ενίσχυση της προσβασιμότητας, η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας για τα ζητήματα αναπηρίας και η δημιουργία δομών υποστήριξης είναι απαραίτητα βήματα για τη βελτίωση της καθημερινότητάς τους.

Συνοψίζοντας, οι γυναίκες με αναπηρία επιδεικνύουν εντυπωσιακή ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα στις δυσκολίες της ζωής, διατηρώντας την αίσθηση της ταυτότητάς τους και αντλώντας ικανοποίηση από την εργασία και την οικογένεια. Ωστόσο, οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν καταδεικνύουν την ανάγκη για μια πιο δίκαιη και υποστηρικτική κοινωνία, που θα επιτρέπει στις γυναίκες αυτές να ζουν με αξιοπρέπεια και ισότητα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΕ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΩΝ
ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ**

Αυτή την περίοδο, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) σε συνεργασία με το Πάντειο Πανεπιστήμιο υλοποιούν έρευνα με τίτλο «Εμφυλές διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις» (Gender discrimination in multiple crises), στο πλαίσιο υλοποίησης ερευνητικού έργου το οποίο χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ).

Η έρευνα φιλοδοξεί να διερευνήσει τις επιπτώσεις των σύγχρονων πολλαπλών κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής και ενεργειακής) στις γυναίκες σε τέσσερα διαφορετικά πεδία: το πεδίο της απασχόλησης και της φροντίδας, το πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών και το πεδίο της ενασχόλησης των γυναικών με την πολιτική. Μας ενδιαφέρει, επίσης, να διερευνήσουμε τις επιπτώσεις των κρίσεων στις γυναίκες τόσο στις σύγχρονες (τρέχουσες) οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (σήμερα) όσο και ξεχωριστά για την περίοδο της πανδημίας αλλά και την περίοδο των μνημονίων, τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης.

Στο πλαίσιο αυτό έχει σχεδιαστεί και η πραγματοποίηση ποιοτικής έρευνας με την τεχνική των ομάδων εστιασμένης συνέντευξης σε πληθυσμό γυναικών με αναπηρία, αυτοαπασχολούμενων, μητέρων, ηλικίας 35-65 ετών, με αντικείμενο τη διερεύνηση σε βάθος του πεδίου των οικιακών εργασιών και της φροντίδας κατά τη διάρκεια όλων των παραπάνω κρίσεων.

Παρακαλούμε θερμά να διαθέσετε λίγο χρόνο και να συμμετάσχετε στην έρευνά μας με μια συζήτηση σε βάθος των θεμάτων που αφορούν το πώς εσείς αντιμετωπίσατε και αντιμετωπίζετε τα θέματα των οικιακών εργασιών και της φροντίδας του σπιτιού και των δικών σας ανθρώπων τα τελευταία χρόνια. Οι απαντήσεις σας θα είναι ανώνυμες, εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς, σύμφωνα με τις διατάξεις του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων (GDPR) και του Κώδικα Ηθικής και Δεοντολογίας του ΕΚΚΕ.

**ΑΘΗΝΑ
Σεπτέμβριος 2024**

«Εμφυλες διακρίσεις στις πολλαπλές κρίσεις»

Θεματικοί άξονες

A. Κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία

9. Ηλικία
10. Οικογενειακή κατάσταση
11. Αριθμός παιδιών
12. Είδος αναπηρίας και ποσοστό
13. Μορφωτικό επίπεδο
14. Εργασιακή-επαγγελματική κατάσταση
15. Ώρες εργασιακής-επαγγελματικής ενασχόλησης

B. Ενασχόληση με τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα του σπιτιού

Στην ενότητα αυτή θα συζητήσουμε θέματα που αφορούν τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα του σπιτιού από γυναίκες εργαζόμενες και μητέρες:

13. Πόσο δύσκολο ή εύκολο είναι για μια εργαζόμενη μητέρα σήμερα να συνδυάζει την εργασία της με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού;
14. Θα λέγατε ότι η εργασία σας είναι κουραστική/απαιτητική; Γιατί;
15. Έχετε σκεφτεί να αφήσετε τη δουλειά σας και να ασχοληθείτε αποκλειστικά και μόνο με το σπίτι; (Αν ναι γιατί, αν όχι γιατί;)
16. Έχετε σκεφτεί να αλλάξετε δουλειά; (Αν ναι γιατί, αν όχι γιατί;)
17. Τι σας δυσκολεύει περισσότερο με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
18. Ποιος/ποιοι σας ανακουφίζουν/διευκολύνουν/βοηθάνε με τις δουλειές και τη φροντίδα του σπιτιού και γιατί;
19. Μπορείτε να μας περιγράψετε μια καθημερινή ημέρα από το πρωί που ξυπνάτε μέχρι το βράδυ; Συνήθως τι περιλαμβάνει το καθημερινό σας πρόγραμμα;
20. Γενικά μιλώντας, θεωρείτε πως έχετε ελεύθερο χρόνο για εσάς προσωπικά; Έχετε κάποια δραστηριότητα εντός ή εκτός σπιτιού που σας διασκεδάζει/ευχαριστεί/ξεκουράζει και ποια είναι αυτή;
21. Τι σημαίνει ελεύθερος χρόνος για εσάς; Πόσο ελεύθερο χρόνο έχετε μέσα στην εβδομάδα και πώς τον αξιοποιείτε;
22. Λόγω της ακρίβειας τι έχει αλλάξει στη φροντίδα του νοικοκυριού σας σήμερα (π.χ. αλλαγές στις συνήθειες μαγειρέματος, υγιεινής και οικιακής φροντίδας, αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες αγοράς προϊόντων οικιακής φροντίδας, επιπλέον ή νέα βάρη και ευθύνες, αύξηση/μείωση ωρών οικιακής φροντίδας);
23. Κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Γενικά μιλώντας, στη διάρκεια της πανδημίας πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας (π.χ. τηλεργασία ή μείωση ωρών αμειβόμενης εργασίας, βοήθεια των παιδιών στη σχολική τηλεργασία, παραμονή των παιδιών στο σπίτι με κλειστούς βρεφονηπιακούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και σχολεία κ.ά.);

24. Κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης (2010-12) την περίοδο των μνημονίων ήταν διαφορετικά τα πράγματα; Σε τι; Πώς αντιμετωπίσατε τη διαχείριση του νοικοκυριού, τις οικιακές εργασίες, τη φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς σας;

Γ. Ενασχόληση με τη φροντίδα των παιδιών και λοιπών μελών της οικογένειας

Στην ενότητα αυτή θα συζητήσουμε θέματα που αφορούν τη φροντίδα των παιδιών και λοιπών μελών του νοικοκυριού (π.χ. ηλικιωμένων) από γυναίκες εργαζόμενες και μητέρες:

6. Στο νοικοκυριό σας ποιος ασχολείται σήμερα με τη φροντίδα του/των παιδιού/παιδιών ή λοιπών μελών της οικογένειας (ηλικιωμένους κ.λπ.);
7. Τι ακριβώς περιλαμβάνει αυτή η φροντίδα (ετοιμασία φαγητού, εξωσχολικές δραστηριότητες των παιδιών κ.λπ., φροντίδα ηλικιωμένων κ.λπ.);
8. Σκεφτήκατε ποτέ να σταματήσετε τη δουλειά σας για να αφοσιωθείτε στη φροντίδα και το μεγάλωμα των παιδιών;
9. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν διαφορετικά τα πράγματα;
10. Κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης (2010-12) την περίοδο των μνημονίων ήταν διαφορετικά τα πράγματα;

Δ. Γενικά θέματα

Και τώρα θα κάνουμε μια γενική συζήτηση πάνω στα παρακάτω θέματα:

5. Γενικά μιλώντας, ποια είναι/ ήταν η πιο δύσκολη περίοδος για εσάς; Σήμερα, η περίοδος της πανδημίας ή τα πρώτα χρόνια της κρίσης;
6. Σήμερα αισθάνεστε ικανοποιημένη από τη δουλειά σας και τον χρόνο που αφιερώνετε στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών ή μελών της οικογένειας που έχουν ανάγκη φροντίδας; Πώς τα καταφέρνετε; Πώς τα βγάζετε πέρα;
7. Πιστεύετε ότι δυσκολεύεστε περισσότερο στα θέματα που συζητήσαμε λόγω της αναπηρίας σας;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Ακαλέστου, Λ. Θ. (2020). Οικονομική κρίση και πολιτικές διαχείρισης της αναπηρίας στην Ελλάδα (Διπλωματική εργασία). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία (ΕΣΑμεΑ) (2019). Γυναίκες και Αναπηρία: Πολλαπλές ταυτότητες, πολλαπλές προκλήσεις. Διαθέσιμο στο <https://www.paratiritirioanapirias.gr/storage/app/uploads/public/5f8/6e8/1d3/5f86e81d3bcd6847322511.pdf>
- ΕΣΑμεΑ (2018). 1ο Δελτίο Παρατηρητηρίου Θεμάτων Αναπηρίας της ΕΣΑμεΑ. «Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στα Άτομα με Αναπηρία». Διαθέσιμο στο <https://www.paratiritirioanapirias.gr/el/results/publications/2/1o-deltioparathrhthrioy-8ematwn-anaphrias-ths-esmea-ftwxeia-kai-koinwnikos-apokleismossta-atoma-me-anaphria>
- Κολωνιάρης, Ζ. (2013). *ΟΗΕ και Άτομα Με Αναπηρία: Σύμβαση για τα δικαιώματα των Ατόμων Με Αναπηρία και Προαιρετικό Πρωτόκολλο* (Διπλωματική εργασία). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο στο <https://ikee.lib.auth.gr/record/133696/files/GRI-2014-11742.pdf>

Ξενόγλωσση

- Butler, P. (2023, Jan 22). "Eating or breathing": energy costs force stark choices on disabled people. *The Guardian*. Available at <https://www.theguardian.com/business/2023/jan/22/energy-costs-disabled-people-cost-of-living-crisis>
- Consumer Scotland (2024). Impact of energy costs on people who are disabled or living with health conditions. Available at <https://consumer.scot/media/cdanjbwp/collaborate-research-impacts-of-energy-costs-on-disabled-people-and-people-with-health-conditions.pdf>
- European Council. (2024). Disability in the EU: facts and Figures. Available at <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/disability-eu-facts-figures/#0>
- Goyal, D., Hunt, X., Kuper, H., Shakespeare, T. & Banks, L. M. (2023). Impact of the COVID-19 pandemic on people with disabilities and implications for health services research. *Journal of Health Services Research & Policy*, 28(2), 77-79. Available at doi: 10.1177/13558196231160047, <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9968687/>
- Hauben, H., Coucheir, M., Spooren, J., McAnaney, D. & Delfosse, C. (2012). *Assessing the impact of European governments' austerity plans on the rights of people with disabilities*. European Foundation Centre and Bernard Brunhes International/BPI Group. Available at <https://philea.issuelab.org/resource/assessing-the-impact-of-european-governments-austerity-plans-on-the-rights-of-people-with-disabilities>
- IPSE (2019). Making Self-Employment Work for Disabled People: An Agenda to Make it Happen. Available at <https://www.ipse.co.uk/campaigns/disabled-self-employment/making-self-employment-work-for-disabled-people>
- Jones, M. & Wass, V. (2017). *Evidence on Self-employment and the gig economy*. Available at <https://committees.parliament.uk/writtenevidence/76621/html/>
- Marinakou, M. (2012). Country report: Greece. In H. Hauben, M. Coucheir, J. Spooren, D. McAnaney & C. Delfosse (2012). *Assessing the impact of European governments' austerity plans on the rights of people with disabilities*. European Foundation Centre and Bernard Brunhes International/BPI Group. Available at <https://philea.issuelab.org/resource/assessing-the-impact-of-european-governments-austerity-plans-on-the-rights-of-people-with-disabilities>
- NICE (2024). Preventing excess winter deaths and illness associated with cold homes. Available at <https://www.nice.org.uk/guidance/qs117/resources/preventing-excess-winter-deaths-and-illness-associated-with-cold-homes-pdf-75545303148997>
- Norstedt, M. & Germundsson, P. (2022). Self-employment for People with Disabilities: Barriers to and (Im)possibilities in Starting and Running Their Own Business. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 24(1), 239-252. Available at DOI: <https://doi.org/10.16993/sjdr.909>, <https://sjdr.se/articles/909/files/submission/proof/909-1-5360-1-10-20221004.pdf>
- OECD (2021). The Missing Entrepreneurs 2021: Policies for Inclusive Entrepreneurship and SelfEmployment, OECD Publishing, Paris. Available at <https://doi.org/10.1787/71b7a9bb-en>, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/71b7a9bb->

en.pdf?expires=1731177719&id=id&accname=guest&checksum=BDD6D1D7479822
A53CF2E65D4380A2B5

OECD/European Commission (2023). The Missing Entrepreneurs 2023: Policies for Inclusive Entrepreneurship and SelfEmployment. OECD Publishing, Paris. Available at [https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/230efc78-](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/230efc78-en.pdf?expires=1731180602&id=id&accname=guest&checksum=66FE3E85AFB7AA46BAA1B67AFCDC59B0)

en.pdf?expires=1731180602&id=id&accname=guest&checksum=66FE3E85AFB7AA
46BAA1B67AFCDC59B0

Partington, R. (2023, January 4). Disabled people among hardest hit by cost of living crisis, finds study. *The Guardian*. Available at <https://www.theguardian.com/business/2023/jan/04/disabled-people-cost-of-living-crisis-energy-use-food-resolution-foundation>

Rechner, L., Harvey, K. E., Lancaster, S. & Horney, J. A. (2023). How COVID-19 impacted people with disabilities: A qualitative study in Delaware. *Public Health in Practice*, 23(6), 100424. Available at <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10477798/>

Rotarou, E. S. & Sakellariou, D. (2017). Access to health care in an age of austerity: disabled people's unmet needs in Greece. *Critical Public Health*, 29(1), 48-60. Available at <https://doi.org/10.1080/09581596.2017.1394575>,
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09581596.2017.1394575#abstract>

Scope (2023). *Extra burden of energy among disabled households*. Available at <https://www.scope.org.uk/campaigns/research-policy/extra-burden-of-energy-disabled-households#Extra-burden-of-energy-among-disabled-households-click>

Scope (2022). *Cost of living: the impact for disabled people*. Available at <https://www.scope.org.uk/campaigns/research-policy/cost-of-living-report#Effect-on-physical-health-and-conditions-click>

UNFPA & WEI (2021). The Impact of COVID-19 on Women and Girls with Disabilities. Available at https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/NEW_UNPRPD_UNFPA_WEI_-_The_Impact_of_COVID-19_on_Women_and_Girls_with_Disabilities.pdf

United Nations (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. General Assembly, A/RES/70/1. Available at <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf>

United Nations (2007). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. General Assembly, (A/RES/61/106). Available at https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf

World Health Organization (WHO). (2011). World report on disability. Available at <https://documents1.worldbank.org/curated/ar/665131468331271288/pdf/627830WP0World00PUBLIC00BOX361491B0.pdf>

GENDER IN CRISES

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

